

ISSN 2518-1998

№ 4(92)/2018

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-1998

Индексі 74624

Индекс 74624

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

№ 4(92)/2018

Қазан–қараша–желтоқсан
30 желтоқсан 2018 ж.

Октябрь–ноябрь–декабрь
30 декабря 2018 г.

October–November–December
December, 30, 2018

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2018
Караганда, 2018
Karaganda, 2018

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. д-ры, профессор

Е.Қ.Көбеев

Бас редактордың орынбасары **Х.Б. Омаров**, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі,
техн. ғыл. д-ры, профессор

Жауапты хатшы **Г.Ю. Аманбаева**, филол. ғыл. д-ры, профессор

Редакция алқасы

Б.С.Есенгельдин ,	ғылыми редактор экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.Михалич ,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто ,	PhD (Португалия);
Л.Тылл ,	PhD (Чех Республикасы);
Ж.Хустыи ,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербаева ,	экон. ғыл. д-ры (Қырғызстан);
Л.Васа ,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина ,	экон. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.С.Каренов ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Т.Тлеубердинова ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.М.Шаекина ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Р.К.Андарова ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Ж.Садуов ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.П.Притворова ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.А.Ахметжанов ,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.А.Ситенко ,	PhD (Қазақстан);
С.К.Ержанова ,	жауапты хатшы экон. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Г.Қ.Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.

ISSN 2518-1998.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж.
№ 13112–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.12.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 35,0 б.т.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 129.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б. Омаров**, чл.-корр. НАН РК,
д-р техн. наук, профессор
Ответственный секретарь **Г.Ю. Аманбаева**, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

Б.С.Есенгельдин,	научный редактор д-р экон. наук (Казахстан);
Т.Михалич,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто,	PhD (Португалия);
Л.Тылл,	PhD (Чехия);
Ж.Хустыи,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербаева,	д-р экон. наук (Кыргызстан);
Л.Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина,	д-р экон. наук (Россия);
Р.С.Каренов,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Т.Глеубердинова,	д-р экон. наук (Казахстан);
Ж.М.Шаекина,	д-р экон. наук (Казахстан);
Р.К.Андарова,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Ж.Садуов,	д-р экон. наук (Казахстан);
Т.П.Притворова,	д-р экон. наук (Казахстан);
Б.А.Ахметжанов,	д-р экон. наук (Казахстан);
Д.А.Ситенко,	PhD (Казахстан);
С.К.Ержанова,	ответственный секретарь канд. экон. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Г.К.Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика».
ISSN 2518-1998.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13112–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.12.2018 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 35,0 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 129.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law, Professor

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor **Kh.B. Omarov**, Corresponding member of NAS RK,
Doctor of techn. sciences, Professor
Responsible secretary **G.Yu. Amanbayeva**, Doctor of phylol. sciences, Professor

Editorial board

B.S.Yessengeldin ,	Science Editor Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.Mihalich ,	PhD (Slovenia);
J.Sarmiento ,	PhD (Portugal);
L.Tyll ,	PhD (Czech Republic);
Zs.Huszti ,	PhD (Hungary);
A.A.Kocherbayeva ,	Doctor of econ. sciences (Kyrgyzstan);
L.Vasa ,	PhD (Hungary);
L.A.Rodina ,	Doctor of econ. sciences (Russia);
R.S.Karenov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.T.Tleuberdinova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
Zh.M.Shayekina ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
R.K.Andarova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.Zh.Saduov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.P.Pritvorova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
B.A.Akhmetzhanov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
D.A.Sitenko ,	PhD (Kazakhstan);
S.K.Yerzhanova ,	Secretary cand. of econ. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

I.D.Rozhnova, Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

G.K.Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series.

ISSN 2518-1998.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13112–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.12.2018. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 35,0 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 129.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Каренов Р.С.</i> Когнитивті ғылымдар мен технологиялардың дамуы нәтижесінде жаңа экономикалық пән – когноэкономиканың (когномиканың) қалыптасуы	11
<i>Глеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Гид қызметі туризмдегі кәсіпкерлік белсенділікті дамытудың басым бағыты ретінде	19
<i>Денисова, О.К. Мадиярова Э.С., Сизов М.В., Стефаниски Р.Р.</i> Шығыс Қазақстан облысы агроөнеркәсіп кешені дамуының заманауи аспектілері.....	28
<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Қазақстан Республикасында халықаралық теміржол тасымалдарын ұйымдастыруды талдау.....	35
<i>Абдыкалиева Ж.Ш.</i> Ауылшаруашылық кооперативтері — сала дамуының стратегиялық жолы.....	47

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Есенгельдин Б.С., Мухамедиева Г.М., Ақыбаева Г.С., Жансейтов А.Т.</i> Моноқалалардың әлеуметтік инфрақұрылымын басқарудағы «Ақылды қала» тұжырымдамасының рөлі	55
<i>Ахметжанов Б., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Қазақстанның көмір өнеркәсібі: мәселелері мен басымдықтары.....	63
<i>Омарова А.Т., Джазықбаева Б.К., Орынбасарова Е.Д., Беспяева Р.С., Гейслер Г.</i> Өнеркәсіптік және инновациялық даму контекстіндегі денсаулық тұрақтылығының мәселелері	70
<i>Дүйсен Г.М., Айтжанова Д.А.</i> Өнеркәсіптік революция жағдайында Қазақстанның және Орталық Азия елдерінің цифрлық кеңістігін қалыптастыру	77
<i>Кочербаева А.А., Стыбаева А.З.</i> Адами капиталдың инновациялық экономиканы қалыптастыруға әсері.....	91
<i>Амерханова А.Б., Арынова Ж.З.</i> Экономикалық мүдделердің мемлекеттік-жеке әріптестікте келісу қағидаттарында Қазақстан Республикасы экономиканың сервисті-технологиялық инфрақұрылымның құрылысы.....	99
<i>Аймуханбетова Г.</i> Кәсіпорынның зияткерлік капиталы: табиғаты және бағалаудың қазіргі заманғы тәсілдері.....	108
<i>Гордеева Е.А.</i> Экономиканы инновациялық дамытудағы мемлекеттік бағдарламалардың тиімділік критерийлері.....	115
<i>Алина Г.Б., Дарибаева А.К.</i> Қазақстанның өндірістік-инновациялық дамуының басымды бағыттары: қазіргі жағдайы және болашағы.....	122

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Амирбекулы Е., Аймуханбетова Г.</i> Кәсіпорындағы зияткерлік капиталды басқару ерекшеліктері	130
<i>Келесбаев Д.Н., Джазықбаева Б.К., Аяжанов К.С., Ерсой А.Е.</i> Жылжыту кешенінің элементтері: сатуды ынталандыру.....	138
<i>Батырова Н., Момбекова Г., Ержанова С., Есімжанова С., Туркмен Ф.</i> Қазақстанның ауыл шаруашылығының материалдық-техникалық базасын жетілдіру.....	145

<i>Цауркубуле Ж., Кенжин Ж., Султанова З.</i> Өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалаудағы ғылыми көзқарастар	153
<i>Мамбетова С.Ш., Ахметова А.С., Ескерова З.А.</i> Қазақстандағы мемлекеттік-жеке серіктестік жобаларының тәжірибесі мен оның даму әлеуетін талдау	161
<i>Санг-Кю Ли, Аманбаева А.А., Рамашова А.Н.</i> Сауда осалдығының алдын алудың стратегиясы: механизмдері, құралдары, нысаналы индикаторлары	168
<i>Болатова Б.Ж., Тасмаганбетов А.Б., Дүйсенбаева Б.Б.</i> Қазақстандағы бизнес қауіпсіздігінің жүйелік бұзылуы	177
<i>Седларски Т., Тулебаева А.М.</i> Қазақстан Республикасында еңбек ресурстарының сапасын қалыптастырудың басты факторы ретіндегі білім беруден қайтарым	185
<i>Кашук Л.И., Бекниязова Д.С., Солтангазинов А.Р.</i> Павлодар облысында кәсіпкерлік қызметті дамытудың жағдайы мен тиімділігін талдау	193
<i>Абуова А.Ж.</i> Маркетингтік коммуникация жоғарғы оқу орнының маркетингтік стратегиясының негізгі элементі ретінде	200

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Талимова Т.Л., Калкабаева Г.М.</i> Инновацияларды қаржыландыру көзі ретінде сақтандыру және зейнетақы секторларының активтері	209
<i>Сыздыкова Э.Ж., Ситенко Д.А., Шакирова Г.А.</i> Ақша ағымдарын басқару тиімділігін «Қазақтелеком» АҚ тобы мысалында талдау	219
<i>Серикова Г.С., Кудайбергенова С.К.</i> Қазақстан Республикасының интеграциялық жағдайында сақтандыру нарығының бәсекелі мүмкіндіктері.....	229
<i>Ситенко Д.А., Гарцуева Е.В.</i> Үй шаруашылықтарының қаржылық білімділігі: теориялық аспектілері	237
<i>Нұрсейітов А. А., Садвокасова Ф. Б.</i> Дебиторлық берешекті басқару ерекшеліктері.....	245
<i>Нарынбаева А.С., Смагулова З.К., Солтангазинов А.Р.</i> Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде аграрлық өндіруін кредиттеу механизмдерін жетілдіру	255
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	263
2018 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысында» жарияланған мақалалардың көрсеткіші. «Экономика» сериясы.....	266

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА

<i>Каренов Р.С.</i> Зарождение новой экономической дисциплины — когноэкономики (когномики) в результате развития когнитивных наук и технологий.....	11
<i>Глеубердинова А.Т., Шакина Ж.М., Салаутова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Гидоведческая деятельность как приоритетное направление развития предпринимательской активности в туризме...	19
<i>Денисова О.К., Мадиярова Э.С., Сизов М.В., Стефаниски Р.Р.</i> Современные аспекты развития агропромышленного комплекса Восточно-Казахстанской области.....	28
<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Анализ организации международных железнодорожных перевозок в Республике Казахстан.....	35
<i>Абдыкалиева Ж.Ш.</i> Сельскохозяйственный кооператив — стратегический путь развития отрасли.....	47

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Есенгельдин Б.С., Мухамедиева Г.М., Акыбаева Г.С., Жансейтов А.Т.</i> Роль концепции «умный город» в управлении социальной инфраструктурой моногородов.....	55
<i>Ахметжанов Б., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Угольная промышленность Казахстана: проблемы и перспективы.....	63
<i>Омарова А.Т., Джазыкбаева Б.К., Орынбасарова Е.Д., Беспяева Р.С., Гейслер Г.</i> Проблемы устойчивости здоровья в контексте промышленного и инновационного развития.....	70
<i>Дуйсен Г.М., Айтжанова Д.А.</i> Формирование цифрового пространства Казахстана и стран Центральной Азии в условиях индустриальной революции.....	77
<i>Кочербаева А.А., Стыбаева А.З.</i> Влияние человеческого капитала на формирование инновационной экономики.....	91
<i>Амерханова А.Б., Арынова Ж.З.</i> Построение сервисно-технологической инфраструктуры экономики Республики Казахстан на принципах согласования экономических интересов в государственно-частном партнерстве.....	99
<i>Аймуханбетова Г.</i> Интеллектуальный капитал предприятия: природа и современные подходы к оценке.....	108
<i>Гордеева Е.А.</i> Критерии эффективности государственных программ инновационного развития экономики.....	115
<i>Алина Г.Б., Дарибаева А.К.</i> Приоритетные направления индустриально-инновационного развития Казахстана: современное состояние и перспективы.....	122

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Амирбекулы Е., Аймуханбетова Г.</i> Особенности управления интеллектуальным капиталом на предприятии.....	130
<i>Келесбаев Д.Н., Джазыкбаева Б.К., Аяжанов К.С., Ерсой А.Е.</i> Элементы комплекса продвижения: стимулирование сбыта.....	138
<i>Батырова Н., Момбекова Г., Ержанова С., Есимжанова С., Туркмен Ф.</i> Совершенствование материально-технической базы сельского хозяйства Казахстана.....	145

<i>Цауркубуле Ж., Кенжин Ж., Султанова З.</i> Научные подходы к оценке конкурентоспособности регионов	153
<i>Мамбетова С.Ш., Ахметова А.С., Ескерова З.А.</i> Опыт проектов государственно-частного партнерства в Казахстане и его потенциал развития	161
<i>Санг-Кю Ли, Аманбаева А.А., Рамашова А.Н.</i> Стратегия предотвращения торговой уязвимости: механизмы, инструменты, целевые индикаторы	168
<i>Болатова Б.Ж., Тасмаганбетов А.Б., Дуйсенбаева Б.Б.</i> Системные угрозы безопасности бизнеса в Казахстане	177
<i>Седларски Т., Тулебаева А.М.</i> Отдача от образования как главный фактор формирования качества трудовых ресурсов в Республике Казахстан.....	185
<i>Кашук Л.И., Бекниязова Д.С., Солтангазинов А.Р.</i> Анализ состояния и эффективности развития предпринимательской деятельности Павлодарской области	193
<i>Абуова А.Ж.</i> Стратегия маркетинговых коммуникаций как ключевой элемент маркетинговой стратегии вуза	200

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Талимова Л.А., Калкабаева Г.М.</i> Активы страхового и пенсионного секторов как источник финансирования инноваций	209
<i>Сыздыкова Э.Ж., Ситенко Д.А., Шакирова Г.А.</i> Анализ эффективности управления денежными потоками на примере группы АО «Казахтелеком»	219
<i>Серикова Г.С., Кудайбергенова С.К.</i> Конкурентные возможности страхового рынка Республики Казахстан в условиях интеграции.....	229
<i>Ситенко Д.А., Гарцуева Е.В.</i> Финансовая грамотность домохозяйств: теоретические аспекты	237
<i>Нурсеитов А. А., Садвокасова Ф.Б.</i> Особенности управления дебиторской задолженностью ..	245
<i>Нарынбаева А.С., Смагулова З.К., Солтангазинов А.Р.</i> Совершенствование механизма кредитования аграрного производства в странах Евразийского экономического союза	255
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	263
Указатель статей, опубликованных в «Вестнике Карагандинского университета» в 2018 году. Серия «Экономика»	271

CONTENT

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES

<i>Karenov R.S.</i> Germination of a new economic discipline of cognoeconomics (cognomics) -as a result of the development of cognitive sciences and technologies	11
<i>Tleuberdinova A.T., Shaekina Zh.M., Salauatova D.M., Torzhanova D.A.</i> Guide activity as a priority direction of development of entrepreneurial activity in tourism	19
<i>Denissova O.K., Madiyarova E.S., Sizov M.V., Stefaniski P.R.</i> Modern aspects of the development of East Kazakhstan agro-industrial complex	28
<i>Stesenko I.P., Tasmaganbetov A.B., Tasmaganbetova S.Zh.</i> Analysis of the organization of international railway transport in the Republic of Kazakhstan.....	35
<i>Abdykaliyeva Zh.Sh.</i> Agricultural cooperative — strategic way of industry development	47

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

<i>Yessengeldin B.S., Mukhamediyeva G.M., Akybayeva G.S., Zhanseitov A.T.</i> The role of «Smart city» concept in social infrastructure management of single-industry towns.....	55
<i>Akhmetzhanov B., Tazhibekova K.T., Shametova A.A.</i> Kazakhstan's coal industry: problems and prospects.....	63
<i>Omarova A.T., Jazykbayeva B.K., Orynassarova Ye.D., Bespayeva R.S., Geissler G.</i> Problems of health sustainability in the context of industrial and innovative development.....	70
<i>Duisen G.M., Aitzhanova D.A.</i> Formation of the digital space of Kazakhstan and the Central Asia countries in the conditions of industrial revolution	77
<i>Kocherbayeva A.A., Stybayeva A.Z.</i> The impact of human capital on the formation of an innovative economy	91
<i>Amerkhanova A.B., Arynova Zh.Z.</i> Construction of service and technology infrastructure Economy of the Republic of Kazakhstan on the principles of coordination economic interests in the public-private partnership.....	99
<i>Aimukhanbetova G.</i> Intellectual capital of the enterprise: nature and modern approaches to evaluation.....	108
<i>Gordeyeva Ye.A.</i> Criteria of efficiency of state programs of innovative development of the economy.....	115
<i>Alina G.B., Daribayeva A.K.</i> Priority directions of industrial and innovative development of Kazakhstan: current state and prospects.....	122

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Amirbekuly Ye., Aimukhanbetova G.</i> Features of intellectual capital management at the enterprise ...	130
<i>Kelesbayev D.N., Jazykbayeva B.K., Ayazhanov K.S., Ersoy A.E.</i> Elements of Promotion Mix: Sales Promotion.....	138
<i>Batyrova N., Mombekova G., Yerzhanova S., Yessimzhanova S., Turkmen F.</i> Improvement of the material and technical base of agriculture in Kazakhstan	145
<i>Caurkubule Z., Kenzhin Zh., Sultanova Z.</i> Scientific approaches to the evaluation of the competitiveness of regions	153

<i>Mambetova S.Sh., Akhmetova A.S., Yeskerova Z.A.</i> Analysis of the experience of public-private partnership projects in Kazakhstan and its development potential.....	161
<i>Sung-Kyu Lee, Amanbayeva A.A., Ramashova A.N.</i> Prevention strategy of trade vulnerability: mechanisms, instruments, table integrated indicators	168
<i>Bolatova B.Zh., Tasmaganbetov A.B., Duissenbayeva B.B.</i> System threats of the security of business in Kazakhstan	177
<i>Sedlarski T., Tulebayeva A.M.</i> Effects from education as a key factor in the process of labor forces formation in the Republic of Kazakhstan	185
<i>Kashuk L.I., Bekniyazova D.S., Soltangazinov A.R.</i> The analysis of state and efficiency of entrepreneurial activity's development of the Pavlodar region	193
<i>Abuova A.Zh.</i> The strategy of marketing communications as a key element of the university marketing strategy	200

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Talimova L.A., Kalkabaeva G.M.</i> Assets of the insurance and pension sectors as a source of innovation funding	209
<i>Syzdykova E.Zh., Sitenko D.A., Shakirova G.A.</i> Analysis of the efficiency of cash flow management using the example of the group of JSC «Kazakhtelecom»	219
<i>Serikova G.S., Kudaybergenova S.K.</i> Competitive opportunities of the insurance market of the Republic of Kazakhstan in the conditions of integration	229
<i>Sitenko D.A., Gartsueva Ye.V.</i> Financial literacy of households: theoretical aspects.....	237
<i>Nurseitov A.A., Sadvokasova F.B.</i> Features of management of receivables.....	245
<i>Narynbayeva A.S., Smagulova Z.K., Soltangazinov A.R.</i> Improvement of the lending mechanism for agricultural production in the countries of the Eurasian Economic Union.....	255

INFORMATION ABOUT AUTHORS	263
---------------------------------	-----

Index of articles published in the «Bulletin of the Karaganda University» in 2018 y. «Economy» Series	276
---	-----

**РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS
AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC
INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES**

УДК 330.88

Р.С. Каренов

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)*

**Зарождение новой экономической дисциплины — когноэкономики (когномики)
в результате развития когнитивных наук и технологий**

Зарождающаяся новая экономическая дисциплина – когнитивная экономика (когномика) опирается на результаты изучения функционирования мозга человека. Лекарственные препараты «когнитивного направления» занимают и будут занимать в среднесрочной и долгосрочной перспективе важное место в когноэкономике инновационно-технологической цивилизации XXI столетия. В статье отмечается, что экономика знаний является, с одной стороны, основой инновационного развития и в то же время представляет собой высокую стадию развития постиндустриальной экономики, в которой знания и человеческий капитал становятся основными факторами и целью развития экономического роста. Автором обосновываются роль человеческого капитала в экономике знаний и направления его наращивания, что позволит ускорить переход отечественной экономики на новый путь инновационного развития. Раскрывается понятие когносферы, которая представляет собой сферу сознания (познания, когнитивности), охватывающую материальную часть деятельности мозга человека. Показана схема интегральной сбалансированной системы общества и экономики знаний, а также ноосферы, из которых будет формироваться инновационно-технологическая цивилизация XXI века. Доказывается, что общество и экономика знаний, ноосфера, или сфера Разума человека и человечества в целом, должны определять развитие инновационно-технологической цивилизации XXI столетия, новые принципы взаимодействия природы и человека.

Ключевые слова: когнитивная экономика, знание, человеческий капитал, информация, мозг, образование, факторы, когносфера, структура, ноосфера.

Формирование в странах мира когномики

В последние годы научные открытия в области нано- и биотехнологий, информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), расшифровка генома человека, исследование стволовых клеток, клонирование и другие открытия и изобретения в определенной степени заслонили открытия и результаты исследований в области мозга человека и его когнитивных возможностей. Однако на основе этих исследований фактически произошел переворот в представлениях человека о структуре, функциях и потенциальных возможностях своего мозга, психики, мышления и познания. Было признано, что мозг является управляющим элементом всей деятельности человека, будь то

инновационная экономика, культура, политика, система познания, управления и образования. В этом контексте когнитивные науки и технологии, находящиеся еще на ранней стадии своего развития, тем не менее уже оказывают влияние на физиологию и психику самого человека, общество и цивилизацию в целом, стимулируя появление когномики (когнитивной экономики) и когнообщества.

На наш взгляд, в настоящее время задачей ученых должна стать незамедлительная разработка категориального аппарата, в частности выявление сущностных отличий таких понятий, как: «когнитивная экономика», «экономика знаний», «инновационная экономика», «новая экономика» и других терминов, которые сегодня зачастую используются как синонимы.

Автор понятия «когномика» (от англ. *cognition* — познание) [1; 32] ставит задачу осмысления взаимосвязи существующих наук о познавательной деятельности и их взаимного влияния на социально-экономические условия жизни современного общества. Фактически когноэкономика опирается на достижения в области когнитивной нейрологии и психологии, результаты изучения функционирования мозга человека.

В настоящее время в рамках постепенно формируемой в различных странах мира когномики производятся такие лекарственные препараты, как модафинил, ританил и донепизил. Они, например, активно используются в США школьниками и студентами с целью повышения умственной деятельности, внимания и памяти при подготовке и сдаче экзаменов. Ниже представлен перечень наиболее характерных и новых, инновационных лекарств, или так называемых «стимуляторов умственной деятельности», которые разрабатываются и тестируются различными фирмами (табл. 1.)

Т а б л и ц а 1

Разработка и тестирование фармацевтическими фирмами новых препаратов стимулирования умственной деятельности человека

Тип препарата	Компания	Предназначение	Статус
1	2	3	4
Ингибитор CREB	Helicion Therapeutics	Подавление неприятных воспоминаний	В начале разработки
Активатор CREB	Helicion Therapeutics	Улучшение памяти	В начале разработки
Активатор CREB	Memory	Улучшение памяти	Тестирование на безвредность для людей
(MEM 1414)	Pharmaceuticals в сотрудничестве с фирмой Roche	Улучшение памяти	Тестирование на безвредность для людей
Регулятор тока кальция MEM 1003	Memory Pharmaceuticals	Улучшение памяти	Тестирование на безвредность для людей
Ампакины	Cortex Pharmaceuticals	Улучшение памяти	Тестирование терапевтической эффективности
Фензерин	Axonux	Лечение легких и средних форм терапевтической болезни Альцгеймера	Завершены испытания эффективности
Модафинил (Провигил)	Cephalon	Лечение нарколепсии	Имеется в продаже
Метилфенидат (Риталин)	Novartis	Повышение уровня внимания	Имеется в продаже
Донепизил (Арисепт)	Eisai / Pfizer	Лечение легких и средних форм терапевтической болезни Альцгеймера	Имеется в продаже

1	2	3	4
Ривастигмин (Экселон)	Novartis	Лечение легких и средних форм терапевтической болезни Альцгеймера	Имеется в продаже
Галамтамин (Реминил)	Janssen	Лечение легких и средних форм терапевтической болезни Альцгеймера	Имеется в продаже

Примечание. Использованы данные работы [2; 57].

Безусловно, что лекарственные препараты «когнитивного направления» занимают и будут в среднесрочной и тем более долгосрочной перспективе занимать важное место в когноэкономике инновационно-технологической цивилизации XXI в.

Экономика знаний как высшая стадия постиндустриальной экономики

Как известно, еще К. Маркс отмечал, что знания (knowledge) должны стать «крупнейшей производительной силой». Несмотря на расплывчатость трактовки этого понятия у Маркса, а он подразумевал под ним и «общее состояние науки», и «общее социальное знание», и «общий интеллект», и «общие способности человеческого мозга», идея «человеческого капитала» как движущей силы развития общества появилась в его рукописях 1857-1858 гг. В современных трактовках эта расплывчатость терминологии, на наш взгляд, до сих пор не устранена.

Важно, что уже осознается, что термин «knowledge» (знания) должен рассматриваться не только как достигнутый и накопленный результат, но и как динамичный процесс познания, причем речь идет не только о полученной информации, но и методах ее анализа, обработки и превращения в навыки, умения (компетенции), опыт и знания (явные и неявные) [3; 112].

Таким образом, очевидно, что знания являются результатом познавательной деятельности людей, а накопление знаний превращается в главный элемент человеческого капитала. Познание и накопление знаний являются источником формирования человеческого капитала и охватывают весь процесс развития человека, включая этапы получения образования и его обучение на протяжении всей жизни (lifelong learning).

Важно отметить, что в научной литературе термин «знания» употребляется в узком и широком смысле. «В узком смысле знания — это совокупность опыта, ценностей, контекстной информации и экспертных оценок, которыми обладают люди. В широком смысле слова знания объединяют в себе информацию, данные, а также знания в узком смысле слова» [4; 290].

В последние годы центральное место в научных дискуссиях прочно занимают вопросы перехода экономики на путь инновационного развития. При этом инновационную экономику можно определить как современную экономику, в которой эффективно выстроена национальная инновационная система, развивается инновационная инфраструктура, обеспечивающая коммерциализацию идей и эффективную передачу технологий от науки к производству. Учитывая устойчивый вектор перехода на инновационную экономику и технологизацию всех сфер деятельности, приоритетной сферой инвестирования должна стать экономика знаний как главная составляющая человеческого капитала. Экономика знаний является, с одной стороны, основой инновационного развития и в то же время представляет собой высочайшую стадию развития постиндустриальной (инновационной) экономики, в которой знания и человеческий капитал становятся основными факторами и целью развития и экономического роста.

Считается, что термин «экономика знаний» был введен в оборот Фрицем Махлупом в 1962 г., и он подразумевал под ним отдельный сектор экономики, основанный прежде всего на информационных ресурсах. Сегодня под этим термином понимается «экономика, базирующаяся на знаниях» для определения такого типа экономики, в котором знания играют решающую роль, а производство знаний становится движущей силой развития общества и источником экономического роста. Экономика знаний рассматривается как такой этап развития общества, при котором знания и информация становятся не только главными ресурсами и полноценными товарами, обладающими уникальностью, но и приоритетными факторами роста [3; 112].

По мнению специалистов [4; 232], с начала текущего столетия резко ускорилось развитие образования и здравоохранения, в связи с проникновением в эти отрасли новых технологий, что привело к формированию взаимосвязанного комплекса отраслей, ориентированного на повышение производительности труда и качества человеческого капитала. Данный комплекс получил название «экономика знаний», в рамках которого протекают процессы продуцирования знания, его распространения путем обучения и передачи на расстояние, трансформации знания в компетенции, использования знаний для повышения эффективности и производительности труда, качества продукта, создания инноваций. В основе данных процессов лежит современный человеческий капитал.

В настоящее время развитые страны уверенно демонстрируют переход от индустриальной стадии развития, где основной вклад в ВВП вносила промышленность, к постиндустриальной, в которой социально-экономический рост во многом зависит от развития информационно-коммуникационных технологий, НИОКР, здравоохранения и образования. В мировых державах сфера экономики знаний стала главным локомотивом социально-экономического развития. Так, в США данная сфера дает около 40 % ВВП, в странах Западной Европы и Японии — до 30 % [6; 98, 99].

Роль человеческого капитала в экономике знаний

В последнее время в отдельных исследованиях [7, 8] представлены убедительные доказательства того, что затраты в человеческий капитал не являются безвозвратными инвестициями. Обоснование увеличения средств на повышение качества жизни людей сегодня выходит за границы гуманистических соображений, поскольку такие затраты в условиях примата интеллекта человека ускоряют социально-экономическое развитие страны. И наоборот, сокращение данных затрат напрямую влечет за собой социально-экономический спад.

Современный подход к трактовке «человеческого капитала» [7] рассматривает всю совокупность факторов (рис. 1), детерминирующих качество труда человека и степень его вклада в социально-экономическое развитие. К таким факторам относят, прежде всего, знания и умения человека, интегрированные в компетенции, а также его качество жизни, здоровье и интеллект.

Рисунок 1. Структура человеческого капитала (данные работы [6; 99])

Академик А. Г. Аганбегян [9; 6-21] доказывает, что устойчивая тенденция возрастания значимости человеческого капитала, его превосходства над основным капиталом и природными ресурсами в развитых странах стала проявляться со второй половины XX в. (табл. 2).

Динамика и структура национального богатства в развитых странах, % к итогу

Показатель	1860 г.	1913 г.	1950 г.	2000 г.	2015 г.
Природные ресурсы	45	35	20	16	10
Физический (основной) капитал	33	33	32	19	10
Человеческий капитал	22	32	48	65	80

Примечание: Использованы данные работы [6; 99].

Учеными на Санкт-Петербургском экономическом конгрессе было отмечено, что «новая экономика — это экономика знаний, новых информационных технологий, новых бизнес-процессов, обеспечивающих лидерство и конкурентоспособность» [10]. Целью формирования новой экономики является высококачественный национальный человеческий капитал.

Когносфера и когнитивное общество

Хотелось бы особо отметить то, что научно-техническая революция в области NBIC-технологий приводит к целой серии открытий и инновационных прорывов во многих областях, в том числе в когнитивной неврологии и нейрофармакологии. Все это имеет не только научное и социально-экономическое значение, но и потенциальные политические последствия. Это объясняется тем, что такие прорывы в науке расширяют познания о мозге, сознании и психике человека, что в принципе предоставляет возможность не только его лечения, но и изменения, и управления мозгом, а следовательно, и поведением конкретного человека, можно будет вносить соответствующие изменения в социум человечества в целом.

Известно, что мозг человека на протяжении своей эволюции претерпел своего рода разделение труда в области познания окружающего мира: образовались религия, наука и искусство, культура, которые впоследствии сформировали когнитивную науку, сферу сознания, или когносферу. Когносфера — это производная функционирования мозга.

В настоящее время современная цивилизация находится в начале перехода к когномике и когнитивному обществу, где когнитивная деятельность человека будет играть важнейшую роль в развитии экономики, общества знаний социума и инновационно-технологической цивилизации XXI в.

В будущем когноэкономика и когнообщество будут выступать связующим звеном между NBIC-технологиями, обществом знания и экономики высоких технологий инновационно-технологической цивилизации XXI в. Мозг человека и разум всего человечества здесь будут играть основополагающую роль.

Следовательно, когнитивное общество — это общество будущего, где будут использоваться различные когнитивные технологии, которые позволят индивидууму и обществу увеличить свой интеллектуальный потенциал, память, улучшить процесс мышления, обучения и запоминания полученной информации и знаний и в целом повысить функциональные возможности мозга. В этом контексте когнитивное общество фактически будет являться элементом общества знаний и экономики знаний, содействуя повышению их уровня эффективности.

Формирование ноосферы

В перспективе, наряду с формированием подсистем общества знания и инновационной экономики знаний, на основе высоких технологий, в первую очередь NBIC-технологий, важное место в цивилизационном развитии человечества займет формирование ноосферы. Она станет интегрирующим фактором, объединяющим элементы наносферы, биосферы, информсферы и, что особенно важно, когносферы, которая связана с повышением эффективности процесса познания, мышления человека, его разума, психологии, ментальности и морали, что отвечает содержанию ноосферы, или сферы Разума. Причем ноосфера совместно с обществом знания и инновационной экономикой высоких технологий и услуг, в конечном итоге, должны привести к формированию инновационно-технологической цивилизации XXI в.

Схема интегральной сбалансированной системы общества и экономики знаний, а также ноосферы, из которых будет формироваться инновационно-технологическая цивилизация XXI в., представлена на рисунке 2.

Рисунок 2. Интегральная схема важнейших подсистем формирования интегральной инновационно-технологической цивилизации XXI в. (данные работы [11; 318])

Как видно из рисунка 2, основные технологические и социально-экономические подсистемы инновационно-технологической цивилизации XXI в. — это «геномная» цепочка различных типов экономики и общества, формируемых на основе NBIC-технологий, интегрируемая обществом и экономикой знаний и ноосферой. Как представляется, все подсистемы, составляющие «комплект» NBIC-технологий, во многом будут опираться в своем развитии, конвергенции и синергии на атомно-молекулярную структуру нанотехнологий, наноэкономику и наносферу, будь то биотехнологии, когнитивные технологии или ИКТ. Важным элементом этой схемы является формирование ноосферы или сферы Разума, в рамках которой будет формироваться новая парадигма развития человечества, построение новой инновационно-технологической NBIC-цивилизации XXI в. Существующие различные парадигмы такого развития показаны на рисунке 2.

В заключение следует отметить, что в результате развития NBIC-технологий XXI в. с его инновационным обществом и экономикой знаний — это век, который своими инновационными, прорывными технологиями, особенно когнитивными, будет «проникать» в самого человека, изменяя его физиологические, когнитивные и психологические характеристики, его мозг, разум, культуру, религию и другие составляющие. Это комплексное, интегральное синергетическое воздействие во многом будет связано с когнитивными науками и технологиями, которые охватывают целый спектр научных знаний, включая философию, психологию, нейропсихологию, антропологию, науки о мозге человека и т.д.

Сегодня мировое развитие в цепочке «когноэкономика — когнообщество — когносфера» во многом находится на начальной стадии. Создание прорывных когнитивных технологий может кардинально изменить инновационную экономику, человека, общество и цивилизацию в целом.

Список литературы

- 1 Карпенко М.П. Когноэкономика [Электронный ресурс] / М.П. Карпенко. — М.: Изд-во СТУ – Современной гуманитарной академии, 2009. — Режим доступа: <http://artlib.osu.ru>.
- 2 Холл С. Виagra для мозга [Электронный ресурс] / С. Холл. — Режим доступа: http://wsyachina.com/medicine/brain_19.html.
- 3 Кудина М. Экономика знаний как основа инновационного развития / М. Кудина // Проблемы теории и практики управления. — 2018. — № 5. — С. 111–119.
- 4 Инновационное развитие: экономика, интеллект, ресурсы, управление знаниями / под ред. Б.З. Мильнера. — М.: ИНФРА-М, 2010. — 624 с.
- 5 Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы. Доклад Всемирного банка: пер. с англ. — М.: Весь мир, 2003. — 232 с.
- 6 Измайлова М. О возрастании роли человеческого капитала в экономике знаний // Проблемы теории и практики управления. — 2018. — № 6. — С. 98–105.
- 7 Нижегородцев Р.М. Человеческий капитал: теория и практика управления в социально-экономических системах: монография. — М.: ИНФРА-М, 2017. — 290 с.
- 8 Капелюшников Р.И. Экономические очерки: методология, институты, человеческий капитал / НИУ «Высшая школа экономики». — М.: Издат. дом Высшей школы экономики, 2016. — 574 с.
- 9 Аганбегян А.Г. Человеческий капитал и его главная составляющая – сфера «экономики знаний» как основной источник социально-экономического роста // Экономические стратегии. — 2017. — № 3. — С. 66–73; — № 4. — С. 6–21.
- 10 Форсайт «Россия»: новое производство для новой экономики. — Т. 1 / Сборник пленарных докладов Санкт-Петербургского междунар. экономического конгресса (СПЭК – 2016) / под общ. ред. С.Д. Бодрунова. — М.: Культурная революция, 2016. — 151 с.
- 11 Казанцев А.К. NBIC — технологии. Инновационная цивилизация XXI века / А.К. Казанцев, В.Н. Киселев, Д.А. Рубальтер, О.В. Руденский. — М.: ИНФРА-М, 2014. — 384 с.

Р.С. Каренов

Когнитивті ғылымдар мен технологиялардың дамуы нәтижесінде жаңа экономикалық пән – когноэкономиканың (когномиканың) қалыптасуы

Туындап келе жатқан жаңа экономикалық пән – когнитивтік экономиканың (когномиканың) адам миының қызмет атқаруын зерттеу нәтижесіне сүйенетіні айтылған. «Когнитивтік бағыттағы» дәрілік препараттар орта- және ұзақмерзімді болашақта ХХІ ғасырдың ақпараттық-технологиялық өркениетінің когноэкономикасында маңызды орынға ие болып қалатыны туралы қорытынды жасалған. Білім экономикасы, бір жағынан, ақпараттық даму негізі, сондай-ақ білім мен адам капиталының негізгі факторы және экономикалық дамуының мақсаты болып табылатындығы пайымдалған. Білім экономикасындағы, адами капиталдың рөлі және оны дамытудың отандық экономиканың инновациялық дамуының жаңа жолына шұғыл өтуді жеделдету негізделген. Сана саласын (таным когнитивтік) білдіретін адам миы қызметінің материалдық бөлігін қамтитын когносфера ұғымына көңіл бөлінген. Қоғам мен білім экономикасының, сондай-ақ ноосфераның ХХІ ғасырдың ақпараттық инновациялық-технологиялық өркениеті қалыптасатын интегралды теңдестірілген жүйесінің сызбасы зерттелген. Білім қоғамы және экономикасы, ноосфера немесе адам және тұтастай алғандағы адамзат сапасы ХХІ ғасырдың ақпараттық-технологиялық өркениеттің дамуын, табиғат пен адамның өзара әрекетін анықтауы тиіс екендігі дәлелденген.

Кілт сөздер: когнитивті экономика, білім, адами капитал, ақпарат, ми, білім, факторлар, когносала, құрылым, ноосфера.

R.S. Karenov

Germination of a new economic discipline of cognoeconomics (cognomics) -as a result of the development of cognitive sciences and technologies

It is emphasized that the emerging new economic discipline - cognitive economics (cognomics) is based on the results of studying the functioning of the human brain. It is concluded that medications of the «cognitive direction» occupy and will occupy an important place in the mid-term and long-term perspective in the cogno-economics of the innovative technological civilization of the 21st century. It is noted that the knowledge economy is, on the one hand, the basis of innovative development and at the same time represents a high stage of development of the post-industrial economy, in which knowledge and human capital become the main factors and goal of economic growth. It justifies the role of human capital in the knowledge econo-

my and the direction of its growth, which will accelerate the transition of the domestic economy to a new path of innovative development. Attention is paid to the concept of the cognosphere, which is a sphere of consciousness (cognition, cognitiveness), covering the material part of the activity of the human brain. Is studying the scheme of the integral balanced system of society and the economy of knowledge, as well as the noosphere, from which the innovative-technological civilization of the XXI century will be formed. It is proved that society and the economy of knowledge, the noosphere, or the sphere of the Mind of man and mankind as a whole should determine the development of innovative technological civilization of the XXI century, new principles of interaction between nature and man.

Keywords: cognitive economics, knowledge, human capital, information, brain, education, factors, cognosphere, structure, noosphere.

References

- 1 Karpenko, M.P. (2009). Kohnoeconomika [Cognoeconomics]. Moscow: Izdatelstvo STU – Sovremennoi humanitarnoi akademii. *artlib. osu.ru*. Retrieved from <http://artlib.osu.ru> [in Russian].
- 2 Holl, S. Viahra dlia mozha [Viagra for brain]. *wsyachina.com*. Retrieved from http://wsyachina.com/medichine/brain_19.html [in Russian].
- 3 Kudina, M. (2018). Ekonomika znaniia kak osnova innovatsionnoho razvitiia [Knowledge economy as a basis for innovation development]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia – Problems of theory and practice of management*, 5, 111–119 [in Russian].
- 4 Mil'ner, B.Z. (Eds.). (2010). *Innovatsionnoe razvitiie: ekonomika, intellekt, resursy, upravlenie znaniiami [Innovative development: economics, intelligence, resources, knowledge management]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 5 Formirovanie obshchestva, osnovannogo na znaniiax. Noveye zadachi vysshei shkoly. Doklad Vsemirnogo banka (2003) [Formation of a society based on knowledge. New tasks of high school. World Bank Report]. Moscow: Ves mir [in Russian].
- 6 Izmailova, M. (2018). O vozrastanii roli chelovecheskogo kapitala v ekonomike znaniia [About increasing role of human capital in the knowledge economy]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia – Problems of the theory and practice of management*, 6, 98–105 [in Russian].
- 7 Nizhegorodtsev, R.M. (2017). *Chelovecheskii kapital: teoriia i praktika upravleniia v sotsialno-ekonomicheskikh sistemakh [Human Capital: Theory and Practice of Management in Socio-Economic Systems]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 8 Kapelyushnikov, R.I. (2016). Ekonomicheskie ocherki: metodolohiia, instituty, chelovecheskii kapital [Economic essays: methodology, institutions, human capital]. NIU «Vysshiaia shkola ekonomiki» – National Research University «Higher School of Economics». Moscow: Izdatelskii dom Vysshei shkoly ekonomiki [in Russian].
- 9 Aganbegyan, A.G. (2017). Chelovecheskii kapital i eho glavnaia sostavliaiushchaia — sfera «ekonomiki znaniia» kak osnovnoi istochnik sotsialno-ekonomicheskogo rosta [Human capital and its main component — the sphere of «knowledge economy» as the main source of socio-economic growth]. *Ekonomicheskie stratehii – Economic strategies*, 3, 66–73; 4, 6–21 [in Russian].
- 10 Bodrunova, S.D. (Eds.). (2016). Foresait «Rossiia»: novoe proizvodstvo dlia novoi ekonomiki [Foresight «Russia»: a new production for the new economy]. *Sbornik plenarnykh dokladov Sankt-Peterburhskogo mezhdunarodnogo ekonomicheskogo konhressa – Collection of plenary reports of the Saint Petersburg International Economic Congress, Vol. 1*, 151 [in Russian].
- 11 Kazantsev, A.K., Kiselev, V.N., Rubwalter, D.A., & Rudensky, O.V. (2014). NBIC — tekhnolohii. Innovatsionnaia civilizatsiia XXI veka [NBIC technology. Innovative civilization of the XXI century]. Moscow: INFRA-M [in Russian].

А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Д.М. Салауатова, Д.А. Торжанова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: tat404@mail.ru)*

Гид қызметі туризмдегі кәсіпкерлік белсенділікті дамытудың басым бағыты ретінде

Гид қызметі туризм саласындағы қызметті жүзеге асырудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Туристік гидтер туризм индустриясында жетекші орындарға ие және туризм саласына үлкен пайда әкеледі. Мақалада мамандандырылған әдебиеттерді талдауға негізделген, «туристік гид», «гид — экскурсия жетекшісі» анықтамаларына әртүрлі тұғырлар, гид қызметін жүзеге асырудың негізгі сапалары, табысты қызметті жүзеге асыру үшін қажетті негізгі қасиеттер қарастырылды. Елдер арасында гид қызметін жүзеге асыруға қойылатын талаптарды салыстырмалы талдау, жекелей алғанда, Аустрия, Үндістан, Шри-Ланка, Мысыр және Аустралия мысалында егжей-тегжейлі зерттелді. Аустралияда гид мамандығына қойылатын салалық талаптар тереңдетіліп талданды. Гид қызметінде лицензиялаудың маңыздылығы туралы мәселелер қозғалды. Қазақстанда гид қызметін дамытудың негізгі мәселелері, атап айтқанда, кадрларды даярлау мәселесі, салалық талаптарға сәйкес туристік бағыттаушы кадрларды дайындаудың бірыңғай оқу жоспары мен әдістерін әзірлеу және шет елдердің тәжірибесіне негізделген лицензиялау жүйесін құру қарастырылған. Негізгі іс-шаралар гид қызметі саласындағы күрделі мәселелерді шешуге, оның ішінде гидтердің дағдыларына, лицензияланатын қызметтің үздіксіз мониторингіне және оқыту мәселесіне сәйкес ынталандыру жүйесі мен дифференциалды төлем жүйелерін шешу ұсынылды.

Кілт сөздер: туризм, гид, экскурсия жүргізушісі, салалық талаптар, лицензиялау, мемлекеттер тәжірибесі, туристік бағыт, кәсіби дағдылар, туристік нарық, туристік қызмет.

Мыңжылдықтың басында туризм әлемдегі ең қарқынды дамып келе жатқан және ірі индустрия деп танылды, ол шетел валютасын алу және жұмыс орындарын құру тұрғысынан аймақтардың даму тенденцияларына айтарлықтай әсер етті [1, 2]. Туризм адамдарды рахатқа бөлену және бизнес үшін саяхатқа шақырады [3]. Туризм индустриясы 1950 жылдан бері оң өсімді көрсетіп келеді, себебі халықаралық келушілер саны өнер, мәдениет және тарихқа қызығушылықтың артуы нәтижесінде 2017 жылы 25 миллионнан 1,322 миллиардқа дейін өсті [4].

XVII–XVIII ғасырларда бір жерден басқа жерге саяхат жасау жаңа нәрселерді үйренуге деген ықыластан туды [5]. Туристік индустрияның кеңеюі нәтижесінде туындаған алғашқы қызметтердің арасында туристер мен туристік дестинациялар арасындағы делдал болатын туристік гидтің қызметі болды [6].

Туризм индустриясының ерекшелігі, біріншіден, жеке пайдаға мүдделі, екінші жағынан, қызметтерді кешенді түрде алға ниетті туристер үшін жалпы ұсыныс қалыптастыруға қызығушылығы бар түрлі ойыншылардың қатысуын көздейді. Сондықтан кез келген туристік бағытта туризмді тұрақты дамытудың маңызды шарты барлық мүдделі тараптардың белсенді ынтымақтастығы мен өзара тиімді қатысуы болып табылады. Осыған байланысты, туризм саласындағы маңызды рөл елдің тарихи және мәдени мұрасы, жергілікті тұрғындардың діл ерекшеліктерін, ұлттық ғұрыптар мен дәстүрлері, заңдар мен ережелері туралы ақпаратты беретін туристік гидтерге бөлінеді.

Соңғы отыз жыл ішінде туристік гид тақырыбы көптеген зерттеулерде белсенді талқыланды. Б. Работиктің айтуынша (2010 ж.), туристік саласындағы инновациялық зерттеулерге заманауи туризмнің негізін қалаған «туристік гидтің рөлі мен эволюциясын Коэн жасаған» [7]. Мамандардың айтуынша, туристік гид — келушілердің және қонақтардың менеджерлері, сатушысы, ақпарат беруші, оқытушысы және т.б. сияқты әртүрлі функцияларын орындайтын қонақтар мен дестинация иелердің арасындағы делдал болып табылады [8–12].

Туристік гидтердің Дүниежүзілік Федерациясының қауымдастығы тиісті елдің ұлттық заңнама мұндай қамтамасыз етпеген жағдайда біліктілігін және / немесе тиісті жергілікті, аймақтық немесе ұлттық органның қабылдауды бере отырып, елдің тиісті орган немесе алынған терең оқыту берген немесе танылған лицензиясы бар адам ретінде туристік гидті анықтайды, сондай-ақ елге немесе аймаққа келушілерге арнайы ақпарат беріп, тарих, археология, өнер туындылары мен ескерткіштер, мәдени даму, табиғи сұлулық туралы сұрақтарға жауап беруге дайын және туризм бағытында елдің дамуына көмек бола алатын тұлғаны гид деп атайды [13].

Маршрутқа жетекшілік ету және интерпретациялау туризм құнының қалыптасуы тізбегінде негізгі қызмет болып табылады. Экскурсовод маңыздылығы жоғары бағалануы мүмкін емес, бірақ ол әртүрлі бағытта әртүрлі рөлдерді атқарады деп болжауға болады. Мысалы, Үндістанда гидтер «дипломатиялық елшілер» және туристерге ақпарат беру «шлюздер» деп аталады [14]. Тайваньда ол туристік компания сатушысы болып табылады [15]. В. Вейлер мен Б. Дэвистің айтуы бойынша, тур жетекшісі, немесе гид, топтық сапарларды ұйымдастыруға жауапты адам [16]. Э. Коэн гидтер екі маңызды рөл атқаруы керектігін ұсынды. Біріншісі — көшбасшының рөлі, өйткені ол туристік бағдар бойынша жетекші болып табылады. Екіншісі — делдалдық, себебі ол неғұрлым қызығушылыққа нысандарды анықтайды [10].

Осылайша, гидтер аймақтың көркем жерлеріне түсінік беруші, яғни туристерге белгілі бір аймақта өздерін қалаулы сезіндіріп анықтама берушілер болып табылады [5, 17–19].

К. Понд гидтің арнайы құндылығына назар аударды, өйткені ол туристермен айтарлықтай ауызша қарым-қатынаста болды [5]. Неғұрлым танымалдылыққа Халықаралық тuroператорлар қауымдастығы (IATM) және Туристік гидтер қауымдастығының Еуропалық федерациясы (EFTGA) берген анықтамалар ие болды: туристік гид — белгілі бір тарихи орындарда кіру немесе ішкі туризм бойынша саяхаттаушы топ не жеке келушіні басқаратын, саяхаттаушының тілінде қызықтырушы сипатта мәдени және табиғи мұрасын насихаттаушы тұлға [8].

Д. Ап және К. Вонг туристік гидтердің қабылдаушы аймақ пен туристердің арасында байланыс орнатуда маңызды рөл атқаратындығын атап көрсетті, өйткені олар алған қызметтермен қанағаттану деңгейі және туристік бағыттың жалпы әсерлері үшін үлкен жауапкершілік алады [8]. Сондықтан туристік гидтердің жұмысын олар географиялық, қоршаған орта жағдайында жетекші, интерпретативті, шабыттандырушы және ойын-сауық қызметі ретінде сипаттайды. Туристік гид дипломат, өнер қайраткері, тарихшы, психолог, аудармашы ретінде қызмет етеді [20].

Экскурсия барысында негізгі өзара қарым-қатынас келушілер мен гидтің арасында өтеді. Д. Ховардтың айтуынша, осы өзара әрекеттесудегі гид рөлі әңгімені (ақпарат беру); сатуды (түсіндіретін интерактивті байланыс); қатысуды (қызметтің бір бөлігі ретінде) және табыстауды (болашақ мінез-құлық үшін жауапты) қамтиды [21]. Бұдан басқа, экскурсия жетекшісі топтық турда туристердің жалпы қанағаттануына әсер ететін маңызды рөл атқарады. Х.Тан гид маршрутқа көрсетілген барлық іс-шараларға жауап беретіндіктен, ол барлық топ мүшелерімен жасалған жұмыстардың тиімділігі үшін жақсы қарым-қатынаста болу керек деп болжайды [22]. Туристік гид — экскурсия тобымен саяхаттайтын адам және саяхат барысында сапарлар, тамақ, тасымалдау және басқа да қызметтерді ұйымдастырады. Ол көптілді болуы керек және тарих, география және дәстүрлер бойынша білімі болуы тиіс.

Экскурсия жетекшісі (гид) — белгілі бір бағыттар, жергілікті аймақтар немесе аумақтар, туристік нысандар туралы арнайы білімдерге негізделген мамандық. Жергілікті гидтер нақты қалаға, ауданға немесе аймаққа турларды ұсынады. Арнайы мамандар шалғай жерлерге экскурсия немесе кенейтілген экскурсиялық бағдарламаларды ұйымдастыра алады.

Туристік гид туристік компанияларда, туристік және қонақ үйлерде, мәдени және тарихи орындарда, теңіз және ұлттық парктерде, көрікті жерлерде, мемлекеттік мекемелерде, мектептерде қызмет ете алады, сондай-ақ шағын туристік кәсіпорындар операторларының тәуелсіз иелері бола алады. Көптеген елдерде гидтер 1-ден 5 адамға дейінгі қызметкерлер санымен микродеңгейде тәуелсіз компаниялар ретінде жұмыс істейді [14]. Олар өз іс-әрекеттерін ұсына алады, мысалы, серуендеу немесе ауылдық жерлерге экскурсия, қызықты және көркем қалалар мен ауылдарға экскурсиялар. Гидтер, атап айтқанда, мемлекеттік қабылдаулар сияқты ресми жағдайларда турларды ұсына алады.

Туристік гидтер әрдайым өз экскурсияларын тыңғылықты дайындайды. Атап айтқанда, олар келушілердің мәдени ерекшеліктерін ескеріп, тарих пен мәдениетке әлеуметтік және діни көзқарастарын көрсетуі тиіс. Нұсқау келушілерге зиянсыз немесе біржақты саяси және басқа түсіндірмелерсіз барған жерлерді бағалауын жеткізуге тырысады. Олар өз жұмысының маңыздылығын және келушілермен туризм және демалыс индустриясымен өзара әрекеттесу туралы біледі. Бұл жауапкершілік олардың мінез-құлқы мен көрінісінде, әсіресе киім-кешек, әдептілік, тіл таңдау және өз клиенттерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін олардың қолайлы (дұрыс және құзыретті) таңдауында көрініс табады.

Өз мамандығын жүзеге асыру барысында гидтер өз елінің туризм индустриясының жақсы атауын және беделін қорғауға тырысады, келушілерді қоршаған ортаны, өсімдіктер мен жануарлар әлемін, көрікті жерлерді, ескерткіштерді, жергілікті әдет-ғұрыптарды және салт-дәстүрді құрметтеуге шақырады.

Сұратуы бойынша және келісім бойынша гидтер толық экскурсиялық бағдарламаларды жасай алады және егжей-тегжейлі сараптамалық кеңес бере алады. Сонымен қатар туристік гидтер белгілі бір экзотикалық салаларға мамандануы мүмкін, мысалы, сүнгү, альпинизм, атпен жүру, каякинг және т.б.

Гидтер жиі елге келушілер үшін жалғыз және маңызды байланыс тұлға болып табылады. Сондықтан олар мүмкіндігінше бос уақытты және мереке күндерін өткізу туралы кеңес береді; атап айтқанда, жақсы қонақүйлер мен мейрамханалар, кассалар мен туристік агенттіктерді ұсынуға және келушілерге дүкендер, ойын-сауық және спорттық ғимараттарды, сондай-ақ қызықты мәдени және қоғамдық іс-шараларды ұсынуға болады.

Гид қызметін жүзеге асыру үшін қойылатын талаптар

Турдың басшысы жиі ұлтына, жасына және мәдениетінде ерекшеленетін көптеген адамдармен жұмыс істейді. Сондықтан басшылықтың жеке тұлғалық дағдылары қажет.

Қабылдаушы елдің бейресми елшілері ретінде әрекет ете отырып, гид адалдық, қарапайымдылық, қадір-қасиет және сенімділік сияқты оң, жеке және этикалық қасиеттерге ие болуы керек. Тарихи-мәдени объектілердің салыстырмалы түрі, үздіксіз оқытуға және жеке кәсіптік өсуге деген ұмтылыс үшін, жан-жақты білімді, тақырыпты жақсы түсінуді, жоғары аналитикалық дағдыларды қоса алғанда, зияткерлік қасиеттер де маңызды. Бұған қоса негізгі кәсіби қасиеттерге мыналар жатады: келушінің тілінде сөйлесуді және фактілерді ұсынуды, топты басқаруға және ұйымдастыруға қабілетті болу, туристермен байланыс орнату қабілеті және қызықты тарихи фактілерді баяндай білу қабілеті [12].

Экскурсия жүргізушілермен ұсынатын қызметтер сапасы туристердің жалпы қанағаттану деңгейімен тығыз байланысты. Туристің жағымды әсерлері ең қажетті бағыттар бойынша сапарлардың сапасына негізделеді [23]. Сонымен қатар гидтің кәсіби емес және лайықты емес мінез-құлқы туристердің қанағаттану деңгейінде айтарлықтай әлсіреуі мүмкін. Мысалы, Д Патирана мен В. Гнапала гидтердің ұсынылған қызметтердің бұрмалануы туристерге таратылатын жалған ақпарат, физикалық және эмоциялық қудалау және этикалық емес іс-әрекеттер туралы басқа да фактілер сияқты дұрыс емес әрекеттері жағдайларын бөліп көрсетеді [24].

Гидтер туристерге бағыттарда ұсынылатын қызметтермен қанағаттандыру үшін жауап береді [11]. Бұдан басқа, гидтер дамыған және жаңа бизнес жасай алады, туристік компаниялардың имиджіне, бағыттарына және тіпті экскурсия жүргізушісіне әсер етеді [25–27]. Экскурсия жүргізушілері туристердің қанағаттануына ғана емес, сондай-ақ бағыттың бет-бейнесіне, маркетингке және брендингіне де жәрдемдеседі [28].

В. Хеунг туристік гидтер қызмет көрсету сапасын бағалау үшін үш негізгі тұжырымдаманы ұсынды: негізгі қызметтерді ұсыну, клиенттерге бағдарлау және байланыс тиімділігі [29]. Тиімді қызметтерді қамтамасыз ету үшін гидтер жеткілікті білімге ие болуы керек. Туристердің көбісі гидтер ұсынған ақпарат көлемінде көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруды қалайды. Экскурсия жүргізушісі белгілі бір мақсаттағы бай мәдени мұраға қатысты негізгі ақпараттарды қалыптастыруға, туристерді ескертуге және олардың жалпы туристік тәжірибесін байытуға бағытталған елдің, өңірдің, қаланың саясаты, ережелері, заңдары мен тәжірибелерін білуі керек.

Гид ретінде жұмыс істеу үшін маңызды шарт — шет тілін білу. Әлемдік туризм нарығының барлық макроөңірлері белсенділігінің артуына байланысты дәстүрлі ағылшын тілінен басқа, қытай, жапон, корей, испан және француз тілдеріне ие болу әсіресе өзекті болып келеді.

Мысалы, Аустрияда туристік гидке арналған сауда лицензиясын алу үшін үміткер трейдердің емтихандарын қоса алғанда, ресми біліктілік емтиханынан өтуі керек. Бұл емтихан сонымен қатар бухгалтерлік есеп, заң, демонстрация мақсатында экскурсия және кем дегенде бір шет тілін меңгеруді дәлелдейді. Ресми түрде танылған білім беру мекемесінде (қызметкерлер палатасы мен қызметкерлерге арналған палаталарды кәсіптік даярлау институттарын экономикалық ынталандыру институттары) емтиханға дейін кемінде 250 сағатты құрайтын міндетті оқыту курстары аяқталуға тиіс. Оқу курсына жалпы және аймақтық тарих, мәдениет және өнер, өлкетану және фольклор

тарихы, саясат, экономика және әлеуметтік зерттеулер негіздері, бухгалтерлік есеп, бизнесті басқару және құқық, туристік және экономикалық география бойынша терең білімдер ұсынылуы тиіс. Теориялық оқыту далалық жорықтар мен экскурсиялар, шет тілі, риторика және мінез-құлық стратегияларын тәжірибелік сабақтардың толықтырылады. Емтихан және сауда лицензиясы гидтер Аустрия кез келген жерінде жұмыс жасауға мүмкіндік береді. Гидтер өз аймағынан тыс жерлерде экскурсия дайындауға, жергілікті гидтермен ынтымақтастық тәжірибесіне ерекше назар аударады. Сонымен қатар Аустриядан тыс жерлерде жұмыс істейтін туристік гидтер, жергілікті заңдарды сақтауға тиіс. Туристік гидтер үздіксіз білім беру академиясы ұсынатын арнайы әдебиеттерді оқып, мұражайлар мен көрмелерге бару, білім сапарларына қатысып, шетел тілдерінің тәжірибесін жетілдіретін ұлттық және халықаралық симпозиумдарға қатысатын тұрақты курстарға қатысады [30].

Үндістанда аймақтық деңгейде туристік гид болу үшін, кандидат 20 жасқа толған, ағылшын тілін еркін меңгерген университет түлегі болуы керек. Ағылшын тілінен басқа шет тілін білетін үміткерлер өзгелерге қарағанда, артықшылыққа ие болады. Кандидаттар турларды басқаруға ниетті аймақтың тұрғындары болуы керек. Белгілі бір аймақта жұмыс істеуге лицензия алу үшін гидтер оқудан өтуге және емтихан тапсыруға тиіс. Бұл тренинг көбінесе 6 апталық байланыс сабақтары және 10 апта далалық жұмыстармен қамтылған 16 апталық бағдарлама. Мерзімді түрде біліктілігін арттыру курстарына қатысуға да болады. Курсты сәтті аяқтағаннан кейін, Үндістанның аймақтық туристік кеңселері лицензия береді. Үндістанның Туристік гидтер федерациясы (TGFI) Үндістан туристік ассоциациясы мүшелерінің (IATO) / Үндістан туристік агенттіктерінің агенттігімен (TAAI) бірге, гидтер алуы мүмкін алымды анықтайды [14].

Туристік гидтер үшін жоғары стандарттарды, білім беру және оқыту бағдарламаларын әзірлеу және сақтау бойынша әлемдік үрдіс қалыптасқан. Американың, Аустралияның, Францияның, Ұлыбританияның және басқа елдердің кәсіби туристік гидтерінің ассоциациясы туристік гидтің көптеген тақырыптық салаларды түсінуі керек екенін анықтады; клиенттерге қызмет көрсету үшін трансфер рәсімдер, тұрғылықты тіркеу, жаяу және экскурсия жүргізу, зерттеу дағдыларын, түрлі топтары үшін түсініктеме қабілеті, экологиялық мәселелерді талдау жеке хабардарлығын көрсету, экскурсиялар сату жолдарын білу, әкімші функцияларды орындау және құжаттарды рәсімдеу, микрофон пайдалану, клиенттерге қажет тілде қызмет көрсету мақсатында өз дауысын басқара білу, карталарды оқып, маркетингтік құралдарды пайдалану, сондай-ақ әріптестерімен қарым-қатынас жасау [3, 5].

Кәсібилікті түсіну кәсіптің негізгі тұжырымдамасында жатыр. П.Коган (1953) мамандықты «білім алу немесе ғылымның кез келген бөлімінің теориялық құрылымын түсінуге негізделген, сондай-ақ осы түсінікпен бірге жүретін қабілеттерге негізделген кәсіп» деп анықтайды. Р.Барбер (1963) кәсіптік мінез-құлықтың төрт негізгі атрибут бойынша анықталуы мүмкін деп болжайды: біріншіден, жалпылама және жүйелі білімнің жоғары дәрежесі; екіншіден, жекелеген адамдарға қарағанда, қоғамдық мүдделерге басым назар аудару; үшіншіден, этикалық кодтар арқылы мінез-құлықтың өзін-өзі бақылауының жоғары дәрежесі және соңғысы сыйақы жүйесі (материалдық және моральдік) [23].

Д.Кнудсон, Т.Кейбел және Л.Бек пайымдауынша, тиімді түсіндіру уақыттың жинақталған тәжірибесінің нәтижесі, сондай-ақ мұқият зерттеу және оқуды жалғастыру болып табылады. Олар риторика, этикет, энергия, сенімділік, ұйымдастырушылық дағдыға үлкен назар аударады. Олар білімнің маңыздылығына қарамастан, бұл барлық белгілерді алмастыра алмайды деп есептейді [31].

Сайып келгенде, қызмет көрсету құнын арттыруды қамтамасыз ету және жалпы туристік тәжірибені арттыру мақсатында гид туристер қажеттіліктері мен мүдделерін басымдық беруі міндетті болып табылады [29]. Осылайша, гидке қойылатын талаптар келесілерді қамтиды: туристік топтарды ұйымдастыру және қызмет көрсету қабілетін, аффилирленген және тауарлар мен қызметтерді жеткізушілерді үйлестіру, уақытты басқару, жоспарлау, логистика және күнделікті мәселелерді шешу. Сонымен қатар адамдар арасындағы қарым-қатынас және мәдени айырмашылықтарды түсіну қабілеті өте маңызды, өйткені туристік топтар, әдетте, әртүрлі адамдардан тұрады.

Аустралияда бұл мамандыққа қойылатын салалық талаптар ретінде: коммуникативтік дағдылар, топта жұмыс істеу қабілеті, мәселелерді шешу, бастамашылық және кәсіпкерлік, жоспарлау мен ұйымдастыру, өзін-өзі басқару, оқыту, қазіргі заманғы технологияларды игеру (кестені кара) [32].

Туристік гид ретінде жұмысқа орналасу үшін қажетті кәсіби дағдылар

Жұмысқа орналасу дағдылары	Біліктілікке салалық / кәсіпорын талаптарына кіреді
1	2
Коммуникативті дағдылар	Жеке ақпаратты ұсыну мақсатында тұтынушылар тобының нақты қажеттіліктерін анықтау үшін туроператормен байланыс жасау; уақытылы логистикалық жеткізілімдерді қамтамасыз ету үшін тур немесе іс-әрекетке қойылатын талаптар туралы ауызша және жазбаша ақпаратты түсіндіру; клиенттердің мәселелері мен шағымдарына қолайлы шешім қабылдау және үйлестіру; оңтайлы туристік тәжірибені қамтамасыз ету үшін тұтынушылар мен жеткізушілерге түсінікті және дәл ақпарат беру
Топта жұмыс істеу	Экскурсия немесе топ мүшелерін жүргізу, нұсқаулықтар беру және топты біріктіру; туроператормен және жабдықтаушылармен топтың мүшесі ретінде жұмыс жасау және турдың немесе іс-шараны қамтамасыз етуде және топ мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыруда өздерінің жетекші рөлін түсіну; туристік оператордың сапа мақсаттарын түсіну және осы мақсаттарға жету үшін топ мүшесі ретінде жұмыс жасау
Қиын мәселелерді шешу	Тур немесе іс-шараны ұйымдастырғанда туындауы мүмкін мәселелерді алдын ала қарастыру; өнім берушілердің талаптары және тапсырыс берушілердің сұрауларына сәйкес маршруттың талаптарын қанағаттандыратын оңтайландырылған түзетулер жасау жолымен мәселелерді азайту; тур кезінде туындайтын мәселелердің масштабын анықтау және түсіндіру, мәселелерді шешуде оператор мен қызмет жеткізушілерге көмек көрсету немесе қабылдау; саяхатқа немесе жеткізу мәселелеріне қатысты мәселелерді шешуге арналған алдын ала анықталған саясаттар мен рәсімдерін пайдалану
Бастамашылық және кәсіпкерлік	Турдың немесе қызметтің жүзеге асырылуында жетекші рөл атқаратын тәуелсіздік пен бастаманың көрінісі; біртұтас экскурсия немесе іс-әрекетті қамтамасыз ету үшін шығармашылық және дереу жауаптар енгізу және іске асыру арқылы пайда болуы мүмкін мәселелер мен жағдайларға бейімделу; туристік оператордың қолданыстағы өнімі мен қызмет көрсету мүмкіндіктерін жақсарту үшін туристік өнімдер мен қызметтердің бірқатар тұжырымдарын анықтау және талқылау
Жоспарлау мен ұйымдастыру	Турдың немесе қызметтің уақытында логистикалық жеткізілуін қамтамасыз ету үшін тұтынушылар, өнімдер мен жеткізушілер туралы ақпаратты жинау, талдау және ұйымдастыру; клиенттерге қызмет көрсету талаптарын қанағаттандыру үшін туристік логистиканы және ақпаратты жеткізуді ынталандыратын нақты клиенттік топтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қызметтер туралы жалпы, мамандандырылған және мақсатты ақпараттарды жинау, талдау және іріктеу; үздіксіз жетілуге қатысып, турдың немесе жетістіктердің жетістіктері мен кемшіліктері туралы есеп береді
Өзін-өзі басқару	Турлар немесе іс-шараларды іске асыруда өзіңіздің рөліңізге қатысты заңды міндеттемелерді түсіну және сақтау; өз рөлі мен жауапкершілігін білу, өзін-өзі басқару арқылы әрекет ету және турлар мен іс-шараларды дайындау мен өткізудегі өздерінің жұмыс уақытын және басымдықтарын ұйымдастыру; олардың жұмысының нәтижелерін талдау және көрсету, кері байланыс іздеу және турдың қатысушыларының қажеттіліктерін табысты тиімді қамтамасыз ету бойынша басқару
Оқу қабілеті	Өздерінің білімдері мен дағдыларын, күшті және әлсіз жақтарын бағалау; өздерінің кәсіби дамуына жауапкершілік; маманның және мақсатты қызметтің тұрақты және жалпы білімдерін жүйелі түрде және белсенді жаңартуға арналған бірқатар құралдар мен параметрлерді қолданып, оқытудың қазіргі мүмкіндіктері мен ақпаратты іздеу; әріптестермен ақпарат алмасу

1	2
Технологиялар	Турлар мен іс-шараларды дайындауға және жеткізуге қажетті эксплуатациялық мүмкіндіктерді, экскурсиялар қатысушыларына немесе іс-шараларға, микрофондарға, ойын-сауық жабдықтарына, туристік көліктерге және кемелерге арналған ақпаратты дайындау үшін компьютерлік жүйелерді пайдалану сияқты сәйкес технологияларды түсіну

Гидтерге қойылатын негізгі талаптар келесілерден тұрады: әріптестермен және клиенттермен жұмыс істеу қабілеті; әлеуметтік ерекшеленетін ортада жұмыс істеу қабілетін; денсаулық сақтау және қауіпсіздік шараларын сақтау; тәуекел дәрежесін бағалау және бақылау мүмкіндігі; топ жетекшісі ретінде жұмыс істеу қабілеті; экскурсияны үйлестіру және басқару мүмкіндігі; түсініктемелерді немесе туристік іс-шараларды дайындауға және ұсынуға қабілеттілік; жалпы және аймақтық туристік объектілер туралы білімділік деңгейін қамтамасыз ету, туризм саласындағы білімді жаңғырту; алғашқы медициналық көмек көрсету қабілеті.

Осылайша, туристік гид үздіксіз кәсіби дамуды көздейтін жаңа әдістерді, технологияларды және трендтерді білуі керек, бұл кәсіпқойлықтың негізгі құраушысы болып табылады. П. Ренни кәсіптік туристік гидтің тиісті кітаптарды оқу, туристік көрікті жерлерге бару, салаға қатысты журналдардағы басылымдармен танысу, клиенттерге қызмет көрсету курстарын өткізу, клиенттердің күтулерінен асып кету үшін семинарларға қатысу керек екенін ескертеді. Сонымен қатар физикалық денсаулығы мен ақыл-ойының беріктігін қамтамасыз ету қажетті шарттарға жатқызылады [33].

Сонымен бірге нәтижелі көшбасшылық үшін келесі қасиеттерде үлкен маңыздылыққа ие: ынты-жігер, сезімталдық, өзін-өзі қамтамасыз ету, икемділік, ұйымдастыру, жағымды, белсенді сипаты, әзіл-оспақты түсіне білу және харизма сезімі [5; 34].

Туристік гидтер туризм индустриясында жетекші орындарға ие және туризм саласына үлкен пайда әкеледі. Олар еліміздің мұрасының бірегей тарихы мен мәдениетін ұсынып, ізгі ниеттің елшілері болып табылады. Олардың білімдері мен түсіндірулерінің арқасында олар жеке туристердің білім деңгейін байытуға және туристердің сапарларын оқу үрдісіне айналдыру сияқты керемет қабілетке ие.

Дегенмен, әрдайым бұл қызметтің мұндай түрін жүзеге асыру идеалды емес деп атауға болады. Шет елдердің тәжірибесі көрсеткендей, туристік гидтердің қызметінде белгілі бір қиын мәселелер бар.

Мысалы, сарапшылардың пайымдауынша, Шри-Ланка мемлекетінде қызметін жүзеге асырып жүрген гидтердің 31% ғана лицензияланған және туристік гид ретінде қызмет атқаруға құқылы болуы лицензияланбаған қызметті жүзеге асыруға байланысты туристердің шағымдардың басым бөлігін түсіндіреді. Тиісті дайындыққа ие емес, лицензияланбаған туристік гидтер зияткерлік дағдыларын болмауын білдіреді, бұл, өз кезегінде, нашар көрсетілім және тұсаукесер дағдыларына, туристік өнім немесе бағыт туралы білімдердің толықсыздығына және әдетте фактілерді бұрмалауға әкеледі. Нәтижесінде мұндай жағдайлар туристердің теріс пікірін тудырады.

Мысыр билеушісі I Аббас 1849 ж. тек мемлекетпен лицензияланған гидтер ғана жақсы өмір сүруге жеткілікті саналған, 150 мысырлық пиастр ақысын алып, Мысырдың түрлі бағыттарына келушілерге саяхатты ұйымдастыру мүмкіндігін ие болатындай жарлық шығарды. Сонымен қатар гид өз жұмысын сайма-сай орындайтындығын дәлелдеу мақсатында келушілерден куәлік алуы қажет болды. Барлық деректер бойынша, лицензиялау қызметтердің сапасын жақсартты және гидтің мәртебесін көтерді [6].

Мысырда бүгін 1983 ж. жарияланған елде туристік гид жұмысын ұйымдастырушы заңына сәйкес гид ретінде жұмыс жасаймын деушілер Туризм министрлігінің лицензиясына ие болуы және мысырлық гидтер синдикатының мүшесі болуы керек. Сертификатталған туристік гид Мысыр тарихы мұражайлар, мәдени тартымдылығы туралы және шет тілі бойынша іргелі білімдері бойынша Туризм министрлігі әзірлеген лицензиялық ресми емтихандардан өткен немесе туризм факультетін бітірген (жасы 21 және шектеусіз одан жоғары) тұлға болып табылады [6].

Аустрияда өздігінен жұмыс істейтін туристік гидтардың жұмысы § 108 сауда ережелеріне (Gewerbeordnung) сәйкес реттеледі. Олар ресми емтихан тапсыру арқылы көрсетілетін қатаң біліктілік талаптарына сай келеді. Еңбек келісімшартын жасай алатын, стандартты халықаралық лауазымды пайдалана алатын туристік гидтер ғана ресми танылады. Өздерінің кәсіби іс-әрекеттерін

жүзеге асыру үшін туристік гидтер Аустрияда тұруы керек. Ресми түрде ресми тіркелген және аккредиттелген туристік гид өнеркәсіптік қызмет көрсету орталығының өкілі ретінде экономикалық палаталар ұйымының мүшесі, яғни демалыс мекемесінің тиісті кәсіби тобына жатқызылады. Аустрия сауда-өнеркәсіптік палатасындағы демалыс мекемелерінің кәсіптік бірлестігі жалпыұлттық қолшатыр ұйым ретінде туристік гидтердің мүдделерін білдіреді. Сауда палатасы арқылы гидтер Дүниежүзілік туристік гидтер қауымдастығы федерациясына және Еуропалық туристік гидтер қауымдастығына қосылуға мүмкіндік алады [30]. Коммерциялық лицензияға ие емес куәландырылған туристік гид тәуелсіз жұмыс беруші үшін ғана жұмыс істей алады. Кәсіби деңгейде туристік гид Аустрияның келушілеріне және шетелден келушілерге бірдей жауапты.

Үндістанда гидтер үшін үш деңгейлі жүйе бар. Жергілікті деңгейде муниципалитеттер нақты тағайындалған / қала үшін экскурсоводтарды лицензияланады. Мемлекеттік туризм бөлімдері немесе туризмді дамыту, олардың кеңестері мемлекеттік деңгейде лицензияланады. Бұл гидтер мемлекет (провинциясы) өңірлерімен жұмыс істей алады. Жоғары деңгейде, Туризм министрлігі, Үндістан Үкіметі аймақтық гидтерді лицензиялайды. Бұл гидтер мемлекетаралық тізбектерде жұмыс істей алады, бірақ олардың аймақтарында шектелген бүкіл ел солтүстік, оңтүстік, шығыс, батыс және солтүстік-шығыс сияқты бес аймаққа бөлінеді [14].

Экскурсия жүргізушілері мен аудармашы гидтердің реестрінің деректері бойынша, бүгінгі таңда Қазақстанда 140-тан астам гидтер мен аудармашылар жұмыс істейді [35]. Бірақ негізгі мәселе — қызмет атқарып жатқан гидтер қабылданған стандарттар талаптарына қаншалықты сәйкес келетіндігінде. Шынында да, мұндай мамандарды дайындау елде жүзеге асырылмайды.

Шетелде туристік гидтардың қызметін талдау экскурсиялық кәсіпкерлікті дамыту үшін белгілі бір ұсыныстарды қалыптастыруға мүмкіндік берді. Шет елдердің тәжірибесі көрсеткендей, гидтерге арналған іс-шараларды өткізудің міндетті шарты мемлекеттік орган берген жарамды лицензияның болуы болып табылады. Туристік фирмалардан туристік пакеттің құнын төмендету үшін лицензиясыз гидтардың жалдауын болдырмау үшін тиісті механизмді әзірлеу қажет.

Бір кездері Г.Коккосис туристік гидтерді мұқият іріктеп, дайындап, мотивациялап, бақылап және жүйелі түрде бағалау керек деп ұсынды [36]. Туризм министрлігінің қолдауымен және Туризм министрлігінің демеушілік қолдауымен ұйымдастырылған оқу курстарын, білім беру бағдарламаларын әзірлеу қажет.

Гидтердің жұмысы оның құзыреттілігіне байланысты, ол, өз кезегінде, ол өткен оқу мен білімге байланысты. Салалық талаптарға сәйкес туристік гидтерді оқытудың бірыңғай оқу жоспары мен әдістерін әзірлеу қажет. Туризмге демеушілік жасайтын, халықаралық стандарттарға сәйкес басшылыққа арналған оқу бағдарламасын жасау үшін ұйымдастырылған туристік мекемелер мен білім беру курстары қолдайтын білім беру бағдарламаларын әзірлеу қажет.

Мысалы, туристік гид қауымдастығының Дүниежүзілік Федерациясының оқу бағдарламасы төрт бөлімді біріктіреді [13]. Бірінші — басқарудың практикалық элементтерін қоса алғанда, практикалық көшбасшылық дағдылар, түрлі басқару сценарийлері, сауда терминология, маршрут және т.б. Екінші аспект — қолданбалы білімдер. Бұл білімді Н. Чаудхари және М.Пракаш «сенсублизация», мысалы, жергілікті қоғамдастық сияқты мүдделі тараптар үшін алаңдаушылық мәселелер бойынша материалдарды қоса туристерді басқаруды анықтамалықтар философиялық фон құрылысы деп атады. Үшінші бөлім жеке және топтық мінез-құлыққа, соның ішінде мәдениетаралық сезімталдыққа бағытталған «Тұлғааралық/мінез-құлық дағдылары». Төртінші өлшем «Бизнес/басқару дағдылары» деп аталды. Оларға туристік бизнесті басқаруды, бизнес және басқару ресурстарын дамытуға көмектесетін мәселелер жатады [14]. Шешім ретінде гидтерді оқыту бойынша жауапкершілік туризм мамандығының оқу бағдарламаларын іске асыратын мемлекеттік жоғары оқу орындарына және облыстық туристік басқармаларға берілуі мүмкін.

Туристік гидтердің тиімділігін үздіксіз бақылауды жүзеге асыру ұсынылады. Аталған мониторинг лицензияны ұзарту туралы шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Қызмет көрсету сапасын жақсарту үшін жақсы ынталандыруды қамтамасыз ететін ақылға қонымды еңбекақы төлеу жүйесі болу өте маңызды. Төлемді гидтердің кәсіби дағдыларына сәйкес саралау керек. Жақсы жұмыс жасайтын, қызмет көрсетудің ұзақ кезеңінде жоғары көрсеткіштерге ие туристік гидтерге ақылға қонымды бонустар қолдану ұсынылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Saayman, M., Steynberg, L., & Slabbert, E. (2003). A Global Tourism curriculum — organising pieces in the puzzle. *Commercium, Vol. 4, No.1*, 7–19.
- 2 GDRC. (2007). The Global Development Research Center. International Council on Local environmental initiatives. Tourism and Sustainable Development. *gdr.org*. Retrieved from <http://www.gdr.org/uem/eco-tour/iclei.pdf>. Accessed the 21 st of May 2018, at 10:00.
- 3 Collins, V.R. (2002). *Becoming a tour guide, the principle of guiding and site interpretation*. London, continuum.
- 4 World Tourism Barometr, Volume 16, Advance Release January (2018). *cf.cdn.unwto.org*. Retrieved from http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom18_01_january_excerpt_hr.pdf.
- 5 Ponds, K.L. (1993). *The professional guide, Dynamics of tour guiding*. NewYork, John Weily.
- 6 El-Sharkawy, O.K. (2007). Exploring knowledge and skills for tourist guides: evidence from egypt // Munich Personal RePEc Archive. *mp.ra.ub*. Retrieved from http://mp.ra.ub.uni-muenchen.de/6369/MPRA_Paper_No._6369, posted 20. December, 11:35 UTC.
- 7 Rabolic, B. (2010). Tourist Guides in Contemporary Tourism. *International Conference on Tourism and Environment, Sarajevo*, March, 4–5.
- 8 Ap, J., & Wong, K.F. (2000). Issue on International Tour Guiding Standards and Practices. *Working Paper*. Hong Kong: The Hong Kong Polytechnic University.
- 9 Baum, T., Hearn, N., & Devine, F. (2007). Place, People and Interpretation: Issues of Migrant Labour and Tourism Imagery in Ireland. *Tourism Recreation Research*, 32(3), 39–48.
- 10 Cohen, Erik. (1985). The tourist guide: the origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12(1), 5–29.
- 11 Geva, A., & Goldman, A. (1991). Satisfaction measurement in guided tours. *Annals of Tourism Research*, 18(2), 177–185.
- 12 Hettiarachchi, P.P. (2011). *Tour Guiding*. Retrieved on 15th December 2014 from. *lankayourismine.com*. Retrieved from <http://www.lankayourismine.com/NTGL/PDF/Exam%20Paper%20II/Tourism/Mr.P.P.Hettiarachchi%20-%20Guid%20Note%20&%20Map.pdf>.
- 13 World Federation of Tourist Guide Association (2005). State of Tourist Guiding in the World: A rea Report. 11th WFTGA Convention 2005, Melbourne: Australia. *wftga.org*. Retrieved from <http://www.wftga.org/page.asp?id=173>.
- 14 Prakash, M., & Chowdhary, N. (2010). What are we training tour guides for? (India). *TURIZAM*, Vol. 14, Issue 2, 53–65.
- 15 Lan, Y. (2000). The evaluation on the international tour leader training program in Taiwan, R.O.C., a research paper submitted to The Graduate College, University of Wisconsin-Stout.
- 16 Weiler, B., & Davis, D. (1993). An exploratory investigation into the role of the nature based tour leader, *Tourism Management*, 14, 91–98.
- 17 Braidwood, B., Boyce, S.M., & Cropp, R. (2000). *Tour guiding business*. Canada, international self-council press.
- 18 Ham, S.H., & Weiler, B. (2000). Six principles for Tour Guides Training and Sustainable Development in Developing countries. *Paper presented at 9th Nordic Research Conference*. Bornholm, Denmark: 12-15 October.
- 19 Weiler, B., & Ham, S.H. (2002). Tour guide training: A model for sustainable capacity building in developing countries, *Journal of Sustainable Tourism*, 10 (1), 52–68.
- 20 Cohen, E. (1985). The tourist guide- the origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12 (1), 5–29.
- 21 Omar, A., & Hawkins, D. (1998). *Tour guide principles*. Cairo, Helwan University.
- 22 Sandaruwani, J.A. R. C., & Gnanapala, W.K. A.C. The role of tourist guides and their impacts on sustainable tourism development: a critique on Sri Lanka// *Tourism Leisure and Global Change*, volume 3 (2016), p.TOC-26. Papers from the 8th Tourism Outlook Conference, 29-31 July 2015, Lombok, Indonesia. *igutourism.org*. Retrieved from <http://www.igutourism.org/Lombok2015/>. Creative Commons Copyright NC-BY-ND.
- 23 Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *The Journal of Marketing*, 49 (4), 41–50.
- 24 Pathirana, D.P.U.T., & Gnanapala, W.K.A.C. (2015). Tourist Harassment at Cultural Sites in Sri Lanka. *Tourism, Leisure and Global Change*, 2, 42–56.
- 25 Mossberg, L.L. (1995). Tour leaders and their importance in charter tours. *Tourism Management*, 16(6), 437-445.
- 26 Pearce, P.L. (1984). Tourist – Guide Interaction. *Annals of Tourism Research* 11(1), 129–146. Pond, K. (1993). *The professional guide: Dynamics of tour guiding*. New York: John Wiley & Sons.
- 27 Schmidt, C. J. (1979). The Guided Tour: Insulated Adventure. *Journal of Contemporary Ethnography*, 7(4), 441–467.
- 28 Baum, T., Hearn, N., & Devine, F. (2007). Place, People and Interpretation: Issues of Migrant Labour and Tourism Imagery in Ireland. *Tourism Recreation Research*, 32(3), 39 – 48.
- 29 Heung, V.C.S. (2008). Effects of tour leader’s service quality on agency’s reputation and customers’ word-of-mouth. *Journal of Vacation Marketing*, 14(4), 305-315.
- 30 Profile of the tourist guide profession. Austrian Professional Leisure Establishment Association.
- 31 Knudson, D.M., Cable, T.T., & Beck, L. (1995). *Interpretation of Natural and Cultural Resources*, Venture Publishing, State College, PA.
- 32 SIT40107 Certificate IV in Tourism (Guiding). (2012). Service Skills Australia. Approved © Commonwealth of Australia.
- 33 Rennie, P. (2005). Healthy tips for Healthy trips. *Speaker notes at the 11th WFTGA Convention*. Melbourne, Australia: 30 January - 4 February.
- 34 McCabe, S. (2005). Who is tourist?: A critical review. *Tourist studies, Vol. 5, 1*, 85–106.

35 Реестр экскурсоводов и гидов переводчиков Республики Казахстан. *kaztour-association.com*. Retrieved from http://www.kaztour-association.com/plan/13012017reestr_guides.pdf.

36 Coccoisis, H. (2005). Operational management of cultural and heritage sites. In *International Culture Tourism: management, implication and cases*. Oxford: Elsevier.

А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Д.М. Салауатова, Д.А. Торжанова

Гидоведческая деятельность как приоритетное направление развития предпринимательской активности в туризме

Гидоведческая деятельность является одним из основных направлений осуществления деятельности в туристской сфере. Туристские гиды занимают ключевые передовые позиции в индустрии туризма и приносят огромную выгоду туристской индустрии. На основе анализа специализированной литературы в статье рассматриваются различные подходы к определениям «туристский гид», «гид-экскурсовод», основные направления деятельности гида, базовые качества, необходимые для осуществления успешной деятельности. Представлен сравнительный анализ предъявляемых требований к гидоведческой деятельности по таким странам, как Австрия, Индия, Шри-Ланка, Египет и Австралия. Подробно описаны отраслевые требования, предъявляемые к профессии гида в Австралии. Затронуты вопросы важности лицензирования в деятельности гида. Рассмотрены основные проблемы развития деятельности гида в Казахстане, в частности, проблема подготовки кадров, разработка единой учебной программы и методики обучения туристских гидов в соответствии с отраслевыми требованиями, и создание системы лицензирования на основе опыта зарубежных стран. Предложены меры по решению таких существующих проблем в области гидоведческой деятельности, как система мотивации и дифференцированная система оплаты в соответствии с навыками гида, непрерывный мониторинг лицензируемой деятельности и проблема обучения.

Ключевые слова: туризм, гид, экскурсовод, отраслевые требования, лицензирование, опыт государств, туристический маршрут, профессиональные навыки, туристический рынок, туристическая деятельность.

A.T. Tleuberdinova, Zh.M. Shaekina, D.M. Salauatova, D.A. Torzhanova

Guide activity as a priority direction of development of entrepreneurial activity in tourism

The guide activity is one of the main directions of the implementation of activities in the tourist sphere. Tourist guides occupy key leading positions in the tourism industry and bring huge benefits to the tourism industry. In the article, based on the analysis of specialized literature, various approaches to the definitions of «tourist guide», «guide-guide», the main activities of the guide, the basic qualities necessary for the implementation of successful activities are considered. A comparative analysis of the requirements for hydrological activities for countries, in particular, Austria, India, Sri Lanka, Egypt and Australia, is presented. Details of the industry requirements for the profession of a guide in Australia are described in detail. The issues of the importance of licensing in the activities of the guide were touched upon. The main problems of the development of the guide in Kazakhstan, in particular the problem of training personnel, the development of a single curriculum and methods for training tourist guides in accordance with industry requirements, and the creation of a licensing system based on the experience of foreign countries are considered. The main measures are proposed to solve existing problems in the field of the guide, including a motivation system and a differentiated payment system in accordance with the skills of the guide, continuous monitoring of licensed activities and the problem of training.

Keywords: tourism, guide, guide, industry requirements, licensing, experience of states, tourist route, professional skills, tourist market, tourist activity.

O.K. Denissova¹, E.S. Madiyarova¹, M.V. Sizov¹, P.R. Stefaniski²

¹*D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan;*

²*Wroclaw University, Poland*

(E-mail: denokkas@mail.ru)

Modern aspects of the development of East Kazakhstan agro-industrial complex

The article considers modern aspects of development process of agro-industrial complex, both in the Republic of Kazakhstan and East Kazakhstan region. The important role of agriculture in the economic and social sphere of any state is shown, which is one of the basic branches of the economy, the primary goal of which is the production of high quality food products that are competitive both on the domestic and foreign markets. The successful solution of this task depends on the creation of a stable base for the production of agricultural products, the availability of high-tech equipment, the creation of modern technological solutions for deep, non-waste processing of raw materials. The authors analyzed the current state of the agro-industrial sector of the country as a whole, and the region in particular, identified problems in the dynamics of its development. It is noted that the current level of agricultural development is characterized by developmental instability, low crop yields, low animal productivity, low inculcation of R & D, low degree of dissemination of modern agro-technical knowledge, concentration of agricultural production. In order to ensure the country's food security, it is necessary to switch to an innovative way of its development, in this connection, aspects of the competitiveness of the agro-industrial complex of Kazakhstan in the context of the globalization of the world economy. It was proposed to use also secondary raw materials of livestock for the formation of the potential of import substitution of the economy of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: agro-industrial complex, agriculture, crop production, cattle, country's food security, import substitution.

The development of agriculture sector is an important priority for Kazakhstan and its role in the structure of the economy and, in general, in the reproductive process is the basis. Economic integration with Russian Federation, Republic of Belarus and the accession to the World Trade Organization (WTO) from the end of November 2015 put at the forefront the increasing competitiveness of the domestic agro-industrial complex (AIC). The AIC is the largest inter-industry complex that unites several branches of the economy aimed at the production and processing of agricultural raw materials and the production of products brought from it to the end user. In accordance with the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, the policy in the agro-industrial complex will focus on increasing agricultural productivity, deepening the processing of agricultural products, ensuring the country's food security and the growth of export-oriented environmentally friendly products [1].

However, the volume of agricultural production in the republic did not reach the level of 1990 due to a decrease in crop yields and productivity of animals, as well as a reduction in the areas of used farmland. Sown areas decreased by 40 %, pasture use - by 70 %, and the state reserve lands increased 6 times.

Today, the livestock sector that is not able to provide the population with domestic products in the required volume lags behind in its development. Today, the number of cattle is only 58 % of the 1990 figure. At the same time, more than 50 % of the total livestock population is in households. If in 1990 in Kazakhstan meat production per capita was 90 kg, then in 2017 – only 71 kg. During this period, the population of Kazakhstan began to consume meat by 5.0 % less, milk by 27 %, chieiggs by 24 %, and potatoes by 35 % [2].

If in 1990 domestic processing plants processed almost 60 % of consumed meat and meat products, up to 30 % of dairy products, today these figures do not reach 20 % of the previous level of processing.

According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, the import of basic types of food products makes up more than 60 % of total imports. In 2017 imported products (4.0 billion USD) were imported to Kazakhstan, which is 5.0 % more than in 2016. For example, most American companies supply meat to Kazakhstan, fruits and nuts are bought in significant amounts in Uzbekistan and Tajikistan, dairy products in Russia and Belarus, tea in India, coffee in Kenya. In general, Kazakhstan imports large volumes of food products from Russia and other CIS countries.

Export of food products in Kazakhstan is noticeably inferior to imports. The exception is the products from cereals, in particular wheat and wheat-rye flour. Nevertheless, Kazakh entrepreneurs export many other products abroad - meat (the export of meat and meat products has decreased 576 times (3,2 thousand tons)

since 1990 (184,5 thousand tons)), fruits and nuts, oils, honey, dairy products, cheeses, bakery products, sugar and other goods.

It is well known that if the share of imports of food products exceeds the threshold value of 10-15 %, then it serves no longer as an addition to the internal AIC, but essentially suppresses it and leads to a narrowing of the possibilities of own development, to a decline in production indicators.

Table 1 shows the factors that negatively affect the stability of the AIC development process.

Table 1

Factors that negatively affect the sustainability of the AIC development

Crop production	Livestock production
Decrease in soil fertility and insufficient application of mineral and organic fertilizers	Low level of specialization, diversifies production
Non-observance of scientifically justified crop rotations and weak development of seed production	Extensive development of the industry, accompanied by an increase in the number of livestock, while maintaining a low productivity
Low concentration of commodity production in a number of industries	Insufficient feeding level, irrational feed structure, predominance of purchased feedstock
Extensive management of the industry-the main increase in production due to the growth of cultivated areas	Weak breeding work and poor quality of products
Lack of state support focused on the improvement of land fertility, yield and product quality	Insufficient state support for small forms of meat industry management
Weak motivation of work, low incomes, imperfection of the system of sales and promotion of goods, as well as relationships of partners	Undeveloped logistics infrastructure and weak motivation for work
Declining solvent demand in the conditions of consumer prices growth	Deficit of qualified personnel and specialists

In this way, in Kazakhstan, where the agricultural market is in a constant state of development, these factors must be constantly studied so that the development of the agrarian sector, which has a huge potential, does not lag behind other economic spheres of the country. And the management system of the economic sector made it possible to correct its actions in advance, ensuring a constant growth of the state's economic security.

For example, the Republic is one of the five world leaders for the production and export of wheat per capita. And at the same time, the country still does not use its potential in other spheres of agriculture. In this connection, the research revealed the following aspects of competitiveness development in the agro-industrial complex of Kazakhstan in the context of the globalization of the world economy[3]:

the competitiveness of the agro-industrial complex and the strengthening of Kazakhstan's positions in the international arena can be realized through the effective use of the export potential of the industry;

country's participation in the further expansion of the potential for import substitution has certain prospects, including through the use of livestock sector resources. The international experience of livestock development shows that the products of this sector are not only milk and meat, but also wool, leather and other raw materials, the use of which will allow the production of numerous goods both for domestic consumption and expand the range of export goods. Future development and support of livestock production will serve as a basis for the development of processing industries using secondary raw materials of the livestock sector and determining new priorities in export diversification in the agro-industrial complex;

priorities of the import substitution's potential of the cattle-breeding sector of the agro-industrial complex allow producing goods with a large Kazakhstan content that will contribute to the formation of an exclusive Kazakhstan brand. The national Kazakhstan brand should represent our country as a state with a unique potential in the production of goods and services using traditional skills of the population;

usage of secondary raw materials of livestock in a complete production cycle will allow: to provide resources to various industries and sub-sectors; produce a wide range of products through diversification; create new jobs; improve the socio-economic climate in the countryside, which together will make a multiplier effect in the national economy.

For today, the programs and projects supporting the agro-industrial complex initiated by the government, the Ministry of Agriculture and agricultural holdings of the country give positive results and contribute to improving the situation in the industry. Subsidizing volumes are increasing every year, subsidy payment mechanisms are being improved, and administrative barriers are decreasing in the provision of public services in the field of agricultural management [3–9].

For example, the comfort of taxation for agribusiness entities has been increased, in particular:

There is an exemption from the payment of income tax from the income of personal part-time farms, selling their products to processing enterprises or procuring organizations.

A regulatory framework has been created to address the so-called «first VAT problem» for processing enterprises. The processing enterprises were obliged to pay VAT from the whole turnover, since they purchase raw materials from personal part-time farms and peasant farms that are not VAT payers, which leads to a rise in the cost of final products and a decrease in its competitiveness. In this regard, it is envisaged for procurement organizations to calculate VAT in accordance with the generally established procedure, with the amount paid to VAT refunded to them in the form of grants.

A bill has been drafted to expand the application of a special tax regime for agricultural cooperatives. However, in connection with the adoption of changes in the tax code of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to finalize the draft law regarding the lifting of restrictions on the application of a special tax regime by the agricultural cooperative (restrictions on branches, on the availability of agricultural land, etc.).

To solve the problems of marketing finished products in the state program of industrial and innovative development for the second five-year period, measures are envisaged to reduce infrastructure costs, expand retail space, create logistics centers, develop a culture of consumption, develop technical regulation.

However, the issue of financing the indicated activities of the State Program of Industrial – Innovative Development (SPIID) remained unresolved. Thus, the Ministry of Agriculture proposed measures in the Action Plan of the SPIID, with a total financing of about 250 billion KZT for 5 years, while in fact, through the «Damu» Entrepreneurship Development Fund» JSC, only 12.5 billion KZT was allocated for concessional lending to the processing industry.

An important role in the development of the economy of the East Kazakhstan region belongs to the AIC, where a significant economic potential. Its development determines to a decisive extent the level of food security and socio-economic situation.

Despite the pronounced industrial specialization of the East Kazakhstan region, up to 10 % of the region's GRP is formed at the expense of the agricultural sector. The region ranks the 4th place in the Republic for the development of agriculture, producing up to 12 % of the total volume of agricultural products of the country after Almaty (15.8 %), South Kazakhstan (12.8 %) and North Kazakhstan (12.5 %) regions (Fig. 1).

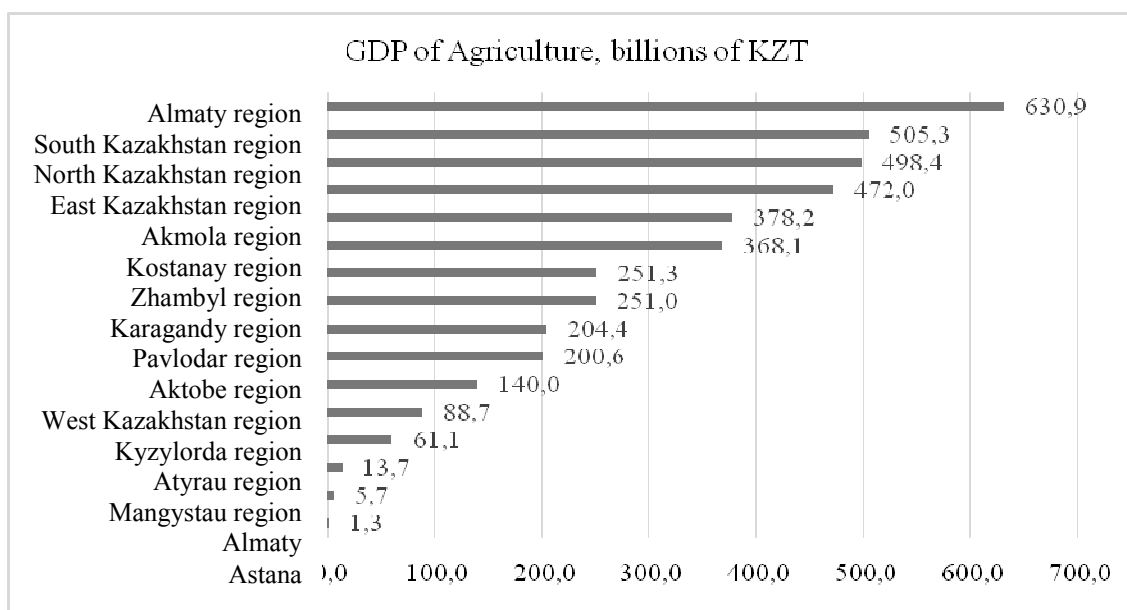

Figure 1. Gross output of agricultural products of the Republic of Kazakhstan by regions for 2017

The volume of gross agricultural output (East Kazakhstan region) reached 472.0 billion KZT by 2017 and grew up by 28.6 % to the level of 2015 (table 2). In the total volume of gross agricultural output, livestock products accounted for 57.2 %, crop production 42.8 %

Table 2

GDP of agriculture analysis (East Kazakhstan region)

Agriculture	Years			Absolute deviation by period		
	2015	2016	2017	2016-2015	2017-2016	2017-2015
Gross output of agricultural products (services) in current prices, bln. KZT	367.0	415.0	472.0	48.0	57.0	105.0
– Gross crop production	158.6	185.1	207.7	26.5	22.6	49.1
– Gross livestock production	208.0	229.3	264.3	21.3	35.0	56.3

Note. Compiled by the authors (Official Data of the Committee on Statistics of the RK [10]).

Two-thirds of the region's agricultural output was produced by the following 10 (ten) regions: Urdzharskiy (11.6 %), Ulan (7.4 %), Glubokovsky (6.7 %), Tarbagatai (6.6 %), Kokpektinsky (6.5 %), Kurchumsky (6.3 %), Borodulikha (5.3 %), Katon-Karagai (5.1 %), Zyryanovsky (5.0 %) districts and Semey city (6.7 %). The main producers in the sector are the economy of the population, they produced 54.6 % of the oblast's agricultural output; the share of peasant farms was 32.0 %, enterprises - 13.4 %.

East Kazakhstan region is the second largest producer of livestock products in the country. It provides the population with food, and light industry with raw materials. The main branches of the specialization of livestock are: breeding cattle, sheep, goats and horses. Today, livestock is a social base for the rural way of life and dominates in the formation of cash earnings of agricultural enterprises.

In the production of raw milk and meat in slaughter weight, the EK region occupies, respectively, the first and second places in the country, concentrating 14-15 % of the produced volume of production in the country. By cattle population, this region is among the leaders after Almaty, Kostanay and North-Kazakhstan regions. In agricultural enterprises, the production of gross livestock production in 2017 increased by 18.3 %, in peasant or private farms — by 11.4 %, in households — by 0.7 %.

The production dynamics of livestock products in the East Kazakhstan region is presented below in Table 3.

Table 3

Production dynamics of livestock products (East Kazakhstan region)

Production of livestock products	All categories of farms			Absolute deviation by period		
	Years			2016-2015	2017-2016	2017-2015
	2015	2016	2017			
Caught in the farm and sold for slaughter of all types of livestock and poultry in live weight, tons	198887.4	211053.4	220181.4	12166.0	9128.0	21294.1
Cow milk, tons	742481.7	786588.5	825912.7	44106.8	39324.2	83431.0
Chicken eggs, th.pcs.	134717.3	136603.1	137645.5	1885.8	1042.4	2928.2

Note. Compiled by the authors (Official Data of the Committee on Statistics of the RK [10]).

In all categories of farms in five regions (Semey, Abay, Ayagoz, Tarbagatai and Ulan region), 51.5 % of the region's meat production was produced. For 60 thousand ton of cow milk or was produced in the farms of six regions (Ayagoz, Kokpekty, Kurchum, Tarbagatai, Ulansky, Urdzharskiy), they own 51.3 % of the output. 41.4 million chicken egg (28.0 % of the region's volume) were obtained in all categories of farms in the Ulan and Glubokovo regions, where poultry farms are located [10].

Thus, the development of animal husbandry in the East Kazakhstan region has been characterized in recent years by positive trends in the production of livestock and the number of livestock, but is constrained by a number of factors characteristic for the development of livestock.

- concentration of the proportion of livestock in cattle in private households;
- lack and low qualitative characteristics of the forage reserve;
- a low proportion of breeding stock in the total number of livestock in the region;
- lack of facilities providing livestock infrastructure (points of industrial slaughter, cattle cemeteries);
- deficit of technical and veterinary personnel in the districts;
- lack of development of the practice of transhumance, the use of standard grazing and the use of anti-erosion adaptive grasses leads to the development of desertification of pasture lands near settlements.

The livestock complex should be considered not only from the position of the supplier of meat and dairy products to the domestic and foreign markets, but also as a promising sub-sector providing such basic industries as light, textile, construction, engineering and other. The livestock sector is a non-waste production where not only the hide and wool is used, but also other types of secondary raw materials such as horn-hoofed, endocrine-fermented and other raw materials obtained as a result of slaughter (Fig. 2).

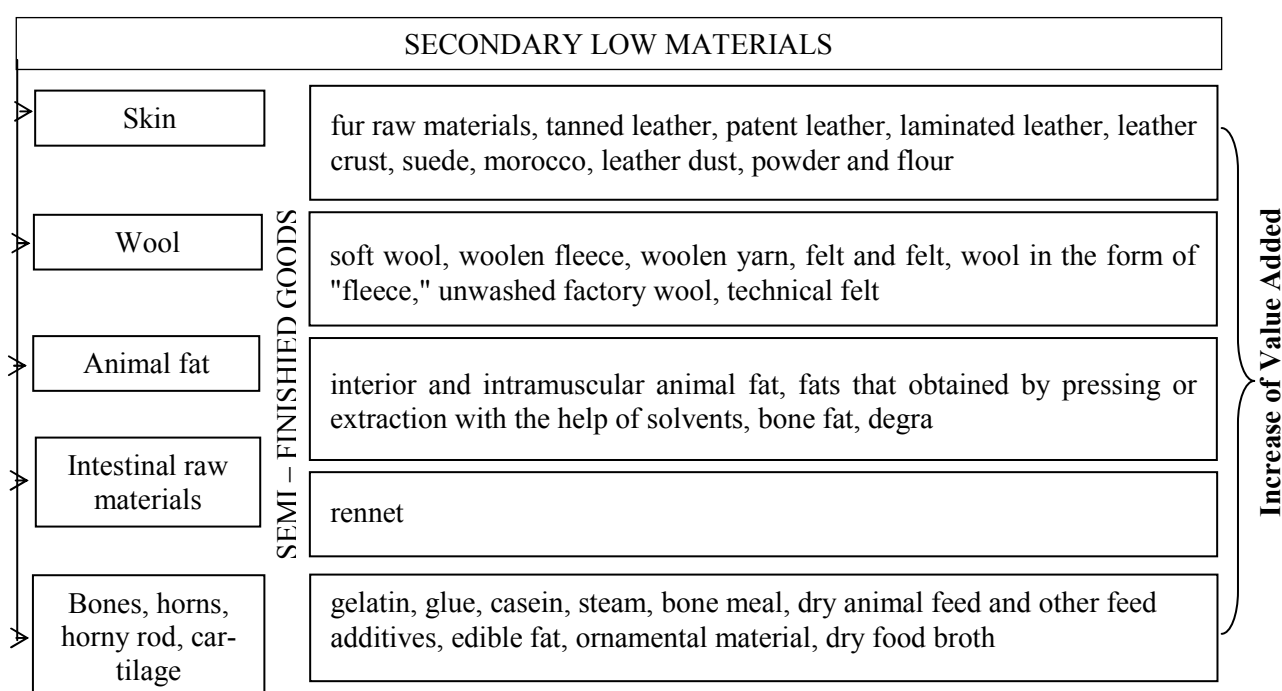

Figure 2. Types of livestock secondary raw materials

The use of secondary livestock raw materials will promote the development of new industries and import substitution of both raw materials and finished products, which will allow developing new clusters in the countryside and attracting innovative technologies in that sector of the agro-industrial complex that is traditional for the economy of Kazakhstan.

Taking into account the fact that the Government of Kazakhstan has set the task of addressing the issues of import substitution and increasing the export of meat, the issues of processing and use of secondary raw materials must be solved already today. In general, the provision of an integrated approach to the processing of secondary raw materials will ensure waste-free processing, which will provide additional profit. At the same time, a comprehensive approach to the problem of recycling secondary raw materials will effectively use the majority of resources, both in the livestock sector and in related industries and sub-sectors, to minimize the loss of secondary raw materials through diversification. Expanding the range of livestock raw materials will meet the needs of the domestic market and be positioned on the outside in a new quality, and fully realize the geopolitical location of the republic to find new partners with new export offers.

This work was carried out within the framework of the grant under contract No.104 «Diversification of the agro-industrial complex as a formation factor of the potential for import substitution of the economy of the Republic of Kazakhstan».

References

- 1 Указ Президента Республики Казахстан № 636 от 15.02.2018 года «Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: zakon.kz.
- 2 Толенди А.Е. Приоритетные направления государственного регулирования АПК Казахстана / А.Е. Толенди, Г.К. Нурманбекова // Исследования, результаты. — № 1(73). — 2017. — С. 316–321.
- 3 Алшанов Р.А. Казахстан на мировом аграрном рынке: потенциал, проблемы и их решение / Р.А. Алшанов — Алматы: Ин-т мирового рынка, 2010. — 623 с.
- 4 Есполов Т.И. АПК Казахстана: глобализация и инновация / Т.И. Есполов. — Алматы: КазНАУ, 2012. — 436 с.
- 5 Ким В.В. Особенности агропромышленного комплекса в Казахстане / В.В. Ким, Г.Б. Абдишова // Молодой ученый. — 2017. — № 8.1. — С. 21–23.
- 6 Нефедова Т. Агропромышленный комплекс Казахстана как составляющая бренда национальной экономики / Т. Нефедова; под общ. ред. И.Н. Кренгауз // Маркетинг Республики Казахстан: страновой бренд: сб. по материалам науч. семинара. — Алматы: Экономика, 2014. — С. 118–125.
- 7 Рахимжанова А. Состояние и проблемы развития АПК Казахстана / А.Рахимжанова // Аналитическое обозрение. — 2011. — № 2. — С. 78–87.
- 8 Султангалиева Л.С. Развитие конкурентоспособности отрасли мясного животноводства Республики Казахстан / Л.С.Султангалиева // Вестн. КазНУ. — 2013. — № 4. — С. 93–101.
- 9 Мухина Е.Г. Оценка эффективности государственной поддержки агропромышленного производства / Е.Г. Мухина. — М.: Экономист, 2007. — № 4 — С. 89–93.
- 10 Официальный сайт Комитета по статистике Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: stat.gov.kz.

О.К. Денисова, Э.С. Мадиярова, М.В. Сизов, Р.Р. Стефиниски

Шығыс Қазақстан облысы агроөнеркәсіп кешені дамуының заманауи аспектілері

Мақалада агроөнеркәсіп кешені дамуының заманауи аспектілері Қазақстан Республикасы және Шығыс Қазақстан облысы бойынша да қарастырылған. Кез келген мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік саласында ауыл шаруашылығы рөлінің маңыздылығы көрсетілген, алғашқы міндеттерінің бірі — жоғары сапалы азық-түлік өндірісі, ішкі нарықта қандай бәсекеге қабілетті болса, сыртқы да сондай, ол экономиканың базалық салаларының бірі болып табылады. Бұл міндеттің сәтті шешімдері — ауыл шаруашылығы өнімдерінің тұрақты базаларын жасауға байланысты, жоғары технологиялық құралдардың болуы, шикізатты қайта, қалдықсыз, терең өңдеу бойынша қазіргі заманғы технологиялық шешімдер жасау. Елдің агроөнеркәсіп секторының қазіргі заман жағдайын толық талдап және де жекелей де оның даму динамикасында мәселелі орындары табылды. Ауыл шаруашылығының заманауи даму деңгейінен тұрақсыз дамуын атауға болады, ауыл шаруашылығы мәдениетінің өсуінің, мал өнімдерінің, ҒЖТКӨ енгізуінің және заманауи агротехникалық білімінің таралу деңгейінің төмендігі, ауыл шаруашылығы өндірісінің концентрациясы. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында оның дамуы инновациялық жолмен ауысуы тиіс, соған байланысты әлемдік экономика жағдайында Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің бәсекеге қабілеттілігін дамыту аспектілері анықталған. Қазақстан Республикасы экономикасын импорт алмастыру әлеуетін құру үшін мал шаруашылығы шикізатын екінші қайтара пайдалану ұсынылды.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіп кешені, ауыл шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, елдің азық-түлік қауіпсіздігі, импорт алмастыру.

О.К. Денисова, Э.С. Мадиярова, М.В. Сизов, Р.Р. Стефиниски

Современные аспекты развития агропромышленного комплекса Восточно-Казахстанской области

В статье рассмотрены современные аспекты развития агропромышленного комплекса как в Республике Казахстан, так и в Восточно-Казахстанской области. Показана важная роль сельского хозяйства в экономической и социальной сфере любого государства, являющегося одной из базовых отраслей экономики, первостепенная задача которой — производство пищевых продуктов высокого качества, конкурентоспособных как на внутреннем, так и на внешнем рынке. Успешное решение этой задачи зависит от создания устойчивой базы производства сельскохозяйственной продукции, наличия высокотехнологического оборудования, создания современных технологических решений по глубокой, безотходной переработке сырья. Проанализировано современное состояние агропромышленного

сектора страны в целом и области в частности, выявлены проблемные места в динамике его развития. Отмечено, что современному уровню развития сельского хозяйства свойственны неустойчивость развития, низкие урожайность сельскохозяйственных культур, продуктивность животных, внедряемость НИОКР, степень распространения современных агротехнических знаний, а также концентрация сельскохозяйственного производства. В целях обеспечения продовольственной безопасности страны необходимо перейти на инновационный путь развития сельскохозяйственного производства, в связи с чем определены аспекты развития конкурентоспособности агропромышленного комплекса Казахстана в условиях глобализации мировой экономики. Предложено использование вторичного сырья животноводства для формирования потенциала импортозамещения экономики Республики Казахстан.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, продовольственная безопасность страны, импортозамещение.

References

- 1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan No. 636 ot 15.02.2018 hoda «Stratehicheski plan razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2025 hoda» (2018) [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 636, February 15 «Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025»]. *zakon.kz*. Retrieved from *zakon.kz* [in Russian].
- 2 Tolendi, A.E., & Nurmanbekova, G.K. (2017). Prioritetnye napravleniia hosudarstvennogo reulirovaniia APK Kazakhstana [Priority directions of state regulation of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Issledovaniia, rezultaty – Research results, 1(73)*, 316–321 [in Russian].
- 3 Alshanov, R.A. (2010). *Kazakhstan na mirovom ahrarnom rynke: potentsial, problemy i ikh reshenie* [Kazakhstan in the global agrarian market: potential, problems and their solutions]. Almaty: Institut mirovoho rynka [in Russian].
- 4 Espolov, T.I. (2012). *APK Kazakhstana: hlobalizatsiia i innovatsiia* [AIC of Kazakhstan: globalization and innovation]. Almaty: KazNAU [in Russian].
- 5 Kim, V.V., & Abdishova, G.B. (2017). Osobennosti ahropromyshlennogo kompleksa v Kazakhstane [Features of the agro-industrial complex in Kazakhstan]. *Molodoi uchenyi – Young scientist, 8.1*, 21–23 [in Russian].
- 6 Nefedova, T. (2014). Ahropromyshlenni kompleks Kazakhstana kak sostavliaiushchaia brenda natsionalnoi ekonomiki [The agro-industrial complex of Kazakhstan as a component of the national economy brand]. Proceedings from Marketing of the Republic of Kazakhstan: *Nauchnyi seminar — Scientific seminar*. (pp. 118-125). I.N. Krengauz (Ed.). Almaty: Ekonomika [in Russian].
- 7 Raximzhanova, A. (2011). Sostoianie i problemy razvitiia APK Kazakhstana [Status and problems of development of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Analiticheskoe obozrenie – Analytical Review, 2*, 78–87 [in Russian].
- 8 Sultangalieva, L.S. (2013). Razvitie konkurentosposobnosti otrasli miasnogo zhivotnovodstva Respubliki Kazakhstan [Development of the competitiveness of the livestock industry in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik KazNu – Bulletin KazNU, 4*, 93–101 [in Russian].
- 9 Muxina, E.G. (2007). Otsenka effektivnosti hosudarstvennoi podderzhki ahropromyshlennogo proizvodstva [Evaluation of the effectiveness of state support for agro-industrial production]. (Vol. 4, 89–93). Moscow: Ekonomist [in Russian].
- 10 Ofitsialnyi sait Komiteta po statistike Respubliki Kazakhstan [Official site of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from *stat.gov.kz* [in Russian].

И.П. Стеценко¹, А.Б. Тасмаганбетов², С.Ж. Тасмаганбетова²

¹Балтық халықаралық академиясы, Рига, Латвия;

²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: aslandelo@mail.ru)

Қазақстан Республикасында халықаралық теміржол тасымалдарын ұйымдастыруды талдау

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мен әлемде көліктік инновациялық жобаларды іске асыруды көп назарға аударылуда, әсіресе әлемде іске асырылып, орын алып жатқан «Жібек жолының» экономикалық белдеуі», «Батыс Еуропа — Батыс Қытай», блок-поезд «Silk Wind (Жібек желі)», «Хоргос-Шығыс қақпасы» АЭЗ, шекаралық ынтымақтастық қазақстандық-қытай халықаралық орталығы, «Rail Air» халықаралық тасымалы сияқты көліктік-логистикалық жобалар Қазақстан Республикасына тікелей қатысы бар. Мақалада Қазақстан Республикасындағы халықаралық теміржол тасымалдарын ұйымдастыру талдауы жасалған. Сонымен бірге мақалада Қазақстан Республикасында теміржол тасымалы арқылы экспорт пен импортқа шығарылатын негізгі тауарлар — көмір, қара және түсті кендер, шикі мұнай және мұнай өнімдері, химия және минералды тыңайтқыштар, құрылыс материалдары, ұн мен астықтың саудасының статистикасы келтіріліп, бағасы берілді. Қазақстанның көршілес және серіктес мемлекеттермен халықаралық көліктік стратегиясын таңдаудың әлеуметтік-экономикалық алғышарттары, бағыттары және күтілетін нәтижелері қарастырылды, оның негізгі принциптері қозғалды. Берілген стратегияны қабылдау мақсаттары, стратегияға қатысушылар үшін артықшылықтар бағаланады. Көліктік-логистикалық саласында Қазақстанның сыртқы саудалық қатынастардың болашағы қарастырылды. Мемлекеттер арасындағы экономикалық серіктестіктің мақсаттылығы және дамуы туралы қорытынды шығарылды.

Кілт сөздер: көлік, тасымалдау, көлік жүйесі, көлік инфрақұрылымы, теміржол, жүк, жолаушы, көлік дәлізі, инвестиция, теміржол желісі.

I Мәселе өзектілігі

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мен әлемде инновациялық жобаларды іске асыру үшін көп назар аударылуда. Қазақстандағы іске асырылып жатқан, өзекті әрі негізгі инновациялық жоба — Қазақстан Республикасы көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамыту және ықпалдастыру. Бұл инновациялық жобаның негізгі мақсаты — Қазақстанның заманауи көлік инфрақұрылымын қалыптастыру, сондай-ақ оның әлемдік көлік жүйесіне ықпалдасуын қамтамасыз ету және транзиттік әлеуетін іске асыру, бұл теміржол көлік саласын қарқынды дамытуды көздейді.

Теміржол көлігі Қазақстан Республикасын дамытуда маңызды рөл атқарып, негізінен жолаушылар тасымалын атқару арқылы көлік жүйесінің негізі болып табылады.

Көлік жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын теміржол көлік инфрақұрылымының халықаралық және транзиттік әлеуетін пайдалану тиімділігін арттыру көлікті дамыту саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады [1].

Теміржол көлігі қызметінде жүргізілген құрылымдық қайта құрулар көлік қызметтерінің бәсекелі нарығын қалыптастыру мен дамыту үшін негіз және қажетті алғышарттар жасады. Тасымалдау қызметін қызмет көрсетуден бөлу және магистралдық желіні ұстау жолаушылар мен жүктер тасымалдары жөніндегі қызметтер ұсынуды бәсекелі ортаның қалыптасу мүмкіндігін болжайды. Локомотивтік тартқышты және жүк вагондарын беру жөніндегі қызметтер де бәсекелі секторға бөлінген.

II Соңғы зерттеулер мен мақалалардың талдауы

Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту, кірігу процестерін тереңдету және халықаралық сауда көлемін ұлғайту мемлекетаралық экономикалық және мәдени байланыстарды қамтамасыз етуге қатысты транзиттік жүк және жолаушылар ағындарын кедергісіз өткізуге қолайлы жағдайларды талап етеді.

Транзиттік тасымалдардың өсуі ұлттық көлік жүйелерінің тасу мүмкіндіктерінің резервтерін пайдалану тиімділігін арттырады, олардың ұдайы өндірісі мен жетілдірілуін ынталандырады.

Транзиттік тасымалдардың өсуінің нәтижесі едәуір капитал салусыз бюджеттік түсімдердің, көлік ұйымдары кірістерінің ұлғаюы және, тиісінше, олардың тиімді дамуы бола алады [2].

Көліктік транзит, барлық елдерді қамтыған біріздендірудің ғаламдық процестері жағдайында қазіргі тұрақты дамып келе жатқан әлемде өзінің алдына нақты стратегиялық орын табу мақсаттарын қоятын әрбір мемлекеттің геосаяси мақсаттарымен орынды үйлеседі. Тауарлар мен қызметтер көрсетудің, капиталдар мен адамдардың ағындары, коммуникациялар мен ақпараттың ғаламдық жүйелері, халықаралық экономикалық және қаржылық ұйымдар мен корпорациялардың іс-қимылдары, ұлттық экономиканың барлығы сырт қалусыз көп не аз дәрежеде осыған қосылған ғаламдық экономиканың тінін құрды [3].

Қазірдің өзінде талдаушылар көліктің дамуы мен Интернет бойынша сауданың (электрондық сауда), демографиялық динамика мен сұраныс пен ұсыныстың, өндіріс пен тұтынудың даму динамикасы арасындағы өзара байланысты зерттей отырып, тауар ағындарының құрлықпен және сумен қозғалыс бағыттарының көліктік шығасыларын егжей-тегжейлі есептеуде. Инфрақұрылымның басты салаларының бірі болып табылатын көлік қызметі Л.А. Бимендиева, А.М. Бержанова, Д.М. Үсіпбаев, Л.А. Ибрагимов, В.П. Федько, Н.Г. Федько және тағы басқа ғалымдардың еңбектерінде орын алған [4].

Үлкен көлік әлеуетіне ие елдер мен аймақтардың саяси дамуын талдау мен болжауға ерекше көңіл бөлінуде. Әлемдік экономиканың дамуын болжамдық бағалау негізгі қаржылық және тауарлық ағындар осы жүзжылдықтың басында АҚШ — Еуропа — Оңтүстік-Шығыс Азия және Қытай үшбұрышында шоғырланатынын көрсетеді. Және Қазақстанның маңызды міндеті — Еуропа мен Азия арасындағы табиғи транзиттік көпір болып табылатын ел ретінде өзінің тиімді географиялық орналасуын толық көлемде іске асыру.

III Зерттеудің негізгі нәтижелері

Қазақстан көлігі республика халық шаруашылығының салалық кешендерінің қалыптасуын ескере отырып дамытылған, ол экономика салалары мен өндіріс түрлерінің ғана емес, аумақтық кешендердің де өзара байланысын қамтамасыз етеді.

Көліктің барлық түрлері республикада өткен ғасырдың 70–80-жж. неғұрлым серпінді қарқынмен дамыды. 90-жылдары ТМД елдерінде басталған экономикалық құлдырау көліктің барлық түрлерінде тасымал көлемінің жалпы төмендеуіне соқтырды. Тасымал көлемінің тұрақталып, өсуі 1999 жылдың аяғынан басталды [5].

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметіне сәйкес, көліктің барлық түріндегі жүк айналымында темір жол көлігінің үлесі 56,9 % құрады; құбыр өткізгіш көлігі — 27; автомобиль — 16; әуе — 0,02 және өзен көлігі — 0,02 %.

Қазақстанда теміржол барлық жүк тасымалы айналымының 68 %, ал жолаушы тасымалының 32 % қамтамасыз етуде. Қазақстан темір жолының ұзындығы 15 мың км-ден асады. Қазақстанның темір жол жүйесін көршілес елдермен 16 темір жол торабы байланыстырады (11-і Ресеймен, 2 — Өзбекстанмен, 1 — Қырғызстанмен, 2 — Қытаймен). Қазақстан мен Ресейдің темір жол жүйелері бір-бірімен тығыз байланысты. Қазақстанның автокөлік тас жолдарының ұзындығы 96 мың км-ден асады.

Қазақстанның теміржол кешені проблемалар және тепе-теңдік мәселелерінің бар екендігіне қарамастан, аймақтық экономиканың және тұтастай Қазақстан дамуының жағдайына байланысты сенімді құрылымы болып табылады. Перспективалы экономиканың жаһандануы түрлі тауарлардың Қазақстан арқылы транзиттік тасымалдау өсуі және халықаралық сауда ауқымында өсуі әріптес елдердің көлік бизнесі үшін халықаралық талаптарға сәйкес өз қызметін ұйымдастыруды, бұл шын мәнінде саланы дамыту бойынша сандық және сапалық өзгерістерді талап етеді.

«Қазақстан темір жолы АҚ ҰК» «Самұрық — Қазына» Қоры активтерінің құрамына енетін ірі мемлекеттік маңызды көліктік-логистикалық холдинг болып табылады [6].

Қазақстан Республикасының теміржол желісі теміржол арасында ұзындық, техникалық жабдықтау және тасымалдау жұмыстары бойынша үшінші орында ТМД желілері жаңа егеменді мемлекеттің құзырына жатады. 1997 ж. 31 қаңтарда Қазақстан Үкіметі «Қазақстан темір жолы» Республикалық мемлекеттік кәсіпорнын құру туралы шешім қабылдады, ал, 2002 ж. 15 наурыздан бастап «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ болып аталды.

ҚТЖ қуаттарының негізгі құралдарының күнсыздануы 50 % құрады, бұл шамамен 52 % құрады, оның ішінде ҚТЖ 94 млн АҚШ долл. инвестициялады [7].

ҚТЖ-ның 2015-2019 жылдарға арналған Қайта құрылымдау жоспарына сәйкес жолдарды жаңғыртуға 403,8 млн АҚШ долларын инвестициялау көзделіп отыр, оның шамамен 800 млн долл. негізгі жолды жаңғыртуға, Астана мен Алматы арасындағы теміржол желісін модернизациялауға шамамен \$66,0 млн, 80,0 млн долл. жуық инвестиция ЕҚҚД қарыз қаражатын ішінара қаржыландыратын трассалық-техникалық жабдықтарға жұмсалады, 173,0 млн АҚШ долл. коммуникацияларды жақсарту және 69,0 млн жаңа теміржол желісін электрлендіруге жұмсалады [8].

Соңғы жылдары ҚТЖ теміржол желісінде әртүрлі жүктер тасымалданды, тасымалданған жүктердің 80 %-дан астамы көмір, қара және түсті кендер, шикі мұнай және мұнай өнімдері, химия және минералды тыңайтқыштар, құрылыс материалдары мен астық болды.

1-кестеде жүк көлемінің жалпы жіктелуі және олардың құрылымы көрсетілген (тауарлардың транзиті мен импортын есепке алмағанда).

1 - кесте

Тасымалданатын жүктің көлемі мен құрамдастары

Жүк түрі	Млн т 31.12.14 ж.	Барлығы, %	Ұлғайды н/е кеміді, 2014–2015 жж., %	Млн т 2015 ж.	Барлығы, %	Ұлғайды н/е кеміді, 2015–2016 жж., %	Млн т 2016 ж.	Барлығы, %
Көмір	68,4	52,7	(14,8 %)	58,3	47,0	28,6	74,1	47,4
Мұнай және мұнай өнімдері	14,3	11,0	6,5	15,3	12,3	20,9	17,7	11,3
Темір руда	12,0	9,2	10,4	13,4	10,8	39,6	19,2	12,3
Түсті металл	9,1	7,0	6,2	9,7	7,8	16,5	10,2	6,5
Қара металл	3,4	2,6	17,1	4,1	3,3	19,5	4,7	3,0
Химиялық және минералдық тыңайтқыш	1,0	0,8	23,1	1,3	1,0	(30,7 %)	0,8	0,5
Құрылыс материал	7,0	5,4	20,0	5,6	4,5	37,5	7,6	4,9
Цемент	0,5	0,4	28,6	0,7	0,6	42,9	1,0	0,6
Астық	4,5	3,5	6,3	4,8	3,9	50,0	7,2	4,6
Басқа жүктер	9,7	7,5	11,0	10,9	8,8	24,8	13,8	8,8
Барлығы	129,9	100,0	(4,5)	124,0	100,0	28,1	158,8	100,0

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

2014 ж-дан 2016 ж-ға дейінгі кезеңде өндірістің жалпы өсімі 17,41 % және Қазақстандағы экспорттың 25,3 % өсуі аясында ҚТЖ-ның жүк өңдеу көлемі 2014 ж. 129,9 млн т-дан 2015 ж. 124,0 млн т-ға дейін қысқарды, бірақ 2016 ж. 158,8 млн т-ға дейін өсті. Үш жылдағы жалпы өсім 22,2 %-ды құрады. Экспортқа деген сұраныс 2015 жылдың соңғы тоқсанында айтарлықтай жақсарды, ал 2016 ж. жүктеменің жалпы өсуі 2015 ж. салыстырғанда 28,1 %-ға өсті.

Мұнай мен мұнай өнімдері жүк тиеу санатының екінші санатына жатады. 2014 және 2015 жж. жүк және 2016 ж. үшінші санат бойынша, 11,0 %, жүктің жалпы көлемінің 12,3 және 11,6 % құрады. Мұнай мен мұнай өнімдерінің көлемі 2015 ж. 14,5 млн т-дан 15,3 млн т-ға дейін өсті және 2016 ж. 18,5 млн т-ны құрады, 2015 ж. жылдық өсім 6,5 % құрады және 2016 ж. 20,9 % болды. Мұнай мен мұнай өнімдерін тиеу көлемінің өсуі осы кезеңде Қазақстанда мұнай өндіру деңгейінің артуымен түсіндіріледі, бұл мұнай мен мұнай өнімдерінің экспортының артуына әкелді.

ҚТЖ жеткізетін басқа жүктердің ішінен тек химиялық және минералды тыңайтқыштар 2016 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша төмендеп, 2015 ж. 1,3 млн т-ға, немесе 30,7 %-ға, төмендеді. 2016 ж. 0,9 млн т-ға дейін жеткен. Барлық басқа жүк түрлері бойынша көлем 2016 ж. 2015 ж. салыстырғанда тұрақты өсуді көрсетті. Мысалға, 2008 ж. Ресейде дағдарыс болғаннан кейін және Қазақстан мен көршілес елдердің экономикалық қалпына келуі нәтижесінде темір рудасының жүктемесі 2009 ж. 12,0 млн т-дан 2014 ж. 13,4 млн т-ға дейін және 2015 ж. 18,7 млн т-ға дейін өсті. Үш жыл ішінде 2015 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша 2014 және 2015 жж. өсім тиісінше

10,4 және 39,6 % болды. Қара металдардың тиеу көлемі де өсті. ҚТЖ 2013 ж. 3,4 млн т қара металдар, 2014 ж. 4,1 млн т және 2015 ж. 4,9 млн т жүктеді. 2014 және 2015 жж. бұл өсім тиісінше 17,1 % және 19,5 % құрады. 2016 ж. ҚТЖ жүк жөнелтудің жалпы көлемінің 56,3 % -ы Қазақстанда ішкі тұтынуға, ал қалған 43,7 % — экспортқа арналды. Атап айтқанда, ағымдағы жылы ішкі тұтынуға 61,9 % көмір, 32,6 % мұнай және мұнай өнімдері, кен орнының 61,0 %, құрылыс материалдарының 86,4 %, цементтің 100 % және астық және астық өнімдерінің 293 % тиелген.

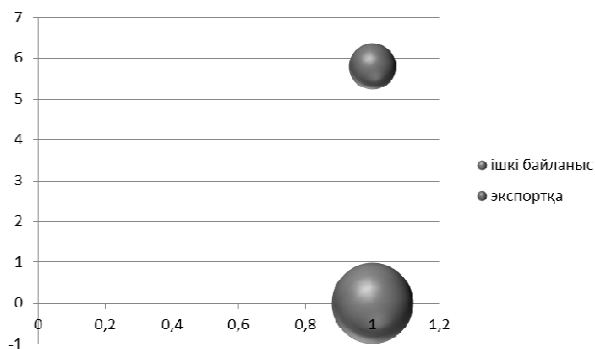
Астық пен ұнды жөнелту 800 мың т-ға артты. 2017 ж. 29 желтоқсанында «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ жаңа астықты, астық тасымалдауды қамтамасыз ету бойынша баспасөз мәслихатын өткізді. 2017 ж. 8,9 млн т астық (оның 3,1 млн т — ішкі байланысында, экспортқа — 5,8 млн т), 3,2 млн т ұн болды (оның 0,8 млн т — ішкі байланысында, экспортқа — 2,4 млн т). Бұл 2-кесте және 1,2-суреттерде көрсетілген.

2 - к е с т е

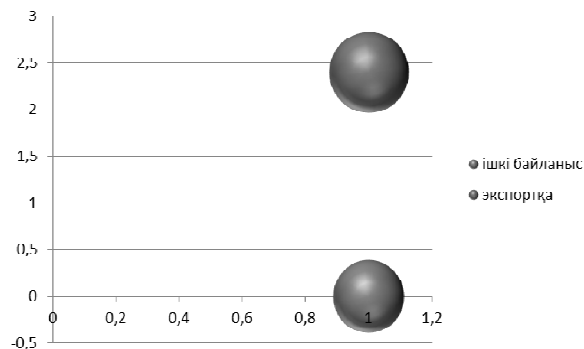
2017 жылы теміржол көлігімен тасымалданған астық пен ұн үлесі, млн т

Тасымалданған тауар түрі	Барлығы	Ішкі байланысқа	Экспортқа
Астық	8,9	3,1	5,8
Ұн	3,2	0,8	2,4

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

1-сурет 2017 жылда тасымалданған астық үлесі

2-сурет 2017 жылда тасымалданған ұн үлесі

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Астық бойынша 2017 ж. астықты тиеу және астықты өңдеу көлемі 13,5 млн тоннаны құрайды, бұл өткен жылғы деңгейден 6,3 % жоғары. 2016 ж. салыстырғанда 2017 ж. астық эквивалентінің өсімі 805 мың т құрады, оның ішінде экспортқа — 547 мың т.

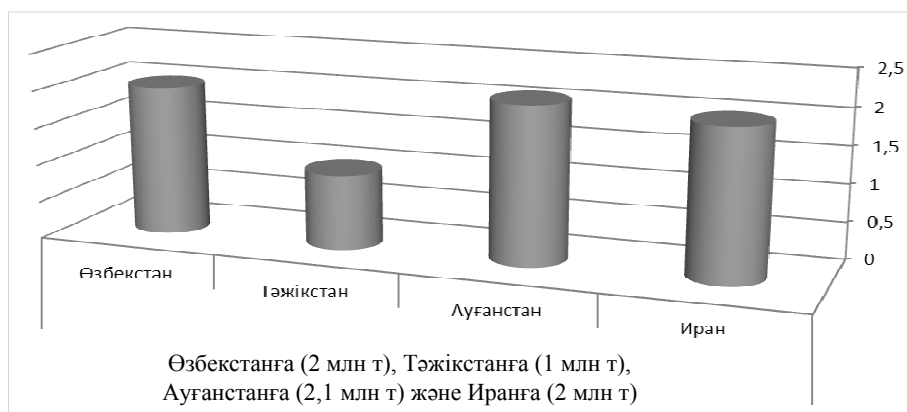
2017 ж. қазақстандық астық пен ұн сату үшін нарықтардың дәстүрлі географиясы сақталды. Яғни Өзбекстанға (2 млн т), Тәжікстанға (1 млн т), Ауғанстанға (2,1 млн т) және Иранға (2 млн т) жеткізілді (3-кесте, 3-сур.).

3 - к е с т е

**2017 жылы Қазақстандық астық пен ұнның
Орта Азия мемлекеттеріне тасымалданған көлемі, млн т**

Мемлекеттер	Өзбекстан	Тәжікстан	Ауғанстан	Иран
Тауар көлемі	2	1	2,1	2

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

3-сурет. 2017 жылғы қазақстандық астық пен ұн тасымалдануы

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Осы елдердің астық эквиваленті бағыты бойынша тасымалдау көлемі 364 мың т-ға артты. Тасымалдау Өзбекстанға — 7%, Иранға — 26, Ауғанстанға — 6% дейін ұлғайды. Тасымалдау көлемінің негізгі өсуі ағымдағы жылдың қараша-желтоқсан айларында орын алды.

Сонымен қатар Иран бағытында, дәнді дақылдардың тасымалданған номенклатурасының құрылымы өзгерді: арпа тасымалдау көлемі 63%-ға өсті (324 тыс. т), Орта Азия рыноктарына қайта бағытталатын, бидайды тасымалдау 185 мың т-ға кеміді. Бұл маусымның негізгі ерекшелігі болып Ресей мен Украинада рекордтық өнімнің жиналуы болып табылады. Бұл фактор Қазақстанның көлік және астық нарығына үлкен әсерін тигізді.

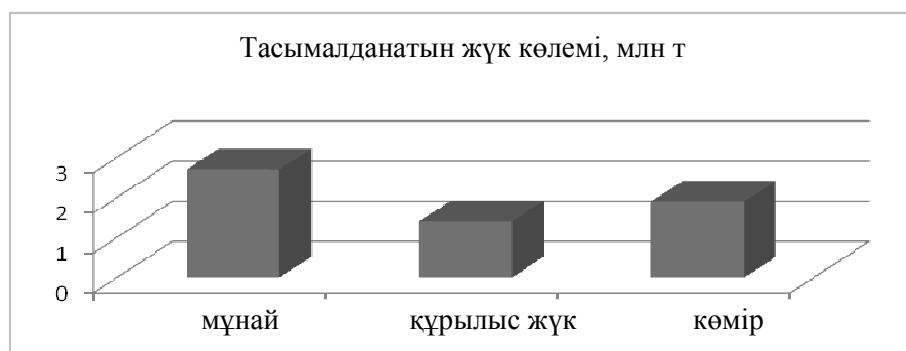
Ресеймен шекаралас аумақтарда сатып алу бағасының айырмашылығына байланысты, Қазақстанға үлкен астық ағымы болды, кейіннен олар Орталық Азия елдеріне қайта бағытталды. Нәтижесінде астықты экспортқа деген сұраныс өсті, бұл, өз кезегінде, Орталық Азия аймағының инфрақұрылымдық әлеуетін азайтты.

Сонымен бірге Өзбекстанның ұнға және Ауғанстанға экспорттауға арналған астық қорын жинау бойынша жүргізіп отырған саясаты, нарықта шамадан тыс жабдықтауды және Орталық Азиядағы көлік инфрақұрылымына қысым жасайды.

Жұмыстың қорытындысы бойынша 2016 жылы жүктеме 1 205,8 млн т-ны (тәулігіне 3 303,5 мың т) құрады, бұл 2009 жылмен салыстырғанда 97,6 млн т-ға, немесе 8,8%-ға артық. Көптеген жағдайларда жоғары жүктеме жүктеменің төменгі базалық құнынан туындады.

Келесі жүктің топтары үшін 2016 жылғы деңгейге қатысты жүктің максималды өсуіне қолжеткізілді:

- мұнайға — 2,7 млн т, немесе 10,8%-ға;
- құрылыс жүк — 1,4 млн т, немесе 11,2%;
- көмір — 1,9 млн т, немесе 3,9% (4-сур.).

4-сурет. Тасымалданатын жүк көлемі

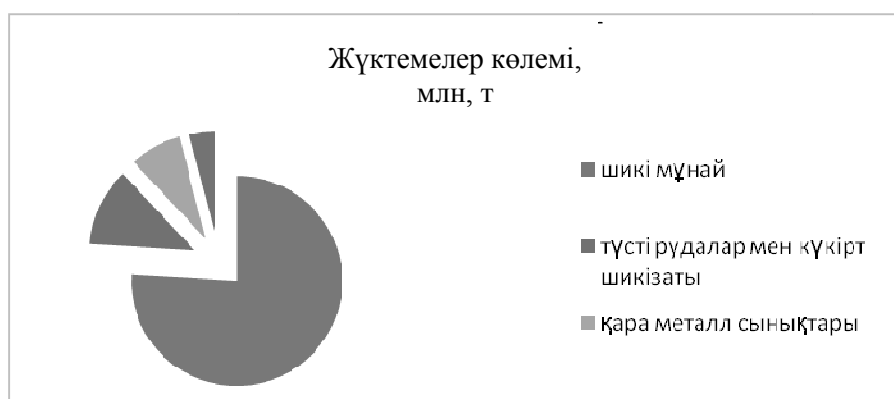
Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Жүктің жалпы көлемінде мұнай тасымалының үлесі 0,4 %-ға (2015 ж. 20,6 %-дан 2016 ж. 21,0 %-ға), қара металдарға — 0,2 %-ға (2015 ж. 5,8 % 6,0 %-ке 2016 ж.) және тыңайтқыштар — 0,3 %-ға (2015 ж. 3,5 %-дан 2016 ж. 3,8 %-ға дейін). Сонымен бірге көмір, темір рудасы, ағаш және астықтың үлесі 1,1 %-ға төмендеді; 0,2; 0,3 және 0,5 %.

Факторлық сараптама көрсеткендей, теміржол желісі арқылы жүкті 2016 ж. 9,6 млн т-ға дейін ұлғайтумен өндіріс көлемінің ұлғаюы нәтижесінде жүктеменің артуы 9,7 млн т-ны құрады.

Сонымен қатар белгілі бір жүк топтары үшін теміржол көлігінің әлеуетті жүк базасын пайдалану жақсарды, бұл олардың жүктемесінің өсуіне ықпал етті. Атап айтқанда:

- шикі мұнай — 1,9 млн т;
- түсті рудалар мен күкірт шикізаты — 0,3 млн т;
- қара металл сынықтары — 0,2 млн т;
- өнеркәсіптік шикізат және құю материалдары — 0,1 млн т (5-сур.).

5-сурет. Жүктемелер көлемі

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Сонымен қатар көмір, темір рудасы, дизель отыны, тыңайтқыштар, ағаштан жасалған жүк, құрылыс жүктері және басқа да көптеген жүктерді пайдалана отырып, жүк базасын пайдалану нашарлады, бұл тауарлардың осы топтарын жүктеуді шектеу факторы болды.

2016 ж. соңында Қазақстандағы жүк айналымы 6,9 %-ға артты. 2016 ж. теміржол көлігінің жүк айналымы 25,8 млрд т-км құрады (2015 ж. деңгейге қарағанда + 10,1 %). Бос тұрған мемлекетте жалға берілетін басқа иелердің вагондарының жүгірілуін есептемегенде, жүк айналымы + 7,8 % артты және 20,3 млрд т-ны құрады.

Төмендегі 4-кестеде 2014–2016 жж. отандық экспорт-импорттық жеткізілімдер көлемінің жіктелуі көрсетілген. Осы сандарды талдай отырып, соңғы үш жыл ішінде жүк көлемінің артуы байқалады.

4 - к е с т е

Тасымалданған жүктің экспорт–импорт көлемі, млн т

Тасымалдау түрі	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.
Ішкі	79,8	75,3	89,4
Экспорт	51,4	47,8	69,3
Импорт	6,2	5,8	7,4
Барлығы	137,3	128,9	166,2

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Экспорт 2014 және 2015 жылмен салыстырғанда тиісінше 2016 ж. 21,5 млн т және 17,9 млн, импорт тиісінше 1,6 млн т және 1,2 млн т-ны құрады.

5-кестеде темір жол желісінде жолаушылар айналымының сипаттамалары (оның ішінде транзиттік жолаушылар), темір жол желісін пайдаланатын жолаушылардың жалпы саны көрсетілген.

Жолаушылар айналымының сипаттамасы және оның құрылымы

Құрылым	31 желтоқсан 2014 ж.	Өсу н/е құлдырау, 2014–2015 жж., %	2014 ж.	Өсу н/е құлдырау, 2015–2016 жж., %	2015 ж.
Жалпы жолаушылар айналымы, млрд	10,7	(16,8)	8,9	14,6	10,2
Қалалық	0,2	33,3	0,3	66,7	0,5
Қашықтық (жергілікті және тікелей хабарлама)	10,4	(17,3)	8,6	12,8	9,7
Тасымалданған жолаушылар (млн адам)	21,6	(12,5)	18,9	12,7	21,3
Қалалық	5,3	(11,3)	4,7	23,4	5,8
Қашықтық (жергілікті және тікелей хабарлама)	16,3	8,9	14,2	8,5	15,4
Барлығы, млн жолаушы жеткізілді	15,6	8,3	14,3	11,2	15,9
Барлығы, жолаушы тасымалдау орташа қашықтығы, км	493,1	4,8	469,7	2,3	480,4
Қалалық	42,4	28,4	59,2	42,9	84,6
Қашықтық	638,0	5,0	606,0	3,9	629,4

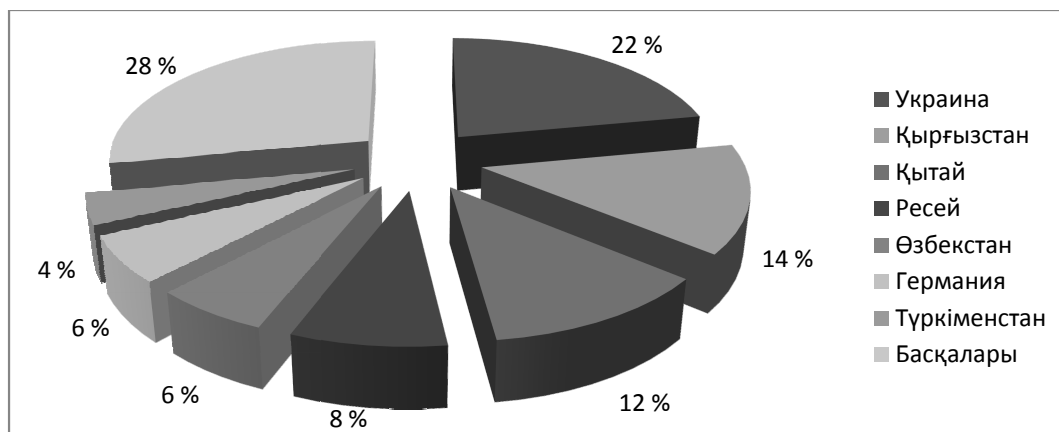
Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Қазақстан теміржол желісіндегі жалпы жолаушылар айналымы 2014–2015 жж. төмендеп, 2016 ж. артты. 2015 ж. жалпы жолаушылар айналымы 18,7 %-ға төмендеді, 10,7 млрд жолаушы километрден 8,7 млрд жолаушы-шақырымға дейін кері динамика көрсетті. Бұл төмендеу негізінен темір жолда жүретін жолаушылар санының азаюына, ал сол кезеңде жолаушылар тасымалының орташа ауқымын азайту есебінен болды. Алайда 2016 ж. жалпы жолаушылар айналымының өсуі 2015 ж. 8,7 млрд жолаушы-шақырымнан 102 млрд жолаушы-километрге дейін 17,2 %-ды құрады. Бұл қала маңы тасымалын жүзеге асыратын бағыттардың көбеюіне байланысты болды.

2016 ж. транзиттік жүктерді тасымалдау көлемі 4 616 мың тоннаны құрады, бұл 2,8 %, немесе 125,3 мың т; өткен жылдың сәйкес кезеңіндегі көлік қозғалысының көлемінен асып кетті. Жүк айналымы 2,6 %-ға артып, 7055 млн т/км құрады. Осы операциялардан түскен кірістер 180,4 млн швейцар франк құрады, бұл өткен жылдың ұқсас көрсеткішінен 8,4 % артық.

Транзиттік жүк ағындарын қалыптастырудың негізгі елдері:

- А) Украина — 7 367 мың т (алюминий);
- Б) Қырғызстан — 231 мың т (мұнай өнімдері, мақта, тас гипс);
- В) Қытай — 7 206 мың т;
- Д) Ресей — 142 мың т (прокат қара металдар, тыңайтқыштар);
- Д) Өзбекстан — 103 мың т (мақта, мұнай өнімдері, көкөністер және жемістер);
- Е) Германия — 7 100 мың т (қант және кондитерлік өнімдер);
- Г) Түркіменстан — 69 мың т (мақта) (6-сур.).

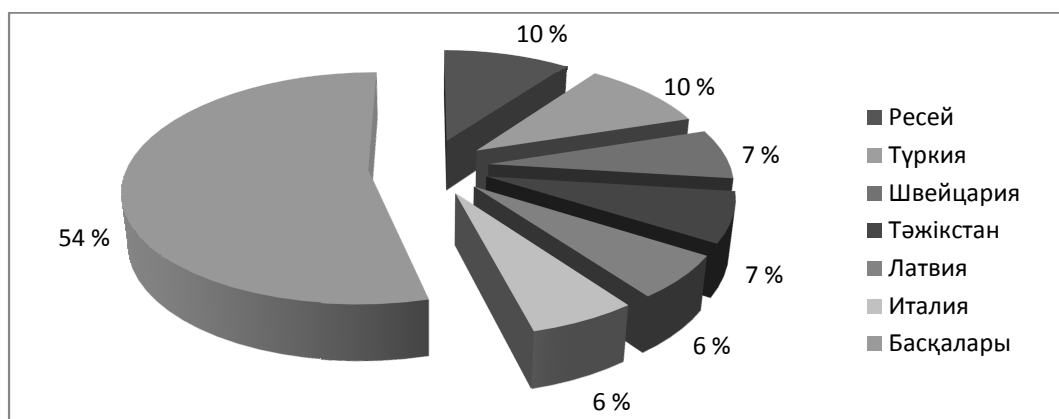

6-сурет. Транзиттік жүк ағынының географиялық құрылымы

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Транзиттік жүк тасымалдауларының негізгі елдері:

- А) Ресей — 88 мың т (алюминий, мақта, мұнай, темекі өнімдері);
- Б) Түркия — 86 мың т (ағаш, қант және кондитерлік өнімдер, минералды көмір, қара металдар илеу, бор ангидридi);
- В) Швейцария — 63 мың т (бор ангидридi, қант және кондитерлік өнімдер, мұнай өнімдері, ағаш);
- Г) Тәжікстан — 7 60 мың т (мұнай өнімдері, тыңайтқыштар, қант және тағы басқа кондитерлік өнімдер);
- Д) Латвия — 50 мың т (темір, болат және олардан жасалған өнімдер, тыңайтқыштар, мұнай өнімдері);
- Е) Италия — 7 47 мың т (темір, болат және одан жасалған бұйымдар, тыңайтқыштар, мұнай өнімдері) (7-сур.).

7-сурет. Транзиттік елдердің тағайындалған географиялық құрылымы

Ескерту. [9] дереккөзі негізінде құрастырылған.

Транзиттік трафиктің көлемін ұлғайту үшін:

- Теміржол көлігі Орталығының (ССЛТ), Халықаралық темір жолдар одағының және Қытайдың, Ресейдің, Өзбекстанның, Қырғызстанның, Түркіменстанның, Беларусь және басқа елдердің тиісті құзыретті органдары арасындағы Теміржол көлігі орталығының (ОСЖД) комиссияларында көліктік кедендік партияның бірыңғай нысанын тану жөніндегі келісілген үйлестірілген жұмысты күшейту;
- темір жол технологиялық операцияларының мерзімі шегінде кедендік тексеру, шекара және бақылаудың басқа түрлерін жүргізу жөніндегі шараларды үйлестіру;

– Қытай — Қазақстан — Орталық Азия — Кавказ — Еуропа және Қытай, Қазақстан — Ресей — Еуропа бағыттары бойынша Оңтүстік-Шығыс Азия, Еуропа бағытында теңіз көлігімен салыстырғанда теміржол көлігінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін бағыттар бойынша жүк тасымалдау тарифтері бойынша бірыңғай келісу қажет.

Экспорттық-импорттық және транзиттік трафик көлемін анықтайтын маңызды факторлардың бірі тиісті тарифтердің деңгейі болып табылады.

Транзиттік саясаттың мақсаты еліміздің көлік артерияларына жүк ағынын тарту және көлік кешенін әлемдік көлік жүйесіне интеграциялау үшін қолайлы жағдайлар жасау негізінде Қазақстан Республикасының транзиттік әлеуетін барынша пайдалануды қамтамасыз ету болып табылады. Негізгі міндеттер:

1) әлемдік көлік жүйесіне интеграциялануға бағытталған көлік кешенінің қазіргі заманғы нормативтік-құқықтық базасын құру;

2) елдің аумағында бәсекеге қабілетті халықаралық көлік дәліздерін қалыптастыру;

3) логистика принциптеріне негізделген заманауи мультимодальді және аралас тасымалдау жүйелерін дамыту;

4) қазіргі заманғы көлік және ақпараттық технологияларды қолдану, сондай-ақ көліктік менеджмент жүйелерін қолдану;

5) қазақстандық бағыттардың тиісті тартымдылығын қамтамасыз ету мақсатында физикалық және физикалық емес негізгі сипаттағы кедергілерді анықтау және жою;

6) халықаралық тануды қамтамасыз ету және Қазақстан арқылы өтетін транзиттік бағыттарды бүкіл әлемде танымал ету;

7) трансконтинентальді бағыттар желісін құру бойынша жұмыс соңғы онжылдықта жетекші халықаралық ұйымдар: БҰҰ ЭСКАТО, БҰҰ ЕЭК, ЕО, ТЫҰ, УИС.

Қазақстан арқылы Еуразияның халықаралық бағыттары елде Солтүстік, Орталық және Батыс дәліздері ретінде жіктелген үш бағытқа бөлінеді. Сонымен қатар транзиттік тасымалдау үшін маңызды болып табылатын Орталық Азия дәлізін де атап өту қажет [10].

Солтүстік дәліз — Қазақстанның басты перспективалық халықаралық дәліздерінің бірі. Еуропа-Азия есептемесінде ТЫҰ схемасында қарастырылған 14 теміржол бағыттарының 7-і Солтүстік дәліз арқылы өтеді. Бұл Батыс, Солтүстік Еуропа және ТМД елдерін Ляньюньганың оңтүстік-шығыс Азиямен Ляньюньган теңіз порты арқылы байланыстыратын бағыттар.

Солтүстік дәліз ірі экспорттық әлеуеті бар өнеркәсіптік өнімдер арқылы өтеді. Дәліздің шекарасында республиканың астанасы — Астана қаласы және ірі өнеркәсіптік түйіндері: Қарағанды, Балқаш, Көкшетау орналасқан. Жезқазған мен Павлодар, Екібастұздың өнеркәсіптік аудандары да дәлізге жақын орналасқан.

Тасымалдау деңгейінде бұл республиканың ең ауыр қиылысы.

Солтүстік дәліздерде, республика ішіндегі тасымалдаудан басқа, жүктер халықаралық деңгейде тасымалданады: экспорттық-импорттық жүктердің 40 % -на дейін және транзиттің 10 % -на дейін (негізінен ТМД елдерінің хабарламасымен).

Солтүстік дәліз Еуропа-Азиялық қарым-қатынаста транзиттік тасымалдаудың қолайлы перспективаларына ие. Алайда, негізінен, жоғары бәсекелестікке байланысты балама маршруттарға байланысты қазіргі уақытта бұл жөнелтімдер ең аз мөлшерде жүзеге асырылады.

Қазақстанның шекарасында Солтүстік дәліздің жартысынан астамы резервтік қуаты бар екі жолды электрлендірілген желілі заманауи автоматтандырылған жүйелермен жабдықталған. Бір реттік учаскелерде бұл резерв әлдеқайда маңызды емес [11].

Қазақстанның шекарасындағы ТАР орталық дәлізі Достық — Ақтоғай — Алматы — Арыс — Шенгелді арқылы өтеді. Еуразиялық хабардың негізгі бағыттарының бірі ретінде БҰҰ ЭСКАТО мен ТЫҰ-нің барлық қолданыстағы халықаралық құжаттарымен анықталады.

Орталық дәліз Оңтүстік-Шығыс және Оңтүстік Қазақстан облыстарының ірі өнеркәсіптік орталықтарымен: Алматы, Жамбыл, Шымкент қалаларынан өтеді.

Орталық дәліздің транзиттік қозғалыстың өсуіне нақты перспективалары бар. ТЫҰ схемасында көрсетілген негізгі еуразиялық бағыттардың үшеуі Орталық дәліз арқылы өтеді, оның ішінде ТРАСЕКА бағытында.

Қазіргі уақытта Орталық дәлізде қуат қоры бар. Операциялық сенімділіктің проблемалары туындауы мүмкін, себебі қозғалыс көлемі негізінен бір жолды учаскелерде көбейеді.

Батыс дәлізі (Ақсарай — Мақат — Бейнеу — Маңғышлақ) Атырау және Маңғыстау облыстары аумағынан өтіп, республиканың негізгі мұнай өндіруші аймағына қызмет көрсетеді.

Көлік дәлізі ретінде ол ТЫҰ 14 бағытының 11-іне кіреді. Шекарасында бәсекеге қабілетті көлік жағдайын жасау кезінде Солтүстік Еуропа — Парсы шығанағындағы Солтүстік-Оңтүстік бағытын пайдаланудың нақты мүмкіндіктері бар. Дәліз ішінде республиканың маңызды өндірістік бірліктері: Атырау және Ақтау. Батыс дәлізін қалыптастыру іс жүзінде соңғы жылдары жасалды.

Қазақстан Республикасының көліктік индустриясы — бұл үлкен қызмет саласы және инвестициялардың барлық түрлеріне арналған ерекше тауашаларды (ниши) ұсынады. Бұл бағыттағы алғашқы қадамдар теміржол және жол секторында жүзеге асырылады. «Қазақстан темір жолы» Ұлттық теміржол компаниясы ішкі нарықта 12 млн АҚШ долл. сомасына облигацияларды орналастырды, «Қазахавтодор» РМК 6 млн АҚШ долл. дейінгі облигацияларды орналастырды, инвесторлар мемлекеттік емес зейнетақы қорлары болып табылады. Республиканың ішкі нарығына 25 млн долл. дейін облигацияларды орналастыру бойынша «Қазақтелеком» АҚ-ның дайындық жұмыстары жүргізілуде.

Қазіргі уақытта БҰҰ ЕЭК қамқорлығымен 50-ден астам негізгі халықаралық конвенциялар мен келісімдер жасалды, олар жердегі барлық көлік түрлеріне құқықтық және ұйымдастырушылық қатынастарды реттейді [12]. Барлық көліктік жүйенің және белгілі бір көлік түрлерінің ғылыми-технологиялық әлеуетін қалпына келтіру, көлік жүйесінің міндеттерін шешуге жұмысты үйлестіру — қойылған мақсаттарға жетудің бірден бір құралы.

Республиканың көлігіндегі құрылымдық өзгерістер, тарифтік және салықтық саясатты жетілдіру, республиканың аумағы арқылы халықаралық транзит тауарларын транзиттеу үшін ең қолайлы ұлттық режим жасайтын нормативтік-құқықтық базаны дамытумен қатар жүруі тиіс. Көлік кешені экономиканың маңызды салаларының бірі болғандықтан, оның табысты дамуының кілті және темір жол саласы оның басты элементі болып табылады, осы саланы дамыту, өз кезегінде, Қазақстан Республикасының сыртқы сауда қызметін дамытуға ықпал етеді.

IV Қорытынды

«Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ талдауының негізінде келесі қорытындылар жасауға болады:

1) Қазақстандағы теміржол саласы басым болып отырған көліктің тұрақты жұмыс істеуі тауардың бағдарлануы бар ел экономикасының жұмыс істеуінің аса қажет шарты болып табылады [13];

2) саланы дамытудың жаңа деңгейі Қазақстан темір жолының техникалық жабдықталуын жақсартуға, оны әлемдік стандарттарға жақындатуға, транзиттік әлеуетті арттыру арқылы жылжымалы құрам жинаудың жоғары деңгейіне жетуге, импортты ауыстыру деңгейін көтеруге, көлік инфрақұрылымын дамытуға мүмкіндік береді;

3) отандық өнеркәсіп өнімінің өзіндік құнындағы көлік компонентінің азаюы экономикалық өсуге және мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін нығайтуға ықпал етеді.

Қазіргі кезеңде кең халықаралық ынтымақтастық Қазақстандағы көлік түрлерінің кешенді дамуының және өзара әрекеттесуінің дұрыс және нормативтік қамтамасыз етілуінің жоғарыда аталған мәселелерін шешуде жетекші рөл атқара алады.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz>.

2 Мосей Г. Процессы глобализации и регионализации в мировой экономике / Г. Мосей // Экономист. — 2006. — № 9. — С. 25–28.

3 Овчаренко Н.Е. Модели современных интеграционных процессов / Н.Е. Овчаренко. — М.: Проспект, 2003. — 451 с.

4 Нурсейтов А.А. Экономический пояс Шелкового пути: возможности и перспективы // Информационное агентство yvision.kz [Электронный ресурс] / А.А. Нурсейтов. — Режим доступа: <http://yvision.kz/post/520219>.

5 Транспортные коридоры Евразии: новые пути сотрудничества: материалы междунар. конф. (20 апреля 2015 г., г. Астана) / отв. ред. Е.Т. Карин. — Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2015. — 112 с.

6 Экономический коридор «Новый Шелковый путь» // Официальный сайт Союза транспортников Казахстана АО «KAZLOGISTICS» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kazlogistics.kz/ru/media_center/interview/detail.php?id=577.

- 7 Ковалев М. Инвестиционная стратегия Китая: «Один пояс — один путь» / М. Ковалев, Г. Линь // Банковский вестник — 2015. — Сентябрь. — № 9 (626).
- 8 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: www.stat.gov.kz.
- 9 «Қазақстан темір жолы АҚ» ҰК» жылдық есебі [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://ktzh-gp.kz/ru/index.php>.
- 10 Создание центральной Евразии // Информационное агентство Lenta.ru [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://lenta.ru/articles/2015/06/02/karaganovdoklad/>.
- 11 Новый Шелковый путь откроет для Казахстана уникальные возможности доступа на мировые рынки // Информационное агентство zakon.kz [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4732975-novyjj-shelkovyjj-put-otkroet-dlja.html>.
- 12 СЭЗ «Хоргос Восточные ворота» станет дистрибуционным центром мирового уровня // Информационное агентство nur.kz [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nur.kz/927764-sez-khorgos-vostochnye-vorota-stanet.html>.
- 13 Хейфец В.Л. Международная интеграция / В.Л. Хейфец, А.А. Овденко. — СПб.: ГУАП, 2003. — 68 с.

И.П. Стеценко, А.Б. Тасмаганбетов, С.Ж. Тасмаганбетова

Анализ организации международных железнодорожных перевозок в Республике Казахстан

В настоящее время большое внимание уделяется реализации транспортно-инновационных проектов в Республике Казахстан и мире, особенно таким транспортно-логистическим проектам, где участие принимает и Республика Казахстан: проекты «Экономический пояс Шелкового пути», «Западная Европа-Западный Китай», блок-поезд «Silk Wind (Шелковый ветер)», СЭЗ «Хоргос-Восточные ворота», казахстанско-китайский международный центр приграничного сотрудничества, международные перевозки «Rail Air». В статье сделан анализ организации международных железнодорожных перевозок в Республике Казахстан. Кроме того, приведена статистика и дана оценка торговли основными товарами, экспортируемыми и импортируемыми через железнодорожные линии в Республике Казахстан — угля, черных и цветных руд, сырой нефти и нефтепродуктов, химических и минеральных удобрений, строительных материалов, муки и зерна. Рассматриваются социально-экономические предпосылки, направления и ожидаемые результаты выбора международной транспортной стратегии Казахстана с соседними странами и странами-партнерами, затрагиваются ее основные принципы. Оцениваются цели принятия данной стратегии, преимущества для участников стратегии. В транспортно-логистической сфере рассматриваются перспективы внешнеторговых отношений Казахстана. Авторами подведены итоги о целесообразности и развитии экономического сотрудничества между государствами.

Ключевые слова: транспорт, перевозки, транспортная система, транспортная инфраструктура, железная дорога, груз, пассажир, транспортный коридор, инвестиция, железнодорожная сеть.

I.P. Stesenko, A.B. Tasmaganbetov, S.Zh. Tasmaganbetova

Analysis of the organization of international railway transport in the Republic of Kazakhstan

Currently, much attention is paid to the implementation of transport and innovation projects in the Republic of Kazakhstan and the world, especially such transport and logistics projects, where the Republic of Kazakhstan takes part, as the projects «Economic Belt of the Silk Road», «Western Europe - Western China», block train «Silk Wind», etc. The article analyzes the organization of international rail transport in the Republic of Kazakhstan. In addition, the article provides statistics and an assessment of trade in basic goods exported and imported through railway lines in the Republic of Kazakhstan - coal, ferrous and non-ferrous ores, crude oil and petroleum products, chemical and mineral fertilizers, grain, etc. Socio-economic prerequisites, directions and expected results of the choice of the international transport strategy of Kazakhstan with neighboring and partner countries are considered. The goals of the adoption of this strategy and the advantages for the strategy participants are evaluated. In the transport and logistics sphere, the prospects of foreign trade relations of Kazakhstan are considered. The article sums up the expediency and development of economic cooperation between the states.

Keywords: transport, transportations, transport system, transport infrastructure, railway, freight, passenger, transport corridor, investment, railway system.

References

- 1 Kazakstan Respublikasy Prezidenti N.A.Nazarbaeyvtyн «Kazakstannyn ushinshi zhanhyruy: zhakhandyk basekehe kabilettilik» atty 2017 zhylyh 31 kantardahy Kazakstan khalkyna Zholdauy [Addresses of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan «Kazakhstan's Third Revival: Global Competitiveness» dated January 31, 2017]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Kazakh].
- 2 Mosej, G. (2006). Protsessy hlobalizatsii i rehionalizatsii v mirovoi ekonomike [The processes of globalization and regionalization in the global economy]. *Ekonomist – Economist*, 9, 25–28 [in Russian].
- 3 Ovcharenko, N.E. (2003). *Modeli sovremennykh intehtatsionnykh protsessov [Models of modern integration processes]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
- 4 Nurseitov, A.A. Ekonomicheskii poias Shelkovoho puti: vozmozhnosti i perspektivy [The economic belt of the Silk Road: opportunities and prospects]. Informatsionnoe ahentstvo *yvision.kz*. Retrieved from <http://yvision.kz/post/520219> [in Russian].
- 5 Transportnye koridory Evrazii: novye puti sotrudnichestva (2015). [Transport Corridors of Eurasia: New Ways of Cooperation]. Mezhdunarodnaya konferentsiya — International conference (20 apreliya 2015 h., h. Astana) (112 p.). E.T. Karin (Ed.). Astana: Kazhastanskii institut stratehicheskikh issledovaniy pri Prezidente Respubliki Kazakhstan [in Russian].
- 6 Ekonomicheskii koridor «Novyi Shelkovyi put». Ofitsialnyi sait Soiuza transportnikov Kazakhstana AO «KAZLOGISTICS» [Economic corridor «New Silk Road» Official site of the Union of Transport Workers of Kazakhstan, JSC «KAZLOGISTICS»]. *kazlogistics.kz*. Retrieved from http://www.kazlogistics.kz/ru/media_center/interview/detail.php?id=577 [in Russian].
- 7 Kovalev, M., & Lin', G. (2015). Investitsionnaya stratehiya Kitaia: «Odin poias — odin put» [China's investment strategy: «One belt is one way»]. *Bankovskii vestnik – Bank Bulletin*, September, No. 9 (626) [in Russian].
- 8 Kazakhstan Respublikasy Ultyk ekonomika ministrlihinin Statistika komitetinin resmi saity [Official site of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Kazakh].
- 9 «Kazakhstan temir zholy AK» UK» zhyldyk esebi [Annual report of JSC NC «Kazakhstan Temir Zholy»]. *ktzh-gp.kz*. Retrieved from <https://ktzh-gp.kz/ru/index.php> [in Kazakh].
- 10 Sozdanie centralnoi Evrazii [Creation of Central Eurasia]. Informatsionnoe ahentstvo Lenta.ru. Retrieved from <https://lenta.ru/articles/2015/06/02/karaganovdoklad/> [in Russian].
- 11 Novyi Shelkovyi put otkroet dlia Kazakhstana unikalnye vozmozhnosti dostupa na mirovye rynki [New Silk Road will open unique opportunities for Kazakhstan to access world markets]. Informatsionnoe ahentstvo *zakon.kz*. Retrieved from <http://www.zakon.kz/4732975-novyjj-shelkovyjj-put-otkroet-dlja.html> [in Russian].
- 12 SEZ «Horhos Vostochnye vorota» stanet distributsionnym tsentrom mirovoho urovnia [FEZ «Khorghos East Gate» will become a world-class distribution center]. Informatsionnoe ahentstvo *nur.kz*. Retrieved from <http://www.nur.kz/927764-sez-khorgos-vostochnye-vorota-stanet.html> [in Russian].
- 13 Hejfec, V.L., & Ovdenko, A.A. (2003). *Mezhdunarodnaya intehtatsiya [International integration]*. Saint Petersburg: GUAP [in Russian].

Ж.Ш. Абдыкалиева

*I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан
(E-mail: salta_27@mail.ru)*

Ауылшаруашылық кооперативтері — сала дамуының стратегиялық жолы

Мақалада еліміздің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ауылшаруашылық кооперациясының рөлі мен маңызы қарастырылған. Мақаланың авторы ауылшаруашылық кооперациясын дамытуға кедергі келтіретін негізгі мәселелерді анықтаған: көлеңкелі экономиканың сақталуы, тауарлық-логистикалық инфрақұрылымның дамымауы, ұсақ ауылшаруашылық өндірушілерінің болуы. Ауылшаруашылық өнімдерін өндіру мен сатуда ауыл шаруашылығы кооперативтерін ұйымдастырудың, материалдық-техникалық ресурстармен және басқа да қызметтермен қамтамасыз етудегі халықаралық тәжірибе қарастырылған. Автор Қазақстан Республикасында қабылданған ауыл шаруашылығы саласындағы кооперативтер туралы қабылданған заңдардың негізгі ережелерін талдаған. «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Қазақстан Республикасының Заңына басты назар аударған. Сонымен қатар ұсақ шаруашылықтар мен қосалқы шаруашылықтарды кооперативтерге тарту, бәсекеге қабілетті ауылшаруашылық тауар өндірісін құру, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және агроөнеркәсіп кешеніне ақпараттық-кеңестік қолдау көрсетуге бағытталған Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің жұмысын зерттеген. Мақалада Қазақстан Республикасының өңірлеріндегі кооперативтердің ағымдағы қызметі талданған. Республикада кооперативтік қозғалыстың дамуы туралы негізгі шектеулерді анықталған. Ұсақ шаруа қожалықтарын ірі ауыл шаруашылығы кооперативтеріне ауылшаруашылық өнімдерін өндіру, өңдеу, сақтау, тасымалдау және маркетингке біріктіру бойынша ұсынымдар берілген.

Кілт сөздер: аграрлық сектор, ауылшаруашылығын әртараптандыру, ауылшаруашылық кооперативтері, тауарөндірушілер, ірі және ұсақ шаруашылықтар, Ауыл шаруашылығы кооперациясы картасы, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу, несиелеу, субсидия.

Ауыл шаруашылығы – азық-түлік және экономикалық қауіпсіздікті, сондай-ақ әсіресе ауылдық жерлерде мемлекеттің еңбек әлеуетін қамтамасыз ететін Қазақстан экономикасының маңызды салаларының бірі. Қазіргі таңда еліміздің агроөнеркәсіптік кешенінің басты мәселелерінің бірі кішігірім өндіріс болып табылады, бұл жалпы ауылшаруашылығы өнімінің жалпы көлеміндегі басқарудың кішігірім шаруашылықтарының жоғары үлесімен расталады.

Осы орайда Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауында аграрлық сектор экономиканың жаңа драйверіне айналуы керек деп айтты. Бес жыл ішінде 500 мыңнан астам жеке үй шаруашылықтарымен шағын фермерлерді кооперативтерге тарту қажеттігін ұсынды. Ауылшаруашылығын әртараптандыру арқылы 2021 жылға дейін азық-түлік экспортын 40 пайызға көбейтуді тапсырды [1].

Ауыл шаруашылығы кооперациясын құру көлеңкелі экономиканы қысқартуға бағытталған. Көлеңкелі сектордың көп үлесі жеке қосалқы шаруашылықтарда анықталып отыр. Агроөнеркәсіп кешенінде көлеңкелі экономиканың сақталуы, салық заңнамасының жетілмегендігі, өндірістің ұсақ тауарлығы, тауарлы-логистика инфрақұрылымының дамымағандығы, бұл, өз кезегінде, нарықта ұсақ ойыншылар санының өсуіне және өнімнің негізсіз қымбаттауына алып келуде. Кооперацияның даму үрдісін тежейтін негізгі себептер: коммерциялық емес формада құрылған ауыл шаруашылығы кооперацияларда пайданы үйлестіру мүмкін еместігі; ауылшаруашылық серіктестіктерімен суды пайдаланушы ауылдық тұтыну кооперативтері үшін жеңілдетілген несиелендірумен арнайы салық режимі түрінде мемлекеттік қолдаудың жоқтығы. Бұған қоса, кооперациялардың қызметі ашық емес, ал ішкі рәсімдемелер дұрыс реттелмеген.

Әлемдегі ауылшаруашылық кооперативтері – ауыл шаруашылығы өнімін шығару, қайта өңдеуде, өткізуде, сақтауда, өндіріс құралдары мен және материалдық-техникалық ресурстармен жабдықтауда, несиелеуге көмектеседі, сондай-ақ кооперативтің қауымдасқан мүшелеріне басқа да сервистік қызмет көрсетуде олардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандырып, экономикадағы өз орындарын тапқан бірлестіктер сапында іс атқарады.

Халықаралық тәжірибеге сай ауыл шаруашылығындағы көлеңкелі экономиканың мәселелерін шешу ауылшаруашылығы кооперациясын дамыту болып табылады. Бұл жеке қосалқы, шаруа және фермерлік шаруашылықтарды және заңды тұлғаларды аграрлық кооперативке біріктіріп,

кооперативтер арқылы сауда жүйелерін ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерінің ынтымақтастығын құруға негіз болмақ [2].

Қазақстан Республикасында ауылшаруашылық кооперативтерін құру үшін бірнеше заңдар қабылданды және олардың тізімі төмендегі кестеде көрсетілген.

К е с т е

Ауылшаруашылық кооперативтері бойынша қабылданған заңдардың қысқаша мазмұны

Р/с №	Заң атауы	Қолданылу мерзімі	Енгізу ерекшелігі	Қолданылатын басты ұғымдар
1	2	3	4	5
1	Қазақстан Республикасындағы селолық тұтыну кооперациясы туралы	Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 21 шілдедегі № 450 Заңы. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V Заңымен күші жойылды	Мұнда пайшылар мен селолық тұтыну кооперативтері және олардың қауымдастықтары (одақтарын) арасындағы құқықтық жағдай айқындалады және қоғамдық қатынастар реттеледі	Селолық тұтыну кооперативі — азаматтардың және (немесе) заңды тұлғалардың өз мүшелерінің мүліктік (пайлық) жарналарын біріктіру арқылы материалдық және өзге де қажеттерін қанағаттандыру үшін жүзеге асырылатын мүшелік негіздегі ерікті бірлестігі
2	Ауылшаруашылық серіктестіктері және олардың қауымдастықтары (одақтары) туралы	Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 133-II Заңы. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V Заңымен күші жойылды	Заңда ауылшаруашылық серіктестіктерінің құқықтық жағдайы айқындалады, серіктестік пен оның мүшелері арасындағы қатынастар реттеледі	Ауылшаруашылық серіктестіктерінің қауымдастығы (одағы) — ауыл шаруашылық серіктестіктері жалпы жиналысының шешімдері негізінде құрылатын, сондай-ақ серіктестік мүшелеріне құқықтық, ақпараттық және өзге де қызметтер көрсету үшін ауыл шаруашылық серіктестіктерінің ерікті түрде бірігуі
3	Тұтыну кооперативі туралы	Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 8 мамыр, № 197 Заңы	Мұнда тұтыну кооперативтерінің құқықтық жағдайы, олардың құрылуы, қызметінің, оларды қайта ұйымдастыру мен таратудың ұйымдық, экономикалық және әлеуметтік жағдайларын, мүшелерінің құқықтары мен міндеттерін, басқару және бақылау органдарының өкілеттігі мен жауапкершілігін белгілейді	Тұтыну кооперативі — қатысушылардың материалдық және өзге де қажеттерін қанағаттандыру үшін өз мүшелерінің мүліктік (пайлық) жарналарын біріктіру арқылы жүзеге асырылатын мүшелік негіздегі ерікті бірлестігі
4	Су пайдаланушылардың селолық тұтыну кооперативі туралы	Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 сәуірдегі № 404 Заңы. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-	Мұнда суды беру мен пайдалану жөніндегі қызметті жүзеге асыру процесінде жеке және (немесе) заңды тұлғалардың — кооперативтің құқықтық жағдайын айқындайды, суару көз-	Су пайдаланушылар — гидротехникалық құрылыстарды, құрылғыларды және жабдықтарды пайдаланатын жеке және (немесе) заңды тұлғалар

1	2	3	4	5
		V Заңымен күші жойылды	дерін басқару, оларға билік ету үшін барлық су пайдаланушылардың мүдделеріне сай келетін қажетті жағдайларды қамтамасыз етіледі	
5	Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы	Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚР Заңы	Осы Заң ауыл шаруашылығы кооперативтері мүшелерінің құқықтық жағдайын, құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ ауыл шаруашылығы кооперативтері мен олардың қауымдастықтарының (одақтарының) құқықтық жағдайын, олардың құрылуы, қызметі, қайта ұйымдастырылуы және таратылуы тәртібін айқындайды	Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қауымдастығы (одағы) — өз мүшелерінің қызметін үйлестіруді және олардың ортақ мүліктік және өзге де мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету үшін құрылатын ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ерікті түрде бірігуі

Ескерту. Автормен [3–7] негізінде әзірленген.

Қазіргі таңда аграрлық кооперациясын реттеген Қазақстан Республикасындағы «Селолық тұтыну кооперациясы» туралы, «Ауылшаруашылық серіктестіктері және олардың қауымдастықтары (одақтары)» және «Су пайдаланушылардың селолық тұтыну кооперативі» туралы Заңдар күшін жойды. Оның орнына ауылшаруашылық ынтымақтастығын дамыту мақсатында 2015 жылдың қазанында аграрлық бизнес тиімділігін арттыру құралы болуға тиіс болатын Қазақстан Республикасының (ҚР) «Ауылшаруашылық кооперативтері туралы» Заң қабылданып, 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілді. Қабылданған заң ауылшаруашылық субъектілері мен агроөнеркәсіптік өндірушілер үшін кішігірім басқару нысандарын ірілендіру, біріктіру және жер ресурстарын тиімді пайдалану, өндірілген өнімнің тұрақты сатылымын ұйымдастыру, сақтау, өңдеу және басқа да қызметтерді көрсету барысында кооперативтік принциптердің мүмкіндіктері мен артықшылықтарын іске асыру мақсатында ауылшаруашылығы саласындағы кооперацияның маңыздылығын арттыруға бағытталған.

«Ауылшаруашылығы кооперативтері туралы» ҚР Заңының күшіне енгеніне қарамастан, шаруалар кооперативтердің экономикалық жағынан қаншалықты тиімді екендігін толық сезіне қойған жоқ. Мұндағы артықшылықтардың мәні мынада, ең алдымен, еңбек өнімділігі артып, өткізетін тауар мол болғаннан кейін өнімге сұраныс тұрақталады, өндіріс қуаты тиімді пайдаланылып, шығын азаяды, маркетингтік ақпаратқа қолжеткізіледі. Ең бастысы, мемлекеттік қолдау шаралары көрсетіледі. Сондықтан әркім өз бетімен, жеке-жеке өмір сүрудің тиімсіз екендігін түсінетін уақыт жетті. Одан да бірлесіп ауылшаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуге бағыт ұстап, сүт өнімдерін қабылдайтын орталық құрылса, немесе отбасылық бордақылау және мал сою алаңдары ашылып, орталықтандырылса, ауыл тұрғындарының ұтатыны анық.

Ауыл шаруашылығы ұйымы ішінде ауылшаруашылық тауарын өндірушілер гербицидтерді, ауыл шаруашылығы өнімі мен оны қайта өңдеу өнімдерін алып, машина-трактор паркінің қызметтерін пайдаланып, өзіндік құн бойынша кооперативте өз өнімін қайта өңдеу мүмкіншілікке ие болады. Сонымен қатар бірігу есебінен кооператив мүшелері өз табыстарын тауарлардың ірі топтамасымен ұзақмерзімді жеткізулерге қатысу арқылы ұлғайта алады. Ревизиялық одақтар (қауымдастықтар) кооперативтерге жыл сайынғы міндетті тексерістер жүргізетін болады.

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылық министрлігінің мәліметіне сүйенсек, ұсақ шаруа және жеке қосалқы шаруашылықтарды кооперативтерге тарту бойынша мынадай жұмыстар жүргізілген:

1) барлық 160 ауылдық ауданда семинарлар өткізілді және 2 248 ауылдық округ әкімі мен аудан әкімінің орынбасары оқытылды;

2) ауыл шаруашылығы кооперативтері үшін кепілсіз және алғашқы жарнасыз модульді сүт қабылдау және сою пункттерін сатып алу схемасы енгізілді, сондай-ақ кооператив мүшелері үшін кредиттерге кепілдік беру тетігі көзделді.

Сонымен бірге тіркелген кооперативтердің барлығы дерлік ұсынылатын талаптарға сәйкес келе бермейді, ал жекелеген өңірлер бойынша жұмысты тұтастай күшейту қажет. Мұндай кооперативтерді талаптарға сәйкес келтіру жөніндегі шаралар әкімдіктер назарына жеткізілді және олар бойынша нақты жоспар жасалды. Сондай-ақ тиімсіз субсидиялар қысқартылып, салық салу жүйесі жетілдірілетін болады, оның ішінде ауыл шаруашылығы кооперативтері үшін, саланы техникалық қайта жарақтандыру жүргізіледі [8].

Бұдан басқа, Ауыл шаруашылығы кооперациясы картасы қабылданды, Карталарды іске асыру агроөнеркәсіптік кешенді дамудың сапалы жаңа деңгейіне шығаруға, бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, ішкі азық-түлік нарығының тұрақтылығын нығайтуға және саланың экспорттық бағдарын күшейтуге мүмкіндік береді.

Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің көлемі 2017 ж. басынан бері 1 қазандағы жағдай бойынша 745 ауылшаруашылығы кооперативі құрылған (жылдық жоспарда – 326). 102 587 ірі қара малға арналған 6 159 отбасылық бордақылау алаңы ашылды. Қабылданған шаралар 7,6 мың жеке кәсіпкерлерді тартып, 12 мыңнан астам жаңа жұмыс орындарын ашуға, сондай-ақ ауылшаруашылығы кооперациясына шамамен 56 мың жеке қосалқы және ұсақ шаруашылықтарды тартуға мүмкіндік берді. Мал шаруашылығы өнімдерін шығару көлемі өткен жылмен салыстырғанда 3,3 %-ға ұлғайтылды. Биыл жүргізілген егісті әртараптандыру жұмыстары майлы және бұршақты дақылдар өндірісінің көлемін 376 мың т-ға, немесе өткен жылдың көрсеткішімен салыстырғанда 18 %-ға, ұлғайтуға жол ашты. 2017 ж. 18 қазандағы жағдай бойынша, 15,2 млн га, немесе 99,7 %, дәнді және дәнді-бұршақты дақылдар алқаптары жиналды. 14,3 ц/га егін өнімділігі кезінде 21,8 млн т астық бастырылды, сонымен қатар 1,7 млн га, немесе 68 %, майлы дақылдар алаңы жиналды. 2017 ж. 3,3 млн т картоп жиналды, бұл өткен жылдың осы кезеңіндегі көрсеткішпен салыстырғанда 709 мың т-ға жоғары. Есептік кезеңде 3,2 млн т көкөніс (654 мың т-ға жоғары), сондай-ақ, 2,2 млн т бақша дақылдары (126 мың т-ға жоғары) жиналды. 2017 ж. тоғыз айында ет өңдеу үлесі – 33 %, сүт өңдеу – 24 %-ды құраған [9].

Ал енді еліміздің өңірлері бойынша экономикалық талдау жасайтын болсақ, мысалы, Ақмола облысында 46 кооператив (11 ет, 35 сүт бағыты) құрылған. Оның нәтижесінде 157 жаңа жұмыс орны ашылып, несиелік қаражат есебінен 23 модульді сүт қабылдау пункті, 1 сою станциясы, 10 сүт таситын көлік сатып алынған. Меншікті өңдеу бір кооперативте ғана жұмыс істейді, бұл белгіленген Ауылшаруашылық кооперативінің (АШК) жалпы санының 3 % құрайды. Сондай-ақ облыста бос тұрмыстық техника сатып алынды. Аймақтағы шығынды кооперативтердің үлесі 56,5 %-ды құрайды.

Өңірде малдың санының өсуін орта және ірі кәсіпорындар құрайды. Агроөнеркәсіптік кәсіпорындардың деректерін өңдеудің жалпы өсуі меншікті қуаттар есебінен қамтамасыз етілді және өткен жылда 9,5 % құрады [10].

«Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» Акционерлік қоғамы Қостанай облысы филиалының директоры Марат Салықбаевтың мәліметінше, 2018 ж. Қостанай облысында 17 ауылшаруашылық кооперативін құру жоспарланған. Бұл мақсатқа 1 млрд 827 млн тг бағытталады. 2016 ж. 6 пилоттық ауылшаруашылық кооперативі құрылып, іске кірісті. Құрылған кооперативтердің 3-і – сүтті бағытта (Федоров, Мендіқара, Қостанай аудандары), 3-і – етті бағытта (Амангелді, Денисов, Сарыкөл аудандары) жұмыс істейді. Филиал тарапынан 181 кооператив мүшесі қаржыландырылды. Қаржы сүт өндіру үшін аналық мал басын сатып алуға, малды бордақылау мен ауылшаруашылық өнімін алу үшін мал басын сатып алуға бағытталды. Сатып алынған малдың жалпы саны – 2000-ға жуық. Қаржыландыру сомасы – 357 млн тг. Одан бөлек, Қор кооперативтерге құрал-жабдықтар мен техника алуға 40,3 млн тг көлемінде несие берген.

Кооперацияны дамыту мақсатында Қостанай облысында «Успенровка-Сүт» ауылшаруашылық өндірістік кооперативі 2016 ж. желтоқсан айында құрылып, 960 мал басы бар 320 жеке шаруашылықты біріктірді. «Успенровка-Сүт» АШК басшысы Иван Червонюктің мәліметінше, «Ырыс» бағдарламасы бойынша Қор жалпы сомасы 72,5 млн тг 34 кооператив мүшесін қаржыландырды. Жеке қосалқы шаруашылықтар несиелік қаржыға 273 ірі қара мал басын сатып

алды және кооператив сүт таситын көлік пен модульдік сүт қабылдау бекетін алды. Тәулігіне өндіруші кәсіпорынға 9 т сүт жеткізіледі [11].

Ал Ақтөбе облысында 2017 ж. 188 шаруа қожалығы ауыл шаруашылығының дәстүрлі емес түрлерімен айналысады. Олар, негізінен, ешкі сүті мен бал өндіріп, балық өсіреді, құлпынай және таңқурай егеді. Сонымен қатар 198 ауыл шаруашылығы кооперативі құрылды. Алдағы мақсат ірі ауылшаруашылық кәсіпорындарында шағын және орта шаруашылықтар мен кооперативтерді дамытудың тиімді жүйесін құру болып табылады. Өңірдегі осындай ынтымақтастықтың жақсы үлгісі ретінде бүгінгі күні жанында 357 шаруашылық жұмыс істейтін «Актеп» жауапкершілігі шектелген серіктестікті атауға болады [12].

Батыс Қазақстан облысында «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қорының» қатысуымен 25 ауыл шаруашылығы кооперативі құрылды, оның ішінде 22 ет бағытында және 3 сүт бағытындағы. Олар 1093 шағын шаруашылықты біріктіріп отыр. Бүгінгі таңда 6 батыс қазақстандық кооператив 90,5 млн тг көлемінде, кооперативке кірген 660 шаруашылық 1 млрд 980 млн тг көлемінде несиелер алды. Қор қаражатының көмегімен модульдік сою және сүт қабылдау бекеттері, 2,6 мыңнан астам мал басы сатып алынды [13].

Қарағанды облысында 2016 ж. 17 ауылшаруашылық өндірістік кооперативі құрылды. 2017 ж. – 56. Алайда бүгінгі таңда бес аудандағы 73 кооперативтің тек 15-і ғана өнімдерін шығара бастады – барлығы 631 т сүт және 77 т ет. Абай ауданындағы шаруашылықта 375 тонна сүт өндірілген, ол жалпы көлемнің шамамен 50 % құрайды. Бұқаржырау ауданында 4 кооператив шамамен 100 т сүт, ал Қарқаралы ауданындағы 4 кооператив – 100 т сүт өндірді. Қалған 55 т Нұра ауданына тиесілі. Жаңаарқа ауданының ауылшаруашылық кооперативтері 6 т ет сатқан. Қалған аудандарда өнім өндіру әлі басталған жоқ.

Қарағанды облысының Шет ауданындағы «Алға» кооперативі алғашында құрамында 20 қатысушысы болған бірлестіктің бүгінде 40-тан астам қатысушысы бар. Кооперативке кірген шаруашылықтар қандай табысқа жетуіне мынадай жағдайлар себепкер болды: Біріншіден, жеңілдетілген несиелеуге қолжеткізді. Шағын несие ретінде берілген 82,3 млн тг 630 ірі қара мал басын сатып алуға жұмсалды. Екіншіден, кооператив ауылда мал соятын бекетті орнатты. Модульдік жабдықтың жарты сомасы мемлекеттік субсидия есебінен төленіп, қалған жартысын кооператив 7 жыл ішінде қайтарады. Үшіншіден, өндірушілер өнімді тауарлық заттармен сапалы түрде алатын болды [14].

Солтүстік Қазақстан облысына қарасты Қызылжар ауданының «Красный яр» кооперативі өз ауылында құс фермасын ашты. Жеңілдікпен несиелеу асыл тұқымды қаздарды және өнеркәсіптік инкубаторды сатып алуға мүмкіндік берді. Ендігі жерде мал соятын және мамықты қайта өңдеу цехын ашуды жоспарлап отыр. Жалпы, Қордың қолдауымен 160 сүт қабылдау бекеті, 70 мал сою бекеті қаржыландырылып, бордақылау үшін 100 мың ірі қара мал және 28 мыңнан аса сүтті ірі қара мал сатып алынды, 51 сүт тасымалдау көлігі мен 42 рефрижератор сатып алынды. Құрылған кооперативтер толық жұмыс істегенде жыл сайын 67,5 мың тонна сүт, 24 мың т ет, 10 мың т алма, 15 мың т басқа ауылшаруашылық өнімін дайындайтын болады. 2018 ж. да ауылшаруашылық жобаларын қаржыландыру жалғастырылады. Бұл орайда Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры жалпы сомасы 45 млрд т-ден астам несиелеуді жоспарлап отыр [15].

2017 ж. қорытындысы бойынша республиканың ауыл шаруашылығының барлық салаларында 1180 ауыл шаруашылығы кооперативі тіркелді. Тәжірибе көрсеткендей, бүгінгі күні ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындауды тек 528 ауыл шаруашылығы кооперативі ғана жүзеге асырып отыр. Кооперативтердің қалған бөлігі өз қызметін жаңа форматта жүзеге асырмайды немесе келешегі жоқ.

2017 ж. ауыл шаруашылығын қолдауға 25 млрд тг бөлінді. Жабдықтарды сатып алу үшін жалпы саннан 329 ғана АШК несиелеумен қаржыландырылды. Несие желісі бойынша жабдықты алған кейбір АШК оны толық көлемде пайдаланбаған, алынған жабдық ешқашан пайдаланылмаған жағдайлар да болған [8].

Тәжірибе көрсеткендей, бұл жағдай Қазақстан Республикасының барлық өңірлеріне тән. Кооперацияның дамуына теріс әсерін тигізіп отырған мынадай негізгі мәселелерді көрсетуге болады:

- АШК қызметін жүзеге асырмайтын кооперативтердің айтарлықтай көп болуы;
- кооператив мүшелерімен өзара әрекеттесу кезінде пайдаға салық салу мәселелері, алғашқы қосымша құн салығының болмауы;
- құрылған АШК-нің нашар жабдықталуы;

– қажетті жобалық қуаттылық үшін белгіленген АШК өндірісінің болмауы;
– өндірілетін өнімдерді сатумен байланысты проблемалардың болуы, өнімнің технологиясы мен қауіпсіздігі саласындағы нақты білімнің жоқтығы, сондай-ақ негізгі және айналымдағы қаржының жоқтығы;

– өнімге (ет, сүт және жеміс) арналған қайта өңдеу кәсіпорындарының бәсекеге қабілетті бағасы нарықтық бағалармен салыстырғанда бәсекеге қабілетті еместігі.

Сонымен, шағын шаруа қожалықтарды ірі өндірушімен немесе қайта өңдеушімен серіктестік қалыптастыру жөніндегі шараларды жүзеге асыру – аталған саланың дамуына әсерін тигізеді, атап айтқанда:

- кооперативке біріккен барлық қатысушылардың технологиялары толығымен сақталады;
- фермерлерге және асыл тұқымды күшейткіштерге кепілдік беру сатылымы, бордақылау алаңдары, фермерлердің табыстылығын арттырады;
- сапалы және қымбат асыл тұқымды бұқаларды пайдалану (жалға алу есебінен) жүзеге асырылады;
- бордақылау алаңдары мен ет өңдеу зауыттарының жүктемесін көтеру, мәдени азық-түлік өнімдерін өндіруді ынталандырады;
- тұрақты сапалы ет өнімдері ветеринарлық қауіпсіздікті арттырады;
- малдарды өнеркәсіптік сою экспорттауға жарамды кепілдік беруді қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан халқына Жолдауы. 31 қаңтар 2017 ж. [Электрондық ресурс] / Н. Назарбаев. — Қолжетімділік тәртібі: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar.
- 2 Өксікбаев М. Ауыл шаруашылығы кооперативтері дамуы: әлемдік тәжірибе [Электрондық ресурс] / М. Өксікбаев. — Қолжетімділік тәртібі: <http://farmers.kz/kz/news/cooperation/auyl-sharuashylygy-kooperativteri-damuy-elemdik-tezhiribe>.
- 3 Қазақстан Республикасындағы селолық тұтыну кооперациясы туралы. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 21 шілдедегі № 450 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000450_.
- 4 Ауылшаруашылық серіктестіктері және олардың қауымдастықтары (одақтары) туралы. Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы N 133-II Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000133_.
- 5 Тұтыну кооперативі туралы. Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 8 мамырдағы № 197 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000197_.
- 6 Су пайдаланушылардың селолық тұтыну кооперативі туралы. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 сәуірдегі № 404 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000404_.
- 7 Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000372>.
- 8 Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрі А.И. Мырзахметовтың 2017 жылғы 2 маусымдағы халық алдында есеп беруі [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://mgov.kz/aza-stan-respublikasy-auyl-sharuashyly-y-ministri-a-i-myrazhmetovti-2017-zhyl-y-2-mausymda-y-haly-aldynda-esep-berui/>.
- 9 Әбдірейқызы Б. Бағдарламалар басым міндеттерді шешеді [Электрондық ресурс] / Б. Әбдірейқызы. — Қолжетімділік тәртібі: <http://economics.kazgazeta.kz/?p=22448>.
- 10 Әліпбай С. Ауылды кооперативтендіруде асығыстыққа жол берілмесе игі [Электрондық ресурс] / С. Әліпбай. — Қолжетімділік тәртібі: <https://www.egemen.kz/article/167233-auyldy-kooperativtendirude-asyghystyqqa-zhol-berilmese-igi>.
- 11 Қалдан Е. Биыл 17 Ауылшаруашылық кооперативі құрылады / Е. Қалдан // «Айқын» Республикалық қоғамдық-саяси газеті. — 2017. — 10 мамыр. — 3-б.
- 12 Ақтөбе облысының әкімі Б.М. Сапарбаевтың «2017 жылдың әлеуметтік-экономикалық даму қорытындысы және 2018 жылға арналған міндеттері туралы» есебіне тезистері [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.aktobegazeti.kz/?p=63075>.
- 13 «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ баспасөз қызметі [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.kazagro.kz>.
- 14 Кооператив жұмысын ширату қажет // Орталық Қазақстан. — 2017. — 9 қараша. — 3-б.
- 15 Жағыпарұлы Ж. 2018 жылы да ауылшаруашылық жобаларын қаржыландыру жалғасады / Ж. Жағыпарұлы // Егемен Қазақстан. — 2017. — 27 желт. — 5-б.

Ж.Ш. Абдыкалиева

Сельскохозяйственный кооператив — стратегический путь развития отрасли

В статье рассмотрены роль и значение сельскохозяйственной кооперации в обеспечении экономической безопасности страны. Автором статьи определены основные проблемы, сдерживающие развитие сельскохозяйственной кооперации: сохранение теневой экономики, неразвитость товарно-логистической инфраструктуры, наличие мелких сельскохозяйственных товаропроизводителей. Показана роль международной практики организации сельскохозяйственных кооперативов в производстве и реализации сельскохозяйственной продукции, обеспечении членов кооперации материально-техническими ресурсами и другими услугами. Автором проведен анализ основных положений принятых законов по сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан. Основное внимание уделяется Закону Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах». Изучена работа Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан по привлечению мелких фермерских и подсобных хозяйств в кооперативы, формированию основ создания конкурентоспособного сельскохозяйственного товаропроизводства, обеспечению продовольственной безопасности страны и информационно-консультационному обеспечению агропромышленного комплекса. Проанализирована текущая деятельность кооперативов по регионам Республики Казахстан, выявлены основные сдерживающие факторы развития кооперативного движения в республике. Предложены рекомендации по объединению мелких крестьянских хозяйств в крупные сельскохозяйственные кооперативы по производству, переработке, хранению, транспортировке и сбыту сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: сельскохозяйственный сектор, диверсификация сельского хозяйства, сельскохозяйственные кооперативы, товаропроизводители, крупные и мелкие фермы, карта сельскохозяйственного кооператива, переработка сельскохозяйственной продукции, кредитование, субсидии.

Zh.Sh. Abdykaliyeva

Agricultural cooperative — strategic way of industry development

The article deals with the role and importance of agricultural cooperation in ensuring the economic security of the country. The author of the study identifies the main problems hindering the development of agricultural cooperation: the preservation of the shadow economy, underdevelopment of commodity and logistics infrastructure, the presence of small agricultural producers. The role of the international practice of the organization of agricultural cooperatives in the production and sale of agricultural products is revealed by providing members of cooperation with material and technical resources and other services. The analysis concentrates on the main provisions of the adjusted laws on agricultural cooperation in the Republic of Kazakhstan. It also focuses upon the law of the Republic of Kazakhstan «on agricultural cooperatives». This article covers the work of the Ministry of agriculture of RK on attraction of small farms and subsidiary farms in cooperatives; formation of bases of creation of competitive agricultural commodity production; ensuring food security of the country; information and consulting support of agro-industrial complex. The current activities of cooperatives in the regions of the RK are analysed by revealing the main restraining factors of development of cooperative movement in the Republic. Some recommendations are presented for the unification of small farms in large agricultural cooperatives for the production, processing, storage, transportation and marketing of agricultural products.

Keywords: agricultural sector, agricultural diversification, agricultural cooperatives, commodity producers, large and small farms, Agricultural cooperative map, agricultural products processing, crediting, subsidies.

References

- 1 Nazarbaev, N. (2017). «Kazakstannyn ushinshi zhanhyruy: zhahandyk basekehe kabilettilik» Kazakstan khalkyna zholdaу 31 kantar 2017 zhyly [Kazakhstan's Third Revival: Global Competitiveness «message to the people of Kazakhstan». *akorda.kz*. Retrieved from http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nnazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdaу-2017-zhylgy-31-kantar [in Kazakh].
- 2 Oksikbaev, M. Auyl sharuashylyhy kooperativteri damuy: alemdik tazhiribe [Development of agricultural co-operatives: world experience]. *farmers.kz*. Retrieved from <http://farmers.kz/kz/news/cooperation/auyl-sharuashylygy-kooperativteri-damuy-elemdik-tezhiribe> [in Kazakh].
- 3 Kazakstan Respublikasyndahy selolyk tutynu kooperatsiiasy turaly. Kazakstan Respublikasynyn 1999 zhylyhy 21 shildedehi N 450 Zany [On rural consumer cooperation in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated July, 21, 1999 N 450]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000450_ [in Kazakh].

- 4 Auysharuashylyk seriktestikteri zhane olardyn kauymdastyktary (odaktary) turaly. Kazakstan Respublikasynyn 2000 zhyly 25 zheltoksandahy N 133-II Zany [About Agricultural Partnerships and Their Associations (Unions). Law of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2000 N 133-II]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000133_ [in Kazakh].
- 5 Tutynu kooperativi turaly. Kazakstan Respublikasynyn 2001 zhyly 8 mamyrdahy N 197 Zany [The Law of the Republic of Kazakhstan dated May 8, 2001 No. 197 On Consumer Cooperatives]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000197_ [in Kazakh].
- 6 Su paidalanushylardyn selolyk tutynu kooperativi turaly. Kazakstan Respublikasynyn 2003 zhyly 8 sauirdehi N 404 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 8, 2003 N 404 On the Consumer Cooperative of Water Users]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000404_ [in Kazakh].
- 7 Auyly sharuashylyhy kooperativteri turaly Kazakstan Respublikasynyn Zany 2015 zhyly 29 kazandahy No. 372-V KRZ [Law of the Republic of Kazakhstan «On Agricultural Cooperatives» of October 29, 2015 № 372-V]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000372> [in Kazakh].
- 8 Kazakstan Respublikasy Auyly sharuashylyhy ministri A.I. Myrzahmetovtyn 2017 zhyly 2 mausymdahy halyk aldynda esep berui (2017) [Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan Myrzahmetov's report to the population on 2 June 2017]. *mgov.kz*. Retrieved from <http://mgov.kz/aza-stan-respublikasy-auyly-sharuashyly-y-ministri-a-i-myrzahmetovti-2017-zhyl-y-2-mausymda-y-haly-aldynda-esep-berui/> [in Kazakh].
- 9 Abdirejkyzy, B. Bahdarlamalar basym mindetterdi sheshedi [Programs solved priority tasks]. *economics.kazgazeta.kz*. Retrieved from <http://economics.kazgazeta.kz/?p=22448> [in Kazakh].
- 10 Alipbaj, S. Auyldy kooperativtendirude asyhystykka zhol berilmese ihi [Good rationality in rural cooperatives is inadmissible]. *egemen.kz*. Retrieved from <https://www.egemen.kz/article/167233-auyldy-kooperativtendirude-asyghystykka-zhol-berilmese-igi> [in Kazakh].
- 11 Kaldan, E. (2017). Biyl 17 Auylysharuashylyk kooperativi kurylady [This year 17 agricultural cooperatives will be created]. *«Aikyn» Respublikalyk kohandyk-saiasi hazeti – Republican political and political newspaper «Aikyn», 10 may, 3* [in Kazakh].
- 12 Aktobe oblysynyn akimi B.M. Saparbaevtyn «2017 zhyldyn aleumettik-ekonomikalyk damu korytyndysy zhane 2018 zhylyha arnalhan mindetteri turaly» esebine tezisteri [Akim of Aktobe region Abstracts of B.M. Saparbayev on the report «Results of socio-economic development of 2017 and tasks for 2018»]. *aktobegazeti.kz*. Retrieved from <http://www.aktobegazeti.kz/?p=63075> [in Kazakh].
- 13 «Auyly sharuashylyhyn karzhylai koldau kory» AK baspasoz kyzmeti [Press Service of JSC «Fund for Financial Support of Agriculture»]. *kazagro.kz*. Retrieved from <http://www.kazagro.kz> [in Kazakh].
- 14 Kooperativ zhmysyn shiratu Kazhet (2017). [It is necessary to cooperate]. *Ortalyk Kazakstan, 9 November, 3* [in Kazakh].
- 15 Zhagyparuly, Zh. (2017). 2018 zhyly da auylysharuashylyk zhobalaryn karzhylandyru zhalhasady [Financing of agricultural projects will continue in 2018]. *Ehemen Kazakstan, 27 December, 5* [in Kazakh].

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION

THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

UDC 364.48

B.S. Yessengeldin, G.M. Mukhamediyeva, G.S. Akybayeva, A.T. Zhanseitov

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: yessen_baur@inbox.ru)*

The role of «Smart city» concept in social infrastructure management of single-industry towns

The article deals with the theoretical foundations of the concept of «smart city». The authors of the article studied the scientific works which devoted to the research and development of technological components of Smart City and their implementation in various areas of the city (transport infrastructure, social infrastructure, e-government services, e-business and others). The article presents international practice to determine the factors that form the content of initiatives to create smart cities. The main attention is paid to the role of standardization, which covers many aspects of the design, organization and functioning of the smart city. The authors describe the national standards in the field of Smart City, which regulate the unified requirements for fundamentally new possibilities of centralized management of urban processes. The article defines the functions and tasks of the social infrastructure of single-industry towns, which should be taken into account in the implementation of the concept of Smart City. Selected areas of activity specified in the concept of Smart City, which are closely related to the development of social infrastructure of single-industry towns of Kazakhstan: medical care; education; social services; public services; movement around the city; emergency. The authors of the article identify the practical benefits received by citizens of single-industry towns from the application of the concept of Smart City in social infrastructure.

Keywords: smart city, social infrastructure, single-industry town, education, health care, social security, standard, concept, management.

Recently, the term «smart city» has often been used around the globe. Smart cities are complex social engineering systems that contribute to improving the quality of life through the use of advanced technologies for decision-making in the field of economical and environmentally friendly use of urban life systems.

In the Address «New opportunities for development in the conditions of the fourth industrial revolution» Nursultan Nazarbayev noted the need to build «smart cities» for «smart nation». In his opinion, «Smart cities» will become the main leverage of regional development, distribution and improvement of quality of life throughout the country [1].

Throughout the world, ensuring acceptable living conditions in a rapidly growing urban population requires a deep understanding of the smart city concept. However, as mentioned above, this concept is only emerging. The term itself is already used worldwide in various structures of urban problems, contexts and meanings. A number of variants of the term, often used, is generated by the replacement of the adjective smart with such adjectives as digital, connected or intelligent.

There are a lot of works devoted to the study and development of technological components of smart city and their implementation in different fields (transport infrastructure, social infrastructure, e-government

services, e-business, etc.). Nevertheless, with the absolutization of the technological component, there is a risk of succumbing to the illusion of making a «smart city» of standard technological units, and to believe that this design will work effectively.

It becomes obvious that for the effective functioning of the new «smart cities», it is necessary to take into account the adaptive abilities of the population, as well as management factors that determine the resource provision of the territories.

In the scientific literature we can find evidence of individual attempts to conceptualize the concept of «Smart city». While some researchers have focused on finding the boundaries of the term [2], others have focused on the lack of any consensus on what the term means [3–5].

«A smart city is a safe, environmentally protected (green) and efficient urban center of the future with an advanced infrastructure of sensors, electronics and networks that stimulates sustainable economic growth and high quality of life» [6].

«The city will become smart when investments in human and social capital and in traditional (transport) and modern (ICT) communication infrastructure fuel sustainable economic growth and a high quality of life. These investments should be supported by wise management of natural resources through participatory (including residents) management of the city» [7].

«This is a city that strategically builds and implements the development of the economy, human capital, city management system, mobility infrastructure, environmental protection and quality of life. Such development is based on a smart combination of endowments and activities of citizens, consciously and freely making decisions» [8].

As can be seen from the analyzed works, the concept of «smart city» is depicted from different perspectives. For example, H. Chourabi [5] describes smart cities as intelligent, digital, or creative, based on a variety of attributes, such as their ability to manage stakeholder relationships and usage of infrastructure in all areas of life. Some authors [10] in the development of smart cities leave priority to information technology, while others [11, 12] define innovation and entrepreneurship as primary levers.

N.N. Yarosh, in his study, makes an attempt to consider the historical and conceptual link between the ideas of the ideal city and modern technologies of transformation of real cities into smart cities [12].

A.A. Golenkova, S.I. Shagbazyan, N.R. Stepanova examine the concept of «smart cities» and the need to explore it in the light of the trends of the present time for the improvement of life in cities [13].

As noted by the Spanish economist, an expert in the field of «smart» cities Hermenegildo Seisdedos, the concept of «smart city» essentially means efficiency achieved through intelligent management and integrated ICT, as well as active participation of citizens in the development of the city [14].

«Smart cities» can be defined as systems that integrate the following activities within a single urban space [15]:

- 1) smart economy;
- 2) smart mobility;
- 3) smart environment;
- 4) smart people;
- 5) smart life;
- 6) smart management.

The list of areas that requires the introduction of smart technologies covers almost all areas of urban economy and urban infrastructure: analytics, banking, buildings, commerce, e-government, communications, education, energy, emergencies, public catering, health, manufacturing and services, transport, retail, public safety, ecology and environmental monitoring, water and gas supply, and much more with no exception. The general scheme of the process of «intellectualization» of urban management is quite a complex phenomenon that requires taking into account many factors, including the differences introduced by residents of certain places.

«A smart city is an advanced and high-tech city that unites people, information and elements of urban infrastructure. It has a simple system of management and maintenance of urban economy and uses new technologies for sustainable formation of green city (improvement of environmental protection), creation of competitive and innovative trade and improvement of quality of life» [16].

At the same time, it is impossible to change the city, it can only be transformed in order to improve the efficiency of the urban economy, living standards and sustainable development. This transformation must take into account: growing competition between cities and countries; the need to create new jobs, and mainly

in the standard of smart working; the requirements of increasing the attractiveness of the city for residents, investors and tourists.

«Smart city» is an administrative unit of human settlement (district, city, region or small country), for which a holistic approach is applied to the use of information technologies working in real time to ensure its (administrative unit) sustainable economic development» [17].

The world experience of creating information systems in various spheres of human activity, recorded in the methods of the world's management consulting grants (Big four, IBM, McKinsey, Microsoft, etc.), suggests that any initiative to create a smart city (construction from scratch in the «clean field») or the transformation of the existing «smart» city into a smarter city should be accompanied by the following set of documents [18]:

- * Smart city initiative framework (Framework);
- * Smart city architecture (Architecture);
- * Assessment of readiness for the smart city initiative (Smart city readiness assessment);
- * Assessment of the level of maturity of the smart city (Smart city maturity);
- * Road map to create a smart city (Smart city road map);

Based on the study of an extensive body of literature (43 titles) from various disciplines, the international team of scientists from Canada, the USA and Mexico identified [19] eight clusters of critical factors forming the content of initiatives to create smart cities:

- management and organization;
- ICT-technologies;
- guide;
- political context;
- people and communities;
- economy;
- built infrastructure;
- environment.

These factors form the basis of an integrative smart city model that can be used by city authorities to shape and implement these initiatives and which is essentially the framework of the initiative.

There is no doubt that it is necessary to improve the social infrastructure of the city: energy efficiency of the main and municipal engineering systems of the city; improving the efficiency of the social sphere; schools, public safety, etc.; improving the living conditions and health of the population. Therefore, it is necessary to plan these activities.

The first ISO 37120:2014 [20] standard for smart city indicators was released in may 2014. It has enabled city managers, policy makers and those planning changes in cities to objectively assess their progress and compare their results with what is being done in other cities. The key indicators or measurements in this standard allow a clear focus on its implementation. ISO 37120: 2014 was made as part of a future set of standards and this set of standards will have to ensure continuous and sustainable development of urban areas. It is designed so that it can be used in any city, municipality or local government, regardless of their size, location or level of development. The set of indicators in the standard also provides basic statistical indicators and some type of information to help officials select the cities that are best suited to their development plans and capabilities to meet the requirements of the standard.

Kazakhstan has approved national standards in the field of Smart City. They regulate uniform requirements for fundamentally new opportunities for centralized management of urban processes. These standards include [21]:

– *ST RK BSI PD 8100-2016* «review of smart cities. The manual» contains instructions for the executive authorities on the application of certain actions of smart cities. The standard aims to provide possible benefits of strategies and provides recommendations on the first steps towards the creation of a smart city. The requirements are based on the successful practice of smart cities and provide a list of standards used to develop and apply their own effective strategies;

– *ST RK BSI PD 8101-2016* «Smart cities. A guide to the assessment of the role of planning and development» is a guide for planning and implementation of development projects and infrastructure, the implementation of which it is possible to benefit from the potential of intelligent technologies and approaches. The standard contains requirements for the basics of development of large infrastructure projects, repair programs, as well as a step-by-step algorithm for their implementation;

– *ST RK ISO 37151-2016* «Intellectual infrastructure and utilities. Principles and requirements to the system operating parameters» contain principles and sets out the requirements for harmonization of the

operational characteristics of the infrastructure and communal services gives recommendations for the analysis, including intelligence and security of infrastructures and utilities;

– *ST RK BSI PAS 180-2016* «Smart city. Dictionary» reveals the terms used in various areas of smart city services, including concepts for different infrastructures and systems. The standard applies to cities, including small towns and urban settlements;

– *ST RK BSI PAS 181-2016* «integrated structure of smart city. Guidelines for the creation of strategies for the development of smart cities and communities» contains provisions for the management of smart cities and settlements, the development, coordination and provision of strategies for smart cities. The standard includes the strategies necessary for further development and development of the smart city's own strategy;

– *ST RK BSI PAS 182-2016* «smart city model concept. The guide to creating a data interaction model» describes the concept of a smart city model (SCCM), which provides a framework for the relationship between smart city components and systems used in different sectors. Components include concepts (such as organization, location, community, item, service, resource) and relationships between information (such as organization resources, in-place events). The standard covers semantic interchangeability, which defines the meaning of information, especially from many data sources.

These standards summarize international experience that meets the requirements of the standards that must be implemented in the implementation of the concept of Smart City. The requirements of the standards form the general guidelines that should be taken into account by the heads of the Executive power, determining the policy of management of the social infrastructure of a single-industry town.

Social infrastructure is a system of objects necessary for human life support, communications, as well as enterprises, institutions and organizations that provide social and household services to the population, management bodies and personnel whose activities are aimed at meeting the social needs of citizens corresponding to the established indicators of quality of life.

The functions of the social infrastructure of single – industry towns are defined and subordinated to the objectives of social and economic development of society-to achieve social homogeneity and comprehensive, harmonious development of the individual. The most significant target functions of the social infrastructure of single-industry towns include:

- creating conditions for the formation of progressive trends in demographic processes;
- efficient use of human resources;
- provision of optimal housing and communal and living conditions of the population;
- improvement and preservation of physical health of the population;
- rational use of free time by citizens.

The development of social infrastructure takes into account the main objectives of social policy aimed at improving the quality of life of the population, improving its well-being and longevity, the formation and reproduction of a healthy and creatively active generation. All these aspects should be taken into account in the implementation of the concept of Smart City in the management of social infrastructures of single-industry towns of Kazakhstan.

Smart City concept is new strategy of urban development in the world, a key direction of the National technology initiative (NTI), which belongs to the EnergyNet market. It is aimed at helping cities to use the latest developments in the scientific sphere, providing residents with a better quality of life [22–24]. With the consolidation of megacities there are a number of problems, such as: high population density, increasing number of vehicles, inefficient use of resources, climate change, deteriorating energy infrastructure.

Currently, the holding «Zerde» developed and presented the concept of Smart City for all regions of Kazakhstan. The concept allows to unify the approach to the implementation of Smart City in the regions of Kazakhstan, as well as to create the practice of using the benchmark to use the best industry practices and solutions.

Smart City makes optimal use of ICT to improve the quality of life of citizens, the competitiveness of the economy, the creation of the necessary innovative, energy-efficient infrastructure, the development of international competitive products and services for local and foreign tourists and ensure sustainable development.

The concept identifies certain areas of activity that are closely related to the development of social infrastructure of single-industry towns of Kazakhstan [25]:

– *Receiving medical care* is a complex of preventive, therapeutic and other medical processes with the use of high-tech equipment and innovative drugs. This approach will reduce the duration of visits to medical institutions with the optimization of paper procedures and ensure transparency of treatment;

– *Education* - the purpose of smart learning is to make the learning process more effective by transferring the educational process into an electronic environment. This approach will copy the knowledge of the teacher and provide access to them to everyone. At the same time, knowledge should be located in a single repository, assuming the presence of an intelligent search system. The quality of the information placed in the repository should be constantly monitored through the implementation of Smart City, and work in a single link with the educational process management systems;

– *Getting social services* - the main goal is to build an accessible environment for people with disabilities and establish healthy interpersonal relationships in society;

– *Utility service* is an effective management of housing and communal services and engineering infrastructure of buildings and structures, contributing to extend the life of equipment and communications, improving energy efficiency of residential and office buildings, responding quickly to the occurrence of faults, based on performance indicators to determine the ways and directions of optimization and development of housing and communal services components;

– *Movement around the city* - organization of traffic with the use of intelligent transport system is to ensure safe and comfortable traffic for all participants;

– *Emergency* - ensuring the safety of the population with the installation of sensors and video cameras that collect information about the situation in the region for the timely recognition of the threat, analysis and transmission to the relevant services and others.

Thus, all the presented areas of activity should be covered by projects within the framework of Smart City. A single-industry town that wants to become «smart» should move in all these directions, but should not reject alternative points of development, considering them with regard to long-term prospects and consequences of implementation. The practical benefits of the concept can be:

– *improving the health status of the population on the basis of affordable health care and improving the quality of medical services*. «Smart healthcare system» is the one that effectively uses information, analyzes it in detail and quickly applies it, using an electronic integration system of patient data. This will reduce the number of medical errors and improve the effectiveness of treatment. There should be a constant exchange of information so that any doctor can get access to the full current medical history of the patient applying to him and quickly choose the right course of therapy;

– *creation of conditions for individualization of educational courses, formation of a system of continuous education and career development*. «Smart education» involves the transition from passive content to active, online. E-learning allows for multi-faceted communication between teachers, students, employers, other potential consumers of intellectual services, regardless of their distance and even national borders;

– *development of the housing sector in the monotown*. The infrastructure of the «smart city» helps the municipal sphere, enterprises and households to increase economic efficiency; reduce the burden on the environment; ensure the comfort and safety of residents and guests of the city. Environmental friendliness, efficiency, aesthetics, comfort, availability and safety of housing are the characteristics that determine the modern priorities in choosing a place of residence and work;

– *creation of security conditions for each person, whether it is personal security, security of his home or business*. The concept of a safe «smart city» covers not only the equipping of households and critical urban infrastructure with surveillance cameras, remote monitoring and control sensors, but also the organization of safe traffic, the most convenient and safe organization of urban space (roads, parking slots, yards, squares, etc.), information security.

References

1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». 10 января 2018 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g.

2 Hollands R.G. Will the real smart city please stand up? Intelligent, progressive or entrepreneurial? City. — 2008. — 12 (3), — P. 303–320.

- 3 Gil-Garcia J.R. What makes a city smart? Identifying core components and proposing an integrative and comprehensive conceptualization [Electronic resource] / J.R. Gil-Garcia, T.A. Pardo, T. Nam // *Information Polity*. — 2015, 20 (1). — P. 61–87. — Access mode: <https://doi.org/10.3233/IP-150354>.
- 4 Albino V. Smart cities: Definitions, dimensions, performance, and initiatives / V. Albino, U. Berardi, R.M. Dangelico // *Journal of Urban Technology*. — 2015. — 22 (1). — P. 3–21.
- 5 Chourabi H. Understanding Smart Cities: An Integrative Framework [Electronic resource] / H. Chourabi, T. Nam, S. Walker, J.R. Gil-Garcia, S. Mellouli, K. Nahon, H.J. Scholl // *45th Hawaii International Conference on System Science (HICSS)*: 2289–2297. — 2012. — Access mode: <https://doi.org/10.1109/HICSS.2012.615>.
- 6 Hall R.E. The Vision of A Smart City. — 2nd International Life Extension Technology Workshop. — Paris, France, September 28, 2000 [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.osti.gov/scitech/servlets/purl/773961/> (обращение 10 февраля 2017 г.).
- 7 Caragliu A. Smart cities in Europe / A.Caragliu, C. Del Bo., P.Nijkamp / *Serie Research Memoranda 0048*. -- VU University Amsterdam, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics, 2009 [Electronic resource]. — Access mode: <http://degree.uvu.nl/repec/vua/wpaper/pdf/20090048.pdf>.
- 8 Giffinger R. Smart cities ranking: An effective instrument for the positioning of the cities / R. Giffinger, H. Gudrun // *ACE: Architecture, City and Environment = Arquitectura, Ciudad y Entorno* [en línea]. — 2010, Año IV, núm. — 12 Febrero. — P. 7–25. [Electronic resource]. — Access mode: https://www.researchgate.net/publication/228915976_Smart_cities_ranking_An_effective_instrument_for_the_positioning_of_the_cities.
- 9 Hall P. Creative cities and economic development / P. Hall // *Urban studies*. — 2000. — 37(4). — P. 639–649.
- 10 Paskaleva K.A. The smart city: A nexus for open innovation? / K.A. Paskaleva // *Intelligent Buildings International*. — 2011. — 3(3). — P. 153–171.
- 11 Zygiaris S. Smart city reference model: Assisting planners to conceptualize the building of smart city innovation ecosystems / S.Zygiaris // *Journal of the Knowledge Economy*. — 2013. — 4(2). — P. 217–231.
- 12 Ярош Н.Н. Городское хозяйство: от «города солнца» к умному городу / Н.Н. Ярош // *Экономический журнал*. — 2013. — No 2. — С. 72–88.
- 13 Голенкова А.А. Будущее за умными городами / А.А. Голенкова, С.И. Шагбазян, Н.Р. Степанова // *Современные тенденции развития науки и технологий*. — 2017. — No. 1-8. — С. 6–8.
- 14 Seisdedos G. Smart City? [Electronic resource] / G. Seisdedos. — Access mode: <http://www.coit.es/publicaciones/bit/bit188/monograficoseisdedos.pdf>.
- 15 Giffinger R. Smart Cities – Ranking of European Medium-Sized Cities [Electronic resource] / R. Giffinger, C. Fertner, H. Kramar, R. Kalasek, N. Pichler-Milanovic, E. Meijers. — Access mode: http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf.
- 16 Страница стратегии умного города Барселона (Case Study: Barcelona's Smart City Strategy). — September 19. — 2014. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.c40.org/case_studies/barcelona-s-smart-city-strategy.
- 17 Achaerandio R. Smart Cities Analysis in Spain / R. Achaerandio et al. — IDC White Paper, September 2011 [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.slideshare.net/cibbva/idcwp38-t-print>.
- 18 Whyte J. Smart City Project Methodology / J. Whyte. — Genesis Consulting, Smart City Project Methodology, EU-China Policy Dialogues Support Facility II, 30 May 2013 [Electronic resource]. — Access mode: <http://eu-chinasmartcities.eu/sites/default/files/Smart%20City%20Project%20MethodologyJeanette%20Whyte.pdf>.
- 19 Chourabi H. Understanding Smart Cities: An Integrative Framework / H. Chourabi et al. // *2012 45th Hawaii International Conference on System Sciences*, pp. 2290-2297 [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.ctg.albany.edu/publications/journals/hicss2012smartcities/hicss2012smartcities.pdf>.
- 20 ISO 37120:2014 Sustainable development of communities --Indicators for city services and quality of life [Electronic resource]. — Access mode: http://www.iso.org/iso/ru/catalogue_detail?csnumber=62436.
- 21 В Казахстане утверждены национальные стандарты в области Smart City [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://lenta.inform.kz/ru/v-kazahstane-utverzhdenny-nacionalnye-standarty-v-oblasti-smartcity_a2975010.
- 22 Glebova I.S. Possibilities of «Smart City» Concept Implementing: Russia's Cities Practice / I.S. Glebova, Y.S. Yasnitskaya, N.V. Maklakova // *Mediterranean Journal of Social Sciences*. — 2014. — No. 5(12). — P. 129.
- 23 Batty M. Smart cities of the future / M. Batty // *The European Physical Journal Special Topics*. — 2012. — No. 214(1). — P. 481–518.
- 24 Cavada M. Smart cities: Contradicting definitions and unclear measures / M. Cavada, D.V. Hunt, C.D. Rogers // *World Sustainability Forum*. — 2014. — P. 1–12.
- 25 Концепция Smart city [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zerde.gov.kz/press/news/Smart-city-udobno-prosto-bezopasno/>.

Б.С. Есенгельдин, Г.М. Мухамедиева, Г.С. Акыбаева, А.Т. Жансейтов

Моноқалалардың элеуметтік инфрақұрылымын басқарудағы «Ақылды қала» тұжырымдамасының рөлі

Мақалада «ақылды қала» түсінігі дамуының теориялық негіздері қарастырылған. Авторлар «Smart city» технологиялық компоненттерін әзірлеуге және оларды қаланың әртүрлі салаларына (көлік инфрақұрылымына, элеуметтік инфрақұрылымға, электронды мемлекеттік қызметтерге,

электрондық бизнеске және басқаларға) енгізуге арналған ғалымдардың ғылыми жұмыстарын зерттеген. Мақалада ақылды қалаларды құру бастамаларының мазмұнын қалыптастыратын факторларды анықтау үшін халықаралық тәжірибеде қолданылатын көрсеткіштер келтірілген. Мақала авторлары ақылды қаланы жобалаудың, ұйымдастырудың және жұмыс істеудің әртүрлі жақтарын қамтитын стандарттаудың рөліне ерекше көңіл бөлген. Олар қалалық үдерістерді орталықтандырылып басқару үшін түбегейлі жаңа мүмкіндіктерге арналған бірыңғай талаптарды реттейтін «Smart city» саласындағы ұлттық стандарттарды сипаттаған. Мақалада «Smart city» тұжырымдамасын іске асыру кезінде назарға алынатын монокалалардың әлеуметтік инфрақұрылымының қызметтері мен міндеттері анықталған. Мақалада Қазақстандағы монокалалардың әлеуметтік инфрақұрылымын дамытумен тығыз байланысты «Smart city» тұжырымдамасында анықталған қызметтің тандаулы бағыттары көрсетілген: медициналық көмек алу; білім беру; әлеуметтік қызметтер; мемлекеттік қызмет; қала айналасында қозғалыс; төтенше жағдай. Мақала авторлары монокала тұрғындарының «Smart city» тұжырымдамасын әлеуметтік инфрақұрылым нысандарында енгізуден алатын тәжірибелік пайдасын анықтаған.

Кілт сөздер: ақылды қала, әлеуметтік инфрақұрылым, монокала, білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамту, стандарт, тұжырымдама, басқару.

Б.С. Есенгельдин, Г.М. Мухамедиева, Г.С. Акыбаева., А.Т. Жансейтов

Роль концепции «Умный город» в управлении социальной инфраструктурой моногородов

В статье рассмотрены теоретические основы развития понятия «умный город». Исследованы научные труды ученых, посвященные изучению и разработке технологических компонентов «Smart city» и их внедрению в различных сферах города (транспортная инфраструктура, социальная инфраструктура, электронные государственные услуги, электронный бизнес и др.). Приведена международная практика по определению факторов, образующих содержание инициатив по созданию умных городов. Основное внимание уделено роли стандартизации, которая охватывает разные аспекты проектирования, организации и функционирования умного города. Авторами охарактеризованы национальные стандарты в области «Smart city», которые регламентируют единые требования к принципиально новым возможностям централизованного управления городскими процессами. Определены функции и задачи социальной инфраструктуры моногородов, которые должны быть учтены при реализации концепции «Smart city». Выделены отдельные сферы деятельности, указанные в концепции «Smart city», которые тесно связаны с развитием социальной инфраструктуры моногородов Казахстана: получение медицинской помощи; получение образования; получение социальных услуг; коммунальное обслуживание; передвижение по городу; чрезвычайное происшествие. Авторами статьи выявлены практические выгоды, получаемые гражданами моногородов от применения Концепции «Smart city» в объектах социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: концепция «Умный город», социальная инфраструктура, моногород, образование, здравоохранение, социальное обеспечение, стандарт, концепция, управление.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbayeva «Novye vozmozhnosti razvitiia v usloviiah chetvertioi promyshlennoi revoliutsii». 10 yanvaria 2018 hoda [The message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev «New development opportunities in the conditions of the fourth industrial revolution». January 10, 2018]. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-Kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-Kazakhstana-10-yanvarya-2018-g [in Russian].
- 2 Hollands, R.G. (2008). Will the real smart city please stand up? Intelligent, progressive or entrepreneurial? *City*, 12 (3), 303–320.
- 3 Gil-Garcia, J.R., Pardo, T.A., & Nam, T. (2015). What makes a city smart? Identifying core components and proposing an integrative and comprehensive conceptualization. *Information Polity*, 20 (1), 61–87. Retrieved from <https://doi.org/10.3233/IP-150354>
- 4 Albino, V., Berardi, U., & Dangelico, R.M. (2015). Smart cities: Definitions, dimensions, performance, and initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22 (1), 3–21.
- 5 Chourabi, H., Nam, T., Walker, S., Gil-Garcia, J.R., Mellouli, S., Nahon, K., & Scholl, H.J. (2012). Understanding Smart Cities: An Integrative Framework. *45th Hawaii International Conference on System Science (HICSS)*: 2289–2297. Retrieved from <https://doi.org/10.1109/HICSS.2012.615>.
- 6 Hall, R.E. (2000). The Vision of A Smart City. *2nd International Life Extension Technology Workshop*, Paris, France, September 28. Retrieved from <https://www.osti.gov/scitech/servlets/purl/773961/>.
- 7 Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2009). Smart cities in Europe./ Serie Research Memoranda 0048. -- VU University Amsterdam, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics. *degree.uvu*. Retrieved from <http://degree.uvu.vu.nl/repec/vua/wpaper/pdf/20090048.pdf>

- 8 Rudolf Giffinger, Haindlmaier Gudrun. Smart cities ranking: An effective instrument for the positioning of the cities. -- In: ACE: Architecture, City and Environment = Arquitectura, Ciudad y Entorno [en línea]. 2010, Año IV, núm. 12 Febrero, 7–25. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/228915976_Smart_cities_ranking_An_effective_instrument_for_the_positioning_of_the_cities.
- 9 Hall, P. (2000). Creative cities and economic development. *Urban studies*, 37(4), 639–649.
- 10 Paskaleva, K.A. (2011). The smart city: A nexus for open innovation? *Intelligent Buildings International*. 3(3), 153–171.
- 11 Zygiaris, S. (2013). Smart city reference model: Assisting planners to conceptualize the building of smart city innovation ecosystems. *Journal of the Knowledge Economy*, 4(2), 217–231.
- 12 Yarosh, N.N. (2013). Horodskoe hoziaistvo: ot «horoda solntsa» k umnomu horodu [Municipal economy: from the «city of the sun» to the smart city]. *Ekonomicheskii zhurnal – Economic Journal*, 2, 72–88 [in Russian].
- 13 Golenkova, A.A., Shagbazyan, S.I., & Stepanova, N.R. (2017). Budushchee za umnymi horodami [The future for smart cities]. *Sovremennyye tendentsii razvitiia nauki i tekhnologii – Modern trends in the development of science and technology*, 1-8, 6–8 [in Russian].
- 14 Seisedodos, G. Smart City? *coit.es*. Retrieved from <http://www.coit.es/publicaciones/bit/bit188/monograficoseisedodos.pdf> [in Russian].
- 15 Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N., Meijers, E. Smart Cities – Ranking of European Medium-Sized Cities. Retrieved from http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf.
- 16 Stranitsa stratehii umnoho horoda Barselona [Barcelona's Smart City Strategy]. (September 19, 2014). *c40.org*. Retrieved from http://www.c40.org/case_studies/barcelona-s-smart-city-strategy [in Russian].
- 17 Achaerandio, R. et al. Smart Cities Analysis in Spain. – IDC White Paper, September 2011. Retrieved from <http://www.slideshare.net/cibbva/idcwp38-t-print>.
- 18 Whyte, J. Smart City Project Methodology. – Genesis Consulting, Smart City Project Methodology, EU-China Policy Dialogues Support Facility II, 30 May 2013. *eu-chinasmartcities.eu*. Retrieved from <http://eu-chinasmartcities.eu/sites/default/files/Smart%20City%20Project%20MethodologyJeanette%20Whyte.pdf>.
- 19 Chourabi, H. et al. Understanding Smart Cities: An Integrative Framework. – In: 2012 45th Hawaii International Conference on System Sciences, 2290–2297. *ctg.albany.edu*. Retrieved from <http://www.ctg.albany.edu/publications/journals/hicss2012smartcities/hicss2012smartcities.pdf>.
- 20 ISO 37120:2014 Sustainable development of communities --Indicators for city services and quality of life. *iso.org*. Retrieved from http://www.iso.org/iso/ru/catalogue_detail?csnumber=62436.
- 21 V Kazakhstane utverzhdenny natsionalnye standarty v oblasti Smart city [Kazakhstan has approved national standards in the field of Smart city]. *lenta.inform.kz*. Retrieved from http://lenta.inform.kz/ru/v-Kazakhstane-utverzhdenny-nacional-nye-standarty-v-oblasti-smartcity_a2975010 [in Russian].
- 22 Glebova, I.S., Yasnitskaya, Y.S., & Maklakova, N.V. (2014). Possibilities of «Smart City» Concept Implementing: Russia's Cities Practice. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(12), 129.
- 23 Batty, M., et al. (2012). Smart cities of the future. *The European Physical Journal Special Topics*, 214(1), 481–518.
- 24 Cavada, M., Hunt, D.V., & Rogers, C.D. (2014). Smart cities: Contradicting definitions and unclear measures. World Sustainability Forum, 1–12.
- 25 Kontsepsiia Smart city [Smart city concept]. *zerde.gov.kz*. Retrieved from <http://zerde.gov.kz/press/news/Smart-city-udobno-prosto-bezopasno/> [in Russian].

Б. Ахметжанов, К.Б. Тажибекова, А.А. Шаметова
Карагандинский государственный технический университет, Казахстан
(E-mail: kashamida@mail.ru)

Угольная промышленность Казахстана: проблемы и перспективы

В статье рассмотрена роль угольной промышленности в стране, проведен анализ по основным показателям ее развития. Угольная промышленность является основой энергетического развития страны, но потребление твердого топлива не оказывает существенного влияния на глобальные тенденции перехода к «зеленой экономике». Развитие угольной промышленности страны зависит от множества факторов, ключевым среди которых является экспорт. В 2016 г. снижение экспорта очень ощутимо повлияло на доходы от экспорта и на цены на уголь, поскольку стоимость солнечной энергии намного выше, чем стоимость угля, а ценовая проблема имеет решающее значение для развития отрасли. В последнее время уголь используется для нескольких целей в металлургии, самое главное — для выплавки металлов на металлургических предприятиях. Таким образом, угольный кокс используется в производстве чугуна, для извлечения железной руды, в качестве выключателя различных зарядов. Он также применяется как топливо для добычи металлургического угля и в повседневной жизни.

Ключевые слова: угольная промышленность, топливо, энергетика, уголь, руда, металлургический уголь, кокс, металлургия, экспорт, потребление, цены.

Введение

На сегодняшний день Казахстан занимает восьмое место в мире по запасам угля. Доказанные запасы угля составляют 34,2 млрд т, что составляет 4 % от общемирового объема.

В общем объеме доказанных запасов удельный вес объема бурых углей составит 62 %, а остальные 38 % — каменные угли. По объему добычи угля Казахстан каждый год входит в десятку лидеров в мире. Среди стран СНГ по добыче угля занимает 2 место, уступая только России, а по добыче угля на душу населения — 1 место.

Основой развития экономики любой страны является промышленность, для осуществления деятельности которой необходимы топливо и энергия. Поэтому угольная промышленность является основой развития всех секторов экономики, особенно электроэнергетики, так как с использованием угля производится 74 % электроэнергии страны.

Уголь широко используется в тяжелой и горнодобывающей промышленности, в других областях, связанных с добычей полезных ископаемых. Доля металлургии и других отраслей в общей структуре потребления угля характерна для внутреннего сектора (20 % от общего относительного потребления). Угольная промышленность Казахстана является экспортером чистого угля. В 2017 г. доля экспортируемого угля составила 25,3 %. На экспорт угля приходится около 1 % общего объема экспорта Казахстана.

Принимая во внимание значительное количество неразвитых резервов в стране с менее активными возможностями по поиску угля (Казахстан имеет уголь, которого хватит более чем на 250 лет) А + В + С1, на долю которого приходится до 29 % существующих и внебалансовых компаний, владеет 62 % резервов.

Анализ угольной промышленности страны

Угольная промышленность Казахстана сегодня обеспечивает: 74 % электроэнергии выработки, в полном объеме — коксохимическое производство, стопроцентно удовлетворяет потребности коммунально-бытового хозяйства страны и населения в твердом топливе.

В последние 10 лет (2000–2018 гг.) наблюдается рост как объемов добычи угля, так и его стоимости, причем за период 2014–2018 гг. в стоимостном эквиваленте объемы добычи угля достигли своего максимального значения.

Как показал анализ угольной промышленности страны, последние 5 лет (2014–2018 гг.) характеризуются следующими факторами:

- 1) количество действующих предприятий, занятых в добыче угля, уменьшилось на 25 %;

- 2) доля угля в общем объеме добываемых природных ресурсов в Казахстане увеличилась на 1,5 %;
- 3) доля угля в составе экспорта, наоборот, снизилась;
- 4) потребление угля на внутреннем рынке выросло.

Распределение угля на внутреннем рынке характеризуется увеличением потребления угля на производственно-технологические и прочие нужды, расход угля на производство электро- и тепло-энергии можно считать стабильным в рассматриваемый 10-летний период.

Общий объем добычи угля в 2016 г. составил 103,1 млн тонн, что на 4 % ниже, чем в 2015 г., и на 14,5 % меньше, чем в 2012 г. Добыча угля снизилась в течение четырех лет после достижения максимального уровня добычи в 2012 г. (120,5 млн тонн) (рис. 1).

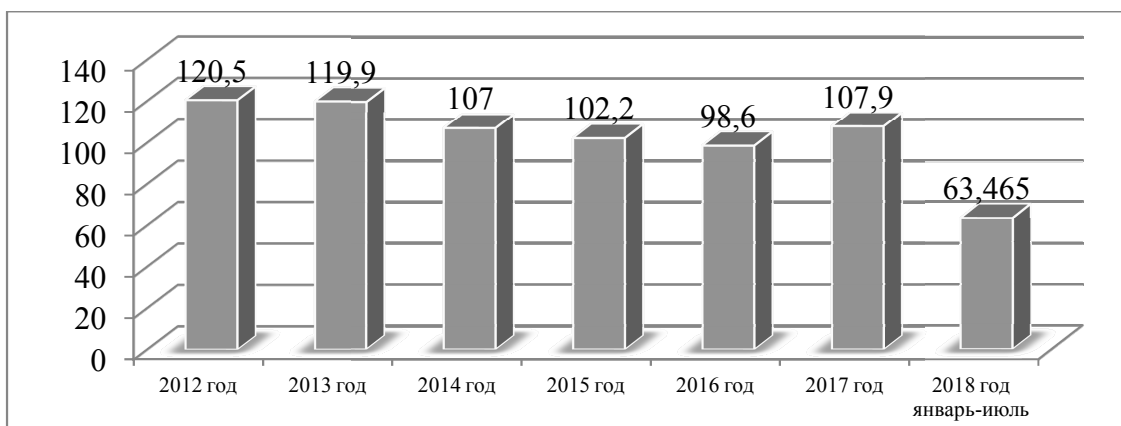

Рисунок 1. Динамика добычи угля в Казахстане

В первой половине 2017 г., после длительного периода спада, экономическая ситуация стала улучшаться. Рост добычи угля за год составил 17,4 %. В контексте ускорения роста ВВП положительная динамика наблюдалась на 4,2 %, что значительно увеличило международные цены на уголь (57 % в среднем по сравнению с первой половиной 2016 г.).

По данным Комитета по статистике Министерства энергетики Республики Казахстан, в январе-марте 2018 г. в Казахстане объем добычи угля составил 28,4 млн тонн, что на 4 % меньше, чем за тот же период 2017 г. (29,4 млн тонн). За семь месяцев 2018 г. (с января по июль) добыто 63,465 млн тонн угля.

Начиная с 2017 г. ситуация по экспорту угля тоже улучшилась, объем экспорта в 2017 г. по сравнению с 2016 г. увеличился на 12,9 %, или на 3097,4 тыс. тонн (рис. 2).

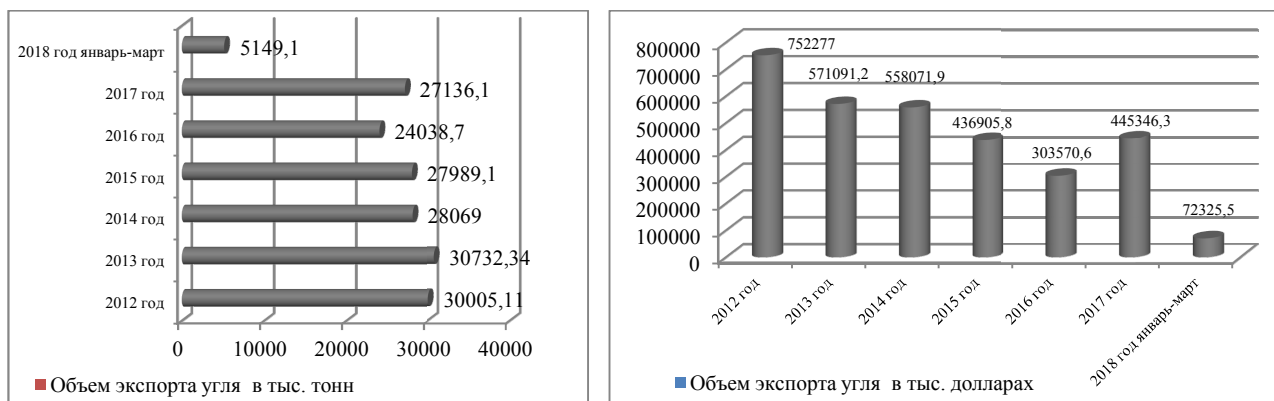

Рисунок 2. Динамика объема экспорта угля в натуральном и стоимостном выражении

Из рисунка 2 видно, что начиная с 2013 г., вплоть до 2017 г., объемы экспорта угля начали сокращаться. Самый большой спад наблюдается в 2016 г.; это связано с сокращением объема импорта казахстанского угля нашим основным партнером — Россией, которое сильно повлияло на

уровень экспорта угля. Начиная с 2017 г. Казахстан стал осваивать новые рынки сбыта, о чем и свидетельствует рост экспорта в 2017 г.

В стоимостном выражении объемы экспорта, начиная с 2012 г., также постепенно снижались. 2016 г. был для страны годом с самым низким объемом экспорта угля. В 2017 г. объем экспорта угля в стоимостном выражении вырос на 46,7 %, или на 141775,7 тыс. долларов.

Рассмотрим среднюю цену за тонну угля за анализируемый период (рис. 3).

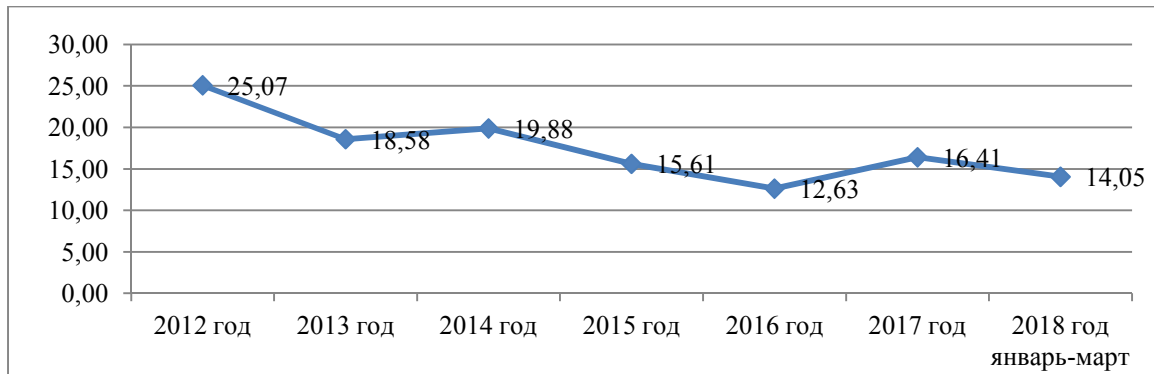

Рисунок 3. Средняя цена экспортируемого угля, доллар/тонна

Из рисунка 3 видно, что стоимость экспортируемого угля ежегодно менялась в зависимости от курса доллара, а также от спроса. В 2016 г. уголь экспортировался по самой низкой цене — 12,63 доллара за тонну, в 2017 г. цена на уголь начала закрепляться и ее уровень поднялся до 16,41 доллара за тонну.

Основные проблемы угольной промышленности Республики Казахстан

Для раскрытия проблем угольной промышленности необходимо уделить внимание основному взаимодействию между технологическими и экономическими характеристиками двух ключевых факторов, связанных с развитием угольной промышленности в Казахстане. Во-первых, используются качественные характеристики разных сортов, которые определяют особенности общественного потребления; во-вторых, они отличаются экономической эффективностью угольной промышленности.

2012–2016 гг. характеризуются стабильностью уровня потребления, но затем наблюдается спад объема экспорта угля, связанный с внешними факторами. Это выявило снижение цен на уголь, сокращение доходов от экспорта, снижение экономической активности со стороны стран-экспортеров, сокращение производства электроэнергии, а также запланированное сокращение российских ТЭЦ в использовании казахстанских углей.

Анализ топливно-энергетического баланса отражает нехватку дешевого угля для внутренних нужд коммунально-бытового хозяйства и для населения. В этой связи очень важно расширить добычу угля в Майкубинском бассейне Павлодарской области. Угли данного месторождения отличаются высокой сортностью, легко обогащаются и поэтому по цене будут более дешевыми. По мнению экспертов, в бассейне Майкубена можно добывать 20–25 млн тонн угля в год.

В угольной промышленности Казахстана имеются несколько проблем, которые необходимо решить в ближайшей перспективе.

1. Убыточность угольной промышленности

Цены на уголь во всем мире постоянно снижались, на это повлияло снижение доли угля в энергобалансах ведущих стран мира и снижение стоимости энергоносителей.

Угольная промышленность любой страны является затратной и сферой поддержки государства. Многие страны вливают денежные средства в развитие угольной промышленности. В тех странах, где государственная поддержка низкая, убыточность предприятий угольной промышленности постоянно растет. А снижение цен на уголь снижает эффективность и рентабельность добычи угля. Угольные предприятия Казахстана тоже являются мало доходными. Они еле покрывают свои затраты и поэтому вынуждены повышать цены на внутреннем рынке.

2. *Внутренний рынок угля избыточный*, что требует необходимости переработки угля. Изменяются его потребительские свойства — переход на переработку угля требует больших вложений со стороны как государства, так и инвесторов.

3. *Экологические проблемы*

Одна из основных проблем угольной промышленности — наносимый вред природе при добыче и переработке угля, что приводит к ухудшению экологии. Прежде всего, это выбросы метана в атмосферу во время разработки месторождения. Во-вторых, для получения коксующегося угля необходимо нагреть его до определенной температуры, в результате чего большое количество углекислого газа и других вредных веществ выбрасывается в атмосферу и способствует выбросам парниковых газов.

Перспективы развития угольной промышленности Казахстана

Развитие отраслей экономики и внедрение альтернативных источников энергии не могут отрицательно повлиять на развитие угольной промышленности страны, так как уголь используется в различных отраслях промышленности и в коммунально-бытовом хозяйстве. Запасов угля достаточно для добычи в течение сотен лет, даже если увеличивать объемы добычи.

В долгосрочной перспективе Тургайский бассейн (21 % запасов угля) станет привлекательной и широкой базой для развития угольной промышленности. Основными запасами Тургайского бассейна являются бурый уголь (класс 2В), характеризующийся средним содержанием золы (26 %), низким содержанием серы (0,9-1,1 %) и высоким летучим веществом (49 %). Несмотря на относительно низкую теплотворную способность (2900-3500 ккал/кг), открытый метод подходит для производства тургайского угля, что обеспечивает низкие издержки производства. Необходимо провести исследование качественных параметров угля для определения возможности обогащения и обработки до строительства Тургайского бассейна.

Исходя из территориального расположения относительно крупных потребителей угля, существуют три потенциальных направления экспорта угля из Казахстана:

- 1) в Россию — напрямую, через общую границу;
- 2) в Китай — напрямую, через общую границу;
- 3) в Европу и на прочие глобальные крупные рынки — по железной дороге и далее через российские порты.

Несмотря на потенциал увеличения добычи, развитие каждого из указанных экспортных направлений поставок угля из Республики Казахстан связано со значительными ограничениями. С учетом снижения мировых цен на энергетический уголь, высоких транспортных издержек и дисконта за качество казахстанский энергетический уголь является неконкурентоспособным на мировых экспортных рынках.

В будущем основным источником спроса на энергетический уголь до 2030 г. является внутреннее производство угля в Казахстане. Введение и использование утилизации угля будут продолжать расти до 2030 г., при этом общая мощность новых угольных электростанций составит 20 %, а сокращение от нынешних 60 % — до 39 %. Общий спрос на энергетический уголь для производства тепловой и электрической энергии в Казахстане увеличится с нынешних 53 млн тонн до 76 млн тонн к 2030 г., что на 50 % больше объема текущего года.

Перспективы увеличения добычи коксующегося угля в этом сегменте связаны с крупной компанией АО «ArcelorMittal». В настоящее время увеличение спроса связано с тем, что проект расширяет возможности по выпуску 6 млн тонн стали. В случае реализации проекта компании необходимо будет инвестировать в строительство новых шахт, что дает возможность увеличить объемы добычи угля до 2,5–3 млн тонн. Глобальное расширение производства стали на мировом рынке может привести к сдвигу в планируемом расширении производства стали. В этом случае текущая эксплуатация шахт будет достаточной до 2020 г., а затем возникнет необходимость открытия новых шахт, в силу исчерпания запасов на действующих шахтах.

На сегодняшний момент коксующийся уголь экспортируется только в виде концентрата. Основными потребителями являются Россия и Украина, также уголь используется в основном для собственных нужд компании производителя АО «ArcelorMittal». Расширение экспорта в данные страны ограничивается их законодательством и барьерами.

Появление второго игрока в сегменте коксующегося угля Республики Казахстан, наверное, просто невозможно. Внутренний спрос на коксующийся уголь формируется в основном компаний

АО «ArcelorMittal», и появление нового крупного производителя стали вряд ли будет прибыльным. Возможности экспорта значительно ограничены из-за следующих причин: Россия ожидает, что значительное количество коксующегося угля и предложение на мировой рынок не будут эффективны из-за ожидаемого снижения цен на коксующийся уголь и высокой стоимости транспортировки угля из Казахстана. Несмотря на растущий мировой спрос на коксующийся уголь, выход на рынок новых поставщиков, таких как Монголия, Мозамбик, расширение существующих портов в Австралию приведет к насыщению мирового рынка коксующегося угля и снижению цен.

Однако растет возможность поставки угля более высоких марок в Российскую Федерацию. Текущие мощности коксохимических предприятий России могут использовать только дорогие марки угля, а для использования дешевых марок необходимо изменить технологию коксования, что будет происходить постепенно. Сокращение запасов коксующегося угля самых ценных марок в России увеличит спрос на ценные марки для коксующегося угля.

Долгосрочные перспективы развития угольной промышленности в разных регионах мира различаются. Ожидается, что снижение потребления угля в странах ОЭСР, к которым относятся страны Европейского союза, будет выше, чем в Китае. В других регионах потребление угля может либо стабилизироваться, либо расти.

Однако некоторые из стран СНГ, включая потребление угля в мире, имеют высокий уровень энергоемкой экономики, независимо от тенденции промышленных предприятий. Несмотря на общую тенденцию, угольная промышленность Казахстана остается важным сектором экономики и сохраняет стратегическое значение в промышленной политике государства. С одной стороны, с учетом планов по изменению и вводу дополнительных мощностей в угольной промышленности, потребность в энергетическом угле останется неизменной, а с другой — развитие высокотехнологичного угольного бизнеса и появление новых точек роста для будущего угольной промышленности: разработка обогащения угля, газификация угля, углехимия высокого передела, переработка синтез-газа, гидрирование угля, каталитическая переработка метана — вызовут рост угольной отрасли.

Перспективы угольной промышленности сведены к следующему. Несмотря на существующие проблемы, угольная промышленность в современном мире сохранила свою важную роль как основной сектор экономики. В качестве одного из основных видов энергетических ресурсов в третьем тысячелетии важность угля определяется следующими основными рыночными факторами:

1. Угольная отрасль является основой развития энергетики страны. Потребители привержены поддержанию стабильности энергетической базы и разнообразия альтернативных источников энергетического сырья.

2. Постоянная и крупномасштабная ресурсная база. Текущий уровень запасов угля, который является одним из самых высоких среди всех полезных ископаемых, дает возможность его использования в различных отраслях экономики.

3. Возможность экспортеров угля работать на разных рынках. Для многих иностранных экспортеров это является основой их собственной энергии.

4. Сравнительно низкая цена угля в отношении его заменителей в любой сфере, стабильность цен на уголь. Устойчивость и предсказуемость цен на уголь обеспечивают потребителям легкость планирования затрат. В то же время потребление угля как источника тепла экономически выгодно, так как в 1,5 раза дешевле, чем при использовании других видов топлива.

Стратегический план Министерства энергетики Республики Казахстан на 2014–2018 гг. констатирует и предполагает дальнейшее сокращение добычи угля, так как «сокращение объемов потребления угля энергопроизводящими предприятиями России ведет к сокращению добычи». Для противодействия риску потери угольного рынка в России предполагается «подписание совместного индикативного баланса угля Российской Федерации и Республики Казахстан на 2015-2020 гг.».

В описании приоритетов развития угольной отрасли отмечается, что в «Республике Казахстан мощности по добыче угля в значительной мере опережают спрос традиционного угольного рынка, то есть внутреннего рынка энергетического угля». В связи с этим приоритетным направлением в угольной промышленности является развитие переработки угля, которая может обеспечить качественное изменение потребительских свойств продукции и, соответственно, увеличить ее рыночную цену, а самое главное — позволит выйти за пределы рынка энергетического угля и создать новое направление в угольной отрасли — углехимическое, получение из угля продукции нового поколения с высокой степенью передела.

Одним из важнейших направлений развития угольной промышленности является также использование угля для производства углеводородного сырья и сырья для нефтехимии — комплексная переработка угля (углехимия). В Казахстане ведутся работы по реализации проекта глубокой переработки углей с целью получения синтетических жидких топлив. Реализация проекта может обеспечить внутренний рынок страны дизельным топливом, позволит развить центральный регион Республики Казахстан (создание рабочих мест, социальные и налоговые отчисления, развитие малого и среднего бизнеса и др.).

Статья выполнена в рамках реализации проекта, согласно договору № 209 на программно-целевое финансирование от 19 марта 2018 года по подпрограмме 1, на тему «Оценка технико-экономической эффективности и технологической возможности использования слабо-кокующихся углей Казахстана в ферросплавном производстве и в качестве бездымного топлива для бытовых нужд». Регистрационная карта №01.01-22/161 от 13.04.2018 г., Номер госрегистрации №0118РК00698.

Список литературы

- 1 Муканов Д. Индустриально-инновационное развитие Казахстана: потенциал и механизмы реализации / Д. Муканов. — Алматы: Дайк-Пресс, 2004. — 274 с.
- 2 Национальные энергетические доклады, Ассоциация KAZENERGY [Электронный ресурс]. — Режим доступа: kazenergy.com.
- 3 Обзор государственной политики Республики Казахстан в области энергосбережения и повышения энергоэффективности, Ассоциация KAZENERGY [Электронный ресурс]. — Режим доступа: kazenergy.com.
- 4 Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>.
- 5 Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 724 «Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 6 Ахметжанов Б. Маркетинговые исследования рынка сбыта энергетических углей Казахстана: монография / Б.Ахметжанов, К.Б. Тажибекова, А.А.Шаметова. — Караганда: Изд. КарГТУ, 2017. — 226 с.

Б. Ахметжанов, К.Б. Тажибекова, А.А. Шаметова

Қазақстанның көмір өнеркәсібі: мәселелері мен басымдықтары

Мақала Қазақстан көмір өнеркәсібінің негізгі мәселелері мен басымдықтарына арналған. Көмір өнеркәсібінің мәні мен қажеттілігі анықталды. Елдегі көмір өнеркәсібінің рөлі қарастырылды. Елдің көмір өнеркәсібінің дамуының негізгі көрсеткіштеріне талдау жүргізілді. Көмір өнеркәсібі елдің энергетикалық дамуының негізі болып табылады, алайда қатты отын шығыны «жасыл экономикаға» көшу бойынша әлемдік үрдістердің айтарлықтай әсерін тигізбейді. Елдің көмір өнеркәсібін дамыту көптеген факторларға байланысты, олардың ішінде ең маңыздысы экспорт болып табылады. 2016 ж. экспорттың төмендеуі экспорттан түсетін табыстар мен көмір бағасына айтарлықтай әсер етті. Себебі күн энергиясының бағасы көмірдің құнынан әлдеқайда жоғары, ал өнеркәсіпті дамыту үшін баға мәселесі өте маңызды. Соңғы уақытта көмір металлургияда бірнеше мақсатта қолданылады, ең бастысы — металлургиялық зауыттардағы металдарды балқыту. Осылайша көмір коксы шойын өндірісінде, темір рудаларын қалпына келтіруде қолданылады, әртүрлі зарядтардың бұзушысы ретінде пайданылады. Сонымен қатар металлургиялық көмір құю өндірісінде, және күнделікті өмірде отын ретінде қолданылады. Мақалада Қазақстанның көмір өнеркәсібін дамытудың негізгі мәселелері қарастырылып, олардың басымдықтары ұсынылды.

Кілт сөздер: көмір өнеркәсібі, отын, энергетика, көмір, кен, металлургиялық көмір, кокс, металлургия, экспорт, тұтыну, бағалар.

B. Akhmetzhanov, K.T. Tazhibekova, A.A. Shametova

Kazakhstan's coal industry: problems and prospects

The article is devoted to the problems and perspectives of development of the coal industry in Kazakhstan. The essence and necessity of the coal industry is revealed. The role of the coal industry in the country is considered. The analysis on the main indicators of the development of the coal industry of the country was carried out. The coal industry is the basis for the country's energy development, but the volume of solid fuel consumption will not be significantly affected even by the world trends towards the transition to a «green economy». The development of the coal industry of the country depends on many factors, of which the export is the most cellular one, in 2016 the decline in exports was significantly affected by export earnings and coal prices. After all, the price for solar energy is much higher than the cost of coal, and for the development of industry, the price issue is very important. Recently, coal is often used in metallurgy for several purposes, the main one is the smelting of metals in metallurgical plants. Thus, coal coke is used in the manufacture of cast iron, in the recovery of iron ore, it is used as a disintegrant for various charges. In addition, metallurgical coal is used as fuel in the foundry industry, as well as in everyday life. The article considers the main problems and suggests prospects for the development of the coal industry in Kazakhstan.

Keywords: coal industry, fuel, power, coal, ore, metallurgical coal, coke, metallurgy, export, consumption, prices.

References

- 1 Mukanov, D. (2004). *Industrialno-innovatsionnoe razvitie Kazakhstana: potentsial i mekhanizmy realizatsii [Industrial-innovative development of Kazakhstan: potential and implementation mechanisms]*. Almaty: Daik-Press [in Russian].
- 2 Natsionalnye enerheticheskie doklady [National Energy Reports]. Assotsiatsiia KAZENERHY. *kazenergy.com*. Retrieved from *kazenergy.com* [in Russian].
- 3 Obzor gosudarstvennoi politiki Respubliki Kazakhstan v oblasti enerhosberezheniia i povysheniia enerhoehffektivnosti, [Review of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the field of energy conservation and energy efficiency]. Assotsiatsiia KAZENERHY. *kazenergy.com*. Retrieved from *kazenergy.com* [in Russian].
- 4 Komitet po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki RK [Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz> [in Russian].
- 5 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 28 iyunia 2014 hoda № 724 «Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiia toplivno-enerheticheskogo kompleksa Respubliki Kazakhstan do 2030 hoda» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 6 Ahmetzhanov, B., Tazhibekova, K.B., & Shametova, A.A. (2017). *Marketiniovye issledovaniia rynka sbyta enerheticheskikh uhlei Kazakhstana [Marketing research of the market of power coals of Kazakhstan]*. Karaganda: KarHTU [in Russian].

A.T. Omarova¹, B.K. Jazykbayeva¹, Ye.D. Orynassarova¹, R.S. Bespayeva¹, G. Geissler²

¹Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;

²Vienna University of Economics and Business, Austria

(E-mail: ainuraphd@mail.ru)

Problems of health sustainability in the context of industrial and innovative development

The Republic of Kazakhstan has achieved significant economic growth and significant results in the country's socio-economic development. However, the implementation of the Programs for Forced Industrial-Innovative Development, the Business Roadmap 2020 and others within the framework of the traditional production and consumption scheme causes a multiple increase in anthropogenic pressures on the regions, including an increase in the seizures of mineral, hydrocarbon, water, land, energy resources, emissions and volumes of pollutants, the growth of new industries and infrastructures, determining their uneven development and increasing the degree of desertification of territories. To date, a number of environmental problems remain unresolved in Kazakhstan, which require a different approach to the development of state environmental policies and sustainable development management models. Let us cite the main factors hampering the country's sustainable development: inefficient resource management; Excessive consumption of natural resources (anthropogenic impact); commodity orientation of the economy; excessive urbanization of territories; deterioration of public health; human capital; imbalance of regional development; low productivity of economic sectors; increase in the number of industrial zones; deficiency of water resources and desertification of territories; environmental pollution; energy intensity of production; low land productivity and crop yields and other factors. In this article, we will consider in the regional aspect such a factor as the health of the population, taking into account the environmental problems and the environmental situation in the region. The article presents the economic and mathematical model of sustainable development management in the context of the regions of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: sustainable development, population, health, environmental management, environmental policy.

Many factors play a role in the implementation of the Concept of Sustainable Development of the Republic of Kazakhstan.

Among others, we would like to note, such as: ineffective management of mineral, land, water and biological resources characteristic of our country will ultimately lead to an increase in the scale and rate of loss of the resource potential, which will accordingly limit the economic development and export potential of regions and the republic in whole. Specialists in the field of mineral resources have concluded that the growth in energy consumption will continue in Kazakhstan, and it has believed that in the next 50 years the volume of mining operations will increase more than five times, mainly due to new deposits with processing ores by old technology. There may be an almost complete exhaustion of the explored reserves of oil, gas and other energy resources.

The next, much important factor hampering sustainable development is the low productivity of land resources. The productivity of land and the yield of basic crops (wheat, barley) in Kazakhstan is three times lower than in Canada due to their considerable degradation. Half of the country's agricultural lands had degraded, of which 50 % of arable land, because of which the yield of wheat fell by 36 %. Such a huge amount of land unsuitable for farming had caused by inefficient use, lack of water, anthropogenic impact [1].

Very low economic productivity of water use in agriculture, which is almost 5 times lower than in Russia, while the cost of water for irrigation of rice fields is 10 times higher than in Russia and Canada. Given the current assessment of water demand, Kazakhstan may face an acute shortage of water resources. According to the Committee of Water Resources, by 2030, less than 1/5 of the water resources will be available for economic use. According to international research, about 2 billion US dollars will be needed to meet water needs in cities, settlements, agrarian and industrial sectors [2].

In addition, a certain danger for Kazakhstan is the pollution of the environment by toxic substances. According to international experts, more than 40 thousand children under the age of 10 suffer from neurological disorders due to exposure and significant amounts of lead in the body.

Kazakhstan ranks second among Central Asian countries and Eastern European countries in terms of environmental pollution by organic substances. Air pollution in Kazakhstan is the main cause of more than 6000 deaths per year [3].

The lack of a waste management system leads to uncontrolled landfills of more than 97 % of household and construction waste. The problem of radioactivity remains very serious.

To assess the level of sustainable development, both at the regional and national level, as well as its modeling, a system of indices and indicators has applied, which includes various components. In view of the enormous diversity in the definition of the term «sustainable development» in the interpretations of domestic and foreign scientists dealing with sustainable development management, we will mean sustainable development as a governance model that will ensure a decent level of the well-being of the population and the dynamic development of the economic and social system with the environment.

In connection with this, the issue of public administration arises sharply in conditions of instability, i.e. creation of the Kazakhstan model of sustainable development management.

Based on the analysis, it can be argued that environmental problems accumulated by more than one generation in the foreseeable future will lead to a deterioration in the living conditions of not only future generations, but also of current residents, the quality of their lives, an increase in morbidity in the RK regions, which can not affect the social sphere of the country. In such conditions, the country's economic development cannot be sustainable. This is the triune unity of the economy, ecology and social sphere.

This has confirmed by the work of the American economist and Nobel laureate Simon Kuznets. In his work Economic Growth and Income Inequality of 1955, he argued that economic growth leads first to an increase, and then to a decrease in inequality [4]. About the ecological curve Kuznets started talking in the early 1990's with the filing of Princeton economists Gin Grossman and Alan Krueger, who studied the effects of free oil trade [4]. Instead of an inequality in the ecological curve of Kuznets, pollution of the environment is substituted [5]. The pattern is the same — the growth of GNP at first the ecology worsens: the factories are smoky, the forests are cut down. But then there is a turning point, which the World Bank report explains: «With the increase in revenues, the demand for improving the environment is rising and there are more resources that can be invested in it». In other words, wealthy citizens, firstly, are keenly interested in breathing clean air and swimming in clean water, and secondly, they can afford to spend extra money on the environment.

The ecological curve of S. Kuznets has something to love: in order to save the environment, it is necessary not to strangle the economy, but, on the contrary, to develop it as intensively as possible, without exchanging ecology.

If the S. Kuznets curve works, then developed and developing countries will sacrifice part of their GDP. Not just for the sake of abstract humanism, but for the sake of further economic growth. The global economy will continue to develop, and greenhouse gas emissions will go down. A turning point will appear on the world ecological curve of S. Kuznets [4].

In our work, we attempted to analyze the relationship between the level of environmental pollution and the volume of GDP in Kazakhstan.

The simplified regression equation of the ecological curve has the form:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 GDP_{it}^2 + \beta_4 \overline{GDP}_{it} + \beta_5 \overline{GDP}_{it}^2 + u_{it}, \quad (1)$$

where Y_{it} — pollution; \overline{GDP}_{it} three-year moving average values of gross domestic product.

In this case, moving averages are usually included in the model to smooth out short-term fluctuations and highlight major trends or cycles.

Estimate the coefficients of the regression equation by the least squares method. As a result of approximating the data on GRP volumes and air emissions of pollutants in 16 regions of Kazakhstan for the period from 2004 to 2017, the following equation was obtained:

$$Y_{it} = 81,47 + 0,13GRP_{it} + 0,00004GRP_{it}^2 + 0,03\overline{GRP}_{it} + 0,000005\overline{GRP}_{it}^2, \quad (2)$$

where Y_{it} — emissions of pollutants emitted from stationary sources into the atmosphere, measured in thousand tons; GRP_{it} — GRP, billion tenge; \overline{GRP}_{it} — three-year moving average values of gross regional product, billion tenge.

Since the coefficient $\beta_2 = -0,0000 < 0$, and the coefficient $\beta_1 = 0,13 > 0$, then we have a convex upward (\cap -shaped) curve that changes its direction with respect to the point of inflection from growth to fall.

By differentiating the GRP index and equating the result to zero, we calculated the gross domestic product in Kazakhstan, for which the pollution volume reaches its maximum. We have received that the peak of pollution comes at a GRP level of 1677,05 billion tenge. Further increase of this indicator in the RK leads to a reduction in emissions of pollutants into the atmosphere.

However, this trend is not traced for a longer period. As a result of processing data on GRP volumes and air emissions of pollutants in 16 regions of Kazakhstan for the period from 2004 to 2017, we obtained the following regression equation:

$$Y_{it} = 119,8 - 0,07GRP_{it} + 0,00001GRP_{it}^2 + 0,15\overline{GRP}_{it} - 0,00003\overline{GRP}_{it}^2. \quad (3)$$

In the equation, the coefficient $\beta_2 = -0,0000 > 0$, and the coefficient $\beta_1 = -0,07 < 0$, therefore, The curve is convex downward (U-shaped) and changes its direction with respect to the point of inflection from falling to growth.

In this case, using in the equation the moving averages of gross domestic product volumes, which are usually included in the model to smooth short-term fluctuations and highlight the main trends or cycles, we see a slightly different picture, analyzing the long trend. This, perhaps, is related to the cyclical development of the economy in the long run, which in itself does not contradict the principles of sustainable development.

Since economic growth reflects quantitative changes (in the form of gross domestic product); and sustainable development reflects qualitative positive changes aimed at growth, transformation and transition from one state to another.

Cyclical development of the economy can be defined as a form of its development, as a movement from one macroeconomic equilibrium to another, i.e. transition from one state to another. In this context, the U-shaped curve represents, on the one hand, the phases of the business cycle. However, since cyclicity itself is a form of economic development, the crisis (manifested at the point of recession), in turn, appears as a form of economic development.

Further, it is of practical interest to study the impact of economic development on the level of pollution in various regions of Kazakhstan. To do this, first we will cluster all regions according to two indicators: the amount of emissions of pollutants emitted from stationary sources (thousand tons) into the atmosphere, and the volume of the gross regional product (in billion tenge).

Table presents all regions of Kazakhstan and indicators of the region's environmental and economic development in 2017.

T a b l e

Ecological and economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan in 2017

№	Regions	Amount of emissions into the atmosphere (thousand tons)	GRP volume (billions of tenge)
1	Akmola	83,8	942,2
2	Aktyubinsk	125,4	1816,3
3	Almaty	68,4	1665,5
4	Atyrau	138,4	3635,1
5	West Kazakhstan	60,4	1845,8
6	Zhambyl	33,6	864,0
7	Karaganda	572,6	2690,7
8	Kostanai	115,4	1309,7
9	Kyzyl Orda	31,2	1374,0
10	Mangistau	77,5	1880,0
11	South Kazakhstan	56,3	2062,6
12	Pavlodar	650,4	1539,1
13	North Kazakhstan	71,4	747,5
14	East Kazakhstan	124,9	2050,3
15	City of Astana	60,6	3245,4
16	City of Almaty	12,4	6471,8

Note. Compiled from source [6].

To classify regions, we use cluster analysis, which allows us to divide objects into homogeneous groups or clusters for a number of features. Uniform objects are considered, the observed signs of which are in close

proximity to each other. The norm of proximity is the distance metric. To solve our problem, we used the usual Euclidean metric, according to which the distance between observations has calculated by the formula:

$$d_{i,j} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ki} - x_{kj})^2} . \quad (4)$$

Based on the Euclidean metric, the distance between regions 1 and 2 is:

$$d_{1,2} = \sqrt{(83,8 - 125,4)^2 + (942,2 - 1816,3)^2} = 875.$$

It is obvious that $d_{1,2} = d_{2,1}$, a $d_{1,1} = 0$.

The distance between the clusters is determined by the principle of the «far neighbor», which is described by the formula:

$$d_{r,q} = \frac{1}{2}d_{l,q} + \frac{1}{2}d_{m,q} + \frac{1}{2}|d_{l,q} - d_{m,q}|,$$

where $d_{l,q}; d_{m,q}$ — geometric distances between the corresponding clusters.

Thus, the distance between region 2 and the cluster (1 + 8) is:

$$d_{1,(5+10)} = \frac{1}{2}d_{1,5} + \frac{1}{2}d_{1,10} + \frac{1}{2}|d_{1,5} - d_{1,10}| = \frac{1}{2} \cdot 904 + \frac{1}{2} \cdot 938 + \frac{1}{2}|904 - 938| = 938.$$

Carrying out similar calculations, we get a new distance matrix.

Again, we find the minimum distance between the objects $d_{11,14}=70$, combine them into a cluster and, by the principle of «far neighbor», determine the distance between clusters. Thus, we again construct the distance matrix.

Also at the workplaces of industrial enterprises, inconsistencies in the normative requirements for illumination had revealed, which in turn can lead to injuries. After all, one of the factors that determine the safe working conditions and contribute to higher labor productivity and production culture is a favorable light climate.

The evaluation of occurrence of the situations provoked by economic activities, technogenic failures and accidents with human casualties or infringements in functioning of geotechnical systems prevails among applied works. Thus, geologic geomorphological conditions usually act as the factor defining the probability of extreme situations. At presence of multiple observations or the historical data the probability of emergencies of this or that degree is estimated quantitatively, as a number of possible situations in a year or as an inverse value – possibility of an extreme situation occurring once in a certain number of years. The combination of natural and technogenic components of possible catastrophes allows estimating the ecologic geographical position of specific objects and the ecological risk for the corresponding territories.

As a result of the water erosion influence in the given area the size of ecologic economic risk is defined under the expression

$$R = \sum_{i=1}^n \left(P P_0 P \left(\frac{q}{y} \right) P(IS) \right) Y_i \quad (5)$$

where P — is the probability of a fallout of the atmospheric precipitation forming a superficial water flow (the discharge of water with probability of excess is less than 10 %) and erosion; P_0 — is the probability of unfavorable meteorological conditions (rains few days straight) promoting the occurrence of dangerous natural phenomenon; $P(q/y)$ — is the conditional probability of the developed situation for ecological objects (q) in view of quality of the environment (y); $P(IS)$ — is the probability of potential losses depending on social conditions, scale of influence and destructive force of erosive processes in the area; Y_i — are losses (damage) in the cost expression depending on a degree of erosion influence on ecological objects.

Quantitative characteristics of rain are the layer, duration and intensity of precipitations, which are random variables in time and space. The factor of the eroding ability of rains assumes revealing of the correlation connection with quantity of the eroded soil or plotting of the probability distribution curves for volume of soil washout (discharge of mudflows). Unfavorable meteorological conditions (UMC), when precipitations fall out during a long interval of time (two days straight), is a very rare event (P_0) but such cases is possible to at tribute to the erosion hazardous. For plain territory the value is $P_0=0.3$, for intermountain valleys and foothills $P_0=0.35$, and for mountains $P_0=0.5$. The probability that two independent events can happen simultaneous (by the quantity of the fallen out precipitations of today and tomorrow) is the product of probabilities of each of these events, i. e. $P_1=P \cdot P_0$. Thus, characteristics of a storm rain with probability 0,0693 at

UMC in the foothill territory ($P_0=0.35$) can be expected at their joint realization with probability 0.0243, and in mountains at ($P_0=0.5$) – 0.0346.

For cartography of ecologic economic risk in territory of economic development of Almaty area are used:

1) The soil erosive map of Kazakhstan (scale 1:2500000), made in the Institute of Soil Science NAN RAC.

2) The map of land utilization (scale 1:1000000), made by the Kazakh branch of VISHAGI.

3) The map of the mudflow danger of the territory of Republic of Kazakhstan (scale 1:1000000), made by Kazakh Scientific Research Institute of Environment and Climate Monitoring. On the soil erosive map of Republic of Kazakhstan, the non-eroded and non-deflated territories had allocated, as well as: water erosion, deflation, joint display of water erosion and deflation [3].

The map of ecologic economic risk for the territory of Almaty area (scale 1:2500000) can serve as the basis for planning and management of nature with introduction of the system of insurance in order to compensate the damage caused by the natural spontaneous phenomena, ecological and social factors of risk and the dynamic of diseases.

Thus, the prediction of the transition to «sustainable» development made by our macroeconomic model is very favorable for the Republic of Kazakhstan from the economic, ecological, and social point of view. In our model, it has shown that «sustainable development» not only leads to economic development of the country as a whole, but also provides higher GRP growth rates, smooth is unevenness in regional development, and promotes self-development - one of the main indicators of the country's well-being.

At the present stage of its development, the Republic of Kazakhstan has not yet reached this point of maximum on the ecological curve of Kuznets, which explains the degradation of the environment and the aggravation of the ecological situation and the subsequent increase in the incidence of the population of the regions of the Republic of Kazakhstan. One of the most disadvantaged regions in terms of environmental quality is the Karaganda region.

The transition to sustainable development and its management is a very long process, since it requires solving unprecedented social, economic and environmental tasks. As we move towards sustainable development, the very idea of it will change and be refined, people's needs will be rationalized in accordance with environmental constraints, and the means of meeting these needs will be improved. Therefore, the implementation of the principles of sustainable development should be considered in stages.

References

- 1 Шабанова Л.В. Концепция экологического и экономического развития регионов как один из приоритетов перехода Казахстана к «зеленой» экономике [Электронный ресурс] / Л.В. Шабанова, М.Н. Агубаев, А.З. Уракбаева. — Режим доступа: <http://www.group-global.org/ru/publication/view/8300>. 2018г.
- 2 Программа развития Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.undp.kz/library_of_publications/files/2147-31383.pdf.
- 3 Охрана окружающей среды и устойчивое развитие Караганды. Комитет по статистике [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.
- 4 Кузнец С. Количественные аспекты экономического роста наций, VIII: распределение доходов по размеру / С. Кузнец // Экономическое развитие и культурные изменения. — 2013. — С. 125–138.
- 5 Гроссман Г.М. Воздействие на окружающую среду североамериканского соглашения о свободной торговле / Г.М. Гроссман, А.В. Крюгер. — 2011. — С. 223.
- 6 Комитет по охране общественного здоровья Министерства здравоохранения Республики Казахстан. Профессиональные заболевания Карагандинской области [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kooz.mz.gov.kz/ru/pages/professionalnaya-zabolevaemost-v-karagandinskoy-oblasti-0>.

А.Т. Омарова, Б.К. Джазыкбаева, Е.Д. Орынбасарова,
Р.С. Беспаетова, Г. Гейслер

Өнеркәсіптік және инновациялық даму контекстіндегі денсаулық тұрақтылығының мәселелері

Қазақстан Республикасы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында айтарлықтай экономикалық өсуге және елеулі нәтижелерге қолжеткізді. Алайда индустриялық-инновациялық дамудың, бизнес үшін «Жол картасы–2020» және басқалар үшін көшу бағдарламаларын іске асыру өндіріс пен тұтынудың дәстүрлі схемасы шеңберінде өңірлерге антропогендік қысымның бірнеше рет ұлғаюын, оның ішінде пайдалы қазбаларды, көмірсутекті, суды, жерді, энергетикалық ресурстарды, ластанушы заттардың шығарындылары мен көлемдерін ұлғайтуды, жаңа салалар мен инфрақұрылымдардың өсуін, олардың біркелкі емес дамуын айқындауды және аумақтардың шөлейттену дәрежесін ұлғайтуды туындатады. Бүгінгі таңда Қазақстанда мемлекеттік экологиялық саясатты және орнықты дамуды басқару модельдерін әзірлеуге өзге де көзқарасты талап ететін бірқатар экологиялық проблемалар шешілмеген болып қалып отыр. Мақалада елдің орнықты дамуына кедергі келтіретін негізгі факторлар аталды: ресурстарды тиімсіз басқару; табиғи ресурстарды шамадан тыс тұтыну (антропогендік әсер ету); экономиканың тауарлық бағдары; аумақтардың шамадан тыс урбанизациясы; халық денсаулығы жай-күйінің нашарлауы; адам капиталы; өңірлік даму теңгерімсіздігі; экономикалық секторлардың төмен өнімділігі; өнеркәсіптік аймақтар санының ұлғаюы; су ресурстарының тапшылығы және аумақтардың шөлейттенуі; қоршаған ортаның ластануы; өндірістің энергия сыйымдылығы; жердің төмен түсімділігі және ауыл шаруашылығы дақылдарының түсімділігі және басқа да факторлар. Авторлар біз өңірдегі экологиялық проблемалар мен экологиялық жағдайды ескере отырып, халықтың денсаулығы сияқты факторды өңірлік аспектіде қарастырды. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы өңірлерінің контекстінде тұрақты дамуды басқарудың экономикалық-математикалық моделін ұсынған.

Кілт сөздер: тұрақты даму, халқы, денсаулық сақтау, экологиялық саясат, өңірлік аспект.

А.Т. Омарова, Б.К. Джазыкбаева, Е.Д. Орынбасарова,
Р.С. Беспаетова, Г. Гейслер

Проблемы устойчивости здоровья в контексте промышленного и инновационного развития

Республика Казахстан добилась существенного экономического роста и значительных результатов в социально-экономическом развитии страны. Однако реализация программ перехода индустриально-инновационного развития, «Дорожной карты 2020» для бизнеса и других в рамках традиционной схемы производства и потребления вызывает многократное увеличение антропогенного давления на регионы, в том числе увеличение изъятий полезных ископаемых, углерода, воды, земли, энергетических ресурсов, выбросов и объемов загрязняющих веществ, рост новых отраслей и инфраструктур, определение их неравномерного развития и увеличение степени опустынивания территорий. На сегодняшний день в Казахстане остается нерешенным ряд экологических проблем, требующих иного подхода к разработке государственной экологической политики и моделей управления устойчивым развитием. В данной статье мы привели основные факторы, препятствующие устойчивому развитию страны: неэффективное управление ресурсами; чрезмерное потребление природных ресурсов (антропогенное воздействие); товарная ориентация экономики; чрезмерная урбанизация территорий; ухудшение состояния здоровья населения; человеческий капитал; дисбаланс регионального развития; низкая производительность экономических секторов; увеличение числа промышленных зон; дефицит водных ресурсов и опустынивание территорий; загрязнение окружающей среды; энергоёмкость производства; низкая урожайность земель и сельскохозяйственных культур и другие факторы. В региональном аспекте рассмотрен такой фактор, как здоровье населения, с учетом экологических проблем и экологической ситуации в регионе. Авторами представлена экономико-математическая модель управления устойчивым развитием в контексте регионов Республики Казахстан.

Ключевые слова: устойчивое развитие, население, здравоохранение, экологический менеджмент, экологическая политика, региональный аспект.

References

- 1 Shabanova, L.V., Agubayev, M.N., & Urakbayeva, A.Z. (2018). Kontseptsiiia ekolohicheskoho i ekonomicheskoho razvitiia rehionov kak odin iz prioritetov perekhoda Kazakhstana k «zelenoi» ekonomike [The concept of ecological and economic develop-

ment of regions as one of the priorities of Kazakhstan's transition to a «green» economy]. *group-global.org/ru*. Retrieved from <http://www.group-global.org/ru/publication/view/8300>. [in Russian].

2 Prohramma razvitiia Orhanizatsii Obedinennykh Natsii [United Nations Development program]. *undp.kz*. Retrieved from http://www.undp.kz/library_of_publications/files/2147-31383.pdf [in Russian].

3 Okhrana okruzhaiushchei sredy i ustoichivoe razvitiie Karahandy. Komitet po statistike [Environmental Protection and Sustainable Development of the Karaganda]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Russian].

4 Kuznets, S. (2013). Kolichestvennye aspekty ekonomicheskogo rosta natsii, VIII: raspredelenie dokhodov po razmeru. [Quantitative aspects of the economic growth of nations, VIII: the distribution of income by size]. *Ekonomicheskoe razvitiie i kulturnye izmeneniia – Economic Development and Cultural Change*, 125–138. [in Russian].

5 Grossman, G.M., & Kryuger, A.V. (2011). Vozdeistvie na okruzhaiushchuiu sredu severoamerikanskogo sohlasheniia o svobodnoi torhovle [Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement] [in Russian].

6 Komitet po okhrane obshchestvennogo zdorovia Ministerstva zdravookhraneniia Respubliki Kazakhstan [Committee for Public Health Protection of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan]. Professionalnye zabolevaniia Karahandinskoi oblasti. *kooz.mz.gov.kz*. Retrieved from <http://kooz.mz.gov.kz/ru/pages/professionalnaya-zabolevaemost-v-karahandinskoy-oblasti-0> [in Russian].

Г.М. Дуйсен, Д.А. Айтжанова

*Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова КН МОН РК, Астана, Казахстан
(E-mail: galyimzhan@inbox.ru)*

Формирование цифрового пространства Казахстана и стран Центральной Азии в условиях индустриальной революции

В работе рассмотрены ключевые направления использования информационно-коммуникационных технологий при реализации принципов внешней политики Казахстана и стран Центральной Азии. Выявлена важность изучения данных вопросов в условиях цифровизации национальных экономик с учетом современных глобальных вызовов и изменений политического, экономического, технологического и социального характера. Выделены особенности и проблемы становления цифровой экономики в Казахстане исходя из принципов индустриальной революции. Представлены системные реформы и приоритетные политики реализации Стратегического плана Казахстана до 2025 г. Отмечено, что технологическая модернизация повысит производительность хозяйствующих субъектов, обусловив их конкурентоспособность на внешних рынках. Показано, что новая экономика базируется на непрерывности инновационного развития, причем прикладные разработки и потребности бизнес-среды должны быть тесно взаимосвязаны, а новые технологии должны исходить из фундаментальных разработок. Для развития цифрового общества, повышения грамотности населения необходимы специалисты и управленческие кадры в сфере информационно-коммуникационных технологий в отраслевом разрезе. Все это вкрупне ориентировано на развитие инновационной экосистемы в страновом и далее в региональном формате и соответствует многовекторности внешней политики РК и стран Центральной Азии.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, глобальные вызовы, внешняя политика, национальная экономика, региональное сотрудничество, многовекторность, безопасность.

За годы независимости Республика Казахстан (РК) вошла в число 50 конкурентоспособных стран мира [1]. Но вхождение РК к 2025 г. в 30 самых развитых стран мира требует нового подхода к инновационному развитию и ускоренному технологическому обновлению. В Послании народу Казахстана [2] Президент РК объявил о Третьей модернизации, ядром которой является цифровизация. Ускорение экономических, технологических и социальных процессов и явлений обуславливает необходимость цифровизации производственных процессов, внедрения цифровых технологий [3]. Третья модернизация охватывает 3 важных процесса обновления:

- 1) модернизация экономики на базе технологической модернизации при лидирующей роли бизнеса и повышение эффективности госуправления;
- 2) политическая и институциональная модернизация;
- 3) модернизация общественного сознания с целью повышения открытости, прагматизма и конкурентоспособности населения страны.

Особое значение при этом отведено эффективности государственно-частного партнерства по отдельным векторам цифровизации, активному внедрению бизнесом цифровых технологий, подготовке высококвалифицированных кадров с учетом текущих и стратегических потребностей цифровой трансформации национальной экономики [4]. В последующем Послании Главы государства от 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» отмечается, что сегодня мировое сообщество развивается в условиях глубоких и стремительных изменений: технологических и социальных [5]. При этом приоритетным является внедрение информационно-технологических решений по повышению уровня производительности труда и качества интеллектуального потенциала.

Трансформация экономики РК обуславливает необходимость перехода на новую модель качественного роста, основанную на следующих факторах: рост производительности отраслей и сложности экономики, развитие компетенций, привлечение частного капитала. Первый фактор является основным за счет повышения операционной эффективности хозяйствующих субъектов, технологического обновления и цифровизации экономических, политических и социальных аспектов жизни страны. Развитие компетенций, переподготовки и повышения квалификации работников является также важным звеном модернизации. И третий фактор относится к созданию экспорто-ориентированной экономики с высокой добавленной стоимостью (ВДС). Упор на экспорт раздвинет границы рынков сбыта и позволит РК встроиться в глобальные цепочки создания ВДС.

Стратегическая цель РК к 2025 г. — добиться качественного и устойчивого роста экономики, повышения качества жизни, аналогичного странам ОЭСР, на основе повышения конкурентоспособности бизнеса и человеческого капитала, технологической модернизации, совершенствования институциональной среды и минимального негативного воздействия на природу. Это обусловит рост экономики — не менее 4,5-5,0 % ВВП в среднем в год, что позволит стране к 2025 г. обеспечить рост уровня ВВП на душу населения до 46 100 долл. США (по ППС). Реализация системных изменений согласно Стратегическому плану до 2025 года включает:

1) системные реформы — показывают важнейшие прорывные изменения в социально-экономической сфере страны до 2025 г.;

2) приоритетные политики реализации Стратегии «Казахстан-2050» — представляют курс Правительства по приоритетным направлениям Стратегии.

Системные реформы включают приоритеты и задачи по основным направлениям преобразований, а также конкретные меры (инициативы) по проведению преобразований (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Системные реформы и меры по проведению преобразований

Реформы	Меры/инициативы по проведению преобразований
Реформа 1 — новый человеческий капитал	Развитие человеческого капитала и обеспечение потребностей экономики в кадрах за счет повышения качества образования, трансформации системы образования на непрерывность обучения; управление процессами эффективного распределения трудовых ресурсов между отраслями и регионами
Реформа 2 — технологическое обновление и цифровизация	Технологическая модернизация отраслей с применением технологий Индустрии 4.0, цифровизация экономики и создание инфраструктуры инноваций для развития наукоемкой экономики и повышения ее производительности
Реформа 3 — конкуренция и конкурентоспособный бизнес	Активизация частного сектора за счет развития конкурентной среды и экспортного потенциала; повышение качества и конкурентоспособности товаров и услуг за счет приведения стандартов качества в соответствие со стандартами стран-импортеров, повышение операционной эффективности предприятий
Реформа 4 — правовое государство и противодействие коррупции	Создание благоприятного климата за счет соблюдения законов, предотвращения коррупции и развития правовой культуры с учетом международных стандартов; обеспечение гарантий прав собственности. Предупреждение первопричин возникновения коррупции будет достигнуто за счет оптимизации и цифровизации процессов
Реформа 5 — сильные регионы и урбанизация	Сокращение социально-экономического разрыва между регионами. Осуществление урбанизации на уровне агломерации и средних городов. Развитие социальной и транспортной инфраструктуры, поддержка бизнес-процессов, распространение передовых практик образования
Реформа 6 — модернизация общественного сознания	Становление единой Нации преданных стране людей; воспитание ответственности за свое будущее и будущее страны, повышение личной конкурентоспособности и прагматизма граждан; развитие национальной культуры
Реформа 7 — государственный сектор как лидер изменений	Повышение роли центральных и местных госорганов и организаций; переосмысление роли государства, повышение производительности государственного аппарата за счет цифровизации процессов управления, регулирования и баз данных

Примечание. Разработано авторами.

Приоритетные политики реализации — это принципы и задачи, реализация которых осуществляется в рамках государственных программ и планов в период до 2025 г. (табл. 2):

Т а б л и ц а 2

Приоритетные политики реализации Стратегии «Казахстан-2050»

Политики реализации	Принципы и задачи государственных программ и планов до 2025 г.
Политика 1 — макроэкономическая политика	Устойчивость бюджета и снижение нефтяного дефицита, обеспечение гибкости денежно-кредитной политики и координация с финансовой и структурной политикой; обеспечение макроэкономической стабильности
Политика 2 — конкурентоспособность отраслей экономики	Поддержание качества роста базовых отраслей, повышение их операционной эффективности и углубление переработки; выход на региональные рынки новых продуктов и услуг через развитие новых компетенций
Политика 3 — политика развития финансового рынка	Повышение эффективности финансирования и инвестирования (финансовой устойчивости банковского сектора и кредитования, развитие международного финансового центра, финансовой грамотности населения)
Политика 4 — политика активного привлечения инвестиций	Привлечение и удержание инвестиций за счет улучшения инвестиционного климата в стране, улучшения инфраструктуры по работе с инвесторами
Политика 5 — политика повышения качества жизни	Обеспечение базового уровня жизни людей, улучшение здоровья населения; оптимизация систем социального обеспечения и страхования и системы пенсионного обеспечения, повышение доступности жилья согласно Целям устойчивого развития ООН
Политика 6 — политика в области «зеленой экономики» и охраны окружающей среды	Обеспечение экологической безопасности и устойчивого развития; развитие альтернативных источников энергии; повышение качества воздушного бассейна, водных и земельных ресурсов; развитие безотходных технологий; сохранение биологического разнообразия; повышение энергоэффективности и энергосбережения, снижение энергоемкости ВВП
Политика 7 — проактивная внешнеэкономическая политика	Создание благоприятных условий для эффективного участия РК в международных интеграционных процессах; усиление позиций страны на внешних рынках; расширение политического, социально-экономического сотрудничества РК с международными институтами

Примечание. Разработано авторами.

Президент Казахстана Н. Назарбаев выделил цифровизацию всех аспектов общественной деятельности как один из 5 глобальных мега-трендов планеты [6]. Одним из мировых трендов является рост конкурентоспособности человеческого капитала [7]. По форсайт-прогнозам, к 2025 г. сформируется пакет новых технологий в мировом производстве, что потребует принципиально новых компетенций от работников и общества в целом [8]. Создание цифровой платформы, цифрового пространства в РК и регионе Центральной Азии (ЦА) невозможно без конкурентоспособных IT-специалистов, лидеров инноваций и науки в области информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Для повышения эффективности ресурсного потенциала вузы новой экономики должны: а) стать центрами генерации новых знаний и инноваций; б) обеспечить квалифицированными кадрами потребности экономики; в) воспитать духовно-интеллектуальную элиту общества для выведения страны на качественно новый уровень развития.

Потенциал цифровизации кроется в выстраивании взаимосвязей между конкурентными преимуществами экономик в регионе и мире, обмене опытом, инновационно-технологическими факторами. В связи с этим согласно Государственной программе «Цифровой Казахстан» на 2018–2022 гг. цифровая экономика должна расти опережающими экономический рост темпами. К 2025 г. Казахстан

должен войти в тридцатку международного рейтинга цифровой конкурентоспособности. При этом были учтены глобальные вызовы и возможности цифровой эпохи для экономики РК и определены направления: 1) построение долгосрочных институтов инновационного развития для устойчивой цифровизации; 2) обеспечение прагматичного старта программы, включающего конкретные проекты в реальном секторе экономики.

Исходя из этого Стратегическим планом развития Казахстана [9] выделены прорывные системные реформы (рис. 1), расшифровка которых приведена выше в таблице 1.

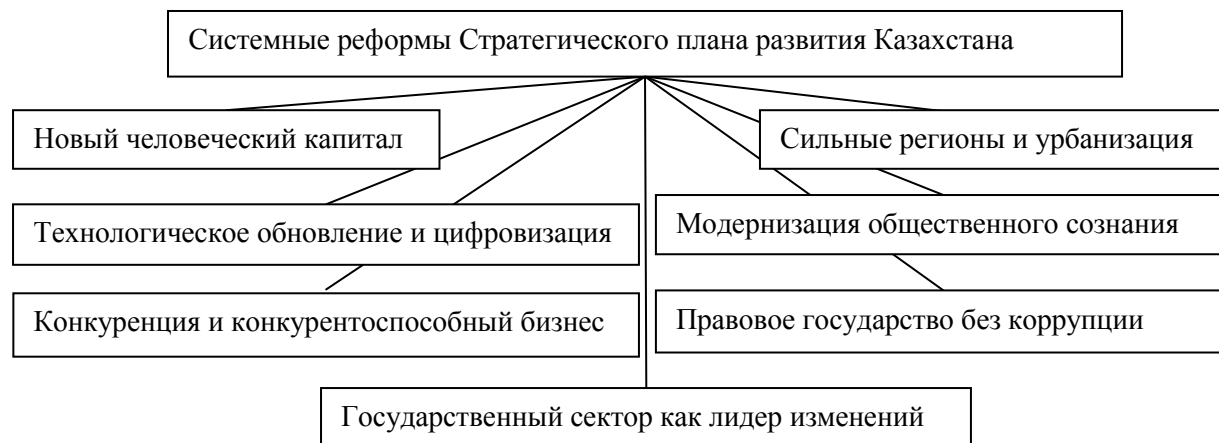

Рисунок 1. Системные реформы Стратегического плана развития Казахстана (разработано авторами)

Казахстану предстоит за 10 лет построить цифровой сектор как новую отрасль экономики, охватывающую все сферы жизнедеятельности страны. В качестве стартового маневра действует стратегия ускоренной цифровизации 10 отраслей, включая энергетику, агропромышленный комплекс, промышленность, логистику и сектор информационных технологий и др., что стратегически позволит создать не менее $\frac{1}{3}$ экономического прироста в год за счет секторов цифровой экономики.

Архитектура программы цифровой трансформации обуславливает создание широкой экосистемы изменений, базирующейся на 4-х векторах: 1) цифровизация базовых отраслей экономики; 2) развитие мобильного государства; 3) формирование креативного общества; 4) создание новой инфраструктуры для цифровой трансформации страны. В связи с этим в стране должны быть сформированы институты долгосрочного инновационного развития для успешного функционирования субъектов и бизнеса цифровой экономики.

В настоящее время основные проблемы национальной экономики сводятся к снижению глобального индекса конкурентоспособности РК, высокому уровню коррупционных рисков, низкому качеству образования, а также недостаточному уровню развития НИОКР, особенно в базовых отраслях — точках роста экономики — в горно-металлургическом, нефтегазовом и агропромышленном комплексах, капитальном строительстве.

Повышение конкурентоспособности экономики Казахстана и качества жизни населения возможно через инновационное развитие цифровой экономики. Причем технологическое обновление и цифровизация подразумевают изначально создание нового инновационного продукта в цифровой форме на базе новых функционалов и потребительских свойств. В рамках технологий будущего можно выделить основные тренды цифровой экономики: искусственный интеллект и развитие робототехники (AI), облачные технологии и сервисы (Cloud), большие данные (Big Data), интернет вещей (IoT), технологии дополнительной реальности (Augmented Reality). Реализация государственных программ (ГП) по цифровой экономике обусловит следующие преимущества: развитие социально-экономической базы общества, рост производительности труда, улучшение макроэкономических показателей (ВВП, повышение статуса РК на международном уровне, сокращение отставания в сфере цифровых технологий от ведущих стран, обеспечение занятости населения и повышение конкурентоспособности страны.

По мнению экспертов Всемирного банка (ВБ), глобальный индекс конкурентоспособности на 50 % обеспечивается институтами госуправления, а 50 % приходится на институты гражданского общества и бизнес-сектора. В рейтинге конкурентоспособности в 2017–2018 гг. Казахстан за-

нял 57-е место из 137 стран, отмечается снижение по сравнению с прошлым годом (53-я позиция). В условиях цифровизации конкурентоспособность национальной экономики зависит от эффективно-процессно-ориентированного выбора оптимальных решений и схем реализации деятельности экономических агентов. При этом информация трансформируется в знания как основной фактор осуществления производственно-хозяйственной деятельности. А далее речь идет об интеграции знаний отдельных субъектов фирмы/региона/государства и их трансформации в определенную систему решения/реализации текущих и стратегических задач. При этом немаловажен необходимый и достаточный уровень изученности цифровизации знаний субъектов (региона/государства/государств).

На наш взгляд, от состояния и решения этих вопросов зависит реализация государственных и национальных программ (Третья модернизация РК — Новая модель экономического роста, «Рухани жаңғыру», «Цифровой Казахстан») и, как следствие, цифровизация экономики и информатизация всей страны. Сегодня, по данным экспертов, среднегодовой темп цифровизации в Казахстане составляет 23 %. Согласно Проекту ГП «Цифровой Казахстан» (ГПЦК), разработанному на основе Послания Президента Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 г., «...по прогнозам ведущих мировых экспертов, к 2020 г. 25 % мировой экономики будет цифровой, и внедрение технологий цифровизации экономики, позволяющих государству, бизнесу и обществу эффективно взаимодействовать, становится все более масштабным и динамичным процессом. Цифровой разрыв между государствами-лидерами и отстающими странами увеличивается год от года... По уровню цифровой зрелости наша страна относится к «догоняющим» странам, и в рейтинге VCG E-intensity в 2016 г. заняла 51 позицию из 73 ...».

Показатели готовности отечественных субъектов к внедрению элементов Индустрии 4.0 на настоящий период представлены в таблице 3.

Т а б л и ц а 3

Готовность субъектов РК к внедрению Индустрии 4.0

Субъекты реального сектора экономики РК	Индустрия 2.0	Индустрия 3.0	Индустрия 4.0
Предприятия обрабатывающей промышленности, %	80	3	..?*
Предприятия добывающей (горнорудной) промышленности, %	60	21	..?*

Примечание. Источник: данные МИР РК. (*Пояснения представлены ниже.)

Оценку готовности РК к цифровизации наглядно показывает презентация специального проекта журнала «National Business» и АО «Кселл» [10], в которой приведены результаты отчета компании КРМГ и АО «Национальный инфокоммуникационный холдинг «Зерде». В работе исследовано текущее состояние рынка ИКТ в Казахстане и происходящей цифровой трансформации. Исполнителями отмечено, что реальный сектор экономики имеет слабые знания о цифровых технологиях и затрудняется в оценке перспектив цифровизации. Объем казахстанского рынка ИКТ за 9 месяцев 2017 г. составил 1011 млрд тенге. В КРМГ отметили снижение этого показателя по отношению к аналогичному периоду 2016 г. на 18 %. По отношению к ВВП РК сократилась и доля отрасли ИКТ — с 3,9 % в 2015 г. до 3,5 % в 2017 г. За 2017 г. ИКТ-рынок РК составил 1451 млрд тенге (данные журнала «National Business»). По мнению К. Аушева, руководителя группы консультирования в области ИТ КРМГ в РК, для развития ИКТ следует совершенствовать инфраструктуру: необходим широкополосный доступ (ШПД) в интернет во всех населенных пунктах страны и повышение уровня проникновения 4G [11]. Телеком в цифровой трансформации бизнеса (цифровизации) может стать лидером. В общем объеме продаж Кселл продукты для корпоративных клиентов превысили 50-процентный порог. Кселл как бизнес-партнер для своих клиентов переходит на уровень экосистемы: оператор связывает своих партнеров, B2B клиентов и их конечных потребителей, создавая ценность на различных уровнях.

По оценкам экспертов, одно из ключевых мест среди глобальных вызовов занимают кибер-риски и риски новых (disruptive) технологий [12]. Бизнесу необходима четкая цифровая стратегия, от которой зависит место компании в бизнес-среде. Результаты опроса (самого крупного по охвату, как в мире, так и в РК) в 2018 г. IT-директоров более 20 крупнейших компаний РК, КРМГ выявили связь приоритетов компаний с увеличением операционной эффективности (79 %), улучшением биз-

нес-процессов (68 %), созданием инновационных продуктов и услуг, а также внедрением VI-инструментов (соответственно по 53 %) опрошенных. Причем выводы аналогичны для глобального и отечественного рынков, а именно: 1) отношение к кибер-рискам, которыми интересуются ИТ-руководители, точнее, Советы директоров, ответственные за управление ими. Компании увеличивают бюджеты на информационную безопасность и в целом пытаются найти баланс между рисками и возможностями (к слову, по данным международных экспертов, рынок международной безопасности оценивался в 2015 г. в 105 млрд долл. США, а в 2021 г. его рост составит 182 млрд долл. США, при среднем ежегодном росте 9,5 %); 2) дефицит квалифицированных кадров. В РК, как и в мире в целом, более всего спрос отмечается на специалистов по большим данным, отмечают эксперты.

Интерес казахстанских компаний к новым цифровым технологиям оценен следующим образом: 1-е место — Big Data (75 %), 2-е — облачные технологии (45 %), 3-е — блокчейн (40 %) и 4-е — Интернет вещей (30 %).

Специалисты холдинга Centras Group отмечают для РК необходимость: а) улучшения условий ведения бизнеса, б) стимулирования спроса и продвижения казахстанских ИКТ-товаров и услуг на внутреннем рынке; в) совершенствование доступа к финансам; г) развитие человеческого капитала. В целом в казахстанских компаниях внедрение инноваций упирается в общую отсталость процессов, которые, по их мнению, зарегламентированы и зарегулированы государством и не дают развиваться. Исследование холдинга о готовности казахстанских компаний к Индустрии 4.0 охватило 135 отечественных компаний в различных секторах экономики, с объемом годовой выручки от 10 млн до 10 млрд тенге. Выводы исследования сводились к тому, что реальный сектор пессимистичен в оценке своей готовности к технологической революции. У бизнеса нет четкого понимания «для чего это нужно?». Большинство отечественных производителей пока не внедряют элементы Индустрии 4.0. в силу: дороговизны внедрения, отсутствия специалистов и финансовых ресурсов. Также большинство респондентов считают, что ГП имеют низкую результативность. В отчете указано, что «реальным и основным источником отраслевой компетенции на казахстанском рынке является сама компания и ее специалисты. При этом почти 70% респондентов считают, что отраслевая система подготовки кадров для обеспечения перехода к Индустрии 4.0 находится в неудовлетворительном состоянии, что свидетельствует о необходимости, в первую очередь, начать с развития внутренней инфраструктуры (образовательной системы, системы подготовки кадров)».

Согласно мировым рейтингам цифровой конкурентоспособности отмечается отставание корпоративного сектора в области цифровых внедрений, поэтому необходимы стимулы к внедрению цифровых технологий для предпринимателей, в частности: совершенствование нормативной базы и создание условий для привлечения инвестиций в цифровые проекты [13]. Все это вкуче повысит спрос на услуги, сервис IT-компаний. Упор на отрасли при запуске программы цифровой трансформации обусловит необходимость быстро сформировать как отраслевой, так и пространственный каркас цифровой экономики [14].

По мнению директора подразделения на Ближнем Востоке Boston Consulting Group А. Тюрпица, мировому сообществу необходима комплексная стратегия цифровизации. Успех программ цифровизации зависит от цифровой трансформации традиционных отраслей, развития человеческого капитала, цифровизации государственных услуг и развития цифровой инфраструктуры. Причем участие частного сектора не должно ограничиваться, акцент будет поставлен на быстрые результаты и современные технологии. К позитивным намерениям Казахстана по цифровизации отнесено то, что Казахстан является одной из 15 стран мира, которая запускает комплексную программу и все 4 компонента успеха: «Казахстан вступает в новую цифровую эру. Цифровая революция — это основной фактор. 90 % всех глобальных данных были созданы всего за последние 2 года. 99 % данных в мире уже оцифрованы. 35 млрд устройств по всему миру генерируют данные каждый день. Это в 5 раз выше, чем общая численность населения мира». Он отметил высокие возможности Казахстана войти в 30-ку наиболее развитых стран в ближайшие 10 лет.

По большому счету, для нашей страны процессы цифровизации можно представить следующими составляющими Индустрии 4.0 (рис. 2):

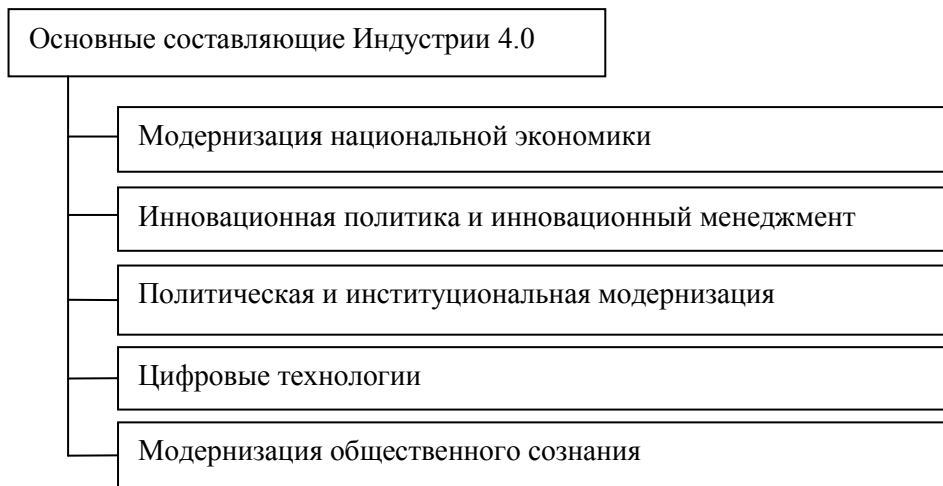

Рисунок 2. Основные составляющие Индустрии 4.0 (разработано авторами)

Процесс модернизации общественного сознания нацелен на повышение открытости и конкурентоспособности населения страны и выдвигает следующие задачи: воспитание всесторонне и гармонично развитой личности в духе казахстанского патриотизма, укрепление у казахстанцев гражданской активности и патриотизма; возрождение уважения к традициям, истории и культуре народа; создание информационной инфраструктуры для повышения гражданской активности.

В целях реализации задач Стратегического плана и Послания Президента Республики Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» на ближайшую и долгосрочную перспективы необходима разработка новых инновационных программ, связанных с обеспечением стабильности и повышением эффективности роста национальной экономики и ее успешной интеграции в международные и региональные группировки и союзы. Цифровизация в странах ЦА необходима в целях наращивания объемов трудовых и капитальных ресурсов, а также повышения производительности и взаимосвязанности отраслей. Казахстан обладает наиболее привлекательной экономикой в регионе, за последние 12 лет 80 % всех привлеченных в регион инвестиций пришлось на долю РК.

Цифровизация всех сфер экономики, по сути, — это основа для создания качественно новых моделей производства, бизнеса, торговли, логистики, управления, изменяет формат образования, здравоохранения, госуправления, коммуникаций между людьми и, следовательно, новой парадигмы развития государства, экономики и всего социума. Управление внешнеполитической сферой государства/региона обуславливает: управление факторами внутренней и внешней среды, управление саморазвитием субъектов, управление текущей и стратегической деятельностью отдельных субъектов и системы в целом, управление знаниями индивидуальными, командными, сетевыми и т.д. Это предусматривает изучение системных связей, обеспечение эффективной политической, экономической и национальной безопасностью стран-партнеров, определение конфигурации их многовекторной политики, выявление рисков, связанных с изменениями геополитической ситуации на глобальном и региональном уровнях. В связи с этим основные направления внешней политики РК и стран ЦА можно представить так (рис. 3).

- Разработка методологических подходов к изучению многовекторности и безопасности во внешней политике РК и стран ЦА при анализе существующих концепций в области международной экономики.
- Исследование факторов безопасности РК и стран ЦА и Каспийского региона в современный период с учетом современных глобальных вызовов.
- Оценка предпосылок экономического развития РК и стран ЦА при выявлении тенденций и особенностей функционирования мирохозяйственной системы. Совершенствование внешней политики РК по отношению к странам ЦА с учетом успешного опыта внешнеэкономической деятельности передовых стран и разработка основных направлений многовекторной и безопасной внешнеэкономической политики РК с учетом возможностей и перспектив развития отечественной экономики.
- Изучение вопросов дву- и многосторонних политических и экономических связей РК и стран ЦА на базе интеграции в региональные и международные структуры с учетом реалий экономического, геополитического и цивилизационного формата

Рисунок 3. Основные направления внешней политики Казахстана и стран ЦА (разработано авторами)

Современные внешнеэкономические процессы отражают изменения в глобальной экономике и политике. Для РК и стран ЦА, находящихся в поиске выхода из сырьевой зависимости и модернизации экономик, эти вопросы имеют актуальное значение. Другие проблемы связаны с обострением геополитической ситуации в мире и регионах. В настоящее время представлены различные аспекты глобализации, начиная с проблем и переделов, связанных с растущей регионализацией и глобальными тенденциями, ростом социальных проблем, последствия которых нашли отражение в росте напряженности как реакции на ухудшение факторов жизнеобеспечения в регионах и на местах [15]. Для зарубежных экспертов по геополитике Казахстан и страны ЦА представляют интерес с точки зрения изучения их истории — границ, особенностей экономик, этнических и конфессиональных проблем, а также в силу значимости региона и наличия природных ресурсов, прежде всего энергетических. РК и страны ЦА тесно связаны с РФ и КНР, с учетом чего исследование данных вопросов предусматривает рассмотрение исторических и идеологических конструкций в политике РФ и КНР в отношении стран ЦА.

В условиях поиска финансово-экономических, инновационно-технологических, инфраструктурных, транзитных и проч. факторов региональной интеграции происходящие изменения в мире и/или регионах требуют перезагрузки программ и обновления концепции интеграции. Речь идет о разработке новых интеграционных проектов, что связано, в первую очередь, с изменением содержания политического порядка и институциональной основы государств мирового сообщества. В связи с этим, по мнению российских специалистов, необходимо развитие сетевой модели управления в странах ЦА с учетом геостратегической инициативы стран-лидеров [16], в частности Китая, как одного из драйверов роста мировой экономики.

В современной политике Китая присутствуют масштабные амбиции и перспективное видение. Во внешней политике страна следует доктринам: «Диалог и сила», а также «Завоевание всемирно-исторического признания». *Мирное развитие* и *гармоничное общество*, по заверениям Председателя Си Цзиньпина, являются частью *Китайской мечты*. В реализации принципов *новой открытости* Китая особое значение имеют проекты «Экономический пояс Шелкового пути» (Silk Road Economic Belt) и «Морской шелковый путь» (Maritime Silk Road). Проект «Новый Шелковый путь» «Belt and Road» — Initiative представляет видение — перспективную модель порядка в рамках международной системы. Оба пути (OBOR) предполагают создание единой транспортной сети (железные дороги, автотрассы, воздушные и морские пути, нефте- и газопроводы, линии электропередач и коммуникационные узлы), а также инфраструктуры для их обслуживания и производственных кластеров. При этом промышленные производства, строительная сфера, металлургия, энергетика, финансы, коммуникация, логистика и туризм будут представлять интегрированный экономический коридор. В связи с этим необходим центр управления интеграционными процессами в регионе, который обеспечит разработку методологии, разработку стандартов, технологии управления, анализ, консалтинг и т.д. Создание единого рынка и континентальной области свободной торговли окажет значительное влияние

на экономическую карту региона и мира и будет способствовать формированию нового политического и экономического миропорядка. По оценке КНР, проект «Belt and Road» – Initiative [17]:

- является инклюзивным (учитывая открытость проекта для других стран);
- создает кооперационный формат с учетом экономических коридоров, в которые Китай осуществляет масштабные инвестиции;
- с учетом интересов основных ключевых и пограничных проблем имеет четкое внутри- и внешнеполитическое измерение.

Маршрут OBOR охватывает 32 страны с населением 4,4 млрд и совокупной экономической способностью около 21 млрд долл. США, что составляет 63 % мирового ВВП. В последние годы объемы торговли Китая с этими странами превысили 1 млрд долл. (¼ общего объема внешней торговли). При этом объем торговли возрос на 19 % в год и составил 4 % общего объема роста торговли. Однако существует еще больше возможностей для экономического роста: согласно 5-летним планам развития экономики импорт Китая превышает 500 млрд долл.; предполагается выезд за рубеж свыше 500 млн китайских туристов, прежде всего в страны, входящие в проект «Новый Шелковый путь».

Масштабы «Шелкового пути» многовекторны: речь идет о развитии инфраструктуры, политической координации, поддержке торговли и экономики, а не только о торговле шелком, чаем, пряностями, фарфором и т.д. То есть конечным продуктом этого является создание новой модели глобализации и одноименного «культурного коридора» [18].

Формирование новой формации регионального/международного/мирового масштаба в настоящее время и на перспективу происходит в виде активно развивающейся цифровой индустрии, причем цифровизация процессов эволюции общества затрагивает практически все аспекты мирового экономического развития. Инфокоммуникационные технологии становятся одними из основных инструментов социально-экономического развития субъектов разного уровня. Их совершенствование во внешнеполитической и внешнеэкономической сферах стран-участниц обуславливает следующие основные направления:

- создание новых рынков сбыта продукции и оказания услуг;
- стимулирование развития и модернизации национальных экономик стран региона;
- изменение структуры экспортно-импортной политики стран-участниц;
- индустриализация отсталых и депрессивных регионов в странах региона;
- совершенствование государственной политики стран-участниц в сферах внутренней и внешней миграции;
- укрепление курсов национальных валют стран региона;
- повышение конкурентоспособности и эффективности национальных экономик стран региона;
- совершенствование внешней политики стран-участниц в деле обеспечения национальной безопасности и предотвращения возможных конфликтных угроз и актов противостояния.

По мнению международных экспертов, цифровизация экономик становится ключевым фактором развития региона Центральной Азии. В регионе активно развиваются информационные технологии, бизнес-процессы и производства переходят на автоматизированные системы, растет цифровая безопасность. Это касается всех областей, начиная от «умных городов» и заканчивая электронным правительством. По оценкам А. Беклемишева, регионального директора IDC в Центральной Азии, в Узбекистане прошел облачный форум, где обсуждались облака для цифровой трансформации. В стране идет активная проработка цифровых проектов. Программы «умного города» реализуются в Душанбе и Бишкеке [19].

Менеджер по развитию бизнеса Trend Micro в Центральной Азии Н. Рахимов отмечает, что вхождение международных компаний на наш рынок предполагает распространение мирового опыта. Важно распространение опыта таких стран, как Сингапур, Малайзия, Япония и США в регионе ЦА. Для сопредельных стран важен опыт Казахстана в этом направлении. Особое внимание привлекает разработанная в РК программа «Цифровой Казахстан». В рамках национального проекта инновации будут внедрены в государственном секторе, экономике и экосистеме.

По данным отраслевых министерств и ведомств, меры по цифровизации в базовых отраслях показывают рост производительности и позитивные результаты развития цифровой экономики:

- автоматизация процессов на уранодобывающих предприятиях позволила за год повысить производительность «АО НАК «Казатомпром» на 10 % всего за один год;

- за счет внедрения системы Trip Optimizer на казахстанских локомотивах достигнуто 5 %-ное снижение расхода топлива; уровень вредных выбросов снижен на 3-17 %;
- внедрение цифровых систем обработки и обмена информацией в транспортной отрасли позволило снизить срок доставки грузов по направлению Азия–Европа до 12 дней и обеспечить темпы роста контейнерных перевозок на уровне 100 % в год;
- в целом, по прогнозам, к 2022 г., в результате реализации ГП по цифровизации, дополнительный прирост ВВП составит 30 %;
- расширение экономики и образование новых отраслей приведут к созданию 300 тыс. новых рабочих мест;
- финансовый сектор (наиболее чувствительный к передовым технологиям) широко применяет цифровые решения; необходимо и далее продвижение новых финансовых технологий и инструментов;
- растущая значимость транспортных сетей в росте объемов мировой торговли;
- определяющим фактором ускоренного роста экономики Казахстана в 2017 г. стало расширение торговли и связанных с ней отраслей;
- рост объема экспорта из РК в 2017 г. составил 31,6 %;
- рост объема транзитных контейнерных перевозок достиг 42 %;
- инфраструктурный потенциал РК позволяет абсорбировать двух- и трехкратное увеличение спроса на транзит и транспортировку грузов; ядром инфраструктурной политики РК является таргетирование времени транзита товаров и пропускной способности путей сообщения;
- для развития информационного транзитного потенциала в РК решается вопрос строительства оптической линии связи по дну Каспийского моря, соединяющей Китай и Европу, минуя РФ. Рассмотрен проект по обеспечению строительства оптоволоконных сетей связи в 1872 сельских населенных пунктах с населением более 2 млн чел., реализация планируется на 2019 г.;
- решается вопрос полного обеспечения высокоскоростным Интернетом всех населенных пунктов путем спутниковой связи;
- фактором роста транзитного потенциала является синхронизация торговой политики с крупными торговыми партнерами РК; применение единой тарифной политики по маршруту Китай–Казахстан–Россия–Беларусь–Европа эффективно в ежегодном наращивании объемов перевозок;
- развитие Транскаспийского транспортного пути значительно расширит географию контейнерного и логистического сервисов в Евразии;
- для обеспечения бесперевалочной отгрузки транзитных грузов и развития транскаспийских мультимодальных перевозок на Каспии в 2017 г. реализован проект по строительству паромного комплекса в порту Курык, мощностью 6 млн т; транспортно-транзитный потенциал РК усилит роль транспорта в мировом потоке добавленной стоимости;
- запуск программы приватизации важен для роста конкурентоспособности национальной экономики. Приватизация — один из механизмов повышения конкурентоспособности и рыночной ориентированности экономики РК, в 2018 г. в РК начал работать Международный финансовый центр Астана (МФЦА) как основной оператор процессов приватизации в Казахстане; сокращение государственного сектора в экономике до 15 % соответствует стандартам развитых стран мира;
- на Саммите глав государств стран-участниц ЕАЭС (2018 г.) Казахстаном предложено создать Офис управления инициативами цифровой повестки на базе Международного технопарка ИТ-стартапов Astana Hub;
- для членов ЕАЭС будет создана Единая интегрированная Евразийская электронная биржа труда;
- с участием глав правительств-членов ЕАЭС и международных экспертов по цифровым технологиям в Алматы (2018 г.) состоялся Форум «Цифровая повестка в эпоху глобализации»;
- Астана, Алматы, Караганда, Актобе и Шымкент перейдут на цифровые системы и получат статус «Smart City»;
- 14 горнодобывающих компаний страны проведут модернизацию и цифровизацию производств;
- для внедрения цифровых технологий планируется нормативно-правовое регулирование (2018 г.);

– будет проведено подключение к ШПД оставшихся населенных пунктов к 2021 г.; 82 % населения РК будет охвачено интернетом с ШПД и т.д.

Таким образом, для Казахстана в современных условиях с целью обеспечения национальной безопасности страны в рамках цифровой экономики необходимо определить стратегические цели и задачи, которые должны учитывать приоритетность сохранения государственных и национальных интересов, суверенитета государства и устойчивого повышения уровня жизни населения нашей страны. При этом актуальными представляются проработка вопросов нормативно-правовой базы для решения поставленных задач по цифровизации и стимулирования инновационных цифровых проектов и разработок.

Реализация данных направлений представляется основой успешности внешней политики государств региона ЦА и будет способствовать достижению важнейшей цели взаимовыгодного сотрудничества и содействия в деле региональной интеграции. Это один из путей к региональному и далее — к глобальному экономическому росту в посткризисных условиях, как драйвер экономического развития, а также к региональному и глобальному выравниванию существующих моделей взаимодействия и сотрудничества. Речь идет о формировании новой цифровой модели региональной интеграции и инновационной модели регионального сотрудничества и успешного взаимодействия стран-партнеров.

Для формирования нового цифрового пространства в условиях модернизации и индустриализации экономик Казахстана и стран Центральной Азии приоритетной является необходимость изучения глобальных вызовов и технологических трендов будущего с учетом региональных и национальных особенностей развития стран-участниц сотрудничества. При этом, на наш взгляд, правомерно создание институтов для решения совместных тактических задач и стратегических направлений взаимодействия на перспективу, а также органов регионального уровня для доработки программ (в случае необходимости решения текущих непредвиденных проблем и ситуаций и принятия экстренных мер по их устранению) и планов по цифровизации национальных экономик и взаимосвязанных отраслей и секторов. Это приоритетно, прежде всего, по отношению к кибер-рискам. Институты в сфере региональной цифровизации необходимы и для решения проблем с дефицитом квалифицированных кадров, в части их подготовки и переобучения, особенно в настоящее время речь идет об отраслевых специалистах по Big Data. По большому счету, работу в этом направлении правомерно начинать с развития внутренней инфраструктуры: а) образовательной системы в стране в целом; б) обновленной системы подготовки кадров в сфере цифровизации.

Для Казахстана необходимо преодолеть зарегулированность со стороны государства для развития цифровизации, а также недостаточный уровень готовности отечественного бизнеса к индустриальной революции, выработать четкие контуры перспектив и возможностей цифровой экономики для развития бизнес-сообщества и органичного встраивания его в общую структуру национальной экономики. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость: 1) создания благоприятной бизнес-среды; 2) стимулирования спроса и продвижения отечественных ИКТ-товаров и услуг на внутреннем рынке и последующего освоения внешних рынков; 3) совершенствования доступа к финансам с целью преодоления дефицита финансовых ресурсов; 4) развития человеческого капитала; 5) повышения результативности государственных программ, совершенствования нормативной базы и создания условий для привлечения инвестиций в цифровые проекты; 6) преодоления отставания корпоративного сектора в области цифровых внедрений; 7) формирования отраслевого и странственного каркаса цифровой экономики.

Другими словами, речь идет об использовании системного подхода к развитию комплексной стратегии цифровизации, охватывающей все уровни и сферы общественной деятельности с целью эффективного обмена информацией и сотрудничества между основными субъектами цифрового пространства: государством, бизнесом, отраслевыми министерствами, населением.

Список литературы

1 Сактаганова Л. Цифровизация Казахстана — ключевой фактор развития / Л. Сактаганова // Юридическая газета. — 2017. — 15 сент. (№ 71). — С. 1–2.

2 Послание Президента Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» (г. Астана, 31 января 2017 года); Нос И. Модернизация 3,0 — новые индустрии: Грандиозный мир «больших данных» / И. Нос // Казахстанская правда. — 2017. — 28 февр. (№ 41). — С. 1, 3.

- 3 Ставка на цифру: Назарбаев призвал развивать высокотехнологический сектор // Деловая неделя. — 2017. — 15 сент. (№ 32). — С. 1–2; Касымбек Ж. Цифровизация промышленности / Ж. Касымбек // Литер. — 2017. — 30 сент. (№ 146). — С. 7; Шестернёва С. Цифровой Казахстан: важная роль новых технологий / С. Шестернёва // Литер. — 2017. — № 111. — С. 1.
- 4 Нургалиев Д. Драйверы экономического роста / Д. Нургалиев // Казахстанская правда. — 2017. — 20 сент. (№ 180). — С. 3; Малтабаров А. Модернизация экономики Казахстана в аспекте четвертой промышленной революции / А. Малтабаров // Казахстан в глобальных процессах. — 2017. — № 1. — С. 6–25.
- 5 Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года от 15 февраля 2018 года. — Астана, 2018.
- 6 Мамин А. Вопрос цифровизации экономики является одним из приоритетных [Электронный ресурс] / А.Мамин. — Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4920096-vopros-tsifrovizatsii-ekonomiki.html>.
- 7 Каркас национальной идентичности: беседа с ректором Карагандинского государственного университета им. Е. Букетова, доктором юридических наук, профессором Е. Кубеевым // Казахстанская правда. — 2017. — 15 июня (№ 113). — С. 4.
- 8 Цифровизация — важнейший приоритет Послания. 24 февраля 2018 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://liter.kz/ru/articles/show/43278-ifrovizaciya_vazhneishii_prioritet_poslaniya; Майдыров С.Г. Информация и знания — основные экономические ресурсы, их особенности в постиндустриальном обществе / С.Г. Майдыров // «Тұран» университетінің хабаршысы. — 2017. — № 2. — С. 52–56; Шестернёва С. Модернизация системы образования: достижения, проблемы, решения / С. Шестернёва // Литер. — 2017. — 26 июля (№ 110). — С. 1; Доскеева Г.Ж. К вопросу о реализации политики социальной модернизации регионов Казахстана / Г.Ж. Доскеева // «Тұран» университетінің хабаршысы. — 2017. — № 3. — С. 66–71; Третья модернизация: социальная составляющая: интервью с министром труда и социальной защиты населения РК Т. Дуйсеновой // Казахстанская правда. — 2017. — 14 июля (№ 133). — С. 3.
- 9 Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» от 10.01.2018 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz/>.
- 10 Асланова Н. Цифровизация в Казахстане: основные проблемы и вызовы. 10 июля 2018 г. [Электронный ресурс] / Н. Асланова. — Режим доступа: <http://profit.kz/news/48477/Cifrovizaciya-v-Kazahstane-osnovnie-problemi-i-vizovi/>.
- 11 Давыдова О. Подключение сел к интернету — важный проект «Цифрового Казахстана» / О. Давыдова // Литер. — 2017. — 27 сент. (№ 145). — С. 2.
- 12 Калайчиди А. Киберцит страны / А. Калайчиди // Казахстанская правда. — 2017. — 14 марта (№ 51). — С. 3; Казахстанцы — первые в кибербезопасности // Литер. — 2017. — 1 июня (№ 80). — С. 8.
- 13 Кушекбаев Е.Б. Назначение и особенности корпоративной культуры / Е.Б. Кушекбаев // «Тұран» университетінің хабаршысы. — 2017. — № 3. — С. 204–209.
- 14 Хохлова М. Новая архитектура цифровой экономики / М. Хохлова // Банки Казахстана. — 2017. — № 9. — С. 28–30.
- 15 Окно цифровых инициатив: [интервью с председателем коллегии Евразийской экономической комиссии Тиграном Саркисяном] // Казахстанская правда. — 2017. — 13 дек. (№ 240). — С. 6.
- 16 Бирюков С. «Новый Шелковый путь» и евразийская интеграция: конвергенция проектов как шанс на развитие [Электронный ресурс] / С. Бирюков. — Режим доступа: <https://www.geopolitica.ru/article/novyuy-shelkovyuy-put-i-evraziyskaya-integraciya-konvergenciya-proektov-kak-shans-na-razvitiye>.
- 17 Godehart N. Chinas «Belt and Road» — Initiative — eine deutsche Perspektive / N. Godehart // WeltTrends. — N 116. — Juni 2016. — S. 36.
- 18 Grinberg R.S. Einiges Eurasien oder Seidenstrasse? Eine scheinbares Dilemma / R.S. Grinberg, I.W. Starikov // WeltTrends. — N 116. — Juni 2016. — S. 48.
- 19 Цифровизация экономик становится ключевым фактором развития Центрально-Азиатского региона. 06.12.2017 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://kazakh-tv.kz/ru/view/hi-tech/page_189287_tsifrovizatsiya-ekonomikstanovitsya-klyuchevym-faktorom-r; Дементиевская О. Мир высоких технологий: Smart city: ответ на вызовы глобализации и урбанизации / О. Дементиевская // Литер. — 2017. — 8 апр. (№ 51). — С. 8.

Г.М. Дуйсен, Д.А. Айтжанова

Өнеркәсіптік революция жағдайында Қазақстанның және Орталық Азия елдерінің цифрлық кеңістігін қалыптастыру

Мақалада Қазақстанда және Орталық Азияда сыртқы саясатының қағидаттарын іске асыруда ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың негізгі бағыттары талқыланды. Назарға саяси, экономикалық, технологиялық және әлеуметтік ағымдағы жаһандық сынақтар мен өзгерістерді ала отырып, ұлттық экономикалардың цифрландыру тұрғысынан бұл мәселелерді зерделеу маңыздылығы зерттелді. Қазақстанда цифрлық экономиканың даму ерекшеліктері мен проблемалары индустриалды революция қағидалары негізінде анықталды. Ұсынылған жүйе реформалары және 2025 жылға Қазақстанның Стратегиялық жоспарын жүзеге асырудың басымдық саясаты болып табылады. Технологиялық жаңғырту шаруашылық субъектілерінің олардың сыртқы нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігінің арқасында өнімділігін арттыратынын атап өту керек. Ол жаңа экономика, үздіксіз инновациялық даму көрсеткендей, қолдануды дамыту және бизнесті қоршаған органы қажеттіліктерін тығыз өзара байланысты болуы керек, сондай-ақ жаңа технологиялар іргелі әзірлемелердің негізделуі тиіс. Сандық қоғамды дамыту, халықтың сауаттылығын арттыру, салалық контексте ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласында мамандар мен басқарушы персонал қажет. Мұның бәрі

бірге ел бастаған инновациялық экожүйесін дамытуға бағытталған және аймақтық формат одан әрі Қазақстан мен Орталық Азияның көпвекторлы сыртқы саясатына сәйкес келеді.

Кілт сөздер: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, жаһандық қауіптер, сыртқы саясат, ұлттық экономика, өңірлік ынтымақтастық, көпвекторлы, қауіпсіздік.

G.M. Duisen, D.A. Aitzhanova

Formation of the digital space of Kazakhstan and the Central Asia countries in the conditions of industrial revolution

The paper considers the key directions of the use of information and communication technologies in the implementation of the principles of foreign policy of Kazakhstan and the countries of Central Asia. The importance of studying these issues in the conditions of digitalization of national economies is determined taking into account modern global challenges and changes in political, economic, technological and social character. The peculiarities and problems of the development of the digital economy in Kazakhstan are determined on the basis of the principles of the industrial revolution. Presented are systemic reforms and priority policies for the implementation of the Strategic Plan of Kazakhstan to 2025. It is noted that technological modernization will increase the productivity of economic entities, due to their competitiveness in foreign markets. It is shown that the new economy is based on the continuity of innovative development, and the applied developments and needs of the business environment must be closely interrelated, and new technologies must be based on fundamental studies. To develop a digital society, increase the literacy of the population, specialists and management personnel in the field of information and communication technologies are needed in the sectoral context. All this is in tandem with the development of the innovation of the ecosystem at the country level and further in the regional format and corresponds to the multi-vector nature of the foreign policy of the RK and the countries of Central Asia.

Key words: information and communication technologies, global challenges, foreign policy, national economy, regional cooperation, multi-vector, security.

References

- 1 Saktaganova, L. (2017.). Tsifrovizatsiia Kazakhstana — kluchevoi faktor razvitiia [Digitization of Kazakhstan — a key factor for development]. *Yuridicheskaiia hazeta – Legal newspaper*, 15 September, 71, 1–2 [in Russian].
- 2 Poslanie Prezidenta Kazakhstana «Tretia modernizatsiia Kazakhstana: hlobalnaia konkurentosposobnost» (h. Astana, 31 yanvaria 2017 hoda) [Message from the President of Kazakhstan «Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness» January 31, 2017]; Nos, I. (2017). Modernizatsiia 3,0 — novye industrii: Hrandiozniy mir «bolshikh dannikh» [Modernization 3.0 - new industries: The grandiose world of «big data»]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 28 fevral, 41, 1, 3 [in Russian].
- 3 Stavka na tsifru: Nazarbayev prizval razvivat vysokotekhnolohicheskii sektor (2017) [Bet on the number: Nazarbayev urged to develop the high-tech sector; Digitalization of industry; Digital Kazakhstan: the important role of new technologies]. *Delovaia nedelia – Business week*, 15 sentiabria, No. 32, 1, 2; Kasymbek, Zh. (2017). Tsifrovizatsiia promyshlennosti [Digitization of Industry]. *Liter*, 30 September, 146, 7; Shesterneva, S. (2017). Tsifrovoi Kazakhstan: vazhnaia rol novykh tekhnolohii [Digital Kazakhstan: the important role of new technologies]. *Liter*, 111, 1 [in Russian].
- 4 Nurgaliev, D. (2017). Draivery ekonomicheskoho rosta [Drivers of economic growth; Modernization of the economy of Kazakhstan in the aspect of the fourth industrial revolution]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 20 sentiabria, 180, 3; Maltabarov, A. (2017). Modernizatsiia ekonomiki Kazakhstana v aspekte chetvertoi promyshlennoi revoliutsii [Modernization of Kazakhstan's economy in the aspect of the fourth industrial revolution]. *Kazakhstan v hlobalnykh protsessakh – Kazakhstan in global processes*, 1, 6–25 [in Russian].
- 5 Stratehicheskii plan razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2025 hoda ot 15 fevralia 2018 hoda (2018) [Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 dated February 15, 2018]. Astana [in Russian].
- 6 Mamin, A. Vopros tsifrovizatsiia ekonomiki yavliaetsia odnim iz prioritnykh [The issue of digitalization of the economy is a priority]. *zakon.kz*. Retrieved from <https://www.zakon.kz/4920096-vopros-tsifrovizatsiia-ekonomiki.html>.
- 7 Karkas natsionalnoi identichnosti: beseda s rektorom Karahandinskoho hosudarstvennogo universiteta imeni E. Buketova, doktorom yuridicheskikh nauk, professorom E. Kubeevym [Framework of national identity: a conversation with the rector of the Karaganda State University]. (2017). *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 15 iunia, 113, 4 [in Russian].
- 8 Cifrovizatsiia – vazhneishii prioritet Poslaniia. 24 fevralia 2018 [Digitalization is the most important priority of the Message. February 24, 2018]. Retrieved from https://liter.kz/ru/articles/show/43278-ifrovizatsiia_vazhneishii_prioritet_poslaniya; Majdyrov, S.G. (2017). Informatsiia i znaniia — osnovnye ekonomicheskie resursy, ikh osobennosti v postindustrialnom obshchestve [Information and knowledge — the main economic resources, their features in a post-industrial society]. *«Turan» universitetinin khabarshysy – Bulletin of the University of «Turan»*, 2, 52–56; Shesternjova, S. (2017). Modernizatsiia sistemy obrazovaniia: dostizheniia, problemy, resheniia [Modernization of the education system: achievements, problems, solutions]. *Liter*, 26 iulia, 110, 1; Doskeeva, G.Zh. (2017). K voprosu o realizatsii politiki sotsialnoi modernizatsii rehionov Kazakhstana [To the question of the implementation of the policy of social modernization of the regions of Kazakhstan]. *«Turan» universitetinin khabarshysy – Bulletin of the University of «Turan»*, 3, 66–71; Tretia modernizatsiia: sotsialnaia sostavliaushchaia: intervju s ministrom truda i sotsialnoi zashchity naseleniia RK T. Dujsenovoi [The Third Modernization: the Social Component: Interview

with the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 14 iuliia, 133, 3 [in Russian].

9 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan narodu Kazakhstana «Novye vozmozhnosti razvitiia v usloviakh chetvertoi promyshlennoi revoliutsii» ot 10.01.2018 h. [Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan «New Opportunities for Development in the Conditions of the Fourth Industrial Revolution» 10.01.2018]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz/> [in Russian].

10 Aslanova, N. (2018). Tsifrovizatsiia v Kazakhstane: osnovnye problemy i vyzovy [Digitalization in Kazakhstan: main problems and challenges]. (2018, July 10). *profit.kz*. Retrieved from <http://profit.kz/news/48477/Cifrovizatsiia-v-Kazakhstane-osnovnie-problemy-i-vizovi/> [in Russian].

11 Davydova, O. (2017). Podkliuchenie sel k internetu — vazhnyi projekt «Tsifrovogo Kazakhstana» [Connecting to the Internet - an important project of Digital Kazakhstan]. *Liter*, 27 September, 145, 2 [in Russian].

12 Kalajchidi, A. (2017). Kibershchit strany [Cybershield of the country; Kazakhstanis are the first in cyber security]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 14 mart, 51, 3; Kazakhstantsy — pervye v kiberbezopasnosti [Kazakhstanis are the first in cyber security]. *Liter*, 1 iunia, 80, 8 [in Russian].

13 Kushebaev, E.B. (2017). Naznachenie i osobennosti korporativnoi kultury [Appointment and Features of Corporate Culture]. *«Turan» universitetinın khabarshysy – Bulletin of the University of «Turan»*, 3, 204–209 [in Russian].

14 Hohlova, M. (2017). Novaia arhitektura tsifrovoi ekonomiki [New Architecture of the Digital Economy]. *Banki Kazakhstana – Banks of Kazakhstan*, 9, 28–30 [in Russian].

15 Okno tsifrovyykh initsiativ: [interviu s predsedatelem kollehiı Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii Tigranom Sarkisian] [The window of digital initiatives: [interview with the chairman of the board of the Eurasian Economic Commission Tigran Sargsyan]. (2017). *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 13 December, 240, 6 [in Russian].

16 Birjukov, S. «Novyi Shelkovyi put» i evraziiskaia intehratsiia: konverhentsiia projektov kak shans na razvitie [«New Silk Road» and Eurasian integration: the convergence of projects as a chance for development]. *geopolitica.ru*. Retrieved from <https://www.geopolitica.ru/article/novyy-shelkovyy-put-i-evraziyskaya-integratsiia-konvergentsiia-proektov-kak-shans-na-razvitie>. [in Russian].

17 Godehart, N. (2016). Chinas «Belt and Road» — Initiative — eine deutsche Perspektive [Chinas «Belt and Road» — Initiative — eine deutsche Perspektive]. *WeltTrends*, 116, 36 [in German].

18 Grinberg, R.S., & Starikov, I.W. (2016). Einiges Eurasien oder Seidenstrasse? Eine scheinbares Dilemma [Einiges Eurasien oder Seidenstrasse? Eine scheinbares Dilemma]. *WeltTrends*, 116, 48 [in German].

19 Tsifrovizatsiia ekonomik stanovitsia kliuchevym faktorom razvitiia Tsentralno-Aziatskogo rehiona 06.12.2017 [The digitization of economies is becoming a key factor in the development of the Central Asian region]. *kazakh-tv.kz*. Retrieved from [http://kazakh-tv.kz/ru/view/hi-tech/page_189287_tsifrovizatsiia-ekonomik-stanovitsia-kliuchevym-faktorom-r;](http://kazakh-tv.kz/ru/view/hi-tech/page_189287_tsifrovizatsiia-ekonomik-stanovitsia-kliuchevym-faktorom-r;_) Dementievskaja, O. (2017). Mir vysokikh tekhnolohii: Smart city: otvet na vyzovy hlobalizatsii i urbanizatsii [The world of high technologies: Smart city: a response to the challenges of globalization and urbanization]. *Liter*, 8 April, 51, 8 [in Russian].

А.А. Кочербаева¹, А.З. Стыбаева²¹Кыргызско-Российский славянский университет, Бишкек, Кыргызстан;²Бишкекский гуманитарный университет им. К. Карасаева, Кыргызстан
(E-mail: ainura_koch@mail.ru)

Влияние человеческого капитала на формирование инновационной экономики

В данной статье рассматриваются инновации в экономике и человеческий капитал, которые образуют комплекс знаний, необходимый для создания новых или преобразования старых продуктов. Анализируются предпосылки сочетания инноваций и человеческого капитала, в соответствии с которым производительность предприятия напрямую зависит от качественного состава человеческого капитала предприятия. Человеческий капитал сегодня становится важнейшим фактором экономического роста страны, основой устойчивого экономического развития. Понятие «человеческий капитал» расширено и детализировано с помощью инновационной составляющей. Учитывая современные реалии развития экономики, ее инновационную направленность и рассматривая человеческий капитал как фактор инновационного развития, авторы предлагают понятие «инновационный человеческий капитал». Это способность работника улучшать уже имеющиеся знания и вносить новые идеи, решения и новшества для их преобразования. При этом важную роль в формировании инновационного человеческого капитала играет мышление самого работника, открытое к восприятию нового, ранее неизвестного знания. Авторы делают вывод, что для оценки величины «инновационного человеческого капитала» целесообразно использовать следующие показатели: индекс человеческого развития; отношение индекса человеческого развития к ВВП; соотношение уровня образования и уровня здравоохранения; отношение уровня образованности по стране к ВВП. Полученные данные могут использоваться для построения прогноза развития инновационного уровня экономики страны.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновация, инновационное развитие, коммерциализация, эффективность, новый товар, услуга, процесс, основа научно-технического прогресса.

Вопрос инновационного развития, изучение сущности инноваций и взаимосвязь их с человеческим капиталом являются предметом изучения многих ученых. В рамках данного исследования автор считает необходимым раскрыть взаимосвязь данных экономических категорий последовательно, детально характеризуя сущностные основы понятийного аппарата «капитал», а также отношения между ними и особенности развития в условиях инновационной экономики.

В современной экономической литературе понятие «инновации» рассматривается разными авторами, однако единого общепринятого определения не существует. Для проведения детального анализа авторы обобщили некоторые из предлагаемых определений (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Сравнительный анализ определения «инновации»

№	Автор	Определение	Ключевые слова	Год	Источник
1	2	3	4	5	6
1	А.С. Батрутдинов	Коммерциализация результатов научных исследований, направленных на повышение эффективности экономических и социальных отношений во всех сферах деятельности общества через совершенствование производственного процесса	Коммерциализация; эффективность	2009	Методологические проблемы стратегического управления воспроизводством основных фондов крупного промышленного предприятия на инновационной основе: Автореф. дис. ... д-ра экон. наук

1	2	3	4	5	6
2	Ф.Ф. Бездудный, Г.А. Смирнова, О.Д. Нечаева	Комплексный процесс создания, распространения и использования нового практического средства для лучшего удовлетворения известной потребности людей	Новое направление на удовлетворение потребностей	1998	Сущность понятия «инновация» и его классификация // Икс-бюро. № 2–3. С. 8
3	П.Ф. Друкер	Специфический инструмент предприимчивости — действие, придающее ресурсам новые возможности создания богатства	Внесение чего-то нового; получение чего-то нового	2007	Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / Пер. с англ. — М.: Фаир-Пресс. С. 288
4	П.Н. Завлин	Новая или улучшенная продукция (товар, работа, услуга), способ (технология) ее производства или применения, нововведение или усовершенствование в сфере организации и (или) экономики производства и (или) реализации продукции, обеспечивающие экономическую выгоду, создающие условия для такой выгоды или улучшающие потребительские свойства продукции (товара, работы, услуги)	Новый товар, услуга, процесс	2004	Основы инновационного менеджмента. М.: Вузовский учебник. С. 6
5	И.В. Королева	Внедренные в экономику страны новшества в форме объектов, технологий, продуктов и форм организации производства, в основе которых лежат последние достижения научно-технического прогресса, качественно отличающиеся от своих аналогов	Основа научно-технического прогресса	2008	К вопросу об инновационной составляющей национальной модели развития российской экономики // Национальная модель развития экономики России: Материалы VI–II Чаяновских чтений / Под ред. Н.И. Архиповой. М.: РГГУ. С. 133
6	И.Г. Милославский	Не всякое новшество или нововведение, а только такое, которое серьезно повышает эффективность действующей системы, т.е. применено на практике	Не все новое нацелено на эффективность	2009	Новизна с последствиями. М.: Известия. С. 33
7	Ю.М. Осипов	Последовательное внедрение конкурентоспособных новшеств (научно-технических, организационных, экономических, социальных или других видов) в производство наукоемкой продукции на всех этапах жизненного цикла	Внедрение новшеств; жизненный цикл	2003	Основы инновационного менеджмента: Учеб. пособие. Томск. С. 51

1	2	3	4	5	6
8	А.И. Пригожин	Целенаправленное изменение, которое вносит в сферу внедрения (организацию, население, общество и т. д.) новые относительно стабильные элементы экономического, организационного, управляющего, правового и педагогического характера	Инновации развиваются в основном в технической сфере	1989	Нововведение: стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики). М.: Политиздат. С. 36
9	Б. Твисс	Процесс, в котором изобретение или идея приобретают экономический смысл	Изобретение; экономическая выгода	1989	Управление научно-техническими нововведениями / Пер. с англ. М.: Экономика. С. 271
10	Э.А. Уткин, Н.И. Морозова	Процесс реализации новой идеи в любой сфере жизнедеятельности человека, способствующий удовлетворению существующей потребности на рынке и приносящий экономический эффект	Новые идеи; удовлетворение потребностей	1996	Инновационный менеджмент. М.: Аткинс. С. 10

Примечание. Таблица составлена авторами.

Рассматривая инновационное развитие, В. Е. Рохчин подчеркивает, что оно носит стратегический характер и должно быть нацелено на решение социальных и экономических задач [1]. То есть результирующий итог инновационных изменений — производство нового инновационного товара, формирование конкурентных преимуществ, что ведет к улучшению жизни населения. Одновременно инновационное развитие заставляет быстро реагировать на происходящие изменения посредством формирования новых потенциально перспективных кадровых ресурсов. Таким образом, инновационное развитие является ключевым фактором инновационных изменений, которые необходимы в развитии экономики любой страны.

Отметим, что в современной литературе на сегодняшний день не существует общепринятого определения инновационного развития. Поэтому для определения сущности данной категории мы выделяем ее характерные черты (рис. 1).

Рисунок 1. Черты инновационного развития

Обобщая черты инновационного развития, представленные на рисунке 1, мы предлагаем определять «инновационное развитие» как изменения, которые возникают в результате использования научных знаний, инноваций, нововведений и влияют положительным образом на социально-экономическое развитие страны. Инновационное развитие быстро реагирует на происходящие изменения в среде предприятия.

Реакция инновационной среды формируется в виде новых перспективных кадровых ресурсов, которые далее направляются на изобретение, выполнение и реализацию нового инновационного продукта или услуги. Таким образом, человеческий капитал является ключевым фактором инновационного развития.

Инновации выполняют связующую роль между эффективной организационной деятельностью и человеческим капиталом (рис. 2)

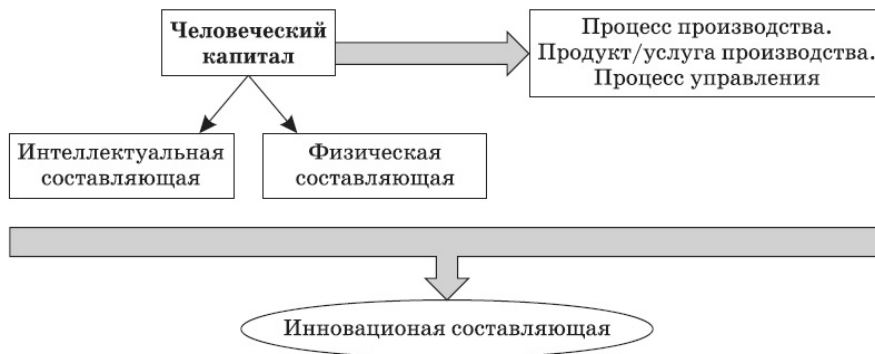

Рисунок 2. Взаимосвязь человеческого капитала с инновационным развитием

Таким образом, инновации и человеческий капитал образуют комплекс знаний, необходимый для создания новых или преобразования старых продуктов. Сочетание инноваций и человеческого капитала является одним из основных факторов инновационного развития. Некоторые исследователи выдвигают положение, в соответствии с которым производительность предприятия напрямую зависит от качественного состава человеческого капитала предприятия, в то время как другие ученые указывают, что человеческий капитал и его запас создают системную основу для создания инноваций.

Для перехода от экспортно-сырьевого к инновационному социально-ориентированному типу экономического развития необходима реализация ряда направлений, в частности — человеческого капитала. Теория человеческого капитала в ее современной трактовке была предложена Т. Шульцем в конце XX в. в рамках неоклассической экономической теории [2]. Далее человеческий капитал рассматривался в различных экономических теориях и представителями различных экономических школ. На рисунке 3 представлены различные направления, с которыми представители экономических школ связывают определение человеческого капитала.

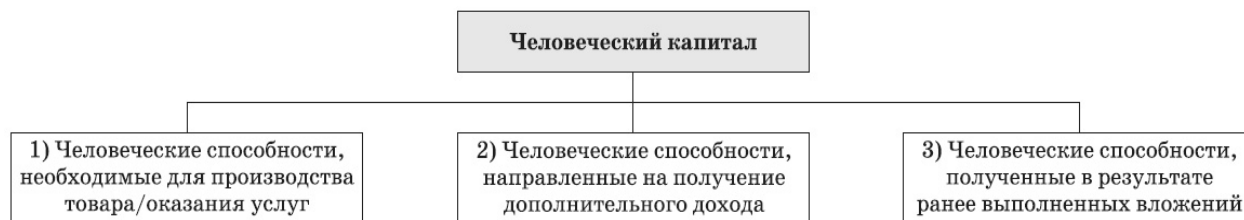

Рисунок 3. Сущностные особенности человеческого капитала по направлениям

В первом направлении акцент делается на навыки и умения, приобретенные человеком в процессе получения рабочего опыта. В данном случае капитал — это способность человека преобразовывать ресурсы в товары и услуги. Поэтому в данном направлении ключевым элементом человеческого капитала является полученное образование. Во втором направлении акцент делается на приобретенный опыт и полученную специализацию, которые являются основой для получения дополнительного дохода. При этом, с нашей точки зрения, в рамках данного подхода дополнительный доход от реализации своих способностей и навыков получает не только сам работник, но и предприятие, за

счет увеличения объема и качества выпускаемой продукции или услуг. В третьем направлении человеческий капитал является экономической категорией — в образование и полученный опыт были вложены инвестиции, которые в дальнейшем должны приносить дивиденды и выражаться в экономической и социальной эффективности и полезности для общества.

Понятие «человеческий капитал» по-разному трактуется не только в рамках различных экономических направлений, но и в зависимости от точки зрения исследователей, изучающих данный вопрос. Например, Ю. А. Корчагин настаивает на том, что человеческий капитал надо рассматривать в узком и широком смыслах [3]. Важно подчеркнуть, что человеческий капитал — это прежде всего экономическая категория, т. е. он не только обладает стоимостью, но и способен выступать объектом купли-продажи на рынке.

От других видов капитала человеческий капитал отличается тем, что, покупая или продавая данный вид капитала, субъект, участвующий в сделке, неотделим от самого человеческого капитала и не может быть лишен (не может отдельно продать) своих знаний или умений. Для более детального раскрытия сущности человеческого капитала авторы провели сводный анализ различных определений, результаты которого представлены в таблице 2.

Т а б л и ц а 2

Сравнительный анализ определения «человеческий капитал»

№	Автор	Определение	Ключевые слова	Год	Источник
1	2	3	4	5	6
1	Д. Бегг	Профессиональный опыт, который накоплен работником	Профессиональный опыт	2008	Маврина Н.А. Сущность человеческого капитала и особенности инвестиций в него // Вестн. Челябинского гос. ун-та. № 29 (130). С. 11
2	М. Блауг	Не ценность людей самих по себе, а стоимость прошлых инвестиций в способности людей	Инвестиции. Способности	1994	Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело Лтд. С. 315
3	А.И. Добрынин	Запас знаний, здоровья, способностей, навыков, мотиваций, которые влияют на рост доходов	Личные характеристики; доходы	2002	Теория человеческого капитала и его применение в оценке финансовых потоков здравоохранения: Материалы дискуссии // Экономический лабиринт. № 2. С. 17
4	Э.Дж. Долан, Д.Е. Линдсей	Капитал в виде умственных способностей, полученных через формальное обучение или образование либо через практический опыт	Умственные способности; формальное образование	1992	Рынок: микроэкономическая модель. СПб.: Автокомп. 477 с.
5	Ю.А. Корчагин	Интеллект, здоровье, знания, качественный и производительный труд и качество жизни	Интеллект; качество жизни	2009	Широкое понятие человеческого капитала. Воронеж: ЦИРЭ. С. 18
6	Ф. Махлуп	Умственные и физические способности	Усовершенствование всех способностей	1996	Производство и распространение знаний в США. М.: Прогресс. С. 33

1	2	3	4	5	6
7	Л. Трой	Способность производить предметы и услуги	Экономическая способность; производительность	1970	Tnurow L. Investment in Human Capital. Belmont. P. 125
8	С. Фишер	Мера воплощенной в человеке способности приносить доход	Врожденные способности; приобретенная квалификация	2002	Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономическая теория. М.: Юнити. С. 715
9	Т. Шульц	Приобретенные человеком ценные качества, которые могут быть усилены соответствующими вложениями	Приобретенные качества: вложения	1968	Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y. Vol. 6. P. 44

Примечание. Таблица составлена авторами.

Изучив различные подходы и определения, представленные в таблице 2, мы считаем, что человеческий капитал следует рассматривать прежде всего как фактор инновационного развития, который формируется из двух составляющих: с одной стороны, человеческий капитал — это субъект, который осуществляет переход и инновационные изменения путем физического преобразования различных ресурсов, с другой стороны, человеческий капитал — это набор навыков и умений, присущих определенным специалистам и выражающихся в уровне квалификации.

Данное определение разделяет С. Е. Литовченко, который вводит понятие стратегических инноваторов, под которыми подразумевает субъекты, занимающиеся инновационной деятельностью [4].

Таким образом, учитывая современные реалии развития экономики, ее инновационную направленность и рассматривая человеческий капитал как фактор инновационного развития, мы считаем возможным предложить понятие «инновационный человеческий капитал». К его основным функциональным составляющим относятся:

- способности человека к обучению;
- восприимчивость человека к нововведениям;
- готовность к конкуренции;
- повышенная работоспособность;
- готовность самостоятельно развиваться и получать новые знания.

Таким образом, под инновационным человеческим капиталом мы понимаем способность работника улучшать уже имеющиеся знания и вносить новые идеи, решения и новшества для их преобразования. При этом важную роль в формировании инновационного человеческого капитала играет мышление самого работника, открытое к восприятию нового, ранее неизвестного знания.

Рассматривая инновационный человеческий капитал, необходимо идентифицировать уровень его развития и провести его оценку для идентификации степени инновационной развитости экономики в целом. Предлагаются различные методологии оценки человеческого капитала; по нашему мнению, наиболее распространенным является алгоритм, предложенный Дж. Кендриком [5].

Используя данную методику, необходимо принимать во внимание, что она позволяет получить достоверные результаты только в случаях использования полных и надежных статистических данных. В свои расчеты Дж. Кендрик включил следующие затраты: расходы, которые несет семья на воспитание ребенка до достижения им трудоспособного возраста; расходы на получение образования и профессии; затраты на различные курсы повышения квалификации; затраты на поддержание здоровья, которое необходимо для получения образования, рабочего опыта и т. д.

На основе обзора публикаций по теме «инвестиции» и «человеческий капитал» мы считаем, что для оценки величины «инновационного человеческого капитала» целесообразно использовать следующие показатели: индекс человеческого развития; отношение индекса человеческого развития к ВВП; соотношение уровня образования и уровня здравоохранения; отношение уровня образованности по стране к ВВП.

Отметим, что уровень образования прямо влияет на развитие инноваций. Чем выше уровень образования, тем сильнее развивается наука и больше представлено инноваций, что влияет на эффективное использование новых технологий в производстве и увеличивает экономический рост в целом по стране. Данный показатель показывает качественный состав работников.

Также в научных работах подчеркивается взаимосвязь качественного состава человеческого капитала и экономического роста по секторам экономики [6, 7].

Выводы. Обобщая результаты различных исследований на тему «инновации» и «человеческий капитал», мы можем сделать следующие выводы:

1) термин «инновация» следует рассматривать в соответствии с законодательно закрепленным определением;

2) в связи с отсутствием общепринятого термина «инновационное развитие», опираясь на выполненное исследование, мы предлагаем использовать его в отношении изменений, которые возникают в результате использования научных знаний, инноваций и нововведений и оказывают положительное воздействие на социально-экономическое развитие страны;

3) было установлено, что, несмотря на высокий интерес к определению такой категории, как «человеческий капитал», отечественным и зарубежным авторам не удалось предложить дефиницию, которая получила бы всеобщее признание. Опираясь на сравнительный анализ ряда определений, мы предлагаем трактовать понятие «человеческий капитал» как способности, умения, знания и опыт человека, которые он использует в труде, нацеленном на получение дохода от своей деятельности;

4) в данной работе понятие «человеческий капитал» расширено и детализировано с помощью инновационной составляющей. Мы предлагаем рассматривать «инновационный человеческий капитал» как способность работника улучшать уже имеющиеся знания и вносить новые идеи, решения и новшества для их преобразования;

5) для того чтобы оценить величину инновационного человеческого капитала, предлагается использовать систему из четырех взаимосвязанных индексов. Она позволяет не только оценить текущий уровень инновационного развития человеческого капитала, но и провести сравнение в динамике.

Полученные данные могут использоваться для построения прогноза развития инновационного уровня экономики страны.

Список литературы

- 1 Рохчин В.Е. Инновационное развитие регионов России / В.Е. Рохчин // Экономика Северо-Запада: проблемы и перспективы развития. — 2005. — № 4 (26). — С. 33–34.
- 2 Shultz T. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences / T. Shultz. — N. Y., 1968. — Vol. 6. — P. 278–286.
- 3 Корчагин Ю.А. Человеческий капитал и процессы развития на макро- и микроуровнях / Ю.А. Корчагин. — Воронеж: ЦИРЭ, 2004. — 140 с.
- 4 Литовченко С. Инновационное развитие — основа ускоренного роста экономики Российской Федерации: Национальный доклад / С. Литовченко, М. Шеховцов, А. Дынин, С. Костров, В. Евсеев, А. Гришунин. — М.: Ассоциация менеджеров, 2006. — 76 с.
- 5 Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала / Дж. Кендрик // Вопросы экономики. — 1976. — № 11. — С. 54–56.
- 6 Hirsch C. Production Structure and Growth: an Empirical Analysis on Italian Regions [Электронный ресурс] / C. Hirsch, G. Sulis. — Режим доступа: <http://www.ub.edu/sea2009.com/Papers/106.pdf>.
- 7 Higon D.A. Complementarities in innovation strategy: do intangibles play a role in enhancing firm performance? / D.A. Higon, J. Gomez, P. Vargas // Industrial and Corporate Change. — 2017. — Т. 26. — № 5. — С. 865–886.

А.А. Кочербаева, А.З. Стыбаева

Адами капиталдың инновациялық экономиканы қалыптастыруға әсері

Мақалада жаңа немесе ескі өнімдерді түрлендіріп жасау үшін қажет білім кешенін қалыптастыратын экономикадағы және адами капиталдағы жаңалықтар қарастырылды. Инновацияларды және адами капиталды біріктірудің алғышарттары талданды, соған сәйкес кәсіпорынның өнімділігі кәсіпорынның адам капиталының сапалық құрамына тікелей байланысты. «Адами капитал» анықтамасы инновациялық компоненттің көмегімен кеңейтіліп, егжей-тегжейлі баяндалған, авторлар

«инновациялық адам капиталын» қызметкерлердің бұрыннан бар білімдерін жақсартуға және олардың жаңа идеяларын, шешімдерін және олардың трансформациясы үшін инновацияларды енгізуге қабілеттілігі ретінде қарастыруды ұсынды. Сонымен қатар инновациялық адами капиталын қалыптастыруда жаңа, бұрын белгісіз білімді қабылдау үшін жұмыскердің ойлауы маңызды рөл атқарады. Экономикалық дамудың қазіргі заманғы шындықтарын, оның инновациялық бағдарлануын және адами капиталын инновациялық даму факторын ескере отырып, бұл жағдайлар кез келген елдің экономикасын дамытуда қажетті негізгі фактор деп есептеледі.

Кілт сөздер: адами капитал, инновация, инновациялық даму, коммерцияландыру, тиімділік, жаңа өнім, қызмет, процесс, ғылыми-техникалық прогрестің негізі.

A.A. Kocherbayeva, A.Z. Stybayeva

The impact of human capital on the formation of an innovative economy

This article examines innovations in the economy and human capital, which form a complex of knowledge necessary to create new or transform old products. The prerequisites for combining innovations and human capital are analyzed, according to which the productivity of the enterprise directly depends on the qualitative composition of the human capital of the enterprise. The concept of «human capital» is expanded and detailed with the help of an innovative component, the author proposes to consider «innovative human capital» as the ability of an employee to improve already existing knowledge and introduce new ideas, solutions and innovations for their transformation. At the same time, an important role in the formation of innovative human capital is played by the thinking of the worker himself, open to the perception of a new, previously unknown knowledge. Given the current realities of economic development, its innovative orientation and considering innovative human capital, it is necessary to identify the level of its development and conduct its evaluation to identify the degree of innovative development of the economy as a whole, we believe that these conditions are the key factor that is necessary in the development of the economy of any country.

Keywords: human capital, innovation, innovative development, commercialization, efficiency, new product, service, process, the basis of scientific and technical progress.

References

- 1 Rokhchin, V.Ye. (2005). Innovatsionnoe razvitie rehionov Rossii [Innovative development of the regions of Russia]. *Ekonomika Severo-Zapada: problemy i perspektivy razvitiia – The economy of the North-West: problems and development prospects*, 4 (26), 33–34 [in Russian].
- 2 Shultz, T. (1968). *Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences*. N.Y. Vol. 6, 278–286.
- 3 Korchagin, Yu.A. (2004). *Chelovecheskii kapital i protsessy razvitiia na makro- i mikrourovniakh [Human capital and development processes at macro and micro levels]*. Voronezh: TsIRE [in Russian].
- 4 Litovchenko, S., Shekhovtsov, M., Dynin, A., Kostrov, S., Evseev, V., & Grishunin, A. (2006). *Innovatsionnoe razvitie — osnova uskorennoho rosta ekonomiki Rossiiskoi Federatsii: Natsionalnyi doklad [Innovative development is the basis for the accelerated growth of the economy of the Russian Federation: National report]*. Moscow: Association of Managers. [in Russian].
- 5 Kendrick, J. (1976). *Ekonomicheskii rost i formirovanie kapitala [Economic Growth and Formation of Capital]*. *Voprosy ekonomiki – Issues of Economics*, 116, 54–56 [in Russian].
- 6 Hirsch, C., & Sulis, G. Production Structure and Growth: an Empirical Analysis on Italian Regions. *ub.edu/sea2009.com*. Retrieved from <http://www.ub.edu/sea2009.com/Papers/106.pdf>. (Date of circulation: 03.11.2015).
- 7 Higon, D.A., Gomez, J., & Vargas, P. (2017). Complementarities in innovation strategy: do intangibles play a role in enhancing firm performance? *Industrial and Corporate Change*, Vol. 26, 5, 865–886.

А.Б. Амерханова, Ж.З. Арынова

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: a_ab85@mail.ru)*

Построение сервисно-технологической инфраструктуры экономики Республики Казахстан на принципах согласования экономических интересов в государственно-частном партнерстве

Статья посвящена исследованиям в области разработки механизмов построения сервисно-технологической инфраструктуры экономики с учетом согласования экономических интересов в государственно-частном партнерстве. В качестве значимых приоритетов построения сервисно-технологической инфраструктуры экономики Республики Казахстан рассматривается переход экономической системы страны на постиндустриальный этап развития, с учетом интенсификации процессов инновационного развития, промышленных производств. Ведущими подсистемами построения сервисно-технологической инфраструктуры экономики выступают как государственные, так и частные институты рыночной экономики. При проведении научных исследований обуславливается акцент, что на государственном уровне должны быть созданы оптимальные условия реализации инновационных проектов с высокой добавленной стоимостью через сеть сервисно-технологических институтов, таких как научно-технологические парки, логистические центры, инжиниринговые и консалтинговые компании, корпоративные университеты инновационного типа. При поддержке сервисно-технологической структуры экономики в перспективе в Казахстане должны получить развитие промышленные кластеры с полным производственным циклом, использующие инновационные технологии. Проведенные исследования позволили выявить проблемы существующей сервисно-технологической инфраструктуры Республики Казахстан, ориентированной на развитие инновационного предпринимательства. Для решения данных проблем авторами предложена проблемно-целевая модель инфраструктурной поддержки инновационного предпринимательства в Республике Казахстан.

Ключевые слова: инфраструктура, инновации, экономические интересы, государственно-частное партнерство, аутсорсинг, рекрутмент, транспортные услуги, консалтинг, банкирование, бизнес-процесс.

В условиях глобализации экономики и открытости экономических систем Республика Казахстан в ближайшей перспективе должна войти в число ведущих конкурентоспособных стран мира. Данный целевой ориентир требует мультипликативной интенсификации развития инновационного предпринимательства в ведущих отраслях экономики. При этом инновационное предпринимательство должно быть сосредоточено на значительных объемах производства продукции с высокой добавленной стоимостью, в том числе с максимальной ориентацией на импортозамещение. Главными результирующими аспектами инновационного предпринимательства должны стать комплексное повышение благосостояния населения Республики Казахстан, значимые достижения в обеспечении экологической безопасности, обеспечение высокого уровня конкурентоспособности и безопасности национальной экономики, стабильность национальной валюты и упразднение долларизации экономической системы.

Одним из вариантов интенсификации развития инновационного предпринимательства в Республике Казахстан могут быть предложены разработка и внедрение в практику экономической системы страны модели сервисно-технологической инфраструктуры экономики на принципах государственно-частного партнерства, которая предполагает высокий уровень систематизации и конкретизации целей, функций и задач предпринимательской деятельности, ориентированных на достижение заданных параметров инновационного развития. Актуальность и необходимость формирования и развития сервисно-технологической инфраструктуры страны отражена в Послании Президента страны «Нұрлы жол — Путь в будущее».

При построении сервисно-технологической экономики организационно-экономические механизмы государственно-частного партнерства должны быть ориентированы на постепенную трансформацию экономической системы Казахстана от индустриального этапа развития к постиндустриальному и информационному.

Согласно мнению известных американских экономистов, профессоров экономики К.Р. Макконела и С.Л. Брю, предпринимательская деятельность в классическом понимании получает

развитие по двум направлениям: производство товаров и услуг; распределение товаров и услуг [1; 67]. При этом, с учетом современных мировых трендов экономики, конкурентоспособность национальных экономик и уровень их инновационности обеспечивают как производственное предпринимательство, так и спектр предпринимательской деятельности, образующий сферу интеллектуальных услуг.

На современном этапе развития мировой цивилизации все страны мира миновали этап доиндустриального общества. Экономика Республики Казахстан функционирует на комплексных принципах индустриального общества, а также параллельно реализуются процессы построения постиндустриального и информационного общества.

Постиндустриальное общество — общество, в экономике которого преобладает инновационный сектор экономики с высокопроизводительной промышленностью, индустрией знаний, с высокой долей в ВВП высококачественных и инновационных услуг, с конкуренцией во всех видах экономической и иной деятельности.

В постиндустриальном обществе эффективная инновационная промышленность насыщает потребности всех экономических агентов, потребителей и населения, постепенно снижая темпы своего роста и наращивая качественные, инновационные изменения [2; 37].

Научные разработки становятся главной движущей силой экономики — базой индустрии знаний. Наиболее ценными качествами являются уровень образования, профессионализм, обучаемость и творческий подход работника. Главным интенсивным фактором развития постиндустриального общества является человеческий капитал — профессионалы, высокообразованные люди, наука и знания во всех видах экономической инновационной деятельности [3; 78].

«Краеугольным камнем» постиндустриального общества выступает сервисно-технологическая инфраструктура экономики. С учетом активизации государственной политики в Республике Казахстан, ориентированной на индустриально-инновационное развитие и согласование экономических интересов с частным сектором экономики, в стране была начата соответствующая работа по формированию инфраструктуры поддержки и развития инновационного предпринимательства.

По состоянию на 2015 г. сервисно-технологическая инфраструктура экономики Республики Казахстан охватывает следующие элементы:

- государственные институты поддержки инновационного предпринимательства (АО «Банк развития Казахстана»; АО «Инвестиционный фонд Казахстана»; АО «Национальный инновационный фонд»);
- сектор инвестиционной поддержки инновационного предпринимательства;
- организации, осуществляющие научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы;
- сателлиты бизнес-процессов в инновационном предпринимательстве [4; 112].

В общем виде сервисно-технологическая инфраструктура экономики, с применением механизмов государственно-частного партнерства, ориентированная на развитие инновационного предпринимательства, представлена на рисунке 1. Как показывает мировая практика, особо важную роль в функционировании сервисно-технологической инфраструктуры экономики отводится организациям, осуществляющим научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, а также сателлитам бизнеса.

По состоянию на 2013 г. в Республике Казахстан функционировало 11843 субъекта предпринимательской деятельности, при этом в стране научно-исследовательскими и опытно-конструкторскими работами занималась 341 организация [5]. Данные показатели обуславливали инновационную активность в предпринимательском секторе на уровне 2,88 %.

В последние пять лет наблюдается снижение количества организаций, выполняющих научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы. Соответственно, наблюдается снижение инновационной активности и в предпринимательском секторе [6].

Рисунок 1. Составные элементы сервисно-технологической инфраструктуры Республики Казахстан (составлено авторами)

Для активизации инновационной активности в предпринимательском секторе в последние годы в Казахстане в инновационный процесс вовлечены высшие учебные заведения. До 2020 г. для реализации стратегии «Форсированного индустриально-инновационного развития – 2» будут задействованы 10 инновационно-ориентированных вузов страны. Также следует отметить, что в целях повышения эффективности реализации научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ в Республике Казахстан начата работа по формированию сети научно-технологических парков (технопарков).

Наравне с организациями, непосредственно выполняющими научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, в Республике Казахстан получает развитие сектор сателлитов бизнеса, ориентированный на активизацию инновационного предпринимательства. Данный сектор представлен около 250 организациями, такими как консалтинговые, бухгалтерско-аудиторские, рекрутинговые, инжиниринговые, логистические организации и центры, рекламные агентства, юридические организации, IT-агентства. Современная структура предложения на рынке сателлитов бизнеса Казахстана представлена на рисунке 2.

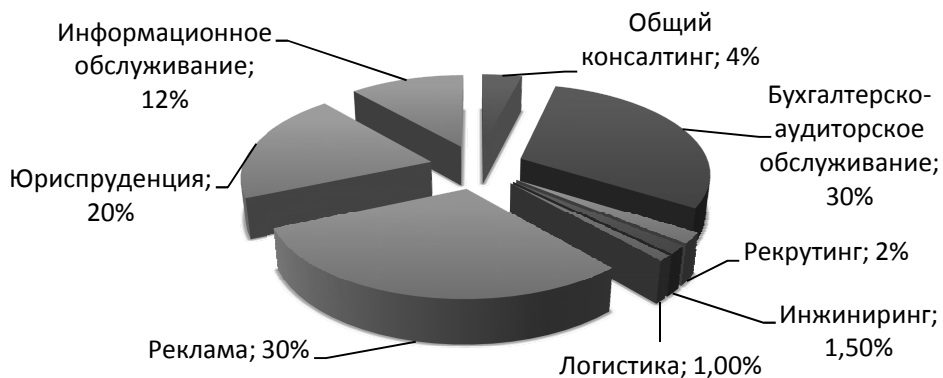

Рисунок 2. Структура предложения на рынке спутников бизнеса в системе сервисно-технологической инфраструктуры Республики Казахстан (составлено по источнику [7])

Исследование существующей сервисно-технологической инфраструктуры Республики Казахстан, ориентированной на развитие инновационного предпринимательства, позволяет выявить следующие проблемы:

- отсутствие паритета по количеству промышленных предприятий и количеству организаций, реализующих научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы;
- неэффективная структура предложения на рынке спутников бизнеса;
- низкий уровень интеграции науки и производства;
- невысокие тенденции становления и развития сектора предпринимательства, ориентированного на развитие человеческого капитала.

В общем виде, по нашему мнению, проблемно-целевую модель инфраструктурной поддержки инновационного предпринимательства в Республике Казахстан можно представить в соответствии с рисунком 3.

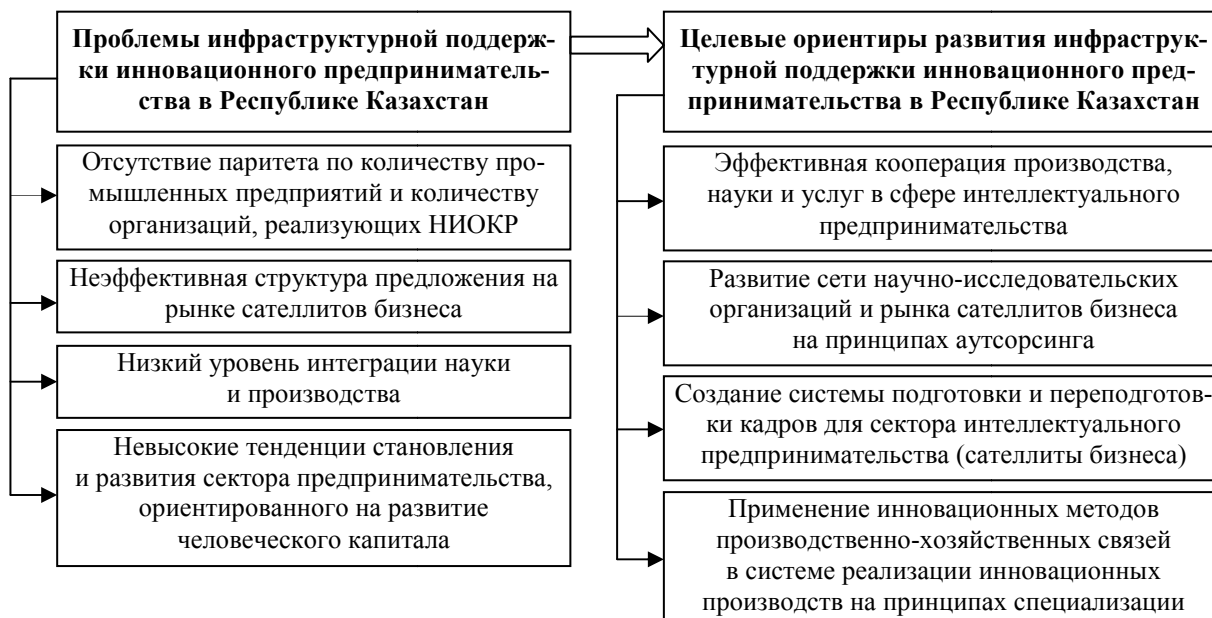
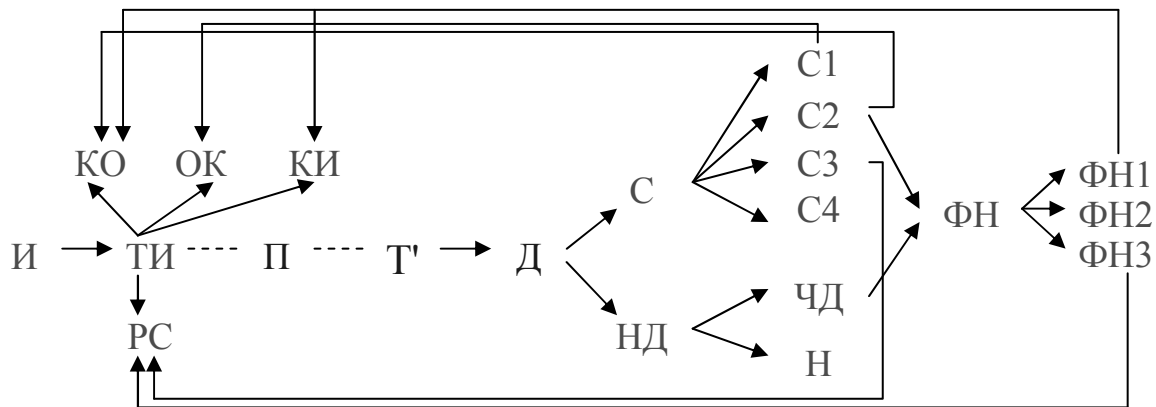

Рисунок 3. Проблемно-целевая модель инфраструктурной поддержки инновационного предпринимательства в Республике Казахстан (составлено авторами)

Построение оптимальной модели сервисно-технологической инфраструктуры экономики Республики Казахстан на принципах согласования интересов в государственно-частном партнерстве должно осуществляться при непосредственном содействии инновационному предпринимательству. С учетом того, что сервисно-технологическая инфраструктура должна обслуживать инновационные производственные процессы, за основу ее моделирования может быть принят орга-

низационно-экономический механизм функционирования производственного предпринимательства, который представлен на рисунке 4.

И – инвестиции в любой форме
 ТИ – товарная форма инвестиций
 КО – капитал основной
 ОК – оборотный капитал
 КИ – капитальные вложения в инновации
 РС – трудовые ресурсы
 П – производственный процесс
 Т' – товар (готовая продукция)
 Д – денежные средства
 С – издержки предприятия

С1 – материальные затраты предприятия
 С2 – амортизационные отчисления
 С3 – затраты на оплату труда
 С4 – прочие затраты (расходы периода)
 НД – налогооблагаемый доход
 ЧД – чистый доход
 Н – налоги, уплачиваемые в бюджет
 ФН – фонды накопления
 ФН1 – фонд расширенного воспроизводства
 ФН2 – фонд дивидендов
 ФН3 – фонд социального развития

Рисунок 4. Модель производственного предпринимательства (составлено авторами)

На современном этапе субъекты предпринимательской деятельности, реализующие инновационные проекты в производственной сфере, сосредотачивают все аспекты и вопросы производственно-хозяйственной деятельности на своих менеджерах, что, в конечном итоге, как на микро-, так и на макроуровне приводит к снижению эффективности инновационных процессов в производственном секторе экономики.

Так, например, даже на весьма крупных промышленных предприятиях, реализующих инновационные проекты в сфере металлургии и нефтехимии, сосредоточены такие рутинные производственно-хозяйственные процессы, как:

- выбор инвестора и поиск оптимальных источников финансирования;
- инжиниринг и реинжиниринг производственных процессов;
- закупочная, производственная и сбытовая логистика;
- рекрутинг и HR-менеджмент;
- маркетинг и отношение с общественностью;
- реализация механизмов внутреннего производственного консалтинга (создание и функционирование служб внутреннего производственного консалтинга);
- ведение бухгалтерского учета;
- планирование и анализ производственно-хозяйственной деятельности;
- организация юридической работы.

Мировая практика в условиях 21 века показывает, что имеет место трансформация — переход специализации в системе предпринимательской деятельности от микроуровня к макроуровню. При этом активно используются принципы аутсорсинга.

Аутсорсинг (использование внешнего источника или ресурса) — это передача организацией на основании договора определенных бизнес-процессов или производственных функций на обслуживание другой компании, специализирующейся в соответствующей области. В отличие от услуг сервиса и поддержки, имеющих разовый, эпизодический, случайный характер и ограниченных началом и концом, на аутсорсинг передаются обычно функции по профессиональной поддержке бесперебойной

работоспособности отдельных систем и инфраструктуры на основе длительного контракта (не менее 1 года). Наличие бизнес-процесса является отличительной чертой аутсорсинга от различных других форм оказания услуг и абонентского обслуживания [8; 69].

Главным источником экономии затрат с помощью аутсорсинга является повышение эффективности предприятия в целом и появление возможности освободить соответствующие организационные, финансовые и человеческие ресурсы, чтобы развивать новые направления или сконцентрировать усилия на существующих, требующих повышенного внимания [9; 156].

В казахстанской предпринимательской практике на аутсорсинг чаще всего передаются такие функции, как ведение бухгалтерского учета, обеспечение функционирования офиса, переводческие услуги, транспортные услуги, поддержка работы компьютерной сети и информационной инфраструктуры, рекламные услуги, обеспечение безопасности. Практически не используются возможности аутсорсинга по таким направлениям, как:

- научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы;
- финансовый консалтинг и инвестиционное банкирование;
- инжиниринг;
- логистика;
- рекрутмент и HR-менеджмент;
- производственно-хозяйственный консалтинг.

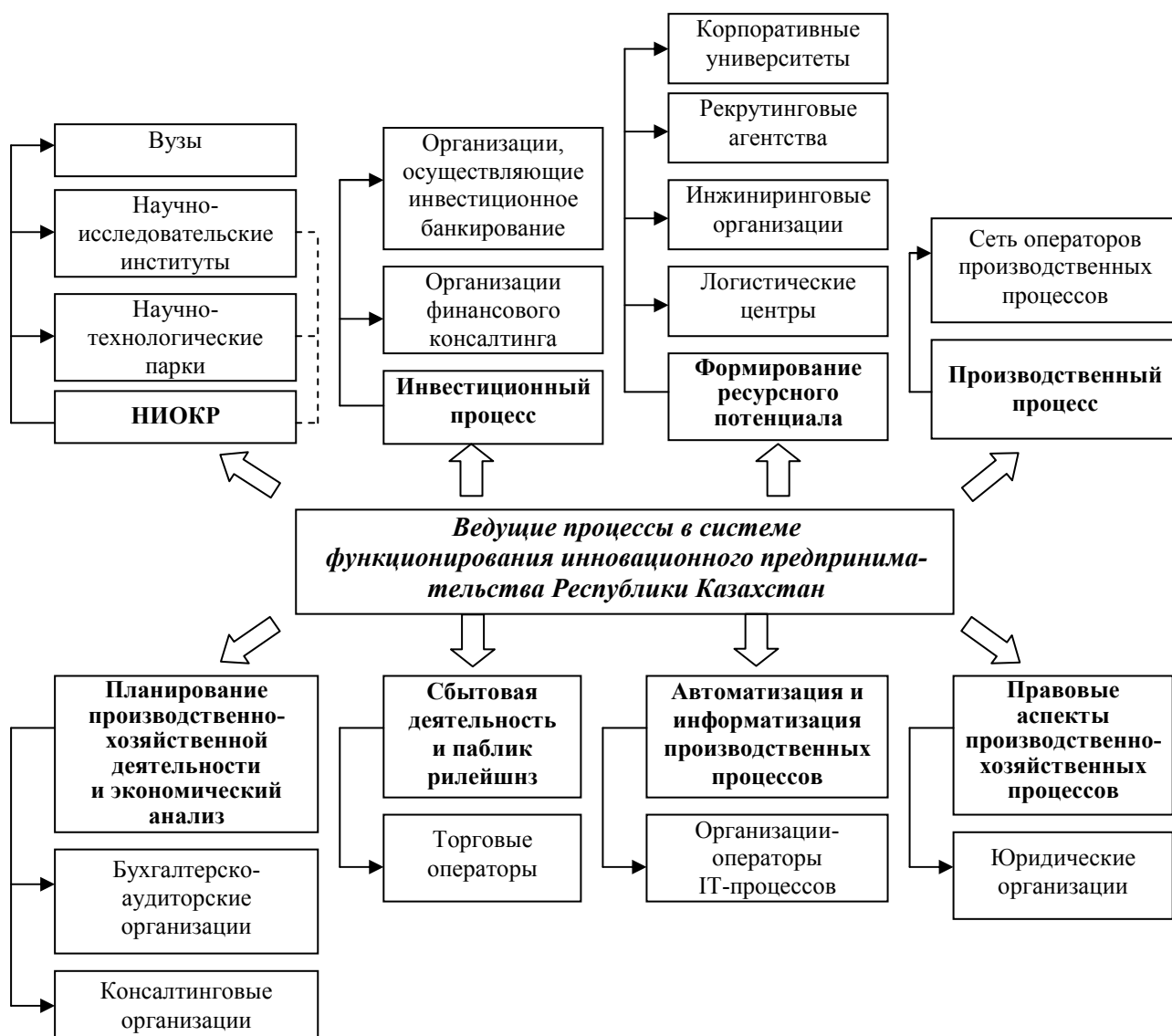

Рисунок 5. Модель сервисно-технологической инфраструктуры экономики Республики Казахстан, ориентированной на интенсификацию инновационного предпринимательства (составлено авторами)

В целях широкого применения аутсорсинга и построения инновационной предпринимательской деятельности на принципах высокого уровня специализации может быть предложена модель усовершенствованной сервисно-технологической инфраструктуры экономики Республики Казахстан (рис. 5).

Часть элементов сервисно-технологической инфраструктуры может функционировать как на макроуровне, так и на региональном уровне.

Применение на практике сервисно-технологической инфраструктуры экономики позволит:

- сосредоточить деятельность предпринимательских структур на инновационных и стратегических процессах, а не на рутинных операциях;
- динамически развивать сектор предпринимательства в сфере интеллектуальных услуг, ориентированный на ускоренный переход Казахстана к постиндустриальному обществу;
- расширить и укрепить кооперированные связи в системе «наука-производство».

Формирование сервисно-технологической инфраструктуры экономики должно оказать значительное положительное влияние на развитие регионального инновационного предпринимательства. Посредством использования и применения сервисно-технологической инфраструктуры экономики в регионах Казахстана должны быть сформированы мультипликативные инновационные производства с высокой добавленной стоимостью, прежде всего ориентированные на импортозамещение. При этом должна быть учтена существующая специфика промышленной ориентации регионов, так как состояние развития промышленности региона является одним из важнейших показателей его благополучия, в силу существенной промышленной ориентации экономики. Поэтому применение методов стратегического планирования, как наиболее современных и актуальных механизмов содействия развитию для успешной реализации промышленного потенциала Республики Казахстан, является одной из важнейших задач, стоящих перед руководством региона.

Основное назначение сервисно-технологической инфраструктуры заключается в обеспечении ИТ-сервисов, предоставляемых в рамках всей организации. Инфраструктурные сервисы используются сразу несколькими прикладными системами, непосредственно обслуживающими выполнение бизнес-процессов.

Список литературы

- 1 Макконел К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконел, С.Л. Брю; пер. с 14-го англ. изд. — М.: ИНФРА-М, 2013. — 972 с.
- 2 Теория и определение постиндустриального общества [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Постиндустриальное_общество.
- 3 Бэлл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Бэлл. — М.: Академия, 2015. — 68–90 с.
- 4 Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2014. — 304 с.
- 5 Промышленность Казахстана и его регионов: статистический сборник на казахском и русском языках / Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. — Астана, 2017 — 207 с.
- 6 Наука и инновационная деятельность Казахстана 2012–2016 / Статистический сборник на казахском и русском языках / Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. — Астана, 2017 — 36 с.
- 7 Титков А.А. Управленческий консалтинг: учеб. пособие для докторантов и магистрантов экономических специальностей / А.А. Титков. — Павлодар: Изд-во «Кереку», 2014 — 80 с.
- 8 Теория и определение аутсорсинга [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аутсорсинг>.
- 9 Хейвуд Дж.Б. Outsourcing Dilemma, The: The Search for Competitiveness. — М.: Вильямс, 2013. — С. 176.

А.Б. Амерханова, Ж.З. Арынова

Экономикалық мүдделердің мемлекеттік-жеке әріптестікте келісу қағидаттарында Қазақстан Республикасы экономиканың сервисті-технологиялық инфрақұрылымның құрылысы

Қазақстан Республикасы экономикасының дамуы, қазіргі кезеңінде ерекше өзектілікті экономикалық қызығушылықтардың құрылуы мемлекеттік-жеке әріптестікте ұйғару есебімен, экономиканың

сервисті-технологиялық инфрақұрылымының жасалуы механизмдердің өңдеу саласында иеленеді. Қазақстан Республикасы экономикасының сервисті-технологиялық инфрақұрылымының құрылуының мәнді басымдықтар ретінде өнеркәсіптік өндірістердің интенсификациялануы мен инновациялық дамуының есебімен мемлекеттің экономикалық жүйенің постиндустриалды даму кезеңінің өтуі қарастырылған. Сервисті-технологиялық инфрақұрылымның экономикасының басты ішкі жүйе бөліктері нарықтық экономиканың жеке институттарымен қоса, мемлекеттік институттар қатысады. Ғылыми зерттеу жүргізу кезінде, ғылыми-технологиялық саябақтар, логистикалық орталықтар, инжинирингтік және консалтингтік компаниялар, инновациялық тектес университеттердің мемлекеттік деңгейде құрылуының қолайлы жағдайлардың инновациялық жобалардың іске асыруының екпін ескерілді. Қазақстандағы болашақтағы сервисті-технологиялық экономиканың құрылымын қолдау кезінде толық өндірістік циклмен өркендеу өнеркәсіптік кластерлер ие болу қажет. Жүргізілген зерттеулер инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған Қазақстан Республикасының қолданыстағы сервистік және технологиялық инфрақұрылымының мәселелерін анықтауға мүмкіндік берді. Осы проблемаларды шешу үшін авторлар Қазақстан Республикасында инновациялық кәсіпкерлікті инфрақұрылымдық қолдаудың проблемалық-бағытталған моделін ұсынды.

Кілт сөздер: инфрақұрылым, инновациялар, экономикалық мүдделер, мемлекеттік-жеке әріптестік, аутсорсинг, рекрутмент, көлік қызметтері, кеңес беру, банкинг, бизнес-процесс.

A.B. Amerhanova, Zh.Z. Arynova

Construction of service and technology infrastructure Economy of the Republic of Kazakhstan on the principles of coordination economic interests in the public-private partnership

At the present stage of economic development of the Republic of Kazakhstan enhanced the importance of research in developing mechanisms for constructing service and technology infrastructure of the economy with the coordination of economic interests in the public-private partnership. As an important priority of building service and technological infrastructure of Kazakhstan's economy is considered the transition of the economic system of the country to the post-industrial stage of development with the intensification of the processes of innovation development of industrial production. Major subsystems of building service and technological infrastructure of the economy serve both public and private institutions of a market economy. When conducting research, driven by the emphasis that at the state level should be created optimal conditions for the implementation of innovative projects with high added value through a network of service and technology institutes, such as science and technology parks, logistics centers, engineering and consulting companies, corporate universities of innovative type. With the support of service-technological structure of the economy in the long term in Kazakhstan are required to develop industrial clusters with a full production cycle. The conducted researches made it possible to identify the problems of the existing service and technological infrastructure of the Republic of Kazakhstan, oriented to the development of innovative entrepreneurship. To address these problems, the authors proposed a problem-oriented model of infrastructure support for innovative entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: infrastructure, innovation, economic interests, public-private partnership, outsourcing, recruitment, transport services, consulting, banking, business process.

References

- 1 Makkonel, K.R., & Brju, S.L. (2013). *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika [Jekonomiks: Principles, Issues and Politics]*. (14d ed. trans.). Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 2 Teoriia i opredelenie postindustrialnogo obshchestva [Theory and definition of post-industrial society]. *ru.wikipedia.org*. Retrieved from [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Post-industrial society](https://ru.wikipedia.org/wiki/Post-industrial_society) [in Russian].
- 3 Bjell, D. (2015). *Hriadushchee postindustrialnoe obshchestvo [Future post-industrial society]*. Moscow: Akademiia [in Russian].
- 4 Inozemcev, V.L. (2014). *Sovremennoe postindustrialnoe obshchestvo: priroda, protivorechiia, perspektivy [Modern post-industrial society: characteristics, contradictions, prospects]*. Moscow: Lohos [in Russian].
- 5 Promyshlennost Kazakhstana i eho rehionov: statisticheskii sbornik na kazakhskom i russkom yazykakh / Komitet po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan (2017) [Industry of Kazakhstan and its regions: statistic collection in Kazakh and Russian / Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. Astana [in Russian].
- 6 Nauka i innovatsionnaia deiatel'nost Kazakhstana 2012–2016 / Statisticheskii sbornik na kazakhskom i russkom yazykakh / Komitet po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan (2017) [Science and innovative activities of Ka-

zakhstan for the period of 2012–2016 / Statistic collection in Kazakh and Russian / Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. Astana [in Russian].

7 Titkov, A.A. (2014). *Upravlencheskii konsaltinh [Management consulting]*. Pavlodar: Izdatelstvo «Kereku» [in Russian].

8 Teoriia i opredelenie autsorsinha [Theory and definition of outsourcing]. *ru.wikipedia.org*. Retrieved from [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Outsourcing](https://ru.wikipedia.org/wiki/Outsourcing) [in Russian].

9 Hejvud, Dzh.B. (2013). *The Search for Competitiveness*. Moscow: Viliams.

Г. Аймуханбетова

*Международная бизнес-школа, Женева, Швейцария
(E-mail: guldana1520@gmail.com)*

Интеллектуальный капитал предприятия: природа и современные подходы к оценке

В статье раскрывается понятие интеллектуального капитала предприятия, который выступает одним из главных факторов развития и повышения конкурентоспособности предприятия в современных условиях. Автором рассмотрены: различные подходы к понятию «интеллектуальный капитал», который часто носит название «невидимый актив», что подчеркивает нематериальную природу входящих в него составляющих; основные отличия интеллектуального капитала от нематериальных активов предприятия; основные элементы интеллектуального капитала (человеческий капитал, организационный капитал, капитал отношений, эмоциональный капитал). В статье раскрываются подходы к оценке интеллектуального капитала, благодаря которым можно справедливо оценить стоимость организации, обнаружить резервы и факторы развития, повысить инновационную деятельность и конкурентоспособность предприятия. Подходы к оценке интеллектуального капитала приведены с учетом его составных элементов, их внутреннего взаимодействия, а также их классификации. Рассмотрены особенности применения методики Д. Тобина для оценки затрат для создания интеллектуального капитала предприятия, а также метод интеллектуальной добавленной стоимости А. Пулика, учитывающий три показателя предприятия: добавленную стоимость физического капитала; добавленную стоимость человеческого капитала; добавленную стоимость структурного капитала.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, предприятие, человеческий капитал, оценка, затраты, физический капитал, структурный капитал.

В современном мире для обеспечения бесперебойной работы и сохранения своей репутации предприятию необходимы не только материальные активы, но и конкурентоспособный интеллектуальный капитал.

Интеллектуальный капитал — это знания, навыки и производственный опыт сотрудников предприятия, а также нематериальные активы, которые активно используются в целях максимизации прибыли и других экономических и технических результатов [1]. В узком смысле интеллектуальный капитал — это все те знания, которыми обладает организация и которые могут быть использованы для получения прибыли. В современной рыночной экономике интеллектуальный капитал является одним из главных факторов создания и развития конкурентоспособного предприятия. Данный фактор оказывает большое влияние на стоимость предприятия.

Подходы к содержанию понятия «интеллектуальный капитал»

Понятие «интеллектуальный капитал» включает в себя знания и опыт людей, имидж и репутацию организации, ее структуру и концепцию, базу данных, лояльность клиентов и другое. Интеллектуальный капитал возникает в результате синергии взаимодействия его отдельных элементов. Знания и производственные навыки сотрудников воплощаются в производственные и организационные процессы, устанавливаются контакты с партнерами, которые в дальнейшем образуют базу для взаимодействия с клиентами. В свою очередь, расширение связей с клиентами и партнерами способствует созданию и накоплению новых знаний, получению и закреплению навыков, развитию бизнеса [2].

Чаще всего под интеллектуальным капиталом подразумевают «невидимый» или «неосязаемый» актив». Именно такой подход превалировал в работах по экономической теории и эконометрике с начала 70-х годов XX вв. Этот подход подчеркивает нематериальную природу интеллектуального капитала, так как специфические знания и навыки, репутацию предприятия сложно увидеть и ощутить [3]. В связи с этим сложной задачей представляется и оценка интеллектуального уровня, опыта, интуиции сотрудников предприятия.

На предприятии интеллектуальный капитал обычно развивается в процессе разработки новой (инновационной) продукции либо в освоении новой ниши на рынке. Прирост интеллектуального капитала зависит от того, насколько успешно предприятие может организовать научные исследования и

разработки, направить необходимые кадровые, материальные и финансовые ресурсы на освоение новой продукции.

Несмотря на схожесть понятий «интеллектуальный капитал» и «нематериальные активы», между ними имеются отличия. Эти понятия очень тесно взаимосвязаны и взаимодействуют между собой, но не все компоненты интеллектуального капитала являются нематериальными активами (например, интеллектуальные и практические знания сотрудников, квалификация работников). Отличия видны и в бухгалтерском учете. Нематериальные активы учитываются в активном разделе баланса, а интеллектуальный капитал — в пассивном [4].

Для изучения и оценки интеллектуального капитала необходимо учитывать его составные элементы, их внутреннее взаимодействие, а также их классификацию.

На сегодняшний день в различных источниках приведено множество классификаций интеллектуального капитала. Изучив некоторые из них, можно выделить четыре основных элемента:

- человеческий капитал;
- организационный капитал;
- капитал отношений;
- эмоциональный капитал.

Человеческий капитал представляет собой совокупность, знаний, навыков и опыта, различных творческих, предпринимательских, управленческих умений, а также отношение к работе.

Организационный капитал характеризуется комплексом различных технологий, процедур, программных обеспечений, организационной структурой и многим другим. Организационный капитал раскрывает принципы эксплуатации человеческого капитала в организационных системах путем отображения информации во вложения, неоднократно применяемые в производственно-хозяйственной деятельности предприятия. В свою очередь, организационный капитал включает в себя такие разделы, как: интеллектуальный капитал и процессный капитал.

Интеллектуальный капитал включает себя права на интеллектуальную собственность (патенты, лицензионные соглашения и т. д.), идеи, ноу-хау, т.е. те нематериальные активы, которые лежат в основе инновационной составляющей организации и во многом оказывают влияние на ее конкурентоспособность.

Процессный капитал представляет собой знания в технике и технологии, которыми обладают сотрудники организации, базы данных клиентов и партнеров, информационные системы и сети, коммуникационную инфраструктуру. Помимо этого, в данный раздел входят различные системы и процессы управления, позволяющие организации сформировать стратегию предприятия и развивать ее в условиях рынка.

Следующим элементом интеллектуального капитала является *капитал отношений*. К капиталу отношений относятся деловая репутация организации, ее имидж, товарные знаки, фирменные наименования, наличие лояльных партнеров, покупателей и т.д., т.е., другими словами, капитал отношений определяет положение организации на рынке.

Эмоциональный капитал характеризует систему отношений, построенную на предприятии, основанную на интересах и желаниях человека. Эмоциональный капитал формирует основу социального поведения сотрудника, которая определяет его производительность.

Практика показывает, что воспроизводству интеллектуального капитала способствует наличие рабочей силы, инновационного и финансово-инвестиционного капитала, нематериальных активов в виде интеллектуальных способностей, интеллектуального потенциала, информационного ресурса, интеллектуальной собственности. При этом факторами эффективного воспроизводства интеллектуального капитала являются научно-технический прогресс, уровень информатизации общества, вовлеченность в инновационные процессы региона, наличие современной рыночной инфраструктуры, состояние институциональной среды, инновационная стратегия предприятия и т.д. [5].

Подходы к оценке интеллектуального капитала предприятия

Для того чтобы инвесторы, учредители и другие заинтересованные лица могли определить величину интеллектуального капитала предприятия, необходима его оценка с различных точек зрения. При этом для данной оценки нет однозначного подхода. Например, ученые А.Н. Козырев и В.Л. Макаров [6] в понятие «интеллектуальный капитал» включают нематериальные активы и интеллектуальную собственность, при этом нематериальные активы рассматриваются

в бухгалтерском смысле, и их содержание регламентировано правовыми документами и бухгалтерскими стандартами, в отличие от самого понятия «интеллектуальный капитал».

Э. Брукинг и Л. Эдвинссон, одни из ведущих специалистов в мире по интеллектуальному капиталу, рассматривают неосязаемые активы и интеллектуальный капитал в более широком смысле — как совокупность всего нематериального, которым обладает предприятие [7, 8]. Понятие «интеллектуальный капитал» в данном случае совпадает с понятием нематериальных активов и рассматривается как обязательное условие конкурентоспособности компании [2; 65].

Оценка интеллектуального капитала предприятия дает возможность:

- учитывать неосязаемые активы предприятия, благодаря которым можно справедливо оценить стоимость организации;
- обнаружить неиспользованные резервы и факторы развития;
- повысить инновационную деятельность предприятия;
- повысить эффективность управления интеллектуальным капиталом;
- получить более точную информацию и увеличить привлекательность предприятия для инвесторов;
- при необходимости изменить условия труда работников с целью более полного раскрытия их потенциала.

Необходимо отметить, что интеллектуальный капитал сложно измерить. В первую очередь это связано с неосязаемой природой интеллектуального капитала как такового. Во-вторых, в настоящее время не существует единого стандарта для оценки интеллектуального капитала.

Тем не менее, на сегодняшний день для оценки интеллектуальной собственности применяется большое количество различных методов, отличающихся между собой по набору расчетных показателей и качественными характеристиками. Самые распространенные методы оценки К.Э. Свейби предложили классифицировать на четыре группы, которые рассмотрены ниже [9; 230].

1. Методы подсчета очков — Scorecard Methods. Эти методы основываются на показателях, которые определяются с помощью подсчетов различных очков и баллов. Основным недостатком является то, что результаты оценки носят лишь информативный характер и не позволяют оценить стоимость интеллектуального капитала в денежном выражении.

2. Метод рыночной капитализации — Market Capitalization Methods. Данные методы определяют стоимость интеллектуального капитала как разность между рыночной и балансовой стоимостью активов предприятия. Недостатки — условность определения интеллектуального капитала и ограничение выделения из разности между стоимостями таких факторов, как деловая репутация и партнерские связи компании.

3. Методы прямого измерения интеллектуального капитала — Direct Intellectual Capital methods. Сюда входят все методы, основанные на оценке отдельных элементов интеллектуального капитала. После оценки отдельных частей капитала дается сводная оценка интеллектуального капитала компании и её сотрудников.

4. Методы отдачи на активы — Return on Assets methods. Коэффициент рентабельности активов предприятия сравнивается с аналогичным показателем, характерным для отрасли в целом. Для вычисления среднего дополнительного дохода от интеллектуального капитала полученная разность умножается на материальные активы компании. Затем путем дисконтирования получаемого денежного потока дается оценка стоимости интеллектуального капитала в общем [10].

Две последние группы также не лишены недостатков. К ним можно отнести то, что здесь отсутствуют разделения интеллектуального капитала, например, программное обеспечение, база данных и т. д. Но данный недостаток является незначительным, так как благодаря количественной оценке интеллектуального капитала данных групп производится более точное оценивание размера капитала, а также степень его влияния на деятельность предприятия.

Рассмотрим первую методику, разработанную лауреатом Нобелевской премии Джеймсом Тобиным и более известную как затратный подход [11]. В рассматриваемом подходе существует два метода оценки интеллектуального капитала. Это прямой и косвенный методы.

В прямом методе определяются все затраты, необходимые новому владельцу предприятия для создания интеллектуального капитала. Это такие расходы, как поиск работников, заработная плата, обучение и т.д.

Для использования косвенного метода применяется коэффициент Д. Тобина. Расчет данного показателя представлен в формуле (1)

$$Q = \frac{\text{Рыночная стоимость объекта}}{\text{Стоимость замещения объекта}} \quad (1)$$

Если коэффициент Тобина больше одного, то объект оценки имеет высокий интеллектуальный капитал или кадровый потенциал, если меньше, то, соответственно, уровень интеллектуального капитала представляется низким. Данный метод не обладает точностью оценки, так как здесь имеются некоторые ограничения. Также недостатком является то, что в данной методике учитывается стоимость нематериальных активов и оборотных средств, а, как нам известно, далеко не все составляющие данных статей актива включаются в стоимость интеллектуального капитала. Это является причиной того, что стоимостная оценка данного метода является неточной.

Другой метод носит название метода капитализации. Он определяется как разница рыночной и балансовой стоимостей.

Третий метод (был предложен Анте Пуликом) — метод интеллектуальной добавленной стоимости (Value Added Intellectual Coefficient (VAIC) [12].

Данный прием учитывает три показателя предприятия:

- добавленная стоимость физического капитала (CEE);
- добавленная стоимость человеческого капитала (HCE);
- добавленная стоимость структурного капитала (SCE).

Формула, предложенная Пуликом, имеет определенные особенности. В данной концепции интеллектуальный коэффициент включает в себя добавленную стоимость физического капитала. Согласно автору, более высокое значение данного показателя означает, что данная организация лучше использует свою добавленную стоимость вследствие большей величины интеллектуального капитала. Также Пулик считает, что человеческий и структурный капитал находятся в обратной зависимости: чем больше добавленной стоимости создает человеческий капитал, тем меньше ее создает структурный, и наоборот.

Для определения добавленной стоимости физического капитала применяется формула (2):

$$CEE = \frac{VA}{\text{Инвестиционный капитал}} \quad (2)$$

где VA — добавленная стоимость.

Расчет добавленной стоимости человеческого капитала рассчитывается с помощью формулы (3):

$$HCE = \frac{VA}{\text{Человеческий капитал (зарплата)}} \quad (3)$$

Чтобы определить добавленную стоимость структурного капитала, применяют формулу (4):

$$SCE = \frac{VA - \text{человеческий капитал}}{VA} \quad (4)$$

Интеллектуальная добавленная стоимость определяется как сумма трех перечисленных выше показателей [13].

Таким образом, изучив методы оценки интеллектуального капитала, можно сделать вывод, что самым эффективным и проработанным методом является метод интеллектуальной добавленной стоимости Анте Пулика (VAIC), так как благодаря данному методу можно справедливо оценить эффективность человеческого капитала на предприятии. Также данный способ оценки включает в себя ряд показателей, благодаря которым можно точно учесть такие характеристики, как инвестиционный капитал, затраты, добавленная стоимость.

Выводы

Подводя итог, можно отметить, что интеллектуальный капитал имеет ряд своих особенностей:

- эффективность интеллектуального капитала является основным фактором экономического роста предприятия;
- высокая затратность формирования и использования интеллектуального капитала;
- сочетание высоких рисков и высоких прибылей от использования интеллектуального капитала;

- особенности инвестирования в интеллектуальный капитал обусловлены историческими, национальными, культурными особенностями и традициями;
- высокая эффективность инвестирования в интеллектуальный капитал;
- интеллектуальный капитал является внеоборотным активом;
- использование интеллектуального капитала контролируется индивидом, независимо от источника инвестиций, в его развитие.

Интеллектуальный капитал представляет собой разностороннее явление, формирующееся как результат взаимодействия человеческого, организационного, эмоционального капиталов и капитала отношений, что обуславливает получение новых знаний и активизацию инновационной деятельности на всех уровнях экономики.

Интеллектуальный капитал имеет решающее значение для развития любого предприятия, так как включает в себя работников и знания, которыми они обладают. Предприятию важно обеспечить сохранение и воспроизводство интеллектуального капитала с целью обеспечения долгосрочной конкурентоспособности. Для этого, в первую очередь, предприятию необходимо правильно оценивать имеющийся интеллектуальный капитал. Несмотря на обилие методов и подходов к оценке интеллектуального капитала, автором предлагается применение методики Д. Тобина для оценки затрат создания интеллектуального капитала предприятия, а также метод интеллектуальной добавленной стоимости А. Пулика, учитывающий различные показатели предприятия.

Список литературы

- 1 Сергеев А. Интеллектуальный капитал менеджмента. Теория и тенденции в России / А. Сергеев. — LAP Lambert Academic Publishing, 2012. — 316 с.
- 2 Субботина Г.В. Интеллектуальный капитал как совокупность нематериальных активов компании // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки / Г.В. Субботина. — 2016. — № 4. — С. 64–67.
- 3 Yessengeldin B. Potential of education as a factor of human capital development. Актуальні проблеми економіки / B. Yessengeldin, V. Biryukov, D. Sitenko. — 2013. #3. — P. 267–274.
- 4 Гаранина Т.А. Нематериальные активы и интеллектуальный капитал: роль в создании ценности компании / Т.А. Гаранина // Вестн. Санкт-Петербургского ун-та. Сер. 8. Менеджмент. — 2010. — № 2. — С. 78–105.
- 5 Новгородов П.А. Интеллектуальный капитал: понятие, сущность, структура // Вестн. Удмуртского ун-та. Сер. Экономика и право / П.А. Новгородов. — 2017. — № 2. — С. 38–49.
- 6 Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. — М.: РИЦ ГШ ВС РФ, 2003. — 398 с.
- 7 Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг; под. ред. Л. Н. Ковалик. — СПб.: Питер, 2001. — 288 с.
- 8 Edvinsson L. Developing a model for managing intellectual capital / L.Edvinsson., P. Sullivan // European management journal. — 1996. — Vol. 14. — № 4. — С. 356–364.
- 9 Смирнов В.Т. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование / В.Т. Смирнов и др. — М.: Машиностроение-1; Орел: ОрелГТУ, 2005. — 513 с.
- 10 Идченко Н.В. Эффективные методы оценки интеллектуального капитала / Н.В. Идченко, С.Е. Елкин Современные проблемы науки и образования. — 2013. — № 3. — С. 321–327.
- 11 White G.I. The Analysis and Use of Financial Statements, John Wiley & Sons / G.I. White, A.C. Sondhi, D.Fried. — New York, NY, 1994.
- 12 Pulic A. Intellectual capital—does it create or destroy value? Measuring business excellence. — 2004. — 8(1). — 62–68.
- 13 Pulic A. The principles of intellectual capital efficiency-A brief description. Croatian Intellectual Capital Center, Zagreb, 2008. — 76 с.

Г. Аймуханбетова

Кәсіпорынның зияткерлік капиталы: табиғаты және бағалаудың қазіргі заманғы тәсілдері

Мақалада кәсіпорынның зияткерлік капиталының тұжырымдамасы ашылып отыр, ол қазіргі жағдайда кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін дамыту мен жетілдірудегі басты фактор болып табылады. Зияткерлік капитал түсінігіне түрлі көзқарастар қарастырылған, ол көбінесе «көрінбейтін актив» деп аталады, бұл құрамдас бөліктердің материалдық емес сипатына ерекше назар аударылған. Кәсіпорынның зияткерлік капиталы мен материалдық емес активтері арасындағы негізгі

айырмашылықтары қарастырылған. Авторлар зияткерлік капиталдың негізгі элементтерін зерттеді: адам капиталы; ұйымдастырушылық капитал; қатынас капиталы; эмоциялық капитал. Мақалада кәсіпорынның құнын дұрыс бағалауға мүмкіндік беретін кәсіпорынның материалдық емес активтерін есепке алуға мүмкіндік беретін зияткерлік капиталдың бағалау тәсілдері айқындалған; резервтер мен даму факторлары анықтаған; кәсіпорынның инновациялық қызметі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері ашылған. Зияткерлік капиталды бағалауға қатысты көзқарастар оның құрамдас элементтерін, олардың ішкі өзара әрекеттесуін, сондай-ақ олардың жіктелуін ескере отырып берілген. Кәсіпорынның зияткерлік капиталын құру шығындарын бағалау үшін Д. Тобиннің әдістемесін қолдану ерекшеліктеріне көңіл бөлінген. А.Пуликтің кәсіпорынның үш көрсеткішін ескеретін, зияткерлік қосылған құнының әдісі қарастырылды: физикалық капиталдың қосымша құны; адами капиталдың қосымша құны; құрылымдық капиталдың қосылған құны.

Кілт сөздер: зияткерлік капитал, кәсіпорын, адами капитал, бағалау, шығындар, физикалық капитал, құрылымдық капитал.

G. Aimukhanbetova

Intellectual capital of the enterprise: nature and modern approaches to evaluation

The article reveals the concept of the intellectual capital of an enterprise, which is one of the main factors in the development and enhancement of the enterprise's competitiveness in modern conditions. It is considered various approaches to the concept of intellectual capital, which is often called the «invisible asset», which emphasizes the intangible nature of the constituent components. The main differences between intellectual capital and intangible assets of the enterprise are considered. The authors consider the main elements of intellectual capital: human capital; organizational capital; capital of relations; emotional capital. The article reveals the approaches to the evaluation of intellectual capital, which allows to take into account intangible assets of the enterprise, thanks to which it is possible to fairly estimate the value of the organization; discover reserves and development factors; increase innovation and competitiveness of the enterprise. Approaches to evaluation of intellectual capital are given taking into account its constituent elements, their internal interaction, and also their classification. The application of D. Tobin's methodology for estimating costs for creating the intellectual capital of an enterprise is considered. The method of intellectual added value of A. Pulik considering three enterprise indicators is considered: the added value of physical capital; the added value of human capital; added value of structural capital.

Keywords: Intellectual capital, enterprise, human capital, valuation, costs, physical capital, structural capital.

References

- 1 Sergeev, A. (2012). *Intellektualnyi kapital menedzhmenta. Teoriia i tendentsii v Rossii [Intellectual capital of management. Theory and trends in Russia]*. LAP Lambert Academic Publishing [in Russian].
- 2 Subbotina, G. V. (2016). Intellektualnyi kapital kak sovokupnost nematerialnykh aktivov kompanii [Intellectual capital as a set of intangible assets of the company]. *Humanitarnye, sotsialno-ekonomicheskie i obshchestvennye nauki – Humanitarian, socio-economic and social sciences*, 4, 64–67 [in Russian].
- 3 Yessengeldin, B., Biryukov, V., & Sitenko, D. (2013). Potential of education as a factor of human capital development. *Aktualni problemi ekonomiki – Actual problems of economics*, (3), 267–274.
- 4 Garanina, T. A. (2010). Nematerialnye aktivy i intellektualnyi kapital: rol v sozdanii tsennosti kompanii [Intangible assets and intellectual capital: a role in creating value for the company]. *Vestnik Sankt-Peterburhskogo universiteta. Seriya 8. Menedzhment – Bulletin of Saint Petersburg University. Series 8. Management*, 2, 78–105 [in Russian].
- 5 Novgorodov, P. A. (2017). Intellektualnyi kapital: poniatie, sushchnost, struktura [Intellectual capital: the concept, essence, structure]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya Ekonomika i pravo – Bulletin of the Udmurt University. Series Economics and Law*, 2, 38–49 [in Russian].
- 6 Kozyrev, A.N., & Makarov, V.L. (2003). Otsenka stoimosti nematerialnykh aktivov i intellektualnoi sobstvennosti [Valuation of intangible assets and intellectual property]. Moscow: RITs HSh VS RF [in Russian].
- 7 Bruking, Je. (2001). Intellektualnyi kapital: kliuch k uspekhу v novom tysyacheletii [Intellectual capital: the key to success in the new millennium]. L.N. Kovalik (Ed.). Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- 8 Edvinsson, L., & Sullivan, P. (1996). Developing a model for managing intellectual capital. *European management journal*, 14 (4), 356–364.
- 9 Smirnov, V.T., & et al (2005). Chelovecheskii kapital: sodержanie i vidy, otsenka i stimulirovanie [Human capital: content and types, evaluation and incentives]. Moscow: Mashinostroenie-1; Orel: OrelHTU [in Russian].
- 10 Idchenko, N.V., & Elkin, S.E. (2013). Effektivnye metody otsenki intellektualnogo kapitala [Effective methods for assessing intellectual capital]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia – Modern problems of science and education*, 3, 321–327 [in Russian].

11 White, G.I., Sondhi, A.C., & Fried, D. (1994). *The Analysis and Use of Financial Statements*, John Wiley & Sons, New York, NY.

12 Pulic, A. (2004). Intellectual capital—does it create or destroy value? *Measuring business excellence*, 8(1), 62–68.

13 Pulic, A. (2008). *The principles of intellectual capital efficiency-A brief description*. Croatian Intellectual Capital Center. Zagreb, 76.

Ye.A. Gordeyeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: gordelena78@mail.ru)*

Criteria of efficiency of state programs of innovative development of the economy

The article is devoted to the analysis of the effectiveness of state innovation programs. In this connection, the functional features of the evaluation of the effectiveness of programs for the progressive development of the economy, the principles of the methodology for this assessment are justified. To concretize the efficiency parameters, the advantages of program - target planning and budgeting are focused on results oriented and the principles of evaluating the effectiveness of program implementation arising from them. Based on this system-wide methodology, the specificity of evaluating the effectiveness of the actual state innovation programs is revealed. Therefore, the article focuses on program activities, methods of program implementation, in particular, the provisions of the PART methodology. In addition, the article examines the types of performance evaluation, the distinction between the concepts of «efficiency» and «effectiveness» in order to obtain the most adequate assessment of the results of state innovation programs. The significance of the complementarity criterion and its components to account for the quality of innovative development programs is substantiated.

Keywords: state program, evaluation of the state program efficiency, state innovation development program, technique of assessment of efficiency of programs of innovative development.

Analysis of the state of industrial-innovative development in the Republic of Kazakhstan indicates positive trends in the modernization of the technological basis of the economy and the expansion of the area of functioning of the innovation infrastructure. But at the same time, the implementation of state programs for industrial-innovative development demonstrates the problem areas.

In particular, the innovative potential of the country's economy in the framework of state programs is of an additional character, as a means for changing the technological and structural basis of the economy. Therefore, there is no detailed study of real prospects and meaningful content of the innovation potential. Further, the scale of the programs, stimulating the main sectors of the economy to modernize, creates multitasking and therefore a certain imbalance in the applied aspect. This same multitasking and generates changes in the goal-setting programs. The ultimate goal of the program is becoming a broad system of target indicators. And this leads to a vagueness of their implementation. Therefore, success in one block of the program can veil problems and resource, organizational, methodological failures in others.

Before highlighting the parameters of the effectiveness of state innovation development programs, it is necessary to delineate the range of general criteria for the effectiveness of government programs in general.

The achievement of strategic objectives of social and economic development of the country requires not only the state impact on the operated system, but the use of the tools allowing to estimate consequences of such influence. Therefore, the evaluation of the effectiveness of state programs is an important element of public administration, performing a controlling, stimulating and corrective function. Assessing the effectiveness of government programs allows you to determine:

- compliance of made decisions with strategic socio-economic guidelines;
- compliance of made decisions with public interests, i.e. acts as a means of public control;
- rational use of economic and organizational resources;
- standards and criteria applied in the development, implementation and evaluation of subsequent state decisions;
- effective government solutions for the dissemination of positive experience;
- deviations from targets and their causes;
- ways to adjust when revealing the ineffectiveness of the state decision.

Therefore, the method of assessing the effectiveness of the state program is of particular importance. It takes into account the need for the following assessments:

- 1) the degree of achievement of the goals and objectives of the subprogrammes and the state program as a whole;
- 2) the degree of compliance with the planned level of costs and efficiency of use of budget funds;

3) the degree of implementation of departmental target programs and major activities (the achievement of the expected immediate results of their implementation). Evaluation of the effectiveness of the implementation of state programs includes criteria that should reflect the conceptual provisions of program-oriented planning and management – management by results.

A characteristic feature of results-based management is a clear linkage of budgetary funds to planned results, in contrast to standard (costly) budgeting. World practice allows to highlight the following advantages of program – target planning and budgeting based on results:

- Funding of those public goods and services is provided, the quantity, quality, cost, time and place of provision of which most meet the needs of society and is characterized by the highest indicators of social efficiency at the set resource restrictions.

- It is possible to critically comprehend the existing lines of spending and abandon many types of expenses that are made without a proper socio-economic justification for the need of these expenses.

- The choice of solutions is made taking into account not only short-term, but more remote consequences; the responsibility of state ministries for the end result is being strengthened, by which we mean not just the provision of a certain volume of services or the fulfillment of a certain scope of work, but also the achievement of certain quality indicators.

- Regular publication of reports on the achieved results of the ministries' activities allows the society to realistically evaluate the activities of the government.

- Increased justification for public spending decisions.

- The information base of government budget decisions is significantly increased. In particular, due to the availability of information on how different levels of program funding can affect the social and economic efficiency of public spending, it has become possible to reduce costs without reducing programs.

- It is possible to realistically assess the financial condition of the state, thanks to a more complete picture of the resources at its disposal. This is particularly important for managing future risks, above all, the risk that future generations will be burdened with an exorbitant burden of financial obligations resulting from implicit or unrecorded obligations.

The basic principles for evaluating the effectiveness of the implementation of state programs: independence, objectivity, ensuring maximum socio-economic efficiency, professional competence, openness and transparency.

Taking into account the existing principles for evaluating the effectiveness of the implementation of state programs, we define the main criteria for evaluating the effectiveness of state programs:

- Expediency (relevance) – compliance of the project goal with the tasks that were to be addressed within the project, as well as physical and strategic conditions in which the project was carried out, including analysis of the quality of preparation and project structure – the logic and completeness of the project planning process, as well as internal logic and consistency with the project structure.

- Efficiency – how well the project activities are implemented. The fact that the results were achieved at a reasonable price, i.e. how well the invested funds were transformed into achieved results in qualitative, quantitative and temporal terms, as well as into the quality of achieved results: targeted allocation of financial resources, personnel compliance, technical compliance, temporary compliance in phases and activities.

Effectiveness – analysis of the role of results in achieving the project goal, and how the predictions made have affected the project achievements: achievement of the program's final result, achievement of the program's immediate results.

- Controllability of the project – the presence of a clear functional, resource and temporary fixation, the presence of monitoring mechanisms and media coverage, the presence of a self-assessment system at various stages of the program.

- Project effect (social and economic effect) – the project's significance for a wider environment, and its contribution to the expansion of (sector) tasks, brought together in the overall objectives of the project, as well as in achieving the goals of all other state policy objectives.

- Sustainability – an assessment of the likelihood that the benefits and benefits of the project will continue to flow after the completion of external financing, with specific reference to factors related to the ownership right of the beneficiaries, to the policy support factor, to economic and financial factors, to socio-cultural aspects character, gender equality, availability of adequate technology, environmental aspects, as well as institutional and managerial capacity factors.

– Systems of indicators and indicators for assessing the effectiveness of programs, at the level of which the evaluation criteria are specified, are developed in the process of working on the program, which allows avoiding many mistakes.

– Declarativeness of the program goal and, as a result, the impossibility of assessing the effectiveness and efficiency of the program.

Lack of connection between the declared abstract goal and the same declarative tasks.

– the indicators for monitoring the program, if any, are not linked into a logical system, which does not allow conclusions to be drawn about the progress of the program.

– the process of intermediate and final evaluation of the program is extremely time-consuming, and, sometimes, impossible, which does not allow to use the experience gained in the implementation of the program for the development of subsequent program documents.

Thus, the use of common assessment standards is aimed at unifying approaches and ensuring the possibility of comparing the results of various programs. However, in relation to assessing the results of state regulation of the innovation sphere, this approach is limited and can be largely formal.

In international practice, extensive experience has been gained in assessing the effectiveness of government decisions and government targeted programs, expressed in a wide variety of methods, models, tools, algorithms, indicators. Evaluation of the effectiveness of state programs is evolving in parallel with the development of measures of state support for the object of management. This explains why in such a strategically important and dynamic area as state regulation of innovation activity, the existence of a universal methodology is impossible and a constant search is needed for the best ways to assess the effectiveness of government decisions. At the same time, the generalization of the accumulated experience, flexibility in the application of the most appropriate assessment tools makes it possible to evaluate the innovative development program in a multifaceted manner and to identify the limitations of a different nature.

As a general difficulty of evaluating government programs, we can single out: the laboriousness and resource intensity of accounting for all the results of program implementation; the difficulty of determining the result in the form of profit, which complicates the comparison; the difficulty of identifying and evaluating indirect results of the program.

At the same time, the evaluation of the effectiveness of innovation development programs has a number of features that are associated with specific features of innovation activity:

– support for innovation is multidimensional, its object may be the development of venture financing, the creation of technology parks, the formation of innovation clusters, the development of exports of high-tech products, etc. For use as target indicators of programs in practice, several dozens of indicators have been developed. Therefore, the complexity is the choice of the right indicators and evaluation criteria for a specific event of the state program;

– despite the active development of state programs in the field of innovation, there is no single definition of the term «innovation». This reduces the objectivity of the assessment;

– innovative projects are unique, experimental, and sometimes random, which makes rigid targeting inappropriate. Under these conditions, it can be difficult to assess the relevance of the results to the goals;

– a significant distribution of the effect over time. The effect of the project to create an innovation infrastructure facility may appear a decade after the creation of the facility. When evaluating government programs in the field of innovation development, there is a growing need to evaluate the long-term effects of their implementation, a method of studying the history of projects (historicaltracing). For example, not only the indicator «Number of newly created small innovative enterprises» is important for evaluating the effectiveness of the state program in the field of supporting innovative entrepreneurship, but how many of these enterprises remain on the market and their growth prospects are the long-term stability of the program results;

– in the course of innovation, there are several types of effects that must be taken into account when assessing the effectiveness of government programs: economic (including budget and commercial), social, scientific and technical, and environmental. The basis of innovation is the interaction between the subjects of innovation systems, in this regard, it is important to evaluate the effect for each participant in the program. Difficulties arise in assessing the synergistic effect of their interaction.

In assessing the effectiveness of government decisions in the field of innovation development, the importance of targeted application of tools that allow most fully quantitatively and qualitatively characterize program activities increases.

When selecting indicators to assess the effectiveness of projects, they usually use the allocation of four groups in accordance with the logical model of the program: inputs; direct results (outputs); outcomes; impact [1].

The most objective, available for measurement and comparison of quantitative indicators, which can be:

- absolute (volume of innovative products shipped);
- structural (share of enterprises engaged in technological innovation);
- relative (volume of innovative products per capita).

However, when evaluating the effectiveness of innovation development programs, given the uncertainty of the results of innovation, the role of quality indicators and the need to use methods such as benchmarking increase. The use of quality indicators makes it possible to identify causal relationships in the innovation system, determine the causes of the positive and negative effects of the program implementation, identify promising areas of government support (for example, how innovative enterprises assess access to financial resources).

The analysis of foreign experience shows that the evaluation of the project results is accompanied by an evaluation of the program implementation process. A striking example is the PART (Program Assessment Rating Tool) technique used in the United States until 2009 [2]. In evaluating the effectiveness of budget programs, the assessment was carried out in four aspects:

- Program Purpose and Design;
- Planning;
- Management;
- Results.

Such a distinction makes it possible to more accurately identify the factors that determine the effectiveness or inefficiency of government support measures. The effectiveness of the program can be reduced due to the inefficient implementation of the measures envisaged.

Conversely, omissions during the program development phase can lead to a lack of a positive effect during program implementation.

Since the participants in innovation activity are a wide range of participants, it is necessary to apply both internal and external assessment of the effectiveness of government programs in the field of innovative development. As an external assessment, an assessment of the state program by independent experts and the public can be used. Permanent external monitoring can be used in conjunction with a detailed external assessment of the effectiveness over certain periods of time, as is done in the Framework Programs of the European Union for the development of scientific research and technology.

According to the time of the assessment of the effectiveness of state programs, the following types of assessment can be distinguished [3]:

- a preliminary assessment (ex-ante evaluation) is carried out before the start of the program implementation, at the development stage, it is the basis for determining the target indicators of the program;
 - intermediate assessment (intermediate evaluation) involves evaluation at the intermediate stages of the program;
 - evaluation of the program in real time (real-time evaluation) is close to the concept of monitoring, is a tracking of the results of the program during its implementation;
 - final evaluation (ex-post evaluation) – evaluation of actual results after the completion of the program.
- To assess the effectiveness of programs in the field of innovation development, the ability to repeatedly perform this type of assessment is necessary.

The final step may be the determination of the quality of the assessment. Given the above difficulties associated with the evaluation of programs in the field of innovative development, this stage, often overlooked in practice, seems necessary. His task is to determine how well the assessment was carried out, whether its results were taken into account in the future. Lack of evaluation prevents the spread of successful experience. Without subsequent use of the results, the entire assessment process is a formality.

The results of the evaluation should be taken into account when developing follow-up programs, ensuring the flexibility of government regulation. Thus, the European Commission's Research and Innovation Directorate submits an annual report on the evaluation procedures carried out during the year.

Considerable methodological complexity is due to the fact that in the works of both domestic and foreign authors a clear conceptual apparatus has not yet developed with respect to criteria determining the effectiveness of government programs (for example, the concepts of efficiency and effectiveness are equated [4]).

In foreign practice, when evaluating the effectiveness of programs (efficiency) and performance (effectiveness) are differentiated and relate to the indicators reflecting the ratio of price and quality of the program (value for money).

Under the effectiveness refers to the ratio of results and costs. The criterion of efficiency is to maximize the result for a given amount of resources or to minimize the amount of resources for a given result while maintaining quality [5].

Efficiency is interpreted more multifaceted. Efficiency is understood as:

- Conformity of goals, volume of public spending and the results obtained with their help [6];
- obtaining the planned results in the implementation of activities [7];
- the degree of achievement of the planned results [8].

In general, when evaluating performance, we are talking about a comparison of planned and actual results. In this case, the result can be a negative value.

This group of criteria sometimes includes efficiency, understood as a reduction in the cost of resources used in the implementation of activities, while maintaining quality.

As other aspects of performance evaluation, it is possible to single out expediency (efficacy, appropriateness, strategic policy alignment) – to what extent the program is in line with strategic goals and contributes to their achievement. Evaluation of state programs in the field of innovation development should be performed not in isolation, but in the system of strategic goals of the country's socio-economic development. For example, the creation of an innovation infrastructure facility in a region should not lead to an imbalance in its territorial development.

However, the main purpose of the assessment should not be the calculation of indicators, but the identification of the reasons for the results of the program. At the same time, the formation of program results can be influenced both by internal (program management) and numerous external factors (interaction of participants in the innovation system, level of technology development, etc.).

It is important to determine if other measures could ensure a higher efficiency of state support for innovative development. Therefore, one of the key issues in evaluating the effectiveness of state programs in foreign studies is the assessment of the additionality indicator.

The additionality indicator reflects the difference between socio-economic development, taking into account the implementation of the state program and socio-economic development in the absence of government intervention. This indicator allows to evaluate the effect, the increment of socio-economic indicators obtained through the implementation of the state program. For example, the US General Accounting Office within the framework of the implementation of the Advanced Technologies Development Program (Advanced Technology Program) conducted an assessment – would receive a privately financed project supported by the program in the absence of budget funding?

The answer to this question cannot be unambiguous, since various internal and external factors can influence the increase in innovation activity. Therefore, it is difficult to assess how much of the program results were obtained through the implementation of program activities, and how much of the results were achieved due to the influence of independent factors. In this regard, the measurement of the additionality indicator remains an extremely difficult, but methodologically important problem.

In accordance with the OECD approach [9] there are three types of indicators of additionality.

– Additional resources (input additionally) characterizes the degree to which regulatory intervention ensures the attraction of additional resources or simply replaces resources that could be obtained from other sources (market, own resources of the enterprise, etc.)

– The additional results (output additionally) characterizes that part of the final results of the program, which could not be obtained without regulatory intervention.

– The effect of the implementation of the program can be not only obvious and accessible for quantitative measurement (obtaining additional funding), but also hidden (the development of cooperative ties). And it is these hidden, difficult to unambiguously measured effects that may be the most significant. They are characterized by behavioral additionality (behavioral additionally) —the change in the behavior of the control object after the regulatory intervention.

As noted, there is no universal methodology for assessing the effectiveness of government decisions in the field of innovative development. In this regard, we can talk only about the accumulation of positive evaluation experience, the correct determination of the focus, method, evaluation steps, taking into account the specifics of program activities. Features of innovation and a number of ambiguous methodological issues

require the most flexible approach. While providing flexibility, the development of reporting and external evaluation contribute to maintaining the quality of the assessment.

Improving the assessment of the effectiveness of state decisions in the field of innovative development will contribute to improving the efficiency of public administration and the achievement of the strategic goal of innovative development of the country.

References

- 1 Шаркова А.В. Совершенствование оценки эффективности государственного регулирования инновационного предпринимательства / А.В. Шаркова // Научное обозрение. — 2012. — № 3. — С. 297–305.
- 2 Шаркова А.В. Регулирование инновационного предпринимательства в регионе: теория и практика / А.В. Шаркова // Предпринимательство. — 2009. — № 6. — С. 140–145.
- 3 Smart Innovation: A Practical Guide to Evaluating Innovation Programmes. ECSC-EC-EAEC Brussels-Luxembourg, 2006 — 196 с.
- 4 Бреусова А.Г. Оценка эффективности государственных программ / А.Г. Бреусова // Вестн. Омского ун-та. — 2015. — № 2. — С. 128–136.
- 5 Jackson P. Value for money and international development: Deconstructing myths to promote a more constructive discussion. OECD Development Co-operation Directorate [Electronic resource] / P. Jackson. — Access mode: <http://www.oecd.org/dac/effectiveness/49652541.pdf>.
- 6 Афанасьев М.П. Инструментарий оценки эффективности бюджетных программ / М.П. Афанасьев, Н.Н. Шаш // Вопросы государственного и муниципального управления. — № 3. — 2013. — С. 48–69.
- 7 Газизуллин Ф.Г. Инновационные и институциональные прорывы — доминанты развития экономики России в условиях новой индустриализации / Ф.Г. Газизуллин, Н.Ф. Газизуллин // Проблемы современной экономики. — 2013. — № 2 (46). — С. 28–29.
- 8 Evaluation of Innovation Activities. Guidance on methods and practices. — European Union, 2012 [Electronic resource]. — Access mode: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/eval2007/innovation_activities/inno_activities_guidance_en.pdf.
- 9 Evaluation. OECD Innovation Policy Platform, 2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.oecd.org/innovation/policyplatform>.

Е.А. Гордеева

Экономиканы инновациялық дамытудағы мемлекеттік бағдарламалардың тиімділік критерийлері

Мақала мемлекеттік инновациялық бағдарламалардың тиімділігін талдауға арналған. Осыған байланысты экономиканы үдемелі дамыту бағдарламаларының тиімділігін бағалауды жүргізудің функционалдық ерекшеліктері, осы бағалау әдістемесінің қағидалары негізделді. Тиімділік параметрлерін нақтылау үшін нәтижеге бағдарланған бағдарламалы-мақсаттық жоспарлау мен бюджеттеудің артықшылықтары және олардан туындайтын бағдарламаларды іске асыру тиімділігін бағалау қағидалары қарастырылды. Осы жалпы жүйелік әдістемеге сүйене отырып, мемлекеттік инновациялық бағдарламалардың тиімділігін бағалаудың ерекшелік сипаттамасын анықтады. Сондықтан мақалада бағдарламалық іс-шараларға, бағдарламаларды іске асыру әдістемесіне, атап айтқанда, PART әдістемесінің ережелеріне назар аударылды. Сонымен қатар авторлар мемлекеттік инновациялық бағдарламалардың нәтижелеріне неғұрлым шынайы баға алу мақсатында тиімділікті бағалау түрлері, «тиімділік» және «нәтижелілік» ұғымдарының айырмашылықтарын зерттеді. Инновациялық даму бағдарламаларының сапасын есепке алу үшін қосымша критерийдің және оның құрамдас бөліктерінің маңыздылығы негізделді.

Кілт сөздер: мемлекеттік бағдарлама, мемлекеттік бағдарламаның тиімділігін бағалау, инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы, инновациялық даму бағдарламаларының тиімділігін бағалау әдістемесі.

Е.А. Гордеева

Критерии эффективности государственных программ инновационного развития экономики

Статья посвящена анализу эффективности государственных инновационных программ. В связи с этим обосновываются функциональные особенности проведения оценки эффективности программ поступательного развития экономики, принципы методики данной оценки. Для конкретизации параметров эффективности рассматриваются достоинства программно-целевого планирования и бюджетирования, ориентированных на результат, и вытекающие из них принципы оценки эффективности реализации программ. Исходя из этой общесистемной методики выявляется специфика оценки эффективности собственно государственных инновационных программ. Потому в статье уделяется внимание программным мероприятиям, методике реализации программ, в частности, положениям методики PART. Кроме того, исследуются виды оценки эффективности, различение понятий «эффективность» и «результативность» с целью получения наиболее адекватной оценки результатов государственных инновационных программ. Обосновывается значимость критерия дополненности и его составляющих для учета качества программ инновационного развития.

Ключевые слова: государственная программа, оценка эффективности государственной программы, государственная программа инновационного развития, методика оценки эффективности программ инновационного развития.

References

- 1 Sharkova, A.V. (2012). Sovershenstvovanie otsenki effektivnosti hosudarstvennogo rehulirovaniia innovatsionnogo predprinimatelstva [Improving the assessment of the effectiveness of state regulation of innovative entrepreneurship]. *Nauchnoe obozrenie – Scientific Review*, 3, 297–305 [in Russian].
- 2 Sharkova, A.V. (2009). Rehulirovanie innovatsionnogo predprinimatelstva v rehione: teoriia i praktika [Regulation of innovative entrepreneurship in the region: theory and practice]. *Predprinimatelstvo – Entrepreneurship*, 6, 140–145 [in Russian].
- 3 Smart Innovation: A Practical Guide to Evaluating Innovation Programmes (2006). Brussels-Luxembourg: ECSC-EC-EAEC.
- 4 Breusova, A.G. (2015). Otsenka effektivnosti hosudarstvennykh prohramm [Evaluation of the effectiveness of state programs]. *Vestnik Omskoho universiteta – Bulletin of Omsk University*, 2, 128–136 [in Russian].
- 5 Jackson, P. Value for money and international development: Deconstructing myths to promote a more constructive discussion. OECD Development Co-operation Directorate. *oecd.org*. Retrieved from <http://www.oecd.org/dac/effectiveness/49652541.pdf>.
- 6 Afanas'ev, M.P., & Shash, N.N. (2013). Instrumentarii otsenki effektivnosti biudzhethnykh prohramm [Toolkit for evaluating the effectiveness of budget programs]. *Voprosy hosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniia – Questions of state and municipal government*, 3, 48–69 [in Russian].
- 7 Gazizullin, F.G., & Gazizullin, N.F. (2013). Innovatsionnye i institutsionalnye proryvy — dominanty razvitiia ekonomiki Rossii v usloviakh novoi industrializatsii [Innovative and institutional breakthroughs dominant development of the Russian economy in the conditions of new industrialization]. *Problemy sovremennoi ekonomiki – Problems of the modern economy*, 2, 28–29 [in Russian].
- 8 European Union. Evaluation of Innovation Activities. Guidance on methods and practices (2012). *ec.europa.eu*. Retrieved from: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/eval2007/innovation_activities/inno_activities_guidance_en.pdf.
- 9 Evaluation. OECD Innovation Policy Platform (2010). *oecd.org*. Retrieved from <http://www.oecd.org/innovation/policyplatform>.

Г.Б. Алина, А.К. Дарибаева

*Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Астана, Казахстан
(E-mail: daribaeva_kak@mail.ru)*

Приоритетные направления индустриально-инновационного развития Казахстана: современное состояние и перспективы

В статье рассмотрены значимость индустриально-инновационного развития Республики Казахстан как ключевого направления экономического роста страны и основные направления государственной политики в сфере научно-технической и инновационной деятельности. Авторами проанализированы основные результаты реализации Государственной программы форсированного индустриально-инновационного развития на 2010–2014 гг., а также рассмотрены ожидаемые годовые социально-экономические эффекты в рамках Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 гг. Изучена и проанализирована структура источников финансирования технологических инноваций. Особое внимание уделено исследованию зарубежного опыта финансовых вложений в науку экономически развитых стран. Проведен анализ по регионам Казахстана в части «Валовая добавленная стоимость». На основе проведенного анализа и изучения зарубежного опыта авторами выявлены основные проблемы, препятствующие активному индустриально-инновационному развитию, и предложен ряд рекомендаций по выходу Казахстана из экономического кризиса. Проведенные исследования позволили авторам разработать, в частности, следующие мероприятия: увеличение финансирования на модернизацию и техническое перевооружение действующих и новых предприятий в приоритетных стратегических отраслях, таких как АПК, строительная индустрия, нефтепереработка, металлургия, химическая промышленность, энергетика, транспортная и телекоммуникационная инфраструктура, машиностроение и туризм.

Ключевые слова: индустриально-инновационное развитие, Государственная программа, диверсификация, источники финансирования, инновационная деятельность, затраты на науку, Карта индустриализации, перерабатывающая промышленность, социально-экономический эффект, инвестиционные проекты.

Республика Казахстан является одной из первых стран, которые заявили о необходимости индустриально-инновационного развития экономики с учетом важности новых технологий. Для развития собственной промышленной базы и выхода из экономического кризиса в республике были приняты и реализованы ряд государственных программных документов.

Как известно, «Стратегия «Казахстан-2050», где одним из ключевых направлений нового политического курса государства является именно индустриально-инновационное развитие, направлена на реализацию экономической, социальной и политической модернизации страны, при этом определенная система подходов акцентирована на индустриально-инновационное развитие, с созданием производственно-индустриальных кластеров и национальной инновационной системы [1].

Стабильный и устойчивый рост национальной экономики Казахстана может быть достигнут путем повышения ее конкурентоспособности и диверсификации, определенных в Государственной программе индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 гг. (далее — ГПИИР РК). Данный процесс индустриализации должен способствовать отходу от сырьевой направленности экономики страны путем стимулирования перерабатывающей промышленности, увеличения объема отечественного содержания в производимой продукции [2]. Таким образом, новая политика направлена на развитие тех территорий Казахстана, у которых есть потенциал роста и высокая экономическая активность, т.е. данная стратегия в корне отличается от ранее проводимой политики, смысл которой заключался в равномерном развитии всех регионов страны.

В ходе реализации Государственной программы к 2025 г. ожидается достигнуть:

- в общем объеме экспорта увеличение доли экспорта обработанных товаров до 43 %;
- поднятие до 68 % от среднего уровня по странам ОЭСР производительности труда в обрабатывающей промышленности.

Достижение указанных выше показателей способствует массовому внедрению новых производственных технологий, созданию высокоэффективного индустриального предпринимательства на основе современной науки и инженерии. Вместе с тем основные источники финансирования индустриально-инновационного развития предприятий показаны на рисунке 1.

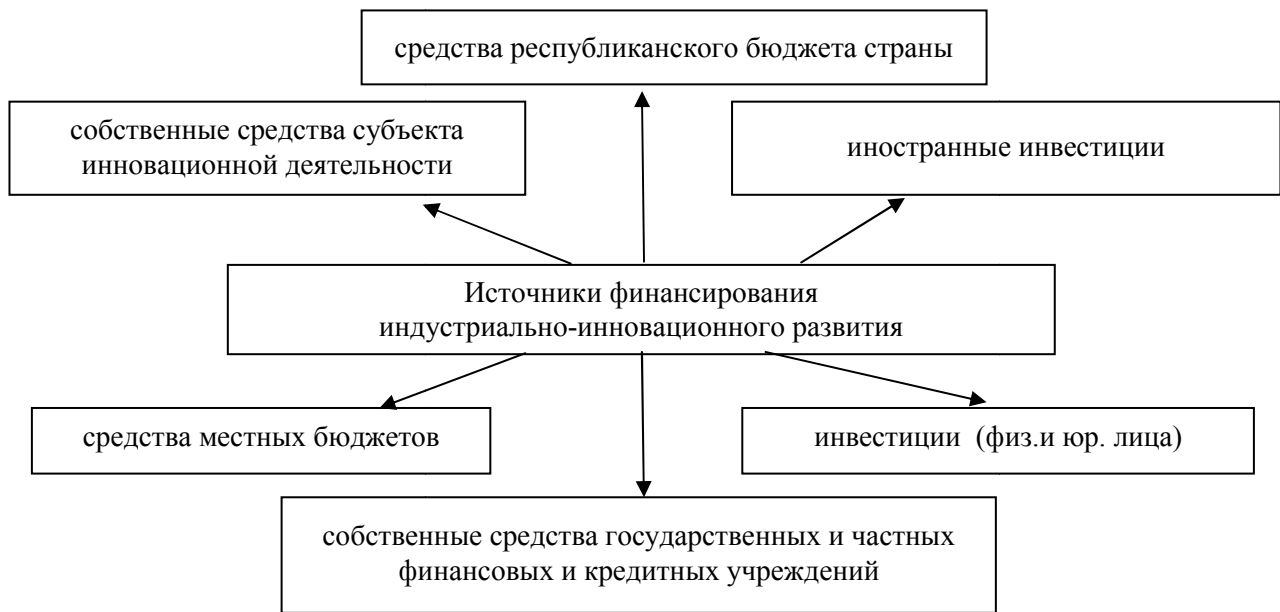

Рисунок 1. Источники финансирования индустриально-инновационного развития предприятия (составлено авторами)

Структура источников финансирования технологических инноваций представлена на рисунке 2. Как видно из рисунка, наибольший удельный вес затрат на технологические инновации принадлежит собственным средствам предприятий — почти до 90 %, а доля бюджетных средств — около 10 %. Объемы иностранных инвестиций не имеют тенденций роста и резко снизились в 2012 г. в условиях экономического кризиса, после чего наблюдается медленный рост.

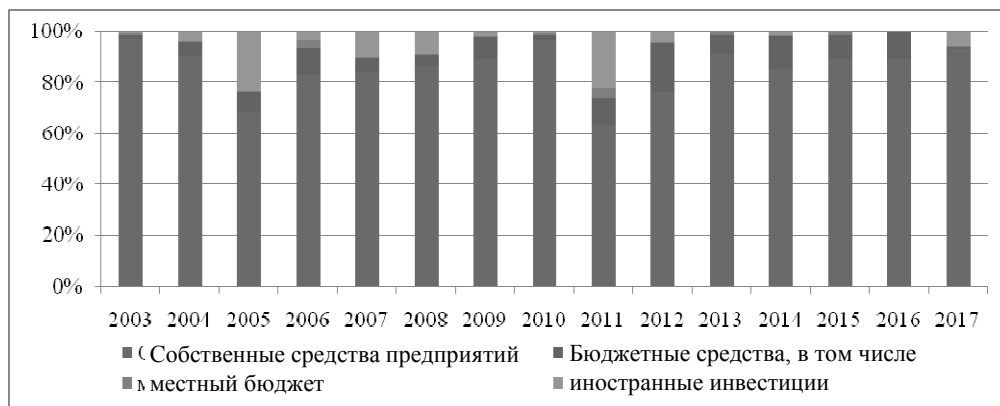

Рисунок 2. Структура источников финансирования технологических инноваций, млн тенге (составлено по источнику [3])

Развитие экономики всегда осуществлялось на основе внедрения инноваций, они составляют основу развития социально-экономических систем, определяют темпы и масштабы роста, структурные изменения в результате их внедрения, получают конкурентные преимущества. Основным социально-экономическим эффектом реализации инновационной деятельности называют удешевление единицы производимой продукции. При этом любая продукция должна соизмеряться дополнительными расходами на инновационную деятельность, с полученным эффектом (доходом) от внедрения. Если эффект будет выше, только в этом случае есть смысл внедрять инновационные решения.

Политика государства в инновационной сфере в различных государствах реализуется в основном в виде механизма развития НИОКР, через специально созданные институты, целью которых является финансовая, материальная, юридическая, консультационная и другие виды поддержки.

При государственном стимулировании инновационной деятельности, в том числе и за рубежом, используются прямые и косвенные методы. Осуществление прямых методов происходит в основном

в двух формах: административно-ведомственной и программно-целевой, к которым относятся снижение стоимости капитала путем использования общих схем субсидирования и льготного налогообложения НИОКР, облегчение доступа к финансовым источникам посредством развития венчурного капитала и фондовых рынков, низкопроцентных банковских займов.

Так, к примеру, в США и Западной Европе либерализация финансовых рынков в 90-е годы дала возможность привлечения таких нетрадиционных источников финансирования, как институциональные, с использованием пенсионных фондов, и инвестиции частных лиц («деловых ангелов»), которые заинтересованы в прямом инвестировании капитала в перспективные проекты. Конечным результатом этого процесса стал значительный рост объема венчурного финансирования.

Затраты на НИОКР на душу населения в Казахстане составляют около 15 долл. в год, тогда как в России — около 70 долл., США — 892 долл., Швеции — 875 долл., Финляндии — 726 долл. Следовательно, Казахстан отстает по данному показателю от развитых стран более чем в 50 раз.

Таким образом, финансовые вложения в науку экономически развитых стран составляют не менее 2-3 % от общего ВВП: в Израиле — до 4,4 %, в Китае — до 2,1 %, в Южной Корее — до 4,3 %, в России — до 1,3 %, а когда-то в СССР — 5 %. В Казахстане этот показатель в 2001 г. равнялся 0,22 %, а в 2015 г., к сожалению, уменьшился до 0,17 % [4].

Своеобразным показателем степени заинтересованности государства в инновациях и технологиях является удельный вес затрат на исследование и разработку от ВВП. На рисунке 3 представлены затраты Казахстана и зарубежных стран на инновации в 2000–2016 гг., в % от ВВП.

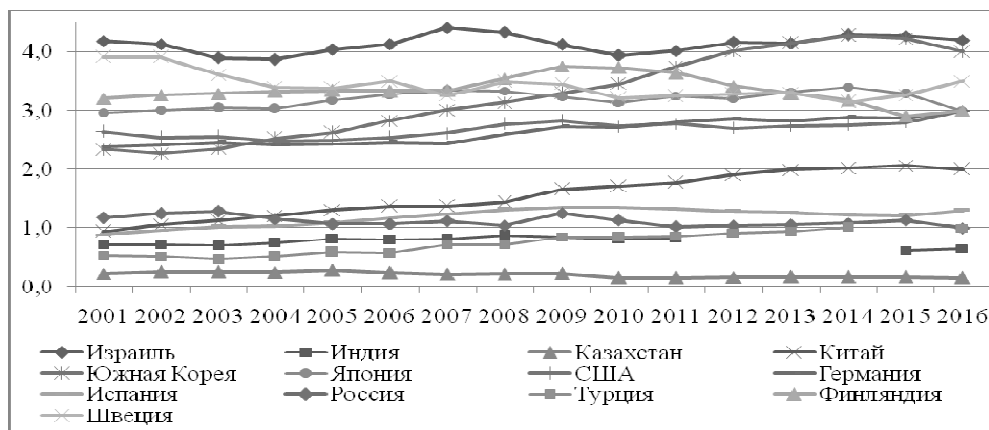

Рисунок 3. R&D Казахстана и зарубежных стран в 2000–2016 гг., в % от ВВП (составлено по данным Статистической службы Европейского союза)

Как видно из данного рисунка, самая высокая доля затрат на исследования и разработки из указанных государств, почти до 4,5 % от ВВП, наблюдается у Израиля, вследствие чего налицо технологический прорыв во многих отраслях экономики, в том числе и в АПК.

В результате Израиль в 2017 г. занял 16 место в рейтинге Глобального индекса конкурентоспособности (далее — ГИК) Всемирного экономического форума и 17 место в Рейтинге стран мира по Глобальному инновационному индексу (далее — ГИИ), с показателем 53,88 [5].

Следом идет Швеция, у которой затраты R&D не превышают 4 %, затем идут Финляндия и Япония. Данные страны входят в десятку лидеров ГИИ, который оценивает эффективность инноваций и ГИК с высокими показателями Уровня технологического развития. По ГИИ Швейцария, Швеция, Финляндия и Германия находятся на 1-, 2-, 8- и 9-м местах соответственно [6].

В свою очередь, Южная Корея резко увеличила затраты R&D, почти в 2 раза, в 2014–2016 гг. по сравнению с 2000 г., что позволило ей попасть в группу лидеров ГИК по показателю «Инфраструктура и коммуникационные технологии», а также занять 11 место в Рейтинге стран мира по ГИИ в 2017 г. [7].

Как видим, удельный вес затрат R&D Российской Федерации более чем в 4 раза меньше, а у Казахстана более чем в 20 раз ниже, чем у Израиля. В свою очередь, у Казахстана по отношению к России более чем шестикратный разрыв. Россия в 2017 г. занимает 17-е место в Рейтинге стран мира по Индексу инноваций, с показателем 38,76, а Казахстан — 78-е место, с показателем 31,5. Таким

образом, Казахстан ухудшил свои позиции по показателю «Инновационные затраты» с 0,28 % от ВВП в 2005 г. до 0,17 % в 2012–2017 гг. [9].

В свою очередь, Турция по результатам 2017 г. занимает 43 место в Рейтинге стран мира по «Индексу инноваций» с показателем 38,76, также находясь выше Казахстана.

Таким образом, как видно из указанных выше данных, размеры затрат напрямую влияют на индустриально-инновационное развитие страны, так как налицо связь между валовыми внутренними расходами на R&D и его высокотехнологичным экспортом продукции.

Если перейти к показателям Казахстана, то наиболее положительная динамика наблюдается по его регионам в части «Валовая добавленная стоимость» (ВДС) (рис. 4).

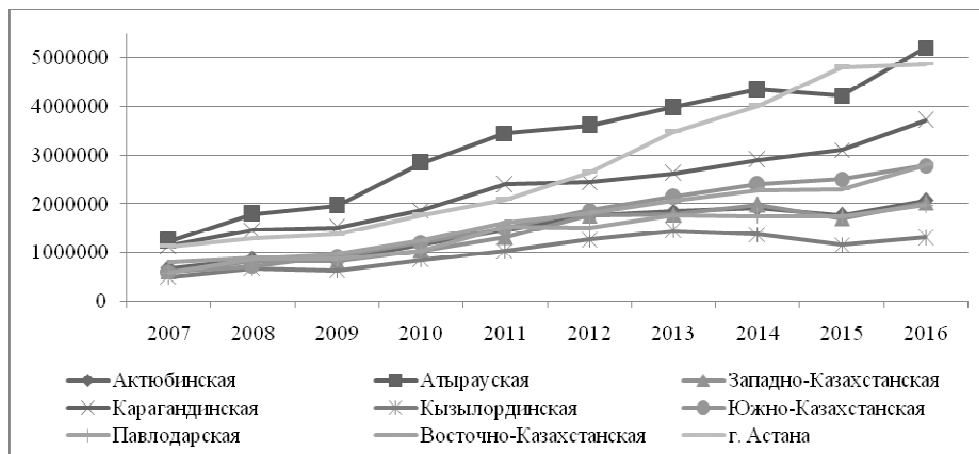

Рисунок 4. Валовая добавленная стоимость по регионам, млн тенге (построено авторами по данным источника [3])

Однако, как видно, в 2015 г. наблюдается резкий спад во всех регионах Казахстана, причина — проведенная девальвация и падение курса национальной валюты. Наблюдаются положительные изменения в инвестиционных вливаниях к основному капиталу в регионах Казахстана в период с 2007 по 2016 гг. На рисунке 5 представлены суммы инвестиций в основной капитал по регионам Казахстана.

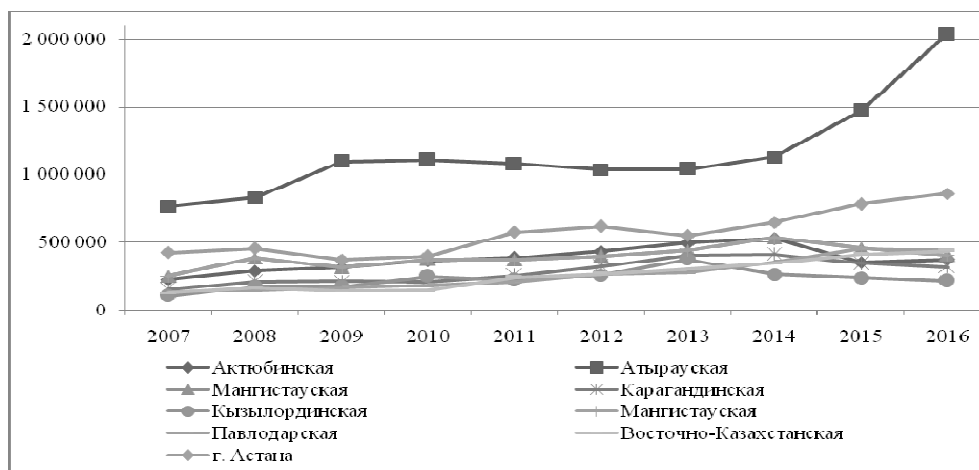

Рисунок 5. Инвестиции в основной капитал, млн тенге (составлено по данным источника [3])

Как видно из данного рисунка, наиболее высокие показатели у Атырауской области, которая является основным игроком в нефтегазовой отрасли, производстве и переработке нефтепродуктов. Далее следует, с большим отрывом, г. Астана, а остальные регионы, в свою очередь, находятся на одинаковом уровне. Таким образом, в Казахстане существует диспропорция между регионами, и, соответственно, хорошие показатели в основном у Западного Казахстана, так как он относится к основным регионам нефтедобычи.

По Карте индустриализации в рамках Государственной программы форсированного индустриально-инновационного развития на 2010–2014 гг. (первая пятилетка) были приняты 872 проекта, из которых 330 проектов введены в эксплуатацию. В целом, за счет введенных проектов Карты произведено продукции на 1,7 трлн тенге [10].

Как известно, в финансовом обеспечении индустриального развития экономики РК немаловажную роль играет АО «Банк развития Казахстана» (БРК), который продолжает активно участвовать уже в Государственной программе индустриально-инновационного развития на 2015–2019 гг. В рамках данной программы по кредитованию инвестиционных проектов АО «БРК» привлечено 225 млрд тенге, в т.ч. средства Национального фонда РК составили 75 млрд тенге (33 %), иные средства — 150 млрд тенге (67 %).

Таблица 1

**Одобрены к финансированию проекты ГПИИР с привлечением средств
Национального фонда, млрд тенге**

№	Отрасль экономики	Кол-во проектов	Сумма финансирования БРК	В т.ч. по источникам привлечения	
				НФ РК	иные
1	Инфраструктура и связь	4	42,15	14,11	28,04
2	Машиностроение	4	106,77	38,57	68,2
3	Химия	3	70,25	22,33	47,92
4	Производство и распределение э/энергии	1	5,0	0	5,0
	Всего:	12	224,17	75,01	149,16

Примечание. Таблица составлена по данным БРК [9].

Как видим, общая стоимость 12 проектов составила 225 млрд тенге, основными отраслями выступили машиностроение, производство и распределение э/энергии, инфраструктура и связь.

При участии БРК в реализации ГПИИР (РБ) на 2015–2019 гг. общая стоимость 14 инвестиционных проектов составила 1548,7 млрд тенге, из них собственные средства составили 749,45 млрд тенге, запрашиваемая сумма займов — 799,2 млрд тенге (табл. 2,3). Период освоения по займам 2017–2019 гг., сумма — 483,2 млрд тенге (по льготной ставке кредитования).

Таблица 2

**Одобрены к финансированию проекты ГПИИР с привлечением средств
республиканского бюджета, млрд тенге**

№	Отрасль экономики	Количество проектов	Стоимость проектов	Собственные средства заемщика	Одобрены БРК к финансированию суммы	В т.ч. по источникам привлечения	
						средства РБ	иные средства
1	Нефтехимия	1	647,82	331,36	316,56	32,5	284,06
2	Металлургия	3	260,42	138,96	121,46	33	88,46
3	Машиностроение	1	17,91	9,22	8,69	1,29	7,4
	Всего:	5	926,16	479,44	446,71	66,79	379,92

Примечание. Таблица составлена по данным БРК [9].

Как видим, одобрено 5 проектов на общую сумму 926,16 млрд тенге, из них собственные средства заемщика составили 479,44 млрд тенге, привлеченные — 446,71 млрд тенге, в т.ч. 66,79 млрд тенге из республиканского бюджета.

Т а б л и ц а 3

Потенциальные проекты ГПИИР (РБ) на рассмотрении, млрд тенге

№	Отрасль экономики РК	Количество проектов	Стоимость проектов	В т.ч. по источникам финансирования	
				собственные средства заемщика	запрашиваемая сумма по ГПИИР
1	Химия	2	228,41	45,68	182,73
2	Переработка с/х продукции	3	99,69	41,86	57,83
3	Нефтехимия	4	294,42	182,47	111,95
	Всего:	9	622,52	270,01	352,51

Примечание. Таблица составлена по данным БРК [9].

Данные таблицы 3 показывают, что еще на рассмотрении находятся 9 проектов на сумму 622,52 млрд тенге, из них собственные средства заемщика — 270,01 млрд тенге, а запрашиваемая сумма составила — 352,51 млрд тенге.

Т а б л и ц а 4

Ожидаемые годовые социально-экономические эффекты по проектам ГПИИР (РБ)

Количество проектов (статус)	Реализация продукции (млрд тенге)		Налоговые платежи (млрд тенге)	Рабочие места (ед.)
	всего	в т.ч. на экспорт		
5 (одобрено)	251,9	101,8	14	2780
9 (на рассмотрении)	260,6	47,3	18,2	2476
Итого:	512,5	149,1	32,3	5256

Примечание. Таблица составлена по данным БРК [9].

Как видим, в рамках реализации данных проектов ГПИИР планируются создание и сбыт продукции на общую сумму 512,5 млрд тенге, в т.ч. на экспорт — 149,1 млрд тенге. Ожидаются налоговые платежи в бюджет на сумму 32,2 млрд тенге и создание 5256 рабочих мест.

Таким образом, разработанные программы в области индустриализации страны в основном направлены на реализацию крупных инвестиционных проектов в экспортоориентированных секторах экономики, имеющих мультипликативный социально-экономический эффект создания возможностей для малого и среднего бизнеса (МСБ) и постоянных рабочих мест в регионах.

Однако все же следует отметить слабое взаимодействие между наукой и реальным сектором экономики и недостаточное направление средств на осуществление НИОКР по сравнению с зарубежными странами. Также в силу слабой подготовки отечественных кадров в области освоения передовых технологий, квалификация которых не всегда соответствует современным требованиям, есть необходимость в привлечении иностранных специалистов для выполнения сложных высокотехнологических работ, что является нагрузкой на бюджет компании или государства.

Ключевой задачей, поставленной в программах индустриально-инновационного развития страны, являются переход от сырьевой направленности экономики страны и, соответственно, увеличение доли перерабатывающей промышленности. Решение данной задачи позволит обеспечить экономическую безопасность страны и ее устойчивое развитие путем производства конкурентоспособной продукции и выхода на внешние рынки и т.д. Однако, к сожалению, несмотря на все предпринимаемые меры, в Казахстане до сих пор сохраняется сырьевая ориентация экономики, где доходы от реализации сырьевых ресурсов и продукции первичных переделов составляют около 90 % от всего объема экспортной продукции страны. Соответственно, данный факт представляет угрозу для национальной, в том числе экономической безопасности страны, в силу высокой зависимости от колебаний цен на мировых рынках.

Резюмируя, следует отметить, что для выхода из сложившейся ситуации необходимо проведение следующих мероприятий:

– увеличение финансирования на модернизацию и техническое перевооружение действующих и новых предприятий в приоритетных стратегических отраслях, таких как АПК, строительная индустрия, нефтепереработка, металлургия, химическая промышленность, энергетика, транспортная и телекоммуникационная инфраструктура, машиностроение, туризм и др;

– обеспечение условий для совершенствования нового конкурентоспособного производства путем финансовой, имущественной, инфраструктурной, информационной и институциональной поддержки;

– увеличение финансирования научно-исследовательских структур на базе исследовательских институтов предприятий, а также в вузах, с повышением их интеграции с производственными процессами;

– увеличение количества выделяемых грантов на обучение и подготовку высококвалифицированных кадров для приоритетных отраслей экономики и индустриально-инновационной деятельности;

– усиление международных связей с ведущими научными лабораториями и известными компаниями для повышения информированности о последних научных достижениях и результатах;

– стимулирование создания кластеров в отдельных регионах и секторах экономики;

– более широкое использование методов ГЧП при реализации индустриально-инновационных проектов;

– проведение диверсификации источников финансирования с расширением способов их привлечения.

Предложенные рекомендации, на наш взгляд, способствуют поступательному и устойчивому развитию национальной экономики и поднятию Казахстана на новый уровень социально-экономического развития.

Список литературы

1 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz>.

2 Указ Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года № 874 «Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz>.

3 Официальный интернет-ресурс Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz>.

4 Официальный интернет-ресурс Статистической службы Европейского союза Eurostat [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://data.trendeconomy.ru>.

5 The Global Innovation Index [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://globalinnovationindex.org>.

6 World Economic Forum. The Global Competitiveness Index. — The Global Competitiveness Report 2015–2016.

7 The Global Competitiveness Report 2015–2016, World Economic Forum, 2015.

8 The Global Competitiveness Report 2016–2017, World Economic Forum, 2016.

9 Официальный сайт АО «Банк развития Казахстана» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kdb.kz>

Г.Б. Алина, А.К. Дарибаева

Қазақстанның өндірістік-инновациялық дамуының басымды бағыттары: қазіргі жағдайы және болашағы

Мақалада Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық дамуының маңыздылығы елдің экономикалық өсуінің басты бағыты негізінде және ғылыми-техникалық және инновациялық қызмет саласындағы мемлекеттік саясаттың бағыттары ретінде қарастырылды. Авторлар 2010–2014 жылдарға арналған үдемелі индустриялық-инновациялық дамуы жөніндегі мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудың негізгі нәтижелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамуының 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жыл сайын күтілетін әлеуметтік-экономикалық нәтижелерді талдады. Технологиялық инновацияларды қаржыландыру көздері зерттелді және талданды. Экономикалық дамыған елдердегі ғылымға кеткен қаржылық инвестицияларының шетелдік тәжірибесін зерттеуге ерекше көңіл бөлінді. «Жалпы

қосылған құн» бойынша Қазақстанның өңірлеріне талдау жүргізілді. Шетелдік тәжірибені зерделеу мен жүргізілген талдау негізінде авторлар белсенді индустриялық-инновациялық дамуына кедергі келтіретін негізгі мәселелерді анықтап, Қазақстанның экономикалық дағдарыстың шығуына қатысты бірқатар ұсыныстарды ұсынды. Жүргізілген зерттеулер авторларға, атап айтқанда, агроөнеркәсіптік кешен, құрылыс индустриясы, мұнай өңдеу, металлургия, химия өнеркәсібі, энергетика, көлік және телекоммуникация инфрақұрылымы, инжиниринг және туризм сияқты басым стратегиялық салаларда жұмыс жасап жатқан және жаңа кәсіпорындардың жаңғырту және техникалық қайта жарақтандыру үшін қаржыландыруды ұлғайту керек деген ұсынысты жасауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: индустриялық-инновациялық даму, мемлекеттік бағдарлама, әртарапандыру, қаржыландыру көздері, инновациялық қызмет, ғылымға кеткен шығындар, Индустрияландыру картасы, өңдеу өнеркәсібі, әлеуметтік-экономикалық тиімділік, инвестициялық жобалар.

G.B. Alina, A.K. Daribayeva

Priority directions of industrial and innovative development of Kazakhstan: current state and prospects

The article considers the importance of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan as a key direction of the country's economic growth and the main directions of state policy in the sphere of scientific, technical and innovative activity. The authors analyzed the main results of the implementation of the State Program for Forced Industrial Innovative Development for 2010–2014, and also the expected annual social and economic effects within the framework of the current State Program for Industrial and Innovative Development for 2015–2019. The structure of sources of financing of technological innovations is studied and analyzed. Particular attention is paid to the study of foreign experience of financial investments in the science of economically developed countries. The analysis on the regions of Kazakhstan in the part «Gross added value» was carried out. Based on the analysis and study of foreign experience, the authors identified the main problems that impede active industrial-innovative development, and suggested a number of recommendations on Kazakhstan's exit from the economic crisis. The conducted researches allowed the authors to develop, in particular, the following measures: increase of financing for modernization and technical re-equipment of existing and new enterprises in priority strategic sectors such as agribusiness, construction industry, oil refining, metallurgy, chemical industry, energy, transport and telecommunications infrastructure, engineering and tourism.

Keywords: industrial-innovative development, State program, diversification, of funing sources, innovation, science costs, Industrialization map, the processing industry, the socio-economic effect, investment projects.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan — Lidera natsii N.A. Nazarbayeva narodu Kazakhstana «Stratehiia «Kazakhstan–2050»: novyi politicheskii kurs sostoiavshehosia hosudarstva» (Astana, 14 dekabria 2012 h.) [President of the Republic of Kazakhstan — Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Strategy» Kazakhstan–2050»: a new political course of the state»] (Astana, December 14, 2012). *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz> [in Russian].
- 2 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 1 avhusta 2014 hoda № 874 «Hosudarstvennaia prohramma industrialno-innovatsionnoho razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2015–2019 hody» [Decree No. 874 of the President of the Republic of Kazakhstan of 1 August 2014 «State Program of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019»]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz> [in Russian].
- 3 Ofitsialnyi internet-resurs Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki RK [The official Internet resource of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz> [in Russian].
- 4 Ofitsialnyi internet-resurs Statisticheskoi sluzhby Evropeiskoho soiuza Eurostat [Official Internet resource of the Statistical Service of the European Union Eurostat]. *data.trendeconomy.ru*. Retrieved from <http://data.trendeconomy.ru> [in Russian].
- 5 The Global Innovation Index. *globalinnovationindex.org*. Retrieved from <https://globalinnovationindex.org>.
- 6 World Economic Forum. The Global Competitiveness Index. The Global Competitiveness Report 2015–2016.
- 7 The Global Competitiveness Report 2015–2016, World Economic Forum, 2015.
- 8 The Global Competitiveness Report 2016–2017, World Economic Forum, 2016.
- 9 Ofitsialnyi sait AO «Banka razvitiia Kazakhstana» [Official site of JSC «Development Bank of Kazakhstan»]. *kdb.kz*. Retrieved from <http://kdb.kz> [in Russian].

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ
МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА**
ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

UDC 330.14.014

Үе. Amirbekuly¹, G. Aimukhanbetova²

¹*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan;*

²*International Business School, Geneva, Switzerland
(E-mail: guldana_a5@mail.ru)*

Features of intellectual capital management at the enterprise

The article deals with the management of intellectual capital of the enterprise that is a set of intellectual resources, skills that a person uses for getting profit. Various approaches to the understanding of the management of intellectual capital, and the principles and approaches to building intellectual capital management systems are considered. The principles of human resource management, which are based on scientific, integrated and systemic approaches, are considered. The authors unveiled the basic principles of the intellectual capital management system, which allow solving the main problems arising in the process of managing intellectual capital at an enterprise. The authors have considered a subsystem of intellectual capital management, which stands out along with financial, productive and other sub systems of enterprise management. The need of organization of developed network is shown which will circulate information within the organization. The chain «information - knowledge - intellectual product - intellectual capital» is highlighted, which management will enhance the effectiveness of both individual units and the entire intellectual capital of the enterprise. The interrelation of the intellectual capital of the enterprise with its innovative activity is considered; recommendations on the analysis of the internal environment of enterprise with the viewpoint of innovative potential are offered.

Keywords: intellectual capital, enterprise, management system, knowledge, intellectual product, innovative potential.

Management of the intellectual capital of an enterprise is a very complex and responsible activity. The literature presents various approaches to the definition of the concept of «intellectual capital». According to Stewart's definition, intellectual capital (from the Latin. intellectus — the mind, reason, intelligence, mental ability of a person, capitalis — the main, dominant, basic) — is a set of intellectual resources and skills that a person uses for profit [1]. The analysis of the works of domestic and foreign authors shows that at present there are several approaches to understanding the essence of intellectual capital. In a narrow sense, intellectual capital is all the knowledge that an organization possesses and which can be used to make a profit. In a modern market economy, intellectual capital is one of the main factors for the creation and development of a competitive enterprise. Knowledge and everything what is associated with it, has shaped the intellectual capital of the organization. According to Kazakhstan scientists [2], the high educational level of the population is one of the main advantages of the national innovation system.

Intellectual Capital Management Approaches

Management of intellectual capital includes the management of knowledge, its flow, generation, development, preservation. The main goal of managing such as sets is to strive for an enterprise to maintain its competitiveness. The main goal of the creation, development and management of intellectual capital accord-

ing to V.A. Dresvyannikov is to ensure a significant increase in the level of profit and efficiency of the company through the formation and use of the necessary knowledge, products and relationships by the enterprise [3].

The most general definition characterizing the management of intellectual capital is given by S.V. Pokrovsky [4]. In his opinion, management of intellectual capital is an action to increase not only its value, but also its effectiveness. The following definition of intellectual capital management process was formulated by the author based on the analysis of literature on the conceptual issues on the intellectual capital management: intellectual capital management is a process that affects certain objects of management, which include: economic actors of the market and structural enterprise units participating in the processes of functioning of intellectual capital. The listed objects of management are regulated with the help of special legal, economic and social tools that allow the effective use and development of intellectual capital components within the enterprise.

An analytical review of the existing scientific literature on the principles and approaches to the construction of an intellectual capital management system in the context of the development of global labor showed the presence of many points of view.

For example, the authors T.Yu. Bazarova and B.L. Yeremina [5] in their work highlighted three main approaches to the management of intellectual capital in the enterprise: organizational, economic and humanistic. The authors pay special attention to the third approach, often ignoring such important aspects of managing intellectual capital as interrelation with the company's strategy, the use of competitive management mechanisms, the achievement of synergies from management within the framework of a systems approach, etc. Their concept is based on the following principles of labor resource management:

- maintaining unity in leadership;
- strict vertical management hierarchy;
- a fixed level of the required amount of control;
- maintaining a clear separation between the headquarters and the line structure of the organization;
- maintaining a balance between authority and responsibility;
- ensuring compliance with the rules of discipline;
- development of a scheme for the subordination of individual interests to the common cause;
- ensuring equal rights to each hierarchical level of the enterprise, which will be based on good will and fairness;
- motivation of employees to effectively fulfill their duties.

It should also be added, in addition to all the above, that the management and development of intellectual property should be based on scientific, integrated and systemic approaches, especially in the context of interterritorial redistribution of labor.

The authors [6] identify the following basic principles on which the management of intellectual capital in an enterprise should be built (see Table).

Table

Principles of the intellectual capital management system

Principle	The content of the principle, which solves the problem of intellectual capital management
1	2
Principles of systematic, comprehensive and scientific issues	The interrelation of the elements of intellectual capital is ensured, the complexity of developing its structure and management methods is reduced, the indicators of the effectiveness of the management system are justified.
The principle of new tasks	This principle will facilitate the selection of the most promising ideas that will be offered.
The principle of the unity of the knowledge base	Creating a knowledge base within the company, based on this principle, will increase the level of information literacy of employees, a tool will appear to store and account for all components of intellectual capital
Principle of synergy	The principle of nonlinearity allows us to consider the management of intellectual capital from a variety of angles and determine all possible paths of development. The principle of openness will allow to solve problems with the storage and transfer of information among employees

1	2
The principle of unity of command and collegiality	Based on this principle, it is possible to avoid problems in the distribution of functions and responsibilities, and problems in making the most important decisions.

Management of intellectual capital

The creation of intellectual capital is a constantly renewing process. So, at the beginning of this process is carried out:

- selection of employees;
- organization of collaboration;
- interaction and exchange of knowledge between employees;
- ideas are developed;
- products of intellectual labor are created.

To implement all of this, the enterprise's funds are spent.

It is followed by the embodiment of intelligent products in the production of products. This creates surplus value. It follows when the products are realized as a commodity. Organization as a result, receives money, which again goes into circulation, participating in the process of creating intellectual capital [7].

The most urgent task in this area is the improvement of the mechanisms for creating and using intellectual capital. When managing intellectual capital, one has to deal with a number of questions:

- to provide investment in the development of intellectual capital;
- obtaining a certain result with a significant share of the risk of management decisions in this area;
- sooner renewal of the enterprise, due to rapid changes in innovation processes;
- coordinate the various functions involved in this process;
- issues related to patenting.

In these circumstances, in the case that the strategy of modern organizations should include the development and enhancement of intellectual capital, to solve these issues and improve the efficiency of managing intellectual capital, it is necessary to isolate the corresponding separate subsystem. It is intended to create in the organization the conditions for the full use of existing opportunities for the development of knowledge. Based on the knowledge constant exchange, use suitable databases, the compounds available knowledge, it appears possible achievement of positive result in the area of organizational activity.

A separate subsystem of intellectual capital management, allocated along with financial, production and other under enterprise management systems, is designed to ensure the implementation of a number of tasks.

Firstly, the management of innovation potential and development of employees. The solution to this problem is the creation and development of knowledge funds; employees of intellectual labor are required to perform work on the basis of participation and teamwork.

Secondly, the management of information and communication. A necessary condition for the implementation of this task is the improvement of the information processing and information flow management system; formation of information base on the basis of modern software.

Thirdly, the formation of a methodological basis for managing intellectual assets. This task is reduced to the regulation of the activities of various personnel involved in the development of intellectual capital based on the mutual coordination of their activities.

Fourthly, the commercialization of the intelligence of the main active in. It is proposed to analyze the options for using the results of this activity within the organization and when it is transferred to third parties on a reimbursable basis. Thus, the most efficient use of these results is achieved [8].

Fifthly, motivation and personal approach. It is necessary to improve the system of motivation and of stimulating the creative activity of employees for continuous reproduction of intellectual capital, thus is required the corresponding attention to the staff, representing the main value in the sphere of intellectual capital.

It should be noted that the activity on the development of intellectual capital is not limited to the accumulation and augmentation of knowledge, the ultimate goal is the use of knowledge, obtaining from them, the highest return for the development of the organization, economy and society.

The structure of enterprise management should provide the most complete return on the knowledge, abilities, capabilities, skills of each employee participating in the process of creation and management and

intellectual capital. The distinguished subsystem can be formed into its corresponding subdivision, designed to give you the necessary result when solving the assigned tasks of managing the intellectual capital of an enterprise. One of the specialists in knowledge management, L. Edvinson, wrote that «it is the structure of an organization that represents what allows employees who operate knowledge to use their talents as a lever» [9]. Thus, linking the functions of managing intellectual capital with the structure of an organization is an important circumstance on which it depends how effectively the solution of problems in this area will be. It should be noted that in different industries there are certain features for the development of intellectual capital. Enterprises function under different conditions, which predetermine the priority of certain factors in the development of innovative processes for each such enterprise.

So, the enterprises of agriculture and construction are in some dependence on the supplier companies, which have a significant part of innovations. Therefore, the creation of an intellectual product here is objectively somewhat limited.

In industries related to information, such as consulting, design organizations, the main point is the best combination of knowledge with practical activities. This moment is given decisive importance along with the development of communications [10].

Management of intellectual capital has the ultimate goal of translating accumulated knowledge and skills in a material product with maximum efficiency. The management system should influence the process of creating intellectual capital, the realization of knowledge and receive high returns. This should guide organizations in carrying out their activities.

Management of intellectual capital should be based on a number of principles:

1. Focus on results. So workers should focus on the performance of activities, on achieving the goal. In this area, the creative factor prevails in the work of employees, and here it seems optimal to manage wider and wider points.

2. Decentralization of decision making. This principle is related to the previous one. A wider field of activity of ordinary employees implies a greater measure of freedom in decision-making.

3. Fixation of information. This principle consists in systematization of knowledge in databases and extensive use of the latter for the development of intellectual capital.

4. Coordinating the process. The essence of the principle is in regulating the activities of various functional units to achieve results in the field of intellectual capital management. According to this principle, the interactions of various divisions are enhanced, and the coordination process itself is not discrete, but continuous.

Another of the significant moments in the management of the intellectual capital is the measurement of its magnitude, as well as its accounting. This task is difficult, since the sphere of intellectual capital is not quite ordinary; covers many components, the magnitude of the influence of which on the position of an organization is strongly dependent on their skillful application [8]. We also note that this area is much less diverse in restrictions and thresholds associated with sales, costs, etc. In this area, it is much easier to achieve high dynamics of the relevant indicators. Speaking about the cost measurement of this capital, it is necessary to proceed from the possibilities of using appropriate resources and the final intellectual product. Creation costs should not be decisive here. Measuring and reporting factor of intellectual capital play so large a role in strengthening the competitive access business position in the market.

Intellectual capital, knowledge is involved, if not in all areas of the organization, then in a large part of it and exactly. Managing this knowledge has many aspects and nuances, each of which can significantly affect the state of the organization. Therefore, intellectual capital management should be considered as part of a separate strategy. So organizations that highlight such a strategy and rely on it in their activities will certainly achieve more effective management of the enterprise as a whole, will be able to combine and synthesize all sorts of available resources with knowledge and ideas and will get high returns and results.

Based on all of the above, it is possible to form an idea of the strategy of an enterprise aimed at the development of intellectual capital. Speaking about the company's strategy in this area, it should be noted that this capital should be managed as a complex, proceeding from system positions, and not its scattered parts.

It is also necessary to organize a developed communication network through which information will also circulate. This is necessary to improve and accelerate all the processes of development of intellectual capital, as well as to filter information and present it in the necessary form for users. All processes related to the reproduction of intellectual capital should be managed in order to improve them, increase their effectiveness (both intra-company processes and those affecting external actors).

It is important to highlight the chain «information – knowledge – intellectual product – intellectual capital» (see Fig.). The activities of an organization can be presented in general terms, and for the development of intellectual capital it is necessary to move from link to link along this chain with maximum efficiency. And intellectual capital management is designed to improve the quality of the link itself, to improve the links and to get a good result in the end. So, in the beginning, the information should turn into the so-called actual knowledge for workers, i.e. to provide a certain value. Then, with the help of this knowledge, ideas, developments and intellectual products are developed. They should be generated finally in intellectual capital.

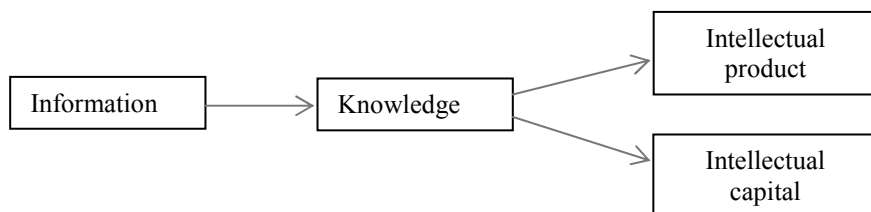

Figure. Chain «information – knowledge – intellectual product – intellectual capital»

For the intellectual capital management on an ongoing basis in the organization, for the relevant processes to be carried out on a systematic basis, it is necessary to make these processes continuously renewable. From this it follows that innovation processes, and innovation activity foresees the need for the development and management of intellectual capital. In this regard, we consider some aspects that are the basis for innovation activity. It is difficult to imagine how innovations, new products will be created in the framework of normal operations. Operational activities are designed to ensure the implementation of other current tasks. These tasks are quite typical, and from time to time a set of operations is repeated, which differ little in both complex and in particular, both in the objectives and in the methods. And to solve the stated problems it is necessary to bring them beyond the boundaries of this activity. Tasks must be formed in the project. Using this tool identifies opportunities that do not find a place in the usual approach to the organization of activities.

However, the innovative processes brought out a number of requirements as to the «input» of the organization, and to intra processes of the organization, for the purpose to receive innovative product on the «output».

So, among other things, we can highlight:

- 1) resource changes: new raw materials, technological equipment; new qualities of the labor process;
- 2) changes in the management mechanism: new ways of management; new connections in the system of management and organization as a whole; coordinated activity of all processes; the maximum approximation of the timing of «output».

Evaluation of the effectiveness of managing intellectual capital can be carried out by measuring indicators of innovative activity of an enterprise. For this, a complex of indicators is often used:

- 1) cost indicators:
 - share of R&D costs;
 - share of costs for the acquisition of patents, etc.;
- 2) dynamic indicators of the innovation process:
 - the duration of the production cycle of the new product;
 - the duration of the development of a new product;
- 3) indicators characterizing updatability:
 - the number of implemented innovations in the processes and product;
 - the share of production produced over two years or more;
 - the number of new technologies for implementation;
- 4) structural indicators:
 - number of R&D personnel;
 - the number of units engaged in technical and scientific research and their composition;
 - time period, from the firm's awareness of the purchasing need for a particular product to its introduction into the market.

Intellectual capital is key to enterprise innovation. It largely determines the ability of the enterprise to solve problems in this area. Thus, intellectual capital is the starting point for innovation. Innovations can be said to be a kind of continuation of intellectual capital. So according to the state of innovation potential, we can conclude about the effectiveness of managing the intellectual capital of an enterprise.

It is necessary to analyze the internal environment of the enterprise from the standpoint of innovation potential:

- formulated the characteristics of all components designed to implement innovative goals; characteristics suggest both quantitative and qualitative;
- the difference between the actual and standard values of the indicators is determined;
- based on the SWOT-analysis, measures are formulated to change the innovation activity of all components of the processes. Thus, the internal system is characterized, on the one hand, by resource indicators, and on the other, by functional ones. The first group of indicators correlates with the potential of an organization, that is, its resources in a broad sense. Such parameters are characterized by wear, safety margin of technical components, personnel and financial opportunities. The second group of indicators characterizes the efficiency of using the available opportunities.

Analysis of the innovation activity of an enterprise is carried out in accordance with the following set of actions:

- consideration of the effects of the management system;
- monitoring of environmental parameters;
- accounting for the state of internal parameters;
- identification of a parameter with a negative state;
- identification of the relationship between the indicator with a negative state and other parameters;
- assessment of the potential in the innovation sphere [11].

So, there is an important relationship between the management of the intellectual capital of the enterprise and innovation activities.

Conclusion

Summing up, it can be noted that intellectual capital is a versatile phenomenon that is emerging as a result of the interaction of human, organizational, emotional capital and capital relations, which leads to the acquisition of new knowledge and increased innovation at all levels of the economy.

Intellectual capital is crucial for the development of any enterprise, as it includes the employees and the knowledge they possess. It is important for an enterprise to ensure the preservation and reproduction of intellectual capital in order to ensure long-term competitiveness. Management of intellectual capital is aimed at its development. So, according to the dynamics of its elements, the results achieved can, to a certain extent, judge the effectiveness of the enterprise as a whole.

Management of intellectual capital should be based on an appropriate strategy, since its elements are key to strengthening the position of the enterprise in the market. Effectively organizing intellectual capital management activities is possible with the allocation of the corresponding subsystem.

This will allow you to optimize all the necessary processes and accumulate everything you need to get a result in a given period of time. It is also necessary to take into account that all these changes will require changes at the «entrance» of the organization, in its mechanism. Only in this way and thanks to this can intellectual power be turned into a driving force.

References

- 1 Сергеев А. Интеллектуальный капитал менеджмента. Теория и тенденции в России / А. Сергеев. — LAP Lambert Academic Publishing, 2012. — 316 с.
- 2 Sitenko D.A. Development of innovative economy in Kazakhstan / D.A. Sitenko, A.S. Yessengeldina // Вестн. КазНУ. Сер. экон. — 2016. — № 1(113). — С. 116–121.
- 3 Дресвянников В.А. Управление знаниями, организации / В.А. Дресвянников. — М.: КНО-РУС, 2011. — 344 с.
- 4 Покровский С.В. Определение сущности интеллектуального капитала: IV Межвуз. науч.-практ. конф. молодых ученых по актуальным вопросам менеджмента и бизнеса. — Т. 1. — М.: Изд-во Национального ин-та бизнеса, 2009.
- 5 Базарова Т.Ю. Управление персоналом: учебник для вузов / Т.Ю. Базарова; под ред. Т.Ю. Базаровой, Б.Л. Ереминой. — М.: Центр кадровых технологий XXI века, 2011.

- 6 Юдин Д.С. Принципы управления интеллектуальным капиталом на предприятии // Вестн. факультета управления СПбГЭУ. — 2017. — № 1–2. — С. 350–356.
- 7 Селезнев Е.Н. Интеллектуальный капитал как объект управления / Е.Н. Селезнев // Справочник экономиста. — 2007. — № 2. — С. 44–52.
- 8 Лукичева Л.И. Алгоритм создания и использования объектов интеллектуальной собственности (ОИС) в сфере наукоемких производств / Л.И. Лукичева, Д.Н. Егорычев, Е.В. Горшанина // Менеджер XXI века: III Междунар. науч.-практ. конф. — Новосибирск: Междунар. академия наукоемкого, 2000.
- 9 Эдвинсон Л. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях. — М.: Инфра-М, 2005. — 122 с.
- 10 Мильнер Б. Управление интеллектуальными ресурсами // Вопросы экономики. — 2008. — № 7. — С. 129–140.
- 11 Ильинов И.В. Управление интеллектуальным капиталом в системе управления предприятием // Современные проблемы экономического и социального развития. — 2010. — № 6. — С. 104–109.

Е. Амирбекулы, Г. Аймуханбетова

Кәсіпорындағы зияткерлік капиталды басқару ерекшеліктері

Мақалада азамат пайда табу үшін қолдана алатын зияткерлік ресурстардың, біліктілік пен дағдылардың жиынтығы болып табылатын кәсіпорынның зияткерлік капиталын басқару мәселелері ерекше қарастырылды. Мақала авторлары зияткерлік капиталды басқаруды, сондай-ақ зияткерлік капиталды басқару жүйесін құру қағидаттары мен тәсілдерін түсіну үшін түрлі тәсілдерді ұтымды қолданған. Ғылыми, кешендік және жүйелік тәсілдерге негізделген еңбек ресурстарын басқару қағидаттары жүйелі түрде зерттелді. Авторлар зияткерлік капиталды басқарудың негізгі қағидаттарын атап өткен, бұл, өз кезегінде, зияткерлік капиталды басқаруда пайда болатын негізгі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Авторлар кәсіпорындағы қаржылық, өндірістік және басқа да жүйеішілік басқаруын, яғни зияткерлік капиталды басқарудың ішкі жүйесін толығымен қарастырған. Сонымен бірге ұйым ішінде ақпаратты айналымға түсіру үшін дамыған байланыс желісін ұйымдастыру қажеттілігін атап көрсеткен. «Ақпарат – білім – зияткерлік өнім – зияткерлік капитал» тізбегі бөлінген, оны басқару кәсіпорынның жеке байланысы мен зияткерлік капиталының тиімділігіне ықпал ететіні ашылған. Кәсіпорынның зияткерлік капиталының инновациялық қызметімен өзара байланысы қарастырылды, кәсіпорынның ішкі ортасын инновациялық әлеует ұстанымына қарай талдау бойынша ұсынымдар берілген.

Кілт сөздер: зияткерлік капитал, кәсіпорын, басқару жүйесі, білім, зияткерлік өнім, зияткерлік әлеует.

Е. Амирбекулы, Г. Аймуханбетова

Особенности управления интеллектуальным капиталом на предприятии

Статья посвящена управлению интеллектуальным капиталом предприятия, который представляет собой совокупность интеллектуальных ресурсов, умений и навыков, используемых человеком для получения прибыли. Рассмотрены различные подходы к пониманию управления интеллектуальным капиталом, а также принципы и подходы к построению системы управления интеллектуальным капиталом. Выделены принципы управления трудовыми ресурсами, которые базируются на научном, комплексном и системном подходах. Авторами приведены основные принципы системы управления интеллектуальным капиталом, которые позволяют решить основные проблемы, возникающие в процессе управления интеллектуальным капиталом на предприятии. Показана подсистема управления интеллектуальным капиталом, которая выделяется наряду с финансовой, производственной и другими подсистемами управления предприятием. Подчеркнута необходимость организации развитой коммуникационной сети, по которой будет циркулировать информация внутри организации. Выделена цепочка «информация – знания – интеллектуальный продукт – интеллектуальный капитал», управление которой будет способствовать повышению эффективности как отдельных звеньев, так и всего интеллектуального капитала предприятия. Рассмотрена взаимосвязь интеллектуального капитала предприятия с его инновационной деятельностью, даны рекомендации по анализу внутренней среды предприятия с позиций инновационного потенциала.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, предприятие, система управления, знания, интеллектуальный продукт, инновационный потенциал.

References

- 1 Sergeev, A. (2012). *Intellektualnyi kapital menedzhmenta. Teoriia i tendentsii v Rossii* [Intellectual capital of management. Theory and trends in Russia]. LAP Lambert Academic Publishing [in Russian].
- 2 Sitenko, D.A., & Yessengeldina, A.S. (2016). Development of innovative economy in Kazakhstan. *Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo universiteta. Seriya ekonomicheskaja – Kazakh National University Bulletin. Economic series, 1(113)*, 116–121.
- 3 Dresvyannikov, V.A. (2011). *Upravlenie znaniiami, orhanizatsii* [Knowledge management, organizations]. Moscow: KNO-RUS [in Russian].
- 4 Pokrovsky, S.V. (2009). *Opreделение sushchnosti intellektualnogo kapitala* [Definition of the essence of intellectual capital]. *IV Mezhvuzovskaia nauchno-prakticheskaja konferentsiia molodykh uchenykh po aktualnym voprosam menedzhmenta i biznesa – IV Interstitial. scientific-practical conference of young scientists on topical issues of management and business*. (Vol. 1). Moscow: Izdatelstvo Natsionalnogo instituta biznesa [in Russian].
- 5 Bazarova, T.Yu., & Yeremina, B.L. (Eds.) (2011). *Upravlenie personalom* [Human Resource Management]. Moscow: Tsentr kadrovyykh tekhnologii XXI veka [in Russian].
- 6 Yudin, D.S. & et al. (2017). *Printsipy upravleniia intellektualnym kapitalom na predpriatii* [Principles of Intellectual Capital Management at an Enterprise]. *Vestnik fakulteta upravleniia SPbHEU – Bulletin of the Faculty of Management of Saint-Petersburg State University of Economics, 1-2*, 350–356 [in Russian].
- 7 Seleznev, E.N. (2007). *Intellektualnyi kapital kak obekt upravleniia* [Intellectual capital as an object of management]. *Spravochnik ekonomista – Economist's Reference, 2*, 44–52 [in Russian].
- 8 Lukicheva, L.I., Egorychev, D.N. & Gorshanina, E.V. (2000). *Alhormitm sozdaniia i ispolzovaniia obektov intellektualnoi sobstvennosti (OIS) v sfere naukoemkikh proizvodstv* [Algorithm of creation and use of objects of intellectual property (OIC) in the field of high-tech industries]. *Proceedings from Manager of the XXI century: III mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaja konferentsiia – III International Scientific and Practical Conference*. Novosibirsk [in Russian].
- 9 Edvinson, L. (2005). *Korporativnaia dolhota. Navihatsiia v ekonomike, osnovannoi na znaniakh* [Corporate longitude. Navigation in the economy based on knowledge]. Moscow: Infra-M [in Russian].
- 10 Milner, B. (2008). *Upravlenie intellektualnymi resursami* [Management of intellectual resources]. *Voprosy ekonomiki – Questions of economy, 7*, 129–140 [in Russian].
- 11 Ilinov, I.V. (2010). *Upravlenie intellektualnym kapitalom v sisteme upravleniia predpriatiem* [Management of intellectual capital in the enterprise management system]. *Sovremennye problemy ekonomicheskogo i sotsialnogo razvitiia – Modern problems of economic and social development, 6*, 104–109 [in Russian].

D.N. Kelesbayev¹, B.K. Jazykbayeva², K.S. Ayazhanov², A.E. Ersoy³

¹*Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan;*

²*Karaganda Economic University of Kazpotreboyz, Kazakhstan;*

³*Gazi University, Ankara, Turkey*

(E-mail: baldirgan_keu@mail.ru)

Elements of Promotion Mix: Sales Promotion

In this study, a deep literature search was conducted to get rid of concept confusion in promotion mix. In the naming of elements of promotion mix, concept expressions that create confusion have been examined in detail and discussed in various comparative terms, and basic concepts with wide meaningful various actions have been proposed. More than 20 years on marketing, research and publications have dealt with research problems based on marketing mix and have mostly examined marketing processes. However, the types or elements of the marketing mix that are important for both the enterprises and the consumers are not analyzed too deeply, and different expressions or concepts are used in the analyzed sources. For example, when we study literature related to marketing used as a resource at our universities, there is a confusion of concepts when naming and ordering promotion mix which is an element of marketing mix. The terms which are used as promotion mix or promotion methods or tools, promotion styles, promotion procedures, promotion decisions; sales development or sales promotion or sales whetstone, sales incentive, other sales efforts; public relations or publicity, advertisement, publication by academicians who contribute to the development and expansion of marketing literature are confusion of words in naming promotion mix as well as the naming of promotion mix elements. In this study, a deep literature search was conducted to get rid of concept confusion in promotion mix. In the naming of elements of promotion mix, concept expressions that create confusion have been examined in detail and discussed in various comparative terms, and basic concepts with wide meaningful various actions have been proposed.

Keywords: marketing, marketing theories, marketing mix, elements of marketing mix, promotion, promotion mix, elements of promotion mix, sales promotion.

Introduction

Efforts related to elements of promotion mix have gained considerable importance nowadays. The main reasons for this are the fact that enterprises have to open up to large markets, thus increasing the physical distance between businesses and consumers, the quality and quantity of consumer wants and needs constantly changing. Therefore, when communicating with real and potential consumers in the target market to inform them about their business and business products, they benefit from elements of promotion mix.

In literature, more than two decades of marketing research and publications have dealt with research problems based on marketing mix in general, and marketing processes are often studied. However, the critical problem here is that elements of the marketing mix, which are important for both the enterprises and the consumers, have not been analyzed much, and different expressions or concepts have been used in the analyzed sources. These findings and the absence of studies on this issue emphasize the importance of the study. So the aim of the work is to give clarity to the confusion on the concept of naming the promotion mix and elements of promotion mix by deeply researching them, and to lift the conceptual confusion out of the way. In order to achieve this aim, later the literature was carefully scanned and concepts caused various problems have been discussed with various comparative expressions creating conceptual turmoil and basic concepts with wide meaningful various actions. Along with that this study is limited to the literature on marketing which is being used as a resource in universities in Turkey. Therefore, this study is a review, research and comparative evaluation work.

The Value of the Study

When we look at the literature on marketing that is being used as a resource in our universities, many concepts are confused. For example, the conceptual confusion that has begun to emerge in the basic concepts of product marketing, product, goods, service and so on continues until the naming elements of promotion mix. These concepts, which are settled by the academicians who have contributed to the expansion and development of marketing literature, are as follows: promotion mix or promotion methods, or means of promotion, methods of promotion, features of promotion, promotion techniques. While these concepts of naming the promotion mix is put in disorder, the other concepts, which are set as sales promotion or sales

development, sales promotion, sales incentives, sales promotion efforts or other sales efforts, are confused in naming elements of the above mentioned turmoil. Even though such market turbulence has been expressed in marketing literature for years, serious steps have not been taken to eliminate the turmoil. This suggests that various issues related to marketing and promotion need to be addressed by our country's marketing scholar and academics in order to get rid of the turmoil.

In literature, more than two decades of marketing research and publications have dealt with research problems based on marketing mix in general, and marketing processes are often studied. However, the critical problem here is that elements of the marketing mix, which are important for both the enterprises and the consumers, have not been analyzed much, and different expressions or concepts have been used in the analyzed sources. These findings and the absence of studies on this issue emphasize the importance of the study.

The Aim and Scope of Study

The aim of the work is to give clarity to the confusion on the concept of naming the promotion mix and elements of promotion mix by deeply researching them, and to lift the conceptual confusion out of the way. In order to achieve this aim, later the literature was carefully scanned and concepts caused various problems have been discussed with various comparative expressions creating conceptual turmoil and basic concepts with wide meaningful various actions.

This study is limited to the literature on marketing which is being used as a resource in universities in Turkey. Therefore, this study is a review, research and comparative evaluation work.

Conceptual Review and Evaluation

When we look at the literature on marketing that is being used as a resource in our universities, it seems that the authors and academicians have differentiated the promotion mix and elements of promotion mix that they will use to reach a message to the target markets of businesses. For example, Mucuk [1; 173] named the promotion mix as promotion method, İslamoğlu [2; 422] as promotion means, Tenekecioğlu and others [3; 209] as promotion decisions, Yükselen [4; 369] named it as promotion techniques, Tek [5; 708] as promotion sub mix, Arpacı and his colleagues [6; 177] promotion tool, Uraz [7; 166] sales increase efforts, Hatiboglu [8; 131] forms of promotion, Cemalcılar [9; 348] sales efforts, Kotler [10; 49, 11; 299] named the form of a boost. In the ranking of the components of the indebtedness mix, some authors include promotional material [11; 299], rather than public relations, while all authors include the basic elements of the promotional mix elements such as advertising, personal sales, public relations and sales promotion. Sales incentives instead of sales promotion [2; 422, 12; 180], sales promotion sales instead of sales promotion [1; 173, 12; 181, 3; 2010, 11; 299], instead of the sales promotion, the sales promotion is replaced by the other sales promotion [6; 177, 1; 173], sales efforts [9; 348], sales promotion [13; 152]. However, some authors and academicians have included sponsorship, media, etc. [13; 172, 14; 15, 4; 369].

When the sources of interest of this study are examined, the above images are still going on. That is, the disorder arising in the naming and in the listing the promotion mix continues in the naming elements of promotion mix, which is one of these elements. For example, the following authors and scholars have shown that sales promotion, which is an element of the subsistence of sales, can be used in sales promotion [6; 177, 15; 171, 1; 201, 5; 780], sales promotion [2; 442, 12; 180], sales promotion [8; 131, 3; 213], sales promotion [15; 241], other sales efforts [9; 417], vendor boosting efforts [11; 299]. Then in the following parts of his / her works, sales promotion, sales promotion, sales incentive, sales promotion efforts or other sales efforts or sales promotion, sales promotion, sales incentive, sales promotion efforts or other sales efforts. Looking at it in detail, we see here that the same concepts are used as logic, content, and that there is only a difference of expression, and it is understood that there are confusions going on.

As can be understood from the above information and findings, it is seen that some of the authors and academicians who gave important contributions to the marketing literature in Turkey have used different expressions in the order and naming or ordering in different forms of the promotion mix and elements of promotion mix which is one of the components of marketing mix. As we have mentioned in the previous sections, promotion mixes or promotion mix methods or means of promotion, promotion techniques, promotion decisions; sales promotion or sales development or sales promotion, other sales efforts; concepts such as public relations or public adherence or publicity, emotion, naming and sequencing of the mix of elements of entrustment. If we examine these expressions and concepts in detail, it would be more logical first to start them from the source point, i.e. the reasons for their emergence.

An element of marketing mix, «promotion» is a Latin word, give as advance; move forward /on/ further; gain/make ground, make headway in the dictionary; Promotion means raising customer awareness of a product or brand, generating sales, and creating brand loyalty [12; 353]. Promotion in Turkish is mostly used as promotion in personnel management by taking the same from French. But the marketing literature the word we used instead of the promotion word is «consumption», and this phrase seems to have been settled literally in the related literature.

However, there are also those who claim that the word «promotion» does not fully meet. They also say that promoting the product and promoting it, and then increasing it, is not about all these meanings and that it is also a communication problem [11; 3]. If the word «promotion» is used instead of consumption in Turkish language, the expression to be used should be «sales promotion» instead of sales promotion or sales incentive, sales boosting efforts and other sales efforts.

Moving on from this logic, we prefer to use the phrase «sales promotion» instead of a variety of narrow meaning expressions such as sales development, seek sales, sales evolvment, sales boosting efforts and other sales efforts among the elements promotion mix, we recommend to use the phrase «sales promotion» containing actions. Because, it seems more plausible to include sales promotion in place of the above mentioned statements among the promotion mix components.

While defining sales promotion as promotional activities outside of advertising, emotion and personal selling, which encourages interest, experimentation, and purchase in the final consumers, intermediaries and industrial buyers, by placing sales promotion among the elements of promotion mix in the book of «Basic Marketing» by McCarthy and Perrault [15; 472]. The American Marketing Association, on the other hand, deals with personal sales, advertising and in-store marketing activities that encourage consumers to buy and promote their merchants, such as: exhibitions, sample applications, tutorials and non-repeating activities, which include periodic, non-characteristic, pragmatic efforts. As can be understood from the definitions above, sales promotion involves a wide variety of actions and aims to achieve results in the short term (see Table).

T a b l e

Examples of Sales Promotion Actions (Kotler,II, 1984: 303-306; Oluç, 1989: 5)

For End-Users or Users	For Intermediaries	Sales Oriented to Self Selling Force of Management
Flags, Decorations Streamers Sample Products Calendars, Datebooks POP Materials Aisle Displays Competitions Presentations Coupons Money Transfers Sales Exhibitions Trade Marks	Price Regulations Purchase Advances Unsupported Goods Promotion Reductions Sales Competitions Calendars, Datebooks Presents Sales Exhibitions Suppliers Meeting Catalogues Show-case Organization Needs	Competitions Pay-off Briefcases, Pursues Exhibitions Sales Intensity Competitions Sales Meetings Sales Equipments Education materials

Other authors who use sales promotion [8; 131, 132, 13; 152, 3; 213, 4; 395, 396] defining sales promotion as incentives and awards to encourage consumers to buy products now and not later, are emphasizing that the importance of sales promotion increases and the effect of economic crises on sales promotion activities is very influential on consumers' purchasing decisions in the day where competition is intensifying, brand diversity is increasing but brand loyalty is decreasing.

Marketing writers who use sales promotion among the elements of their books and articles describe that they are sales promotion and sales promotion activities in narrow terms and they talk about sales promotion and sales promotion activities in the following parts of their studies [2; 442, 12; 180]. This means that sales

promotion means sales incentives in full, and therefore it makes more sense to use sales promotion instead of sales incentives among the elements promotion mix.

If the promotion promises to be used in place of sales promotion, which is the subtitle of the promotion against the word spoken, advertising agencies usually use sales promotion instead of sales promotion. Torlak and colleagues [15; 242], Altunışık and colleagues [13; 208] also pointed out that the use of sales incentives, rather than sales promotion, among the elements of the retention bias in their work will lead to the purchase of sales incentives, consumers, businesses or intermediary institutions faster [11; 564] developed the «Economic Terms Dictionary: Definitions and English Translation» dictionary, emphasizing that the sales incentive is the equivalent of the sales promotion in the English language, while Aypek and colleagues [11; 564] describe the promotion incentive as the sales incentive, The above sales incentive statement is misused by defining salespersons marketing their goods as the amount of goods they sell, the purchasers they buy, the recycling of lost consumers, and so on. It is clear from this statement and definitions that it is irrational and wrong to use the sales promotion statement instead of the sales promotion among the elements of promotion mix.

Some scholars who have used sales development instead of sales promotion among their elements in their studies have identified sales development as logically similar but using different expressions [6; 216-219, 15; 171-173, 10; 48, 49, 1; 201-204, 14; 14, 7, 166], namely sales promotion:

- is an important means contributing to increase the effectiveness of advertising or personal sales efforts, used to encourage the purchase and sale of a product or service within a short period of time [6; 216];
- is one promotion methods apart from advertising, personal selling, and public relations, the method that is designed to attract intermediaries to the product and encourage consumers to buy [15; 171];
- other sales efforts in participating festivals, exhibitions, etc., which are not carried out continuously, except for personal sales, advertising, public relations and direct marketing efforts, without continuity [1; 201];
- non-regular, non-regular, non-routine, short-term purchase incentives, unique promotions and sales efforts to motivate consumers or users to purchase goods and services other than personal sales, public relations and advertising, and to enhance the effectiveness of the distributors [5; 780];
- non-continuing activities except the advertising, personal sales and public relations [10; 213];
- is a sales effort that completes and coordinates advertising and personal sales [10; 154];
- short-term incentives to encourage the purchase of a product [14; 14];
- marketing campaigns that increase the effectiveness of the business, such as advertisements, personal sales and promotional activities, which are not carried out on an ongoing basis, such as exhibits, festivals, exhibitions, demonstrations and various unsuccessful sales efforts [7; 166, 167].

Marketing writers who use sales promotion among the elements of their books and articles describe that they are sales promotion and sales promotion activities in narrow terms and they talk about sales promotion and sales promotion activities in the following parts of their studies [2; 442, 12; 180]. This means that sales promotion means sales incentives in full, and therefore it makes more sense to use sales promotion instead of sales incentives among the elements promotion mix.

If the promotion promises to be used in place of sales promotion, which is the subtitle of the promotion against the word spoken, advertising agencies usually use sales promotion instead of sales promotion. Torlak and colleagues [15; 242], Altunışık and colleagues [13; 208] also pointed out that the use of sales incentives, rather than sales promotion, among the elements of the retention bias in their work will lead to the purchase of sales incentives, consumers, businesses or intermediary institutions faster [11; 564] developed the «Economic Terms Dictionary: Definitions and English Translation» dictionary, emphasizing that the sales incentive is the equivalent of the sales promotion in the English language, while Aypek and colleagues [11; 564] describe the promotion incentive as the sales incentive, The above sales incentive statement is misused by defining salespersons marketing their goods as the amount of goods they sell, the purchasers they buy, the recycling of lost consumers, and so on. It is clear from this statement and definitions that it is irrational and wrong to use the sales promotion statement instead of the sales promotion among the elements of promotion mix.

Authors who use sales promotion efforts and other sales efforts as opposed to sales promotions can use these expressions to promote and enhance the sale of goods and to encourage the seller's activities and to encourage consumers to buy and sell the goods [11; 299-307, 9; 352-420]. Judging from this definition, we see that these efforts only involve short-term sales stimulus actions that directly induce behavior, and that they are involved in a wide range of actions, involving very large, diverse actions of sales promotion.

As seen from the above definitions, all of these definitions are logically close to each other, but different expressions are used, and at the same time all of these definitions appear to be part of the definitions given by McCarthy and Perrault and the American Marketing Association for sales promotion, as described in the previous sections of this work. It is worth mentioning that McCarthy and Perrault and the American Marketing Association define sales promotion with the above expressions, not sales development. Hence, it seems to be more appropriate and logical to use the sales promotion statement instead of sales development among the elements of promotion mix.

Conclusions and Recommendations

As it was discussed in the frame of this study, promotion mix or promotion methods, or promotion means, beginning from the naming promotion mix, are also being continued in the naming and listing the elements of promotion mix as promotion formats, promotion decisions; sales development or sales encouragement, other sales efforts are continued as public relations or public admission or advertising, etc. Therefore, in this study, a deep literature search was made to get rid of the concept confusion, and the expressions that created confusion in the naming of the elements of entrustment were examined in detail and discussed in various comparative discussions.

As can be understood from the above information and findings, it is seen that some of the authors and academicians who gave important contributions to the marketing literature in Turkey have used different expressions in the order and naming or ordering in different forms of the promotion mix and elements of promotion mix which is one of the components of marketing mix. As we have mentioned in the previous sections, promotion mixes or promotion mix methods or means of promotion, promotion techniques, promotion decisions; sales promotion or sales development or sales promotion, other sales efforts; concepts such as public relations or public adherence or publicity, emotion, naming and sequencing of the mix of elements of entrustment. If we examine these expressions and concepts in detail, it would be more logical first to start them from the source point, i.e. the reasons for their emergence. Moving on from this logic, we prefer to use the phrase «sales promotion» instead of a variety of narrow meaning expressions such as sales development, seek sales, sales involvement, sales boosting efforts and other sales efforts among the elements promotion mix, we recommend to use the phrase «sales promotion» containing actions. Because, it seems more plausible to include sales promotion in place of the above mentioned statements among the promotion mix components.

As a result, in the context of all these discussions, a deep literature search has been conducted and various comparisons and assumptions of compromise include wider meaningful actions rather than various but narrower expressions such as sales development, sales encouragements, sales promotion, sales boosting efforts and other sales efforts have come to the conclusion that the use of a predicate expression of «sales promotion» would be more appropriate and logical. It is hoped that this result will be helpful and explanatory in light of the future work, so from now on we can say that «sales promotion» will be used instead of sales development, sales encourages, sales stimulation, sales boosting efforts and other sales efforts.

The general conclusions reached during the working process, and the detected literature; there are many conceptual confusion in the marketing literature, and no serious steps have been taken in order to eliminate these confusion. Hence, we can say that these confusions have led to various confusions in the minds of students, whether researchers or even academics, who want to benefit from different sources in their work. This suggests that marketing, especially those issues related to promotion, should be taken seriously by our country's marketing academics.

Here, we proposed some factors that create confusion, that is, the points to be discussed, the angles from which to build the mix of commitment, and the basic elements promotion mix. So, work like this should be done uninterruptedly and constantly. Also, other factors like direct marketing, sponsorship, media, etc. that create confusion, i.e., points to be discussed, which angles to build up promotion mix like advertising, personal sales, public relations and sales promotion.

In literature, more than two decades of marketing research and publications have dealt with research problems based on marketing mix in general, and marketing processes are often studied. However, the critical problem here is that elements of the marketing mix, which are important for both the enterprises and the consumers, have not been analyzed much, and different expressions or concepts have been used in the analyzed sources. These findings and the absence of studies on this issue emphasize the importance of the study.

References

- 1 Mucuk, I. (2001). Pazarlama İlkeleri [Marketing Principles]. Extended 13th Ed. Istanbul: Turkmen Bookstore [in Turkish].
- 2 Islamoglu, A.H. (2006). Pazarlama Yonetimi [Marketing Management]. Extended 3th Ed. Istanbul: Beta Publishing [in Turkish].
- 3 Tenekecioglu, B., Tokol, T., Calik, N., Karalar, R., Timur, N., & ve Ozturk, S. (2006). Pazarlama Yonetimi [Marketing Management]. 3th Ed. Eskisehir: Ankara University [in Turkish].
- 4 Yukselen, & Cemal. (2008). Pazarlama: İlkeler – Yonetim – Ornek Olaylar [Marketing: Principles – Management – Case Studies]. Revised 7th Ed. Ankara: Detay Publishing [in Turkish].
- 5 Arpaci, T., Ayhan, Y.D., Boge, E., Tuncer, D., & Uner, M.M. (1992). Pazarlama [Marketing]. 1st Ed. Ankara: Gazi Bookstore [in Turkish].
- 6 Hatiboglu, Zeyyat. (1993). Temel Pazarlama [Basic Marketing]. 1st Ed. Istanbul: Beta Publishing [in Turkish].
- 7 Kotler, Philip. (1984). Pazarlama Yonetimi [Marketing Management]. I Vol., 3th Ed. Istanbul: Beta Publishing [in Turkish].
- 8 Kotler, Philip. (1984). Pazarlama Yonetimi [Marketing Management]. II Vol., 2nd Ed. Istanbul: Beta Publishing [in Turkish].
- 9 Tosun, Babur Nurhan. (2002). Pazarlama: Halkla Iliskiler ve Reklam [Marketing: Public Relations and Advertising], 348 p. Turkmen Bookstore, Istanbul [in Turkish].
- 10 Caglar, Irfan ve Kilic, Sabiha. (2005). Pazarlama [Marketing]. 1st Ed. Ankara: Nobel Publishing [in Turkish].
- 11 Tekin, Nadir Vasfi. (2006). Pazarlama İlkeleri [Marketing Relations]. 1st Ed. Istanbul: Seckin Publishing [in Turkish].
- 12 Altunisik, R., Ozdemir, S., & Torlak, O. (2001). Modern Pazarlama [Modern Marketing]. 1st Ed. Istanbul: Degisim Publishing [in Turkish].
- 13 Torlak, O., Altunisik, R., & Ozdemir, S. (2004). Modern Pazarlama [Modern Marketing]. 3th Ed. Istanbul: Degisim Publishing [in Turkish].
- 14 The Larger Redhouse Portable Dictionary. (2009). Extended 29th Ed. Istanbul: Sev Printing and Publishing [in Turkish].
- 15 McCarthy, Jerome & Perrault, William, D. (1990). Basic Marketing: A Managerial Approach. 10th Ed. Homewood.

Д.Н. Келесбаев, Б.К. Джазыкбаева, К.С. Аяжанов, А.Е. Ерсой

Жылжыту кешенінің элементтері: сатуды ынталандыру

Мақалада маркетингтегі «4P» тұжырымдамасының, әсіресе оның «тарату әдістері» арасындағы түсінік немесе терминдердің қарама-қайшылығын, түсініксіздіктерді реттеу мақсатында «сатуды ынталандыру» терминіне қатысты түсініктерді реттеу, оларға нақты анықтама беру мәселелері мысалдармен қарастырылған. Біздің университеттерде ресурс ретінде пайдаланылатын маркетингке қатысты әдебиеттерді зерттеген кезде маркетингтік кешеннің элементі болып табылатын жылжыту кешенінің элементтерінің атаулары бойынша терминдердің қарама-қайшылығы немесе тұжырымдардың шатасуы көп. Себебі маркетингтік әдебиеттерді дамытуға және кеңейтуге атсалысып жүрген ғалымдардың еңбектеріндегі маркетингтік кешеннің элементі болып табылатын жылжыту кешенінің элементтерінің атаулары әртүрлі болып отыр. Мысалы, алға жылжыту немесе көтермелеу әдісі немесе құралдары, жылжыту стилі, жылжыту шаралары, жылжыту шешімдері ретінде пайдаланылатын терминдер бір бөлек атауда болса, ал сатылымды дамыту немесе сатылымды көтермелеу немесе сатылым сату, сатылымды ынталандыру, басқа сату әрекеттері сияқты терминдерді атауда басқа да сөздердің араласуы шатарудың негізгі себебі болып отыр. Сондықтан зерттеу барысында әдебиеттер сараланып, жылжыту кешенінің элементтерін атауда шатастыратын немесе қарама-қайшылық тудыратын әртүрлі тұжырымдар мен терминдер салыстырмалы түрде қарастырылып, талқыланды және әртүрлі маңызды іс-әрекеттерге ие негізгі түсініктер мен тұжырымдар ұсынылды. Қысқаша айтқанда, мақалада маркетингтегі «4P» тұжырымдамасының, әсіресе оның жылжыту кешенінің элементтері арасындағы түсінік немесе терминдердің қарама-қайшылығы мен түсініксіздіктерді реттеу мақсатында «сатуды ынталандыру» терминіне қатысты түсініктерді реттеу, оларға нақты анықтама беру мәселелері мысалдармен қарастырылған.

Кілт сөздер: маркетинг, маркетинг теориялары, маркетингтік кешен, маркетингтік кешеннің элементтері, жылжыту кешені, жылжыту кешенінің элементтері, сатуды жылжыту.

Д.Н. Келесбаев, Б.К. Джазыкбаева, К.С. Аяжанов, А.Е. Ерсой

Элементы комплекса продвижения: стимулирование сбыта

В статье проведено глубокое исследование литературы с целью устранить путаницу и противоречия в понимании концепции стимулирования сбыта. Понятия и выражения, используемые в наименованиях элементов продвижения и создающие путаницу и противоречия, были тщательно рассмотрены и обсуждены с учетом различных сравнительных терминов, после чего были

предложены основные понятия с наиболее точным значением. При изучении отечественной литературы о маркетинге, используемой в университетах в качестве ресурса, можно заметить противоречивость определений и терминов в наименованиях элементов комплекса продвижения, которые, в свою очередь, являются элементом маркетингового комплекса. Причиной противоречивости определений и терминов являются разные значения, используемые в трудах ученых, занимающихся исследованием и развитием маркетинга. К примеру, в таких терминах, как «инструменты, или методы, стимулирования и продвижения, стиль продвижения», «меры продвижения», «решения по продвижению» используются слова, отличные от тех, которые применяются в таких терминах, как «развитие сбыта», «поддержка сбыта», «стимулирование сбыта или продаж», что и обуславливает возникновение разночтений. Поэтому в процессе исследования был проведен анализ каждого литературного источника по отдельности, все термины и формулировки, вызывающие противоречие в наименованиях элементов комплекса продвижения, были изучены сравнительным методом, в результате были предложены доступные понятия и термины, обозначающие различные значимые действия. Другими словами, в целях устранения противоречий в терминах и понятиях маркетинговой концепции «4Р», в частности, среди элементов комплекса продвижения, на конкретных примерах рассмотрены пути регулирования и вопросы четкого определения понятий, касающихся термина «стимулирование сбыта».

Ключевые слова: маркетинг, маркетинговые теории, маркетинговый комплекс, элементы маркетингового комплекса, продвижение, комплекс продвижения, элементы комплекса продвижения, стимулирование сбыта.

N. Batyrova¹, G. Mombekova¹, S. Yerzhanova², S. Yessimzhanova³, F. Turkmen⁴

¹*Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan;*

²*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

³*Narxoz University, Almaty, Kazakhstan;*

⁴*Karabük University, Karabük, Turkey*

(E-mail: salta_27@mail.ru)

Improvement of the material and technical base of agriculture in Kazakhstan

Nowadays, the mechanization of production process has led to economic crises especially in the agricultural sector. These crises bring to the agenda that states can not provide effective financial support to the whole agricultural sector. For this reason, in order to ensure economic stability of the states and later support for all sectors, it will be appropriate to develop agricultural complexes in a sustainable manner, especially in the rural areas by developing appropriate site and production techniques. Because the inability to keep pace with the development of the market economy and the inadequate implementation of the reforms constitute the first phase of the systematic crisis in the production of local agricultural products. In this study, problems related to commercial structures and technical support problems in Kazakhstan's agriculture sector, direct investments in production of agricultural products and fixed assets, almost all depreciation charges and profit margin were handled as literature review. Within the scope of the study it was determined that the technical data continued to fall and those who live in rural areas should be provided with support to purchase new equipment and new production factors in order to solve technical support problems.

Keywords: economics, agricultural service, productivity, development, improvement, production-technical service, leasing, sector.

1. Introduction

The development of agricultural services structures, as form of concentration of production and capital, creates the necessary conditions for the output of the agricultural sector from the crisis. For this purpose the country were created machine-technological stations providing agronomic service. However, their development by considerable difficulties caused by the lack of sufficient financial resources was accompanied, insufficient economic analysis of the activity of machine-technological stations, which affected the increase in the value of their work the low solvency of agricultural producers. In this regard, a number of existing machine-technological stations failed to show satisfactory results.

Agricultural economics or agronomics is an applied field of economics concerned with the application of economic theory in optimizing the production and distribution of food and fibre – a discipline known as agronomics [1]. Agronomics was a branch of economics that specifically dealt with land usage. It focused on maximizing the crop yield while maintaining a good soil ecosystem [2]. Throughout the 20th century the discipline expanded and the current scope of the discipline is much broader [3]. Agricultural economics today includes a variety of applied areas, having considerable overlap with conventional economics [4].

Demand for agricultural crops is expected to double as the world's population reaches 9.1 billion by 2050. Increasing the quantity and quality of food in response to growing demand will require increased agricultural productivity. Good agricultural practices, often in combination with effective input use, are one of the best ways to increase smallholder productivity. Many agribusinesses are building sustainable supply chains to increase production and improve quality [5].

Currently, the crises in the agricultural sector are particularly affected by the mechanization of production processes. In conditions when the state is unable to provide effective financial support to the entire agriculture sector, one of the most important tasks of stabilization, and then growth and technical support of agriculture is the development of production and technical service, able everywhere to become intensive agricultural products, a reliable partner of the villagers in the cultivation and processing of agricultural crops.

Studying foreign scientific developments of scientists of Reuben Robertson, Seithroy Edwards, Gale Da Silva, Helena Tomas, Leroy Jackson of agro service in the modern period of development of agricultural production, we can assume that the production-technical service in the agricultural sector is agricultural services institutions and is a priority providing a wide range of production and technical and other services to farmers on a contractual basis, which includes functional, serving and providing the blocks from the initial to

the final operation of the production cycle. Blocks in turn contain mechanized, procurement, information and marketing, legal, staffing, communication, infrastructure etc. the functions of production, processing, storage and marketing of agricultural products [6].

The specific role of production-technical service in the agricultural sector is manifested in the acceleration of development of productive forces; raising the level of efficiency of services and development of economic relations in AC (agricultural complex); the deepening and expansion of scientific-technical progress in agricultural production; ensure continuity in the efficient production of agro product and rational use of available technical resources; the strengthening of processes of specialization, concentration and integration of production; the acceleration of economic turnover; the reduction of production costs of agricultural producers that use production-technical service agro service structures.

One of the directions of improvement of the development of production-technical service in the agricultural sector is the widespread use of preferential agro leasing basics allowing you to develop and distribute new intensive technologies and increase the efficiency of agricultural production. The system of leasing in agriculture requires improvement of the mechanism of state regulation [7].

State support in the market conditions and of the diversity of the agricultural sector is necessary because it is important not to destroy but to maintain the production and technical potential. Therefore, the problem of development of agricultural leasing as a mechanism of improvement of the development of production-technical service in the agricultural sector is a key issue.

Thus, improving the development of production-technical service in the agricultural sector is an important factor for stabilization and sustained growth in agricultural production, transfer of agricultural sector to a modern industrial basis.

Methods and approaches

Theoretical issues of the development of production and technical services in different periods were developed in the works of domestic and foreign economists, such as Zh.K. Abdrashev, G.S. Baimuhamedova. Much attention is paid to the issues of financing the acquisition of technical means in market conditions, in particular, the development of leasing. Various aspects of leasing relationships are devoted to the research of scientists N.M.Vasilyeva, E.V. Kabatova. Appreciating their contribution to the development of this problem, it should be noted that in the modern economy, additional research is needed to develop production and technical services in the agricultural sector.

Reforming the agrarian sector of economy in regions of the country began with a radical change of the organizational-economic mechanism of functioning of agricultural production in general. The analysis suggests that the overall result of the economic reform technical means in the agricultural sector for the period in 1995 through 2015 were negative. The presence of all types of agricultural machinery amounted to in 2015 in the range of 6-9 % in relation to 1991 [8]. Given the fact that in recent years, the upgrading of technical equipment of agrarian sector of Kazakhstan occurred in small amounts, it can be assumed that near the critical moment, when the rural producers will not be able to perform its functions.

The existing low level of technical resources, which is a major deterrent to the development of agricultural production, proves the necessity of functioning of the various organizational forms effective structures of production and technical service in the agricultural sector.

The most promising are two machine-technological stations models running:

- in the agricultural and industrial companies (agribusiness, agricultural factories, etc.) performing a complete cycle of agricultural production;
- on the contract, perform agro-technical works and services of production-technical service for agricultural producers [9].

Typical representative of the first model in the thesis is the machine-technological stations «AgroServiceYassy» South Kazakhstan Region, which is part of the regional Agroholding JSC «Yassy», which is at the moment the group of companies containing the two cotton processing plant, the butter factory, the trading company purchasing and selling cotton and the network of petrol stations in South Kazakhstan region. In machine-technological stations «AgroServiceYassy» profitability of cotton production in 2016 above 1.9 times and equipment used 1.4 times more effective than AE (agricultural enterprise) «Ak makta». Performance of machine-technological stations equipment for the analyzed period exceeds, than the farms and the output of reference 1 tractor 34 % and seasonal production of 1 cotton harvesters 48 % higher (Table 1).

Table 1

**Efficiency of production and technical activities of MACHINE-TECHNOLOGICAL STATIONS
in comparison with AE South Kazakhstan region of cotton production in 2016**

Indicators	Single change	MACHINE-TECHNOLOGICAL STATIONS «Agro Service Yassy»	AE «Ak makta»	Efficiency of MACHINE-TECHNOLOGICAL STATIONS, % (+) above (-) below
Sown area	Ha	1	1	
Yield	kg/ha	25	17	+47
Cotton production	T.	2.5	1.7	
Seasonal production ha1 harvester	ha	370	250	+48
The output of 1.FL.tractor	FL.ha	1100	820	+34
Cleaning of cotton at the rate of 1 processor	kt.	4.6	3.2	+43
Coeff. land use	%	0.87	0.64	+36
Watering the planting area	Cubic meters	10	18	-80
The cost of cotton for 1 t	Thousand tenge	31.68	38.2	-20.5
Cost to implement per 1 ton of cotton	Thousand tenge	41	44	-7.3
Industries costs per 1 ha	Thousand tenge	79.2	64.9	
The cost of cotton 1 ha	Thousand tenge	102.5	74.8	
The profit from 1 ha	Thousand tenge	23.3	9.9	
Profitability	%	29.4	15.2	93.4

Note. Calculated by the authors based on materials of the Department of agriculture of the SKR (www.e.gov.stat.kz).

Increase the production of tractors and combines was facilitated by the presence of machine-technological stations «AgroServiceYassy» a large number of foreign technologies, showing that machine-technological stations is the conductor of the foreign testing of high-performance agricultural machinery to the domestic agro-climatic conditions. In this regard, machine-technological stations have obvious advantages from the point of view of efficiency of investments in development of technical base of agricultural production.

Our analysis allows drawing a conclusion about the need for the rational use of a limited number of machines, concentrating them in machine-technological stations. First and foremost, this allows for certain types of products of agriculture and animal husbandry based on intensive and resource-saving technologies to gain the maximum increase in production. Second, it provides high performance use of agricultural machinery, as evidenced by the work of analyzed machine-technological stations. Third, to focus the technical capabilities to run the most critical and energy intensive field work, especially in farms that are not able to perform them without assistance. In the fourth, thoroughly to ease the social situation of workers of those farms those are not able to produce agricultural products in connection with the difficulties of the implementation of the Finance-intensive mechanized works.

The most cost-effective ways out of this crisis situation for the future are:

- the use of highly reliable and high-performance new generation of technology through agricultural services structure, ensuring the development of new highly profitable technologies of production of agricultural products;

To establish new and support established an effective agricultural services structures of production-technical service agricultural production as machine-technological stations.

To ensure the effectiveness of resource supply industries need to have a program of state support for technical support of agriculture, which currently needs to be improved with respect to the mechanism, forms and methods of effective development of agricultural production.

Discussion

The agricultural services structures equipment production-technical service necessary technical resources is a major parameter that influences the performance of their production and technical activities. The efficiency of the production-technical service can be obtained only in the case where it will have the total calculated composition of tractors, harvesters, agricultural machinery and vehicles. To this end, we determined the minimum acceptable level of availability of equipment and the forecast of the expected period of coverage, availability of technical means to its normal level.

To calculate the required composition of the agricultural equipment we used the basic principles of optimization of structure of technical resources. According to the principle of information and regulatory justification of the composition technique we calculated that the required regulatory number of tractors in the reference units in 2016 is – 7462. Gaps in the number of agricultural machinery in the coming years are unrealistic. In this connection it is expedient the structure of production adapted to the technical conditions and capabilities of the producers. As a result of studies to determine the relationship between number of vehicles and the analyzed period of the applied method of correlation-regression analysis of agricultural machinery with finding the main statistical indicators: the correlation coefficient of the regression equation. Agro-food program determined that one of the priority directions of development of agrarian sector of Kazakhstan is the development of cotton, so the solution to this problem we consider the example of cotton pickers.

It can be assumed that the pattern of changes in the volume of services production-technical service dynamics is expressed by the regression equation

$$K_m = a + b * Y, \quad (1)$$

where K_m — is the number of equipment pieces; Y — serial number year for which you are defining the number of equipment; a, b — coefficients of the regression equation.

To determine the coefficients a and b need to solve a system of two normal equations with two unknowns using calculated values:

$$a + b \sum Y = \sum K_m; \quad (2)$$

$$a \sum Y + b \sum Y^2 = \sum K_m Y; \quad (3)$$

where n — the volume of production, $m = 15$ year. $K_m = 14630$.

$$YK_m = \Delta K_m * \Delta Y = 3647 = 3647 = 0,87; \quad (4)$$

$$\sigma \Delta Y * \sigma \Delta K_m \quad 4,5 * 932 \quad 4194.$$

As a result of calculations we get the regression equation $K_m = 975 - 195 Y$.

In 2016, the amount of arable land in the cotton agriculture of Kazakhstan amounted to 200,1 thousand hectares. According to the established regulatory load required needs in cotton harvesters of Kazakhstan, 13.8 thousand pieces on 1 hectare, we find that we need $200,1 * 13,8 = 3024$ units. Using these, determine the number of years of coverage needs in engineering, substitute into the equation $3024 = 975 - 195 Y$. It has been estimated that the optimization principle of defining the minimum availability of agricultural machinery at maximum load for one car, determined that it would take 10 years to make up for lack of technique to the normal level of provision for cotton harvesters. Therefore, to create and strengthen the technical base of the Agroservice structures of production-technical service state support is necessary for the provision of preferential Agroleasing services for the purchase of agricultural machinery.

In order to improve state support of production-technical service agricultural sector, we have developed and proposed a phased program, allowing equipment agricultural services structures the necessary technical means by improving the Agro leasing, which lists the main provisions of this program.

To solve the above tasks in the first phase of the proposed regional state program of development of technical support to production-technical service in the agricultural sector in 2017–2020, where it is assumed to implement a series of effective measures, promote the agricultural sector needs agricultural machinery and complex production and technical services that must be implemented as soon as possible. In the framework of this program the article describes the recommended optimal amount of agricultural equipment in South-Kazakhstan oblast in 2016 to achieve the highest results when processed amounts of arable land and recommended the state program of development of leasing in agriculture «Equipment for the villages of Kazakh-

stan» for the years 2017-2020, providing leasing borrowed funds in the form of state support for the purchase of agricultural equipment (Table 2).

Table 2

**Recommended prospects for funding to leasing companies under the program
«Technique for the village SKR» for 2017–2020 yy.**

No.	Name of agricultural equipment	The price of units, thousand tenge	The presence of a one	Standarts, thousand ha	Pos. area, thousand ha	The necessary units	Lacking units	The total amount of million	The amount of the cost of equipment by years, mln tenge			
									2017	2018	2019	2020
1	Combine harvesters	1100	435	6.06	205	1242	807	887	221	221	221	224
2	Cotton harvesters	1600	104	13.8	196.4	2710	2606	4169	1042	1042	1042	1044
3	Cultivator	407	250	10.6	672	7123	6873	2797	690	690	690	727
4	Tractor trailers	195	957	5.8	672	3897	2940	573.2	143	143	143	144
5	Seeder	512	356	5.9	672	3964	3608	1847	461	461	461	464
6	Attachments tractor	727	-		672	16	16	11.6	2.5	2.5	2.5	4.1
7	Stand	910	-		672	8	8	7.2	1.8	1.8	1.8	1.8
8	Sprayer	650	-		672	20	20	13	3.25	3.25	3.25	3.25
	Totally							10305	2564	2565	2564	2612

Note. Calculated by the authors on materials of the Department of agriculture.

Such financial state support of agricultural producers on the terms of leasing in agriculture should contribute to the reduction of the share of foreign firms in the market of grain and cotton harvesting equipment by purchasing on the conditions of the state lease only domestic agricultural machinery. The necessary funding can be reduced, concentrating the optimal number of vehicles in the Agroservice centers production-technical service.

To ensure normal activities resource supply industries in the second stage of the proposed implementation of the program of technical support to the agricultural sector for the years 2017-2020. It is expected to improve the status of production-technical service through the establishment of agro-service centers on the basis of Agro leasing as one of the main directions of introduction of progressive technologies and increase agricultural production. Improving the development of agricultural leasing will allow you to create a wide network of services of the leasing companies, which will increase their competitiveness in the market of technical resources.

In the second phase of the state program of the proposed system of compensation of acquisition of agricultural machinery agricultural services centers production-technical service. A uniform compensation payment includes the current cost of production of agricultural machinery and its acquisition using Agro leasing mechanism. A compensatory mechanism of regulation of the markets creates the most solid Foundation for the development of infrastructure of agricultural production, such as: the organization of dealer and distributor networks, technical support of modern non-state leasing companies and the creation of other market institutions technical resources.

Therefore, services providing equipment on farm loans is one of the most effective measures of state support for agriculture and machinery manufacturers.

Improvement development of production-technical service in the agricultural sector due to the creation of a favorable organizational and economic conditions for functioning of various forms of Agroservice structures of production-technical service as a major manufacturer of a wide range of production and technical services in agriculture.

The advantages of the Agroservice centre production-technical service from the existing machine-technological stations is that:

- depending on the volume of services of production-technical service and increase the economic potential of possible bias in the direction of its specialization as technologies of cultivation of certain crops and activities. This will allow the most efficient use of technology, labor resources; reduce the cost of production-technical service, which will contribute to the increase in demand on the part of the villagers;

- agro-service centre can not only increase the number of mechanized brigades to determine their specialization, but also to create new divisions of production-technical service, that is, to expand the area of its production and technical activities of the units, so the development of the projects of the Agroservice centre should also be pursued on the basis of multifunctional machine-technological stations with developed industrial activity, requires the creation of new objects and renovation of existing ones.

Thus, the proposed methods of improving the development of production-technical service in the agricultural sector are promising ways of enhancing the capacities of agricultural production, which creates the condition for the production of vital for companies of agricultural products, with stable and guaranteed sales on the domestic and foreign markets. The spectrum of problems shows that, despite some adverse conditions, it in the planning period is a fairly reliable way of raising the technical support to the agricultural sector and the overall agricultural production.

Conclusion

On the basis of economic growth achieved economic and social progress. At the same time, the challenge is to balance the economy, priority development of the processing industry, agricultural sector and infrastructure. Quality growth in agriculture depends on its maintenance. The government of the Republic of Kazakhstan set the task of improving the system of technical support of agricultural production. In connection with the main task of the state our research on improving the production and technical service in agrarian sector, as factor of development of technical support of agricultural production, led to a number of conclusions and proposals:

1. In connection with the impossibility of possession in the market conditions is absolutely accurate information about the conditions of implementation of the us production-technical service defines its essence as a form of interaction of agricultural producers and agricultural structures, which are on the one hand, consumers of technical equipment, with other manufacturers production and technical services. Agricultural services structure of production-technical service has highly skilled mechanical personnel, service and use advanced technology. The service consists of functional, providing supports and blocks, each of which represents a system evolving according to its specific laws. The main aims of the production-technical service are currently associated with the selection of effective markets for its services in the agricultural sector and maximize profits.

2. The objective of the development cost of mutually beneficial relations of the Agroservice enterprises, production-technical service and agricultural producers is a pressing problem at this time. Developed in the work of a promising scheme, agricultural production-technical service allows you to pre-determine the economic parameters of the effectiveness of the use of production-technical service to reflect changes in production costs, yields and current market prices for agricultural products. Thanks to this scheme, agricultural producers will have a real opportunity to choose the best performers, production-technical service considering the price and quality of service.

3. The main condition of improvement of the development of production-technical service in the agricultural sector is the formation of an effective production-technical service in Agroservice structures. In order to work:

- recommended effective organizational and functional structure of the production-technical service, which issued the basic conditions as the basis for their cost-effective operation;

- the effective way of functioning Agroservice structures with the specification economic and technological environment of marketing services production-technical service;

- proposed measures to reduce the cost of services production-technical service.

4. The choice of rational organizational-legal form, which is one of the basic conditions for satisfactory development of production-technical service in the agricultural sector due to the options for the establishment of machine-technological stations and the sources of their technical base. Carried out analysis shows that the most promising may be the machine-technological stations of the two models employed in the agricultural and industrial companies (agribusiness, agricultural factories, etc.) performing a complete cycle of

agricultural production on the example of machine-technological stations «Agroservice» and on contract performing the services of production-technical service on orders of agricultural producers on the example of machine-technological stations «Farmers» in South Kazakhstan region.

5. Improving the development of production-technical service in the agricultural sector should be linked with the principles of the optimization of a rational structure of technical resources that explore the condition and the level of technical means in each case of agricultural production. For these purposes, the estimation of the quantitative composition of the technical Park farms SKR, is determined by the technological deficit of tractors and the optimal number of required agricultural services structures machinery to achieve the highest results when processed amounts of arable land.

6. Developed and proposed a phased program of state support to production-technical service in the agricultural sector, allowing equipment agricultural services structures the necessary technical means by improving the Agroleasing, which lists the main provisions of this program.

In the framework of these programs calculated the prospects for funding for the purchase of the optimal number of machines for the efficient functioning of agricultural services of the centre; establish the rules of rational use of budget funds, the mechanism of financial regulation perspective of leasing in agriculture with a clear definition of the subjects of the relationship, the proposed compensation system of state purchase of agricultural equipment agro-service centres production-technical service.

References

- 1 Fox K.A. Agricultural Economics / K.A. Fox // The New Palgrave: A Dictionary of Economics. — 1987. — Vol. 1. — P. 55–62.
- 2 Gardner B.L. «Agriculture, Economics of» International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences / B.L. Gardner. 2001. — Vol. 1. P. 337–344.
- 3 Runge C.F. (2008). Agricultural Economics, The New Palgrave Dictionary of Economics. — 2d ed., Abstract.
- 4 Sumner D.A. Evolution of The Economics of Agricultural Policy / D.A. Sumner, J.M. Alson, J.W. Glauber. American Journal of Agricultural Economics. — 2010. — Vol. 92. — P. 403–423.
- 5 International Finance Corporation. Working with Smallholders: A Handbook for Firms Building Sustainable Supply Chains. <http://www.farms2firms.org> Archived 3 December 2016 at the Wayback Machine.
- 6 Robertson R. Agriculture and Horticulture Development Project / Robertson R., Seithroy E., Gale Da Silva, Lynnette T., Leroy J. — 2012.
- 7 Жарекешов Н.Б. Агротехсервис в системе государственной поддержки сельскохозяйственных производителей / Н.Б. Жарекешов, К.Ж. Садуакасова // Вестник АПК Казахстана. — 2013. — № 9. — С. 13, 14.
- 8 Баймухамедова Г.С. Маркетинговая стратегия на рынке материально-технических ресурсов и услуг для агропромышленного комплекса / Г.С. Баймухамедова // Проблемы агропромышленного комплекса. — 2015. — № 1. — С. 103.
- 9 Абдрашев Ж.К. Производство и техническое обслуживание сельскохозяйственных предприятий Алматинской области на совместной основе / Ж.К. Абдрашев // Проблемы агропромышленного рынка. — 2015. — № 1. — С. 111, 112.

Н. Батырова, Г. Момбекова, С. Ержанова, С. Есимжанова, Ф. Туркмен

Қазақстанның ауыл шаруашылығының материалдық-техникалық базасын жетілдіру

Қазіргі уақытта, әсіресе ауыл шаруашылығы саласында өндірістік процестің механикаландыру үрдісі экономикалық дағдарысқа ұшыраған. Бұл дағдарыстар мемлекеттер бүкіл ауыл шаруашылығы секторы үшін тиімді қаржылық қолдау көрсете алмайтындығы күн тәртібіне қойылып отыр. Сондықтан мемлекеттердің экономикалық тұрақтылығын және кейінгі қолдауды қамтамасыз ету үшін барлық салалар бойынша, әсіресе ауылдық жерлерде, орналастыру және өндірістік әдістерін дамыту арқылы тұрақты жолмен ауыл шаруашылығы жүйелерін дамыту тиімді болады. Нарықтық экономика мен реформалардың қабілеттілігі жеткіліксіз және іске асыру қарқыны жергілікті ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде жүйелі дағдарыстың алғашқы қадамы болғандықтан, осы зерттеу коммерциялық құрылымдармен байланысты проблемаларды және Қазақстан ауыл шаруашылығы секторын техникалық қолдау, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруге және негізгі құралдарға тікелей инвестицияларды көрсетеді. Зерттеу аясында техникамен қамтамасыз ету деректері төмендеулерін жалғастыруда екендігі анықталды және ауылдық жерлерде тұратын адамдарға жаңа жабдықтар сатып алу мен өндірістік факторлардың мәселелерін шешуде қолдау қажет екендігі белгіленеді.

Кілт сөздер: экономика, ауыл шаруашылығы қызметі, өнімділік, даму, жақсарту, өндіру және қызмет көрсету, лизинг, секторы.

Н. Батырова, Г. Момбекова, С. Ержанова, С. Есимжанова, Ф. Туркмен

Совершенствование материально-технической базы сельского хозяйства Казахстана

В настоящее время механизация производственного процесса привела к экономическим кризисам, особенно в сельскохозяйственном секторе. Эти кризисы свидетельствуют о том, что государства не могут обеспечить эффективную финансовую поддержку всего сельскохозяйственного сектора. По этой причине в целях обеспечения экономической стабильности государств и последующей поддержки для всех секторов будет целесообразно разрабатывать сельскохозяйственные комплексы на устойчивой основе, особенно в сельских районах, путем разработки соответствующих методов размещения и производства. Поскольку неспособность идти в ногу с развитием рыночной экономики и неадекватное осуществление реформ являются первым этапом системного кризиса в производстве местных сельскохозяйственных продуктов, в этом исследовании приведены проблемы, связанные с коммерческими структурами и с технической поддержкой в сельскохозяйственном секторе Казахстана, с прямыми инвестициями в производство сельскохозяйственной продукции и основных фондов. В рамках исследования установлено, что технические данные продолжают падать, и в связи с этим а тем, кто живет в сельских районах, должна быть оказана поддержка в приобретении нового оборудования и новых производственных факторов.

Ключевые слова: экономика, сельскохозяйственный сервис, производительность, развитие, улучшение, производственно-техническое обслуживание, лизинг, сектор.

References

- 1 Fox, K.A. (1987). Agricultural Economics. *The New Palgrave: A Dictionary of Economics, Vol. 1*, 55–62.
- 2 Gardner, B.L. (2001). Agriculture, Economics of International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Vol. 1, 337–344.
- 3 Runge, C.F. (2008). Agricultural Economics. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd Ed., Abstract.
- 4 Sumner, D.A., Alson, J.M., & Glauber, J.W. (2010). Evolution of The Economics of Agricultural Policy. *American Journal of Agricultural Economics, Vol. 92*, 403–423.
- 5 International Finance Corporation. Working with Smallholders: A Handbook for Firms Building Sustainable Supply Chains. *farms2firms.org*. Retrieved from <http://www.farms2firms.org> Archived 3 December 2016 at the Wayback Machine.
- 6 Robertson, R., Seithroy, E., Gale Da Silva, Lynnette, T., & Leroy, J. (2012). Agriculture and Horticulture Development Project.
- 7 Zharekeshov, N.B., & Saduaksova, K.Zh. (2013). Ahrotekhservis v sisteme hosudarstvennoi podderzhki selskokhoziaistvennykh proizvoditelei [Agrotechservice in the system of state support for agricultural producers]. *Vestnik APK Kazakhstana – AIC Bulletin Kazakhstan, 9*, 13, 14 [in Russian].
- 8 Bajmuhamedova, G.S. (2015). Marketinovaia stratihiia na rynke materialno-tekhnicheskikh resursov i usluh dlia ahropromyshlennogo kompleksa [Marketing strategy in the market of material and technical resources and services for the agro-industrial complex]. *Problemy ahropromyshlennogo kompleksa – Problems of the agro-industrial complex, 1*, 103. Almaty [in Russian].
- 9 Abdrashev, Zh.K. (2015). Proizvodstvo i tekhnicheskoe obsluzhivanie selskokoziastvennykh predpriatii Almatinskoi oblasti na sovmestnoi osnove [Production and maintenance of agricultural enterprises of Almaty region on a joint basis]. *Problemy ahropromyshlennogo rynka – Problems of the agro-industrial market, 1*, 111, 112 [in Russian].

Z. Caurkubule¹, Zh. Kenzhin¹, Z. Sultanova²

¹Baltic International Academy, Riga, Latvia;

²Zhangir khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University, Uralsk, Kazakhstan
(E-mail: sultanovaz@mail.ru)

Scientific approaches to the evaluation of the competitiveness of regions

In this article, the authors analyze various scientific approaches to assessing the competitiveness of regions. The assessment methods used by domestic and foreign economists are presented and critically evaluated. It is justified that in connection with a different understanding of competitiveness, the scientific polemic about methods is carried on. The authors come to the conclusion that a comprehensive assessment of the region's competitiveness should include parameters characterizing the quality of life of the population, since the aim of any regional policy is to increase the well-being of citizens. In economic science, there are many methods for assessing the competitiveness of the region, based on various socio-economic concepts. The study allowed formulating the most complete definition of competitiveness. According to the authors, this term reflects the effective use of the resource base, the potential opportunities and prospects for full-fledged participation of the region in competition and access to interregional and global markets. The article presents a comparative analysis of all the methods examined and their current position in assessing regional competitiveness.

Keywords: regional competitiveness, regional economy, competitiveness assessment, regional economy, regional policy.

The unresolved problem of the modern economy is the heterogeneity of the economic space and the unevenness of its development. These factors impede the creation of an effective nationwide market. In this case, competitiveness is the only solution to smooth out regional differentiation. In the Address of N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan for 2018, it is underlined: «In general, the focus of regional policy should be translated from equalizing expenditures to stimulating the growth of the region's own revenues» [1; 2].

The concept of «competitiveness» can have different meanings, depending on the objectives of the research. The methodological base can also differ. More often, the assessment of competitiveness is carried out using the method of peer review, statistical methods and ranks.

A. Caloffi [2; 12] understands the competitiveness of the region as the ability to produce goods and services that can compete with similar products from other subjects of the country by qualitative, environmental, price, marketing and other indicators. To assess competitiveness, he uses indicators based on official statistical reporting (Table 1).

Table 1

Assessment of the region's competitiveness based on key indicators
of the development of economic systems

Indicator name	Unit	Notation
1	2	3
Ability to produce competitive goods and services		
GRP per capita	\$/per.	a ₁
Productivity of work	\$/per.	b ₁
The GRP physical volume index	%	b ₂
Volume of industrial production per capita	\$/per.	b ₃
The volume of agricultural products per capita	\$/per.	b ₄
Ratio of investments in fixed assets to GRP	%	b ₅
The price of fixed assets in recalculation per capita	\$/per.	b ₆
Index of depreciation of fixed capital	%	b ₇
Foreign trade balance	%	b ₈
Share of exports in real GRP	%	b ₉
Unemployment rate	%	b ₁₀

Continuation of Table 1

1	2	3
Profitability of fixed assets	%	b ₁₁
The share of innovative enterprises in the total number of active enterprises	%	b ₁₂
The proportion of residents engaged in science and R & D, to the total population of the region	%	b ₁₃
Share of innovative products in total output	%	b ₁₄
The number of students receiving high education in the total number of residents of the region	-	b ₁₅
Meeting the needs of the inhabitants of the region		
Average life expectancy	years	a ₂
Average number of cars per person	pc./per.	b ₁
Area of housing per capita	m ² / per.	b ₂
Number of doctors per 10 thousand citizens	per.	b ₃
Number of beds per 10 thousand citizens	pc./per.	b ₄
Emissions into the atmosphere	t. / m ²	b ₅
Specific indicators of waste consumption	%	b ₆
The proportion of the restored forest area to the total forest area in the region	%	b ₇
The proportion of residents of the region who have incomes below the subsistence level	%	b ₈
Ratio of average wage to regional subsistence level	%	b ₉
Ratio of average pension to regional subsistence level	%	b ₁₀
The level of private savings in the region	%	b ₁₁
Actual final consumption of households	\$	b ₁₂
Price increase index	%	b ₁₃
Number of crimes per 100 thousand citizens	pc./ per.	b ₁₄
Migration rate	%	b ₁₅

Source: Systematized by the authors of the article on the basis of [2; 4-22].

In the model for assessing the region's competitiveness, the sample of study parameters is selected on the basis of correlation-regression analysis. When studying the ability to produce competitive goods and services, GRP per capita is the dominant parameter. This indicator most accurately characterizes the development of production in the region. The key factor in analyzing the possibility of satisfying the needs of citizens is the life expectancy of the average resident. It indirectly reflects the level of well-being of the population.

P. A. Balland [3; 20-22] also understands the competitiveness of the region as a ranking of territories according to their importance in the economic space of the country. It focuses attention on the quality of life of the population as a key indicator of sustainable economic development of the region.

For the ranking of regions P. A. Balland developed the following logical chain: regional market - market pricing system - competitiveness. The scientist has revealed the relationship between competitiveness and pricing. He presented it in the form of a functional dependence:

$$S = f(D, Z, Fp, Fsp), \quad (1)$$

where $S = 1$ — competitiveness of the territory; D — level of well-being of the region's inhabitants, including their average incomes, unemployment rate, share of the poor in the general structure of the population and other indicators; Z — factors affecting pricing in the region (average price level, dependence of the territory on subsidies of the central budget, dependence on imports, remoteness from sources of raw materials and other); Fp — availability, distribution and character of using resources involved in the production process; Fsp — socio-political factors characterizing interaction with authorities, population, business representatives, public organizations.

This dependence can be supplemented by other factors. Detailed information on the region's competitiveness can be obtained on the basis of a market analysis in which all of the factors listed above interact. Interaction of the center with the regions is carried out by direct or indirect trajectory. In the first case, the center delegates the tasks of social and economic development of regional authorities, and it creates favora-

ble conditions for the functioning of the business. In the second case, regulation is carried out through markets: raw materials, fuel, financial, labor, and world market.

In the process of economic activity, each region pursues its own interests. Often they do not coincide with the goals set by the center. Then the contradictions appear. In fact, all interests can be attributed to socio-political factors and a more detailed analysis of them can be conducted.

Economist O.V. Ignatieva [7; 89-95] suggests abstracting away from the economic space of the country as a whole and analyzing the competitiveness of a particular territory on the basis of regional demand and supply. This is necessary to determine the key factors of competitiveness in a specific locality.

Regional demand (S_{reg}) is the amount of planned expenditure for the acquisition of the region's final products. It characterizes the functional relationship between the volume of goods and services produced and the established level of prices.

The regional proposal (P_{reg}) reflects the actually possible volume of the final output at each price level.

Thus, the assessment of the competitiveness of the region is based on complex components, which makes it difficult to develop a single integrated indicator.

The effectiveness of the «regional demand - regional supply» model is achieved with the balance of these components of competitiveness, but with these requirements being followed: creating a high standard of living for the population, supporting business development of various forms of ownership, investing in the real sector of the economy.

The problem-oriented «Pattern» method [5; 15-29] allows obtaining an estimate by partial indicators when comparing their actual value with the best in the sample. The integral indicator is calculated by the formula:

$$P = \frac{m_i}{m_{max}}. \quad (2)$$

The application of these methods is possible only in the analysis of positive partial indicators (negative dynamics will lead to a distorted result).

We believe that the «Pattern» method is more indicative for assessing the region's competitiveness. The method of relative differences is not entirely informative, since the value of the private indicator for a lagging region (with no development dynamics) is always 0.

Nevertheless, the Pattern method can be used to analyze private indicators that characterize the economic potential, the effectiveness of regional policy and the competitive advantages of the territory. Integral assessment of competitiveness is defined as the arithmetic mean.

D. Audretsch [9; 52-69], E. Eraydin [10; 218-233] and other researchers use the same methodology as the ranking of countries for the competitiveness index to assess the competitiveness of the region. The main idea of the method is to translate individual indicators into a single integrated indicator for each region and assign a territory of a certain rank.

To calculate the composite index of competitiveness, scientists propose to evaluate four groups of factors. The first group of factors reflects the real state of the regional economy during the study period. Indicators of the development of infrastructure and communication networks (2 group of factors) characterize the region's opportunities to enter the external markets for the sale of products and the availability of conditions for rapid information exchange. The third group of factors assesses the innovative activity of the region (the volume of innovative products, investments in R & D, the number of graduate students, innovation costs per capita, and others). The index of foreign economic activity (4 group of factors) shows the place of the region in foreign economic activity and its level of attractiveness for foreign investors.

The first group of factors characterizes the current level of competitiveness of the region, since the index is calculated on the basis of real values. Based on 2-4 groups of factors, it is possible to calculate the possibilities of the territory in the formation of a higher level of competitiveness in the context of the globalization of the economy. This is the potential for development that must be taken into account when developing strategic objectives. The integral index of competitiveness is obtained on the basis of the average arithmetic of the current state index and strategic development index.

Table 2 presents an analysis of the commonly used indicators of efficiency, economic potential and competitiveness of the region.

Analysis of indicators of development effectiveness, economic potential and competitiveness of the region

Indicator name	Unit
Indicators characterizing the economic potential of the territory	
The number of economically active population of the region	per.
Number of employees employed in micro and small business enterprises	per.
The value of fixed assets of the real sector of the economy	\$.
Area of agricultural land	ha
R & D costs	\$
Final financial result of the region	\$
Investments in fixed assets	\$
GRP	\$
Indicators characterizing the effectiveness of regional policy	
GRP for 1 employed in the real sector of the economy	\$/ per.
GVA in the sphere of industry per 1 employed in this sector	\$/per.
GRP for 1doll. value of fixed assets	\$
Profitability of final products	%
Wage costs per US \$ GRP	\$
Indicators characterizing competitive advantages of the region	
Cost of fixed capital per 1 employee	\$
Level of depreciation of fixed assets	%
Average size of investments in fixed capital per 1 citizen of the region	\$
The proportion of employed in micro and small business enterprises to the total number of economically active population	%
The proportion of employed in private enterprises to the total number of employed	%
Number of roads per 1 thousand m ² of territory	
Average productivity in agriculture for the last 5 years	c/ha

Note. GRP is the gross regional product; GVA - gross value added (source: Compiled by the authors on the basis of theoretical generalizations).

Based on the research conducted, it can be concluded that the methodology for assessing the competitiveness of the region is still at the development stage. Each model examined has its strengths and weaknesses.

The principle of complexity should be the basis of choosing the methodology for analyzing the competitiveness of the region. It implies a reflection of the real economic potential and social development of the territory, the appropriateness of attracting domestic and foreign investment, the nature of the use of resources.

As a basis for assessing the region's competitiveness, factors that can contribute to its increase should be chosen. The parameters describing the quality of life of the population should also perform as an object of research, since the aim of any regional policy is the growth of the well-being of citizens.

Modern economics highlights the proportions between the main resources: production, natural and human. The latter are the most important. Researchers note that its share in the CIS countries accounts for up to 50% of the national wealth.. In the developed countries of the world, this proportion is higher - from 80 %.

Thus, the development of effective socio-economic policies in the region requires the creation of tools for a comprehensive assessment of human resources.

Based on the definitions of the competitiveness of a region presented by different researchers, two main approaches to assessing the effectiveness of socio-economic processes can be distinguished:

1. The competitive advantages of the region are necessary to create a favorable investment environment for attracting investments.

2. Competitive advantages are necessary to create a positive image of the region.

Both approaches involve assessing the resource potential of the region. The purpose of this event is to assess the rationality of the use of all the wealth of the territory, including the human resources. Evaluation of the economically active population constituting the potential of a region requires the application of a sys-

tematic approach to the object of study. Formation of competitive advantages allows the region to: improve the business climate, increase investment attractiveness, raise the standard of living of the population, accelerate economic growth, etc.

Modern science requires a revision of the methodological approaches used to assess the competitiveness of territorial entities. However, in most studies, the choice of methods for analyzing and monitoring economic growth and development of regions is still topical.

Table 3 presents a comparative analysis of all the methods considered and their current position in assessing regional competitiveness.

Table 3

Comparative analysis of methods for assessing the competitiveness of the region

Name of the methodology	Strengths	Weaknesses	Accounting of human resources
The method of comparative rating assessment of competitiveness (G.Makhonko, S.Egizbaev, A.Caloffi, et al.)	checking in practice	1. Large number of factors for analysis; 2. Absence of a unified concept. 3. No justification	Taken into account in the block «The ability of the region to meet the needs of the population»
Assessment of competitiveness based on regional supply and demand (A.Grishchenkov, O. Ignatieva, P. Balland, et al.)	– checking in practice; – presence of a concept	1. Social component is not taken into account. 2. Only the pricing mechanism is the basis. 3. Complex expert evaluation is required	Analysis is based on the welfare indicators of the region's inhabitants
Assessment of region's competitiveness based on clustering (O.Pokramovich, A.Kamalova, R.Camagni, et al.)	– the presence of a concept; – multifactor analysis	1. Methodology only analyzes the cluster potential. 2. Difficulty in obtaining the initial information for analysis	Not taken into account, the emphasis is on the competitive stability of enterprises
Integral evaluation (E.Amineva, E.Kudosh, S.Abildaev, et al.)	– availability of source data; – approbation of results; – detailed assessment of 3 groups of indicators characterizing competitiveness	1. Reflect only the overall economic development of the territory. 2. The analysis does not take into account the social factor	Human resources are taken into account in the system of indicators of the region's economic potential and the effectiveness of regional policy. However, when assessing competitive advantages, they are not given enough attention
Integral evaluation (E.Valeeva, G.Kopeeva, Pinder, et al.)	– availability of source data; – substantiation of the composition of the analyzed factors; – approbation	Substantiation of significant indicators not included in the methodology is necessary	The labor market and living standards of the region's population are analyzed
The rating assessment by analogy with the country (I.Bondarenko, D.Audretsch, E.Eraydin, et al.)	– availability of source data; – substantiation of indicators included in the study	Methodology characterizes only general economic development	Human resources are taken into account only when calculating the index of current competitiveness

Source. Compiled by the authors on the basis of theoretical generalizations.

The choice of methodology for analyzing the competitiveness of the region should be based on the principle of complexity. It implies a reflection of the real economic potential and social development of the territory, the appropriateness of attracting domestic and foreign investment, the nature of the use of resources.

The concept of «competitiveness» may have a different meaning depending on the objectives of the study. Methodological base may also vary. Most often, the assessment of competitiveness is carried out using the method of expert evaluation, statistical methods and ranks.

Assessment of the region's competitiveness presupposes the presence of a subject (appraiser), an object (subject of research) and tasks (goals that the researcher wants to achieve). In the role of the subject of research can be public authorities, investors, consumers. The object of study most often are: product, company, holding companies, the region or the country as a whole. Tasks can vary: from assessing the situation in the domestic market to the creditworthiness of the enterprise.

Based on the research conducted, it can be concluded that the competitiveness of the region is seriously affected by 2 factors: the effective use of all available resources and the sustainable development of enterprises of all organizational and legal forms.

Despite the availability of a large number of methods for assessing the competitiveness of the region, there is no single approach to the analysis of human resources as the main factor of the socio-economic development of the territory.

In modern science, there are a large number of methods aimed to assess competitiveness through the analysis of certain resources of the region. However, the quantitative and qualitative analysis of human resources is practically not applied when identifying the competitive advantages and sustainability of the region.

In economic science, there are many methods for assessing the competitiveness of the region, based on various socio-economic concepts. The study allowed forming the most complete definition of competitiveness. In our opinion, this term reflects the effective use of the resource base, the potential opportunities and prospects for full participation of the region in competition and access to interregional and world markets.

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» // Казахстанская правда. — 2018. — 11 янв. — С. 2, 3.
- 2 Caloffi A. Regional policy mixes for enterprise and innovation: A fuzzy-set clustering approach // SAGE Journals. — 2017. — No. 2. — P. 12/3–23.
- 3 Balland P. A. Smart specialization policy in the European Union: relatedness, knowledge complexity and regional diversification // European Planning Studies. — 2017. — No. 2. — P. 14–25.
- 4 Серебрякова Н.А. Роль человеческого капитала в современной экономике и показатели ее оценки / Н.А. Серебрякова // Вестн. Воронеж. гос. ун-та инженерных технологий. — 2017. — № 4. — С. 32–39.
- 5 Lutz W. World Population & Human Capital in the Twenty-First Century: An Overview / W. Lutz. — Oxford: Oxford University press, 2017. — 683 p.
- 6 Таирова Л.Я. Теоретические подходы к управлению человеческими ресурсами в современных условиях / Л.Я. Таирова // Вестн. инновационного Евразийского ун-та. — 2014. — № 1. — С. 22–27.
- 7 Игнатъева О.В. Разработка концептуальной модели устойчивого развития региона (на материалах Восточно-Казахстанской области): монография / О.В. Игнатъева. — 2-е изд. — Алматы, 2012. — 134 с.
- 8 Davis C. Planning Assistance Through Technical Evaluation from Relevance Number / C. Davis. — Reprint. — New York: New York Press, 2014. — 95 p.
- 9 Audretsch D. University Evolution, Entrepreneurial Activity and Regional Competitiveness / D. Audretsch. — London: International Studies in Entrepreneurship, 2017. — 118 p.
- 10 Eraydin E. The role of regional policies along with the external and endogenous factors in the resilience of regions / E. Eraydin // Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. — 2015. — No. 4. — P. 217–234.

Ж. Цауркубуле, Ж. Кенжин, З. Султанова

Өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалаудағы ғылыми көзқарастар

Мақалада авторлар өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалауға арналған әртүрлі ғылыми көзқарастарды талдайды. Отандық және шетелдік экономистердің сыни тұрғыдан бағалаудың әдістері келтірілген. Бәсекеге қабілеттіліктің әртүрлі түсінулеріне байланысты, ғылыми таластардың әдістері туралы негізделген. Себебі кез келген аймақтық саясаттың мақсаты азаматтардың әл-ауқатын арттыру болса, авторлар халықтың өмір сүру сапасын сипаттайтын өңірдің бәсекеге қабілеттілігін жан-жақты кешенді бағалаудың параметрлерін келтірген. Экономикалық ғылымда әртүрлі әлеуметтік-экономикалық ұғымдарға негізделген аймақтың бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың көптеген әдістері бар. Зерттеу бәсекеге қабілеттіліктің ең толық анықтамасын қалыптастыруға мүмкіндік берді. Қазіргі заманғы ғылыми аумақтық субъектілердің бәсекеге қабілеттілігін бағалауда қолданылатын әдіснамалық тәсілдерді қайта қарауды талап етеді. Дегенмен де көптеген зерттеулерде экономикалық өсу мен өңірлердің талдау әдістерін таңдау әлі де болса өзекті болып қала бермек. Біздің пікірімізше, бұл термин ресурстық базаны тиімді пайдалануды, аймақтың бәсекелестікке толыққанды қатысуын және аймақаралық, әлемдік нарыққа қолжеткізудің әлеуетті мүмкіндіктері мен перспективаларын көрсетеді. Мақалада барлық әдістердің салыстырмалы талдауы және олардың аймақтық бәсекеге қабілеттілігін бағалаудағы қазіргі жағдайы көрсетілген.

Кілт сөздер: өңірлердің бәсекеге қабілеттілігі, аймақтың экономикасы, бәсекеге қабілеттілікті бағалау, аймақтық экономика, аймақтық саясат.

Ж. Цауркубуле, Ж. Кенжин, З. Султанова

Научные подходы к оценке конкурентоспособности регионов

В статье авторы проводят анализ различных научных подходов к оценке конкурентоспособности регионов. Приведены и критически оценены применяемые ныне методики оценки конкурентоспособности отечественных и зарубежных экономистов. Авторы приходят к выводу, что в комплексную оценку конкурентоспособности региона следует включать параметры, характеризующие качество жизни населения, поскольку целью любой региональной политики является рост благосостояния граждан. В экономической науке существует множество методик оценки конкурентоспособности региона, основанных на различных социально-экономических понятиях. Исследование научных трудов различных ученых позволило авторам сформировать наиболее полное определение конкурентоспособности. По мнению авторов статьи, термин «конкурентоспособность» отражает эффективное использование ресурсной базы, потенциальные возможности и перспективы для полноценного участия региона в конкурентной борьбе и выход на межрегиональные и мировые рынки.

Ключевые слова: конкурентоспособность регионов, экономика региона, оценка конкурентоспособности, региональная экономика, региональная политика.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbayeva narodu Kazakhstana. Novye vozmozhnosti razvitiia v usloviakh chetvertoi promyshlennoi revoliutsii (2018) [Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. New development opportunities in the fourth industrial revolution]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 11 January, 2–3 [in Russian].
- 2 Caloffi, A. (2017). Regional policy mixes for enterprise and innovation: A fuzzy-set clustering approach. *SAGE Journals*, Vol. 2, 12/3–23.
- 3 Balland, P.A. (2017). Smart specialization policy in the European Union: relatedness, knowledge complexity and regional diversification. *European Planning Studies*, Vol 2, 14–25.
- 4 Serebrjakova, N.A. (2017). Rol chelovecheskogo kapitala v sovremennoi ekonomike i pokazateli ee otsenki [The role of human capital in the modern economy and its assessment indicators]. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta inzhenernykh tekhnologii*, Vol. 4, 32–39 [in Russian].
- 5 Lutz, W. (2017). *World Population & Human Capital in the Twenty-First Century: An Overview*. — Oxford: Oxford University press.
- 6 Tairova, L.Ja. (2014). Teoreticheskie podkhody k upravleniiu chelovecheskimi resursami v sovremennykh usloviakh [The theoretical approaches to human resource management in modern conditions]. *Vestnik innovatsionno Evraziiskogo universiteta – Vol. 1*, 22–27 [in Russian].
- 7 Ignat'eva, O.V. (2012). *Razrabotka kontseptualnoi modeli ustoiichivogo razvitiia rehiona (na materialakh Vostochno-Kazakhstanskoi oblasti)* [Development of a conceptual model of sustainable development of the region (on materials of the East Kazakhstan region)]. (2d ed.). Almaty [in Russian].

8 Davis, C. (2014). *Planning Assistance Through Technical Evaluation from Relevance Number*. Reprint. — New York: New York Press.

9 Audretsch, D. (2017). *University Evolution, Entrepreneurial Activity and Regional Competitiveness*. London: International Studies in Entrepreneurship.

10 Eraydin, E. (2016). The role of regional policies along with the external and endogenous factors in the resilience of regions. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, Vol. 9, Issue 1*, 1 March, 217–234.

С.Ш. Мамбетова, А.С. Ахметова, З.А. Ескерова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: ahmetova.2017.86@mail.ru)*

Қазақстандағы мемлекеттік-жеке серіктестік жобаларының тәжірибесі мен оның даму әлеуетін талдау

Мақалада мемлекеттік-жеке серіктестік аясында жүзеге асырылған жобаларды талдау барысында неғұрлым артықшылыққа ие болған модель ретінде ДСҰ моделінің жалпы сипаттамасы қарастырылған. Алғашқы концессиялық жобаларды іске асыруда бастапқыда осы модель таңдалып алынғандықтан әрі тиімді жүзеге асқандықтан, бұл модельге талдау жасалынған. Сонымен бірге ДСҰ-ның жеке компания, жергілікті атқару органы секілді келісімшарттары берілген. Білім беру саласында, мектептер мен балабақшалар құрылысы жобаларын жүзеге асыруда концессияның ЖСҰ моделі талданған. Осыған орай, ЖСҰ моделін қолдану барысында балабақша мен мектеп жобаларын жүзеге асыруда концеденттің инвестициялық, нысанды пайдалану шығындарын өтеу жөніндегі міндеттемелерін орындау тәуекелінің туындау шарты сараланған. Қазіргі таңда Қазақстандағы маңыздылығы мен қажеттілігі бұрыннан туындаған ірі концессиялық жобаларды іске асыру қадамдары дәлелденген. «Мемлекеттік-жеке серіктестік туралы» 2015 ж. жаңа ҚР Заңның қабылдануын Қазақстанда мемлекет пен бизнестің қарым-қатынасына жаңа серпіндік талдау жасалған. Сонымен қатар балабақша құрылысы және пайдалану МЖС жобасын жүзеге асыру үшін денсаулық сақтау саласында ЖСҰ моделі сумен қамтамасыз ету саласында жобаны жүзеге асыруда осы модельдерге толықтай талдау жасалды.

Кілт сөздер: жеке серіктестік, мемлекеттік-жеке серіктестік, келісімшарт, жобалар, серіктестік жобалар, инвестиция, концессия.

Қазақстанда қазіргі таңда МЖС-ның әлемдік тәжірибесін еліміздің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, бейімдеу үшін мемлекет пен жеке бизнес капиталының өзара әрекетінің тиімді сызбалары құрастырылып әрі жетілдіріліп келеді.

Қазақстанда мемлекет пен жеке сектор серіктестігінің ең кең тараған және әрі танымал түрі концессия қолданысқа ие. Концессия құралының Қазақстанда алғаш пайдаланылуы 2005 ж. басталды, сол жылы «Шар-Өскемен станциясы жаңа теміржол желісінің құрылысы мен пайдалануға берілуі» жобасын жүзеге асыру бойынша алғашқы концессиялық шарт жасалды. Жоба бойынша концессионер ретінде «Досжан темір жолы» АҚ танылды.

«Шар-Өскемен станциясы» жаңа теміржол желісінің құрылысы мен пайдалануға берілуі» концессиялық жобасының жүзеге асырылуын егжей-тегжейлі талдаса, оның оң және теріс жақтарын анықтауға болады. «Шар-Өскемен станциясы» жаңа теміржол желісінің құрылысы мен пайдаланылуы бойынша алғашқы концессиялық жобаны жүзеге асыру ҚР көлік инфрақұрылымындағы бірнеше тар орындарды кеңейтуге мүмкіндік берді. Ірі кен Алтай теміржол торабын қысқа жолмен «Түрксиб» магистралімен Шар станциясы аумағында байланыстырып, Шығыс Қазақстанның елдің басқа аумақтарына шығуын қамтамасыз етті. Жобаның жүзеге асуы тасымал алыстығын, бұрынғыға қарағанда, оңтүстік бағытта 328 шақырымға, ал батыстан 92 шақырымға азайтты және екі кеден бақылауы мен Ресей аумағы арқылы жүру қажеттілігін жойды. Жолаушылар мен жүктерді жеткізу 12–14 сағатқа жылдамдатылды. Бұл жобаның жолаушылар тасымалы көлемінің өсуі сияқты әлеуметтік тиімділігі де зор.

Жобаны жүзеге асыру, сөзсіз, ел инфрақұрылымы мен оның экономикалық әлеуетінің дамуына жағымды әсер етті, бірақ жүзеге асыру үрдісінің өзі көп қиыншылыққа тап болды. Жоба бағасы бірнеше рет өзгеріп отырды, ал қолданылып отырған қаржыландыру тетігі тиімсіз болып, бірнеше рет өзгерді. Бастапқыда, «Досжан теміржолы» облигациялары бойынша мемлекеттік кепілдік тек құрылыс жасау мерзіміне ғана берілді. Нәтижесінде, облигация ұстаушылар дефолт тәуекелінен қорғалмаған болды, бұл жоба шеңберінде шығарылған облигациялардың тартымдылығын төмендетті. Тек 2007 ж. бастап, келісімшартқа қол қойылғаннан екі жыл өткен соң, үкімет концессионердің облигациялық займдары бойынша концессия мерзімі аяқталғанға дейін (2028 ж. дейін) шарттарды өзгертті [1].

Жалпы тізбесі жарияланған концессиялық жобалар саны бастапқыда алты жобаны құрады. Алайда жобалардың тек үшеуі ғана жүзеге асырылу сатысына жетті (кестені қара.). Ендеше төменде бұл жобалардың әрқайсысын жеке-жеке қарастырып өтейік.

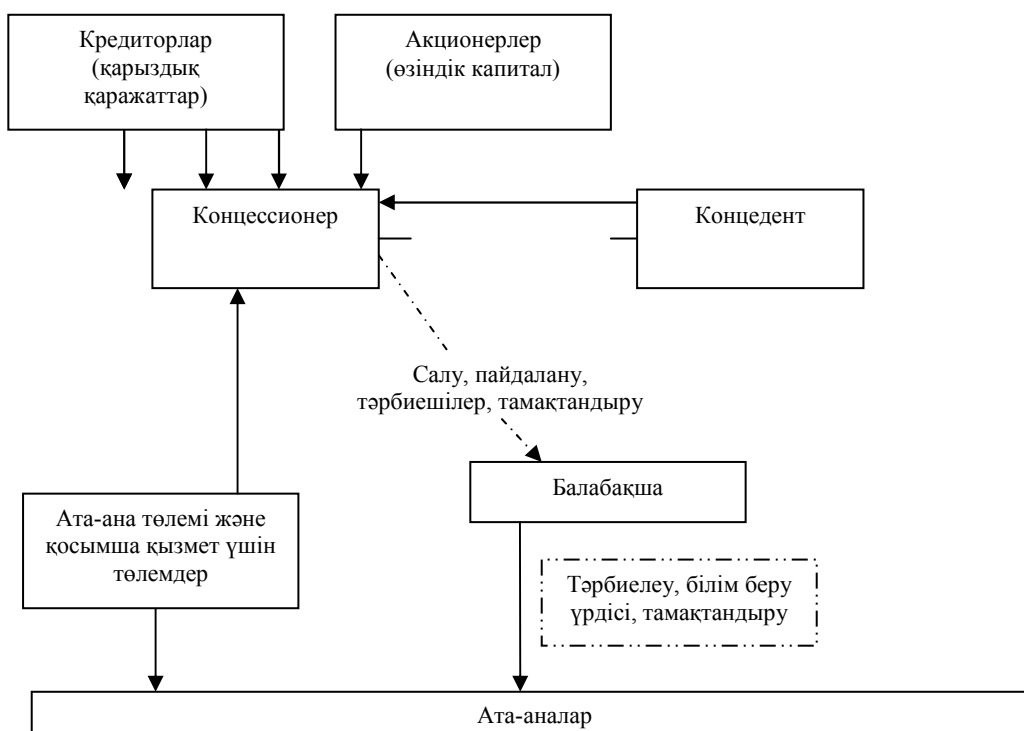
К е с т е

Қазірге дейін жүзеге асырылған жобалар

Жоба жөнінде қысқаша мәлімет
<p>«Шар — Өскемен» станциясы жаңа теміржол желісінің құрылысы мен пайдалануға берілуі» жобасы. Жобаны жүзеге асырудың мақсаты — жаңа көліктік бағыттың қалыптасуы, оңтүстік және батыс бағытта алшақтықты азайту, жүк тасымалын 12–14 сағатқа азайту.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Тапсырыс беруші — ҚР Көлік және коммуникация министрлігі. – Жеке серіктес — «Досжан темір жолы» АҚ. – Жоба құны 24 479, 73 млн тг. – Келісімшарт мерзімі — 2005–2028 жж. – Мемлекеттік қолдау: инфрақұрылымдық облигациялар бойынша мемлекеттік қолдау; кепілгерлік келісімі: нысан құны (21427 млн тг), объект құрылысы кезінде шығарылған, инфрақұрылымдық облигацияның айналым мерзімінде есептелген сыйақы. – Қаржыландыру көзі: Акционерлік капитал — 11861 млн тг (14,3 %); концессионердің инфрақұрылымдық облигацияларды шығарғандағы қаражаты — 25434,0 млн тг (85,7 %)
<p>«Солтүстік Қазақстан — Ақтөбе облысы аралығындағы электр тасымалдау желісінің құрылысы» жобасы. Жобаны жүзеге асырудың мақсаты — Ақтөбе облысында электр энергиясы жетіспеушілігін жабу үшін қуаты 220 және 500 кВт, қашықтығы 487 км болатын электр желісінің құрылысы.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Тапсырыс беруші — «Мехэнергострой» ЖШС, «КЕГОК»АҚ, ҚР Энергетика және минералдық ресурстар министрлігі. – Жеке серіктес — «Батыс Транзит» АҚ. – Жоба құны — 19 868, 6 млн тг. – Жол қашықтығы — 487 км; 500 МВт. – Келісімшарт мерзімі — 2005–2022 жж. – Мемлекеттік қолдау: 100 % мемлекеттік кепілгерлік. – Қаржыландыру көзі: сомасы 18,8 млрд тг болатын инфрақұрылымдық облигация шығарылды. Еуразиялық даму банкінен (ЕАБР) \$30,5 млн қарыздық қаражат тартылды
<p>«Халықаралық Ақтау әуежайындағы жолаушылар терминалы» жобасы. Жобаны жүзеге асырудың мақсаты ҚР-ның 2003–2015 жж. арналған индустриалды-инновациялық даму бағдарламасына сәйкес 2007 ж. Маңғыстау облысының инфрақұрылымын дамыту.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Жоба мерзімі, құрылыс мерзімі: 2008–2009 жж., пайдалану мерзімі: 28 жыл 11 ай, жалпы: 30 жыл. – Концессионер — «Atm Grup Uluslararası Havalimani Yapım Yatırım Ve İşletme Ltd.Sti» компаниясы. – Жоба құны: 4092,75 млн тг. – Мемлекеттік қолдау: концессия келісімшартында арнайы мемлекеттік қолдау қарастырылмаған. Дегенмен концессионер мемлекеттік қолдауға сенім арта алады. – Қаржыландыру көзі: жобаны қаржыландыру концессионер есебінен жүргізіледі

Ескерту. [2] деректері негізінде құрастырған.

Білім беру саласында және мектепке дейін білім беруде негізгі екпін аталған нысандарды қалпына келтіру жұмыстарына не жаңасын тұрғызуға жасалуы тиіс және осы тұста ЖСҰ моделінің негізгі таңдалу себебі болып инвесторлар мүддесін қорғаудың жоғарылығы табылады. Төмендегі 1-суретте мектеп және балабақша құрылысы (қалпына келтіру, жөндеу) МЖС жобаларын жүзеге асырудың ЖСҰ моделінің институционалдық сызбасы келтірілген [3].

Ескерту. Авторлармен құрастырылған.

1-сурет. Балабақша құрылысы (қалпына келтіру) және пайдалану МЖС жобасын жүзеге асыру үшін ЖСҰ моделінің институционалдық сызбасы

Мемлекеттік-жеке серіктестік аясында жүзеге асырылған жобаларды талдау барысында неғұрлым артықшылыққа ие болған модель ретінде ДСҰ моделін танымыз. Оның себебі ретінде алғашқы концессиялық жобаларды іске асыруда бастапқыда осы модель таңдалып алынғандықтан, әрі тиімді жүзеге асқандықтан деп білеміз. Одан өзге бұл модель бүгінде мемлекеттік бюджеттің жеткіліксіз қаржыландырылуы жағдайында жеке инвесторларды тартудың неғұрлым тиімді әдісі ретінде танылып отыр.

Жалпы, ДСҰ келісімшарты мыналарды көздейді:

– жеке компания: құрылыс нысанын жобалайды, қаржыландырады, салады және қалпына келтіреді (жөндейді) және одан соң аталған объектіні мемлекет меншігіне табыстайды; жобаның мерзімі аяқталғанға дейін белгілі бір тәуекелдерді өзіне жүктей отырып жаңа объектіні қолданады және иеленеді; келісімде белгіленген мерзім (отыз жылға дейін) аяқталған сәтте объектіні тиісті жай күйінде жергілікті атқару органына табыстайды; егер концессиялық келісімде көрсетілсе, халықтан тариф алымын жүзеге асырады; мемлекет тарапынан қолдау көрсету шараларына ие болады, мысалы, концессиялық жобаны бірлесе қаржыландыру, инвестициялау не объектіні пайдалану шығындарын өтеу;

– жергілікті атқару органы: жобаның қажеттіліктеріне жеке компанияға уақытша жерді иелену үшін жер учаскелерін ұсынады; ҚР Заңына сай лицензия, рұқсат алу шараларына жәрдемдеседі; концессиялық сұрақтар бойынша ҚР Заңы аясында мемлекеттік қолдау шараларын ұсынады [4].

Аталған келісімшарт түрінің негізгі міндетті шарты болып белгілі уақыт мерзімінде компанияның жүргізген барлық инвестицияларын жабу не инвестициялар түсімінің қайтарылуын қамтамасыз ету болып табылады. Ал инвестициялар мен түсімнің қайтарылуы кәсіпорын өндіретін өнімді сату не қызмет көрсету арқылы жүзеге асады. Объектіні пайдалану кезінде оған қызмет көрсету концессионердің бұл қызметті арнайы қызмет көрсету компаниясына табыстау арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Әлеуметтік саладағы, атап айтқанда, білім беру саласында, мектептер мен балабақшалар құрылысы (қалпына келтіру, жөндеу) жобаларын жүзеге асыруда концессияның жоғарыда аталған ЖСҰ моделі кең қолданысқа ие. Осы тұста ЖСҰ моделін қолдану барысында балабақша мен мектеп жобаларын жүзеге асыруда концеденттің инвестициялық, объектіні пайдалану шығындарын өтеу

жөніндегі міндеттемелерін орындамау тәуекелінің туындау шартын ескерген жөн. Ал ЖСҰ моделін (концессионердің борыштық міндеттемелер бойынша кепілдікті қамтамасыз ету үшін концессия объектісін қолдану құқығын иелену) қолдану концессионерге форс-мажор жағдайында белгілі бір қаржылық қорғауды иеленуіне мүмкіндік береді. ЖСҰ моделі бойынша, келісім мерзімі аяқталу сәтінде объект мемлекет меншігіне беріледі. Келтірілген институционалдық сызбаға сай концессионер балабақша құрылысы үшін қарыздық не өз қаражатын тартады. Концессионер мен концедент (облыс әкімдігі түріндегі) концессия келісіміне қол қояды.

Аталған жобаларда тараптардың міндеттемелері мен құқықтары келесідей үлестіріледі: концессионер объектінің құрылысы, одан соң оны пайдалану және объектіге қызмет көрсетуді жүзеге асырады. Сонымен қатар концессионер балаларға қарау тәрбие беру және тамақтандыру қызметін ұсынады. Өз кезегінде, концессионер ата-аналардан ақы алады, одан өзге қосымша ақылы қызмет көрсете алады.

Концедент балаларға көрсетілген қызмет сапасын қадағалауды жүргізеді. Сонымен қатар концедент концессиялық келісімдегі шартқа сай концессионерге инвестициялық шығындарды өтеуді қамтамасыз етеді (концессионерді мемлекеттік қолдау шарасы ретінде).

Аталған келісімде мемлекеттік қолдау шарасы болып қызметті қолдануға кепілдеме не заттай грант табылады, концессионердің шығындарын өтеу көзі болып пайдалану шығындарын өтеу табылады, ал инвестициялық шығындарды өтеу концессия объектісін мемлекеттік меншікке табыстаған соң төленеді. Концессионер түсімді объектіні қолданушылар не қызметті тұтынушылардан ақы алу арқылы жүзеге асырады.

Денсаулық сақтау саласында МЖС жобаларын жүзеге асыруда ұсынылатын әрі елімізде қолданысқа ие модель болып ЖСҰ моделі табылады. Денсаулық сақтау саласында ЖСҰ моделін қолданудың институционалдық сызбасы 2-суретте келтірілген.

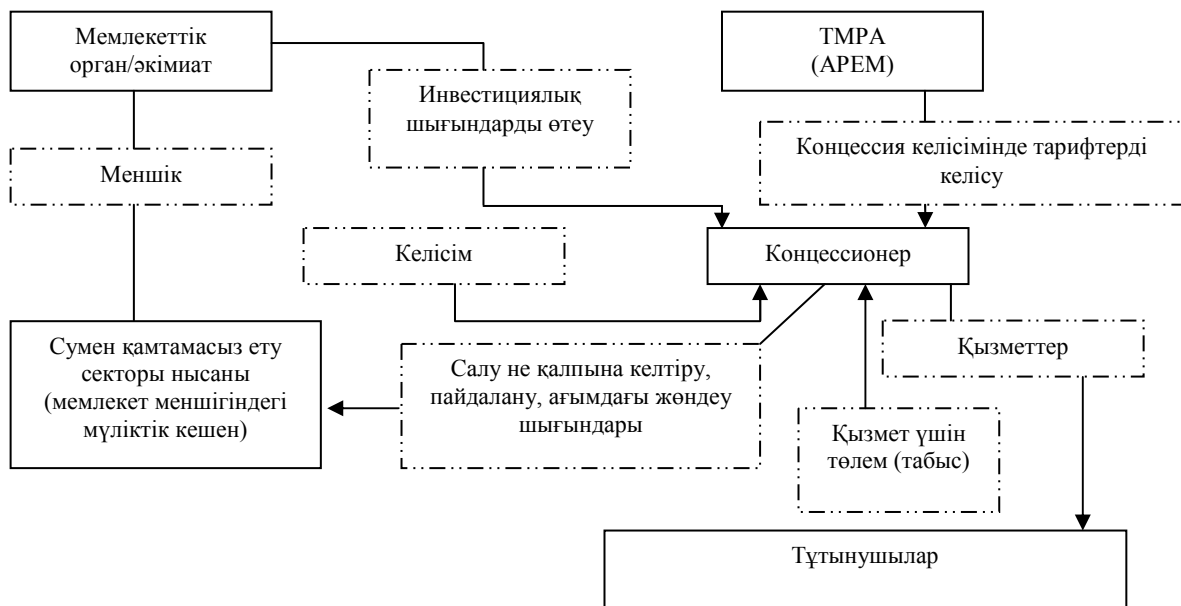

Ескерту. Авторлармен құрастырылған.

2-сурет. Денсаулық сақтау саласында ЖСҰ моделі бойынша жобаның нституционалдық сызбасы

Келтірілген институционалдық сызбаға сай концессионер аурухананы өз қаражатына (қарыздық қаражатты қоса алғанда) салады, содан соң оны мемлекет меншігіне табыстайды, ары қарай аурухананы пайдалану не оның қызметін қамтамасыз етеді, медициналық не медициналық емес қызмет көрсетеді. Осыған байланысты көрсетілетін медициналық қызмет сапасына деген жауапкершілік концессионерге жүктеледі, яғни өз кезегінде концессионер аурухананы тиісінше кадрлармен қамтамасыз ету құқығын иеленеді. Алайда егер концессионер шетел компаниясы болған жағдайда, оған қазақстандық қамтамасыз ету заңнамасын сақтауға тура келеді.

МЖС тетігін тұрғын-үй шаруашылығы секторында, оның ішінде сумен қамтамасыз ету саласында концессиялық жобаны жүзеге асыруда инвесторлар үшін неғұрлым тартымды болып келетін модель болып тағы да ЖСҰ моделі табылады. Сумен қамтамасыз ету саласында жобаларды жүзеге асыруда ЖСҰ моделінің институционалдық сызбасы 3-суретте келтірілген.

Ескерту. [5] негізінде авторлармен құрастырылған.

3-сурет. Сумен қамтамасыз ету саласында жобаны жүзеге асыруда ЖСҰ моделін қолданудың институционалдық сызбасы

Сумен қамтамасыз ету тарифінің құнын төмендету мақсатында, сонымен қатар инвесторлар мен олардың кредиторларын инвестициялық тәуекелдерден қорғау үшін және бюджеттен төлемдерді оңтайландыру үшін ЖСҰ моделінің сызбасын Қазақстан жағдайына бейімдеу қажет. Осы сызба аясында концессионердің инвестициялық шығындарын өтеуін мемлекеттік қолдау көрсету шарасы ретінде мемлекеттік бюджеттен жүргізу, ал нысанды пайдалану мен табысты алуды тарифтер есебінен жүргізу белгіленеді.

Белгілі бір мәселелердің болуына қарамастан, МЖС тетігін сумен қамтамасыз ету саласында қолдану заманауи технологияларды, басқарудың әлемдік тәжірибесін алуды қамтамасыз етеді.

Осылайша, Қазақстанда жүзеге асырылуы көзделетін инфрақұрылымдық нысандардың құрылысы мен әлеуметтік сала объектілерінің құрылысында неғұрлым артықшылық концессияның ЖСҰ моделіне беріліп отырғанын аңғардық.

Қазақстанда мемлекет пен жеке сектор серіктестігін инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыруда қолданылуы мүмкін модельдердің артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Әлеуетті қолданылуы мүмкін модельдер келесідей:

1. Салу пайдалану (Build-Operate).
2. Жобалау салу (Design-Build).
3. Жобалау салу-пайдалану (Design-Build-Operate).
4. Жобалау салу-пайдалану (қосымша объектілерді салу) (Design-Build-Operate+ad.infr.).
5. Жалға алу сатып алу (Lease-Purchase).
6. Нысанды жеке секторға табыстау (Divestiture).
7. Жалға алу жобалау салу пайдалану (Lease-Design-Build-Operate).
8. Салу меншікке беру пайдалану (Build-Transfer-Operate).
9. Жобалау салу иелену (Design-Build-Operate).
10. Жобалау салу иелену пайдалану (Design-Build-Own-Operate).

Маңызды фактор болып жобалық қаржыландыру әлеуеті табылады, оның астарында ірі жобаларды жүзеге асыру кезінде салынған қаражатты қайтару мен кредитті қамтамасыз етудің көзі

болып жобаның өзінен алынатын ақша қаражаттары екенін түсіну қажет. Сонымен қатар серіктестік барысында мемлекеттік қолдау мен кепілдеме беру келесі маңызды фактор болып табылады.

Жобаларды жүзеге асыруда МЖС тетігін құқықтық қамтамасыз етудің маңыздылығы жоғары. Көптеген сарапшылардың пікірінше, мемлекет пен жеке сектордың құқықтық нысаны келесі екі талапқа жауап беруі тиіс: инвесторлар үшін тартымдылық пен қаржыны салудың қауіпсіздігін қамтамасыз етуі тиіс. Осы арқылы жобаның негізгі мақсатын жүзеге асыру — бұл дегеніміз мемлекет үшін стратегиялық маңызды жобаларды іске асыру.

Қазіргі таңда Қазақстанда маңыздылығы мен қажеттілігі бұрыннан туындаған ірі концессиялық жобаларды жүзеге асыру қадамдары белсенді жүргізіліп жатыр. Айта кететіні, бұл жобаларды мемлекеттің іске асыру әрекеті бұрыннан басталған болатын. Алайда заңнамадағы кемшіліктер мен карама-қайшылықтар, реттеудің анықсыздығы, сонымен қатар әлемдік тәжірибеге сәйкессіздігі сынды кедергілердің орын алуы себепті олардың жүзеге асырылу қарқыны баяу жүргізілді және кәсіпкерлік құрылымдардың мемлекетпен серіктес болуға деген қызығушылығын төмендетті. Дегенмен, мемлекеттік-жеке серіктестік туралы 2015 ж. жаңа заңның қабылдануымен Қазақстанда мемлекет пен жеке бизнестің қарым-қатынасы жаңа серпін алды.

Біздің ойымызша, негізгі себептің бірі — бұл мемлекет пен бизнес арасында зор сенім тапшылығы. Жеке бизнестің атқару органдарына сенімсіздігі тәжірибеде кейбір жобаларды жүзеге асыруда мемлекеттің, муниципалдық басқару органдарының жауапкершілік тетігінің әлі де болса нақты белгіленбеуімен түсіндіріледі. Әлемдік тәжірибеге сәйкес, шартты бұзу не тоқтату жағдайында мемлекеттік құрылымдар жеке серіктеске мұндай тәуекелдердің туындауы сәтінде өтемақыға кепілдеме беруі тиіс.

Мемлекеттік-жеке серіктестік тетігінің дамуын іс-қимылдың бірыңғай даму бағдарламасының болмауы, яғни мемлекет пен жеке сектордың байланысын реттейтін орталықтардың көп болуы тежейді. МЖС институционалдық ортасының құраушыларын талдау барысында Қазақстан МЖС дамуын басқарудың орталықтандырылмаған моделін таңдағанын көреміз, себебі арнайы орталық ұйымның болмауы, ал реттеуші қызметтер Үкімет пен министрліктер мен оларды өкілдіктерінің арасында бөлінгендігі осыған айғақ.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Кудайбергенова З.У. Метод концессионного развития транспортной отрасли РК — основа государственно-частного партнерства [Электрондық ресурс] / З.У. Кудайбергенова // КазККА хабаршысы. — 2010. — № 4(65). — С. 163, 164. — Қолжетімділік тәртібi: <http://www.elibrary.kz>.
- 2 Закон Республики Казахстан «О проектном финансировании и секьюритизации» от 20 февраля 2006 года № 126 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.
- 3 Отарбаев Г. Пенитенциарная система выполняет серьезную работу в рамках «100 шагов» от 15 января 2016 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4769043-penitenciarная-sistema-vypolnjaet.html>
- 4 Закон Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве» от 31 октября 2015 г. № 379-V [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720
- 5 Местным исполнительным органам по эффективной реализации проектов ГЧП. Президент РК Н.Назарбаев в ходе заседания Правительства от 18 ноября 2015 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kzppp.kz/>.

С.Ш. Мамбетова, А.С. Ахметова, З.А. Ескерова

Опыт проектов государственно-частного партнерства в Казахстане и его потенциал развития

В статье проанализированы общие характеристики модели ВТО как наиболее выгодной модели при анализе проектов, реализуемых в рамках партнерских связей между государственным и частным секторами. Первые проекты концессий были первоначально смоделированы по этой модели из-за того, что она была выбрана и реализована эффективно. В то же время ВТО также имеет контракты, такие как частная компания, местный исполнительный орган. В области образования модель концессии и модель ВТО были проанализированы при реализации проектов строительства школ и детских садов. В этой связи использование модели ОЗО является предпосылкой возникновения риска концессионера, выполняющего его обязательство покрывать расходы на инвестиции по строительству и эксплуатации детских садов и школьных проектов. В настоящее время доказана

важность и необходимость реализации масштабных концессионных проектов в Казахстане. В 2015 г. был принят новый Закон РК «О государственно-частном партнерстве», тем самым дан новый импульс взаимоотношениям между государством и бизнесом в Казахстане. Кроме того, была проанализирована модель ВТО для реализации проекта ГЧП по строительству и эксплуатации детского сада, модели ВТО в области здравоохранения и в проекте водоснабжения.

Ключевые слова: частное партнерство, государственно-частное партнерство, договор, проекты, партнерские проекты, инвестиция, концессия.

S.Sh. Mambetova, A.S. Akhmetova, Z.A. Yeskerova

Analysis of the experience of public-private partnership projects in Kazakhstan and its development potential

In general, the general characteristics of WTO models are analyzed in the analysis of projections realized in the frames of partner relations in the state and private sectors. The first projects of the Concession were first modeled by this model, and this model was vybrana and realistically effective. In either case, the VTO also has a contract, such as a private company, a local authority. In the modeling of the Model of Concession and Model of BOT, the project was studied during the construction of the school and the children 's bays. In this connection, the model will be used as a precedent for the recovery of the concessionaire, which will cover the expense of investing, exploiting the plant for the production of children's orphanages and school projects. At the present time, the importance and indifference of large-scale concession projects in Kazakhstan. In 2015, the new law on state-private partnerships, the new impulse of the state and business in Kazakhstan. As a result, the BOT model has been evaluated for the GHC project for the construction and operation of children's nursing bottles, the BOT in the area of healthcare and in the project water supply.

Keywords: private partnership, state-of-the-art partnership, contract, project, partner projects, investment, concession.

References

- 1 Kudaibergenova, Z.U. (2010). Metod kontsessionnoho razvitiia transportnoi otrasli RK — osnova hosudarstvennoho chastnoho partnerstva [The method of concession development of the transport industry of Kazakhstan is the basis of public-private partnership]. *Oazaq kólik zhane kommunikatsiia akademiiasy habarshysy — Bulletin of the Kazakh Academy of Transport and Communications*, 4 (65), 163, 164 www.elibrary.kz [in Russian].
- 2 Zakon Respubliki Kazakhstan «O proektnom finansirovanii i sekiurizatsii» ot 20 fevralia 2006 hoda No. 126 [On project financing and securitization dated February 20, 2006 No. 126]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 3 Otarbaev, G. (2016). Penitentsiarnaia sistema vpolniaet sereznuiu rabotu v ramkakh «100 shahov» ot 15 yanvaria 2016 h. [The penitentiary system performs serious work in the framework of the «100 steps» of February 20, 2006, No. 126]. *zakon.kz*. Retrieved from <http://www.zakon.kz/4769043-penitentsiarnaja-sistema-vpolnjaet.html> [in Russian].
- 4 Zakon Respubliki Kazakhstan «O hosudarstvenno-chastnom partnerstve» ot 31 oktiabria 2015 h. No. 379-V [Law of the Republic of Kazakhstan «On Public-Private Partnership» dated October 31, 2015 No. 379-V]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720 [in Russian].
- 5 Mestnym ispolnitelnym orhanam po effektivnoi realizatsii proektov HChP. Prezident RK N.Nazarbaev v khode zasedaniia Pravitelstva ot 18 noiabria 2015 h. [Local executive bodies for effective implementation of PPP projects. President N.Nazarbaev of the Republic of Kazakhstan at a government meeting on November, 18, 2015]. *kzppp.kz*. Retrieved from <http://kzppp.kz/> [in Russian].

Санг-Кю Ли¹, А.А. Аманбаева², А.Н.Рамашова³

¹Андонг ұлттық университеті, Оңтүстік Корея;

²Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан;

³Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail:r.aissulu87@mail.ru)

Сауда осалдығының алдын алудың стратегиясы: механизмдері, құралдары, нысаналы индикаторлары

Мақалада Қазақстан Республикасы сауда осалдығының үрдістері, олардың алдын алудың механизмдері мен индикаторлары қарастырылған. Сауда осалдығын болғызбау стратегиясын іске асыру процесінде белгілі бір тәуекелдер туындауы мүмкін. Ол тәуекелдерге: Қазақстанның экспорттайтын энергия ресурстары мен ауылшаруашылығы шикізатына әлемдік бағалардың құбылмалылығы, әлемдік экономиканың өсу қарқынының баяулауы, сауда компаниялары мен өз қызметін жүйе құраушы компаниялардың жанында жүзеге асыратын шағын және орта бизнес кәсіпорындары іскерлік белсенділігінің баяулау және тағы басқа түрлері жатады. Стратегиялық құжаттардың арасында 2030 жылға дейін ҚР-ның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұжырымдамасы бар. Оның ішінде сауда осалдығының деңгейін төмендету мақсатында нысаналы индикаторлар көзделген болатын. Мақалада осыған байланысты сауда саласындағы тәуекелдерді басқару мақсатында әлемдік экономиканың негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері мен негізгі шикізат тауарларына әлемдік бағалар динамикасы, ықтимал тәуекелдерді уақтылы анықтау үшін Қазақстан экономикасының мониторингін қамтамасыз ету қарастырылған. Сондай-ақ қолайсыз жағдайлар туындаған жағдайда, оның ішінде ұлттық экономиканың байлауымен, рецессиясымен немесе дағдарысымен сипатталатын, энергия ресурстарына әлемдік бағалардың күрт ауытқулары салдарынан экономиканы тұрақтандыру бойынша шаралар қабылдау қажет.

Кілт сөздер: стратегия, бірыңғай экономикалық кеңістік, әртараптандыру, Кеден одағы, Еуразиялық экономикалық одақ, сыртқы сауда, ішкі сауда, жоспарлау, кезең, мемлекет, мақсат, міндет.

Стратегияның міндеті негізгі мақсатқа қолжеткізу үшін қолда бар ресурстарды тиімді пайдалану болып табылады. Мемлекеттің экономикалық стратегиясы мемлекеттің саяси стратегиясын іске асыру үшін оның экономикаға араласу басымдықтары мен құралдарын түрлендіруді айқындайды. Ол мемлекет әрекеттерінің бағытталуын және оларды ең жалпы түрінде ұзақмерзімді кезеңге іске асыру қағидаттарын сипаттайды. Соңғы уақытта мемлекеттік басқаруда 25 (бір ұрпақ) немесе тіпті 50 жылға (екі ұрпақ) мемлекет экономикасы дамуының әлдебір қалаулы жай-күйі түсінілетін «стратегиялық жоспарлау» тіркесі барған сайын жиі қолданылып келеді.

Стратегиялық жоспарлау бұл стратегиялық міндеттерді орындауға бағытталған бағдарламалар мен іс-қимыл жоспарларын және кеңістікте (орындаушылары бойынша) әрі уақыт бойынша (мерзімдері бойынша) өзара байланысты іс-шараларды жасау және іске асыру процесі. Стратегиялық жоспарлау бойынша стратегияны түсінуге арналған екі қарама-қарсы түсінік бар.

Бірінші жағдайда стратегия бұл қандай да бір мақсатқа қолжеткізудің нақты ұзақмерзімді жоспары, ал стратегияны тұжырымдау бұл қандай да бір мақсатты табу және ұзақмерзімді жоспар жасау. Мұндай көзқарас барлық туындайтын өзгерістерді алдын ала болжап білуге болады, ортада орын алатын процестерге анықталған сипат тән әрі олар толық бақылау мен басқаруға көнеді дегенге негізделеді.

Екінші жағдайда стратегия деп ел немесе кәсіпорын дамуының сапалы тұрғыдан айқындалған ұзақмерзімді, оның саласына, құралдары мен нысанына, өндірісшілік қарым-қатынастарға қатысты бағыты түсініледі. Мұндай түсіну кезінде стратегияны қызметтің таңдалған бағыты ретінде сипаттауға болады, оның шеңберінде әрекет ету ұйымды өз алдында тұрған мақсаттарға қолжеткізуге алып келуге тиіс.

Қазақстан Республикасының Президенті елдегі жағдай мен Қазақстан Республикасының ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттары туралы Қазақстан халқына жыл сайын Жолдау арнайды. Мемлекет басшысы Жолдауының ережелері Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын түзету үшін негіз болып табылады [1].

Жолдаудың ережелерін іске асыру мақсатында тиісті жалпы ұлттық іс-шаралар жоспары әзірленеді. Стратегиялық және бағдарламалық құжаттар, нормативтік құқықтық актілер әзірленбей

тұрып, тұжырымдамалар (доктриналар) әзірленуі мүмкін. Тұжырымдама (доктрина) белгілі бір саланың жалпы даму пайымын, тиісті мемлекеттік саясатты өзгерту қажеттілігінің негіздемесін, ұсыныстар мен осы саланың проблемалы мәселелерін шешу жолдарын көрсететін құжат болып табылады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысына сәйкес бұл белгілі бір аяны, саланы (салаларды) дамытудың пайымын, тиісті мемлекеттік саясаттың негіздемесін көрсететін және оны іске асырудың негізгі қағидаттары мен ұстанымдарын қамтитын құжат [2]. Тұжырымдама ағымдағы ахуалды талдауды, аяны, саланы (салаларды) дамытудың үрдістері мен пайымын қамтиды; аяны, саланы (салаларды) дамытудың негізгі қағидаттары мен жалпы ұстанымдарын ашып көрсетеді; олар арқылы тұжырымдаманы іске асыру болжанып отырған нормативтік құқықтық актілердің тізбесін көздейді. Сауда осалдығын болғызбау стратегиясының мақсаты елдің сауда осалдығын төмендету және сауданың орнықты өсуіне қолжеткізу мақсатында сыртқы және ішкі сауданы дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау және мемлекеттік қолдаудың біртұтас жүйесін құру болуға тиіс. Стратегияның мақсаттарына қолжеткізу үшін сауда саласындағы мемлекеттік ықпал етудің идеологиялық, институционалдық, ұйымдастырушылық, қаржылық-экономикалық құралдарының кең қатарын қолдану қажет.

Сауданы дамытудың 2010–2014 жж. арналған алдыңғы бағдарламасын іске асыру тәжірибесін ескере отырып, мынадай міндеттерді көздеуге болады:

- сыртқы және ішкі сауданың тиімділігін арттыру, сауда инфрақұрылымын жетілдіру арқылы сауда саласындағы еңбек өнімділігін арттыру;
- ішкі сауданы мемлекеттік қолдау жүйесін құру және биржалық және электрондық сауданы жеделдетіп дамыту үшін қолайлы жағдай жасау;
- көтерме сауда жүйесін халықаралық транзиттік желіге интеграциялау.

Іс-шаралар жоспарларында нақты орындаушыларын, іске асыру мерзімдерін, жылдар бойынша болжанатын көлемдері мен қаржыландыру көздерін көрсете отырып, стратегияны іске асыру жөніндегі шараларды көрсету керек. Сыртқы және ішкі сауданың жыл сайынғы өсу қарқыны, алдыңғы жылға қарағанда бөлшек сауда тауар айналымының өсу қарқыны %-бен (ағымдағы бағамен); бөлшек сауданың физикалық көлемі индексінің жыл сайынғы өсімі; бөлшек сауда алаңдарының жалпы көлеміндегі сауда кәсіпорындары алаңдарының үлесі (базарларды қоса алғанда). 1000 адамға шаққандағы сауда алаңдарымен қамтамасыз етілу үлесі; бөлшек сауда тауар айналымының жалпы көлеміндегі қазіргі заманғы сауда форматтарының үлесі; бөлшек сауда нарығының шоғырлану дәрежесі; тауар айналымының жалпы көлеміндегі биржалар арқылы жүргізілетін сауда операциялары көлемінің үлесі және т.б. нысаналы индикаторлар ретінде бола алады.

Қажетті ресурстар мен қаржыландыру көздері маңызды компонент болып табылады. Республикалық және жергілікті бюджеттерден қаржыландыру көзделуге тиіс. Тұтастай алғанда, күтілетін нәтижелерді сауда осалдығы индикаторлары базалық көрсеткіштерінің қаншалықты жақсарғаны арқылы бағалауға болады. Үкіметтің бағалауы бойынша, ішкі сауданы дамыту Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы шеңберінде жүзеге асырылатын болады [3].

Сауданы стационарлық сауда нысандарында жүзеге асыруға кезең-кезеңмен өту қамтамасыз етіледі. 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап Астананың, республикалық маңызы бар қаланың аумағында және 2020 жылғы 1 қаңтардан бастап облыстық маңызы бар қалалардың аумағында стационарлық сауда объектілерінен тұратын әмбебап сауда нарықтары қолданысқа енгізіледі.

Биржалық сауда саласында 2016 жылғы 1 шілдесінен бастап тауар биржалары жарғылық капиталының ең төмен мөлшері 100000 айлық есептік көрсеткішке дейін және 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап 300000 айлық есептік көрсеткішке дейін ұлғайтылды.

2017 жылғы қаңтардан бастап биржалық сауда-саттықты электрондық нысанға толық ауыстыру көзделген. Ішкі тұтыну белсенділігі сауда қызметтерінің орташа есеппен 2,3 %-ға өсуіне ықпал ететін болады.

Мемлекеттің сыртқы сауда санағы мәліметтерінің сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында уәкілетті органдар сауда қорытындыларына қатысты салыстырмалы талдау және сол салыстырмалы талдаудың нәтижесінде болар-болмас алшақтықтарды анықтау жұмысын жүргізеді. Сыртқы саудаға қатысты айтатын болсақ, сыртқы сауда айналымы орташа қарқынмен, орташа есеппен 12,1 %-ға өсетін болады. Тауарлар экспорты номиналдық мәнінде 2017 жылдан бастап орташа есеппен 8,7 % қарқынмен, мұнай экспорты физикалық көлемінің күтілетін ұлғаюы нәтижесінде экспорттың өсуі күтіледі және 2021 жылы 53,3 млрд долл. құрайды (1-кесте).

Экономика салаларының даму болжамы, алдыңғы жылға қарағанда %-бен

Атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
	Алдын ала	Болжам				
ТАУАРЛАР ӨНДІРУ	101,4	102,8	102,0	103,1	102,6	102,1
Ауыл шаруашылығы	105,5	102,5	103,2	103,0	103,0	103,0
Өнеркәсіп	99,1	103,0	101,8	102,7	101,9	101,1
Тау-кен	97,8	103,6	101,8	102,7	101,9	100,1
Өңдеу	100,7	102,6	102,0	103,0	102,2	102,2
Электрмен және газбен жабдықтау, желдету	100,4	100,3	100,5	100,5	100,5	100,5
Құрылыс	107,9	102,6	102,0	104,8	104,5	104,7
КӨРСЕТІЛЕТІН ҚЫЗМЕТТЕР ӨНДІРУ	100,8	102,4	102,1	102,5	103,1	103,7
Сауда	98,6	101,9	101,7	102,3	102,5	103,3
Көлік және қоймаға жинау	103,7	104,0	100,0	100,0	102,0	102,0
Ақпарат және байланыс	98,0	101,0	101,0	101,0	101,0	101,0
ЖІӨ	101,0	102,5	102,1	102,7	102,9	103,1

Ескерту. [4] негізінде авторлармен құрастырылған.

Болжанып отырған кезеңде импорттың өсу қарқынының артуы күтіледі. Өсудің номиналды қарқыны орташа есеппен 7,5 %-ға жетеді. Импорт өсуінің ең жоғары қарқыны 2020 жылға тиесілі болады — 14,1 %. Елдің 2017–2021 жж. арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамының макроэкономикалық сипаттағы өлшемдерін, бірінші кезекте, сауданың болжамды көрсеткіштерін (1-кесте) назарға ала отырып, біздің зерттеуіміздің қолжеткізілген нәтижелерін пайдаланып, біз сауда осалдығын болғызбау және оның деңгейін төмендету тұрғысынан екі кесте (1, 2-кестелер) құрастырдық [3].

2-кесте бойынша 2014–2015 жж. сауда саласында бір сатушының тауар сату көлемі 27 мың АҚШ долл. болды. Регрессиялық талдау нәтижелеріне сәйкес, осы көрсеткішті екі есе ұлғайтса, жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің 1215 мың АҚШ долл. жетуі әбден мүмкін. Көзделген мақсатқа қолжеткізу үшін Қазақстанда бөлшек сауда тауар айналымының өсу қарқынын барынша күшейту қажет. Осы орайда бөлшек сауда тауар айналымының өсу болжамы 2-кестеде жақсы көрсетілген. Мәселен, Үкіметтің болжамы аясында алдағы 5 жылда тауар айналымының өсімі 3 %-ға жетпейді, тек қана 2021 жылы ғана осы көрсеткіш 3,1 %-ды құрайды.

Үкіметтің сауда жөніндегі болжамдарын басшылыққа ала отырып, 3 сценарий жасалды: оптимистік, базалық және пессимистік болжамдар.

Біздің ойымызша, оптимистік сценарий бойынша бөлшек сауданың тауар айналымы 25 % арасында өсетін болады.

Экономикалық өсу және сату көлемі

Р/с №	Индикатор	
	Сауда саласында 1 сатушының сату көлемі (мың АҚШ долл.)	Жан басына шаққандағы ЖІӨ (мың АҚШ долл.)
1	2	3
1	Екі есе ұлғайту, немесе 50	1215
2	120	20
3	180	30
4	240	40
5	300	50

2 - кестенің жалғасы

1	2	3
Болжамдық көрсеткіштер		
Сауда саласында 1 сатушының сату көлемін екі есе ұлғайту, немесе 50 мың АҚШ долл. дейін жеткізу болжамы		
	Оптимистік сценарий 2025 ж.	
	Базалық сценарий 2030 ж.	
	Пессимистік сценарий 2035 ж.	

Ескерту. [4] негізінде авторлармен құрастырылған.

Ал базалық сценарий аясында бөлшек сауданың тауар айналымы 1–2 % арасында өсуге тиіс. Пессимистік сценарий бойынша осы көрсеткіш 0–1 % арасында сақталатын болады (3-кесте).

3 - кесте

ЖІӨ мен бөлшек сауданың тауар айналымы

Р/с №	Бөлшек сауда тауар айналымының өсу қарқыны, %	ЖІӨ-нің өсу қарқыны, %
1	5	3
2	10	4–4,5
3	15	5–6
4	15-тен жоғары	7
	Оптимистік 2 ден 5 %-ға дейін	3
	Базалық 2 %-ға дейін	1–2
	Пессимистік өсу жоқ	0–1

Ескерту. [4] негізінде авторлармен құрастырылған.

2017 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында Мемлекет басшысы Үкіметтің алдына 2025 жылға қарай шикізаттық емес экспортты екі есе ұлғайту жөнінде міндет қойды. Осы бағыттағы жұмыстарды жандандыру үшін экспортты дамыту және алға жылжыту құралдарын бір ведомствоға шоғырландыру қажет. Экспорттаушыларға қолдауды, оның ішінде өңірлерде «бір терезе» қағидаты бойынша көрсету керек. Сондай-ақ Үкіметтің жанынан Экспорттық саясат жөніндегі кеңес құрылатын болады. Оның құрамына бизнес-қоғамдастықтың өкілдері кіруге тиіс. 2017 жылғы 1 қыркүйекке дейін Үкімет әкімдермен және бизнеспен бірлесе отырып, бірыңғай экспорттық стратегияны әзірлейтін болады. Сонымен қатар Қазақстан ауылшаруашылығы өнімін өндіруді әртараптандыру арқылы азық-түлік тауарларының экспортын 2021 жылға қарай 40 %-ға арттыруды көздеп отыр. Бұл міндеттер агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың жаңа мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде іске асырылуға тиіс (4-кесте).

Бұл ретте 2016 жылдың қорытындылары бойынша Қазақстанға азық-түлік тауарларын импорттау 74 %-ға қысқарды. Мұндай айтарлықтай төмендеуге қазақстандық өндірушілердің импорттық азық-түлік тауарларын алмастыруы ықпал етті. Өткен жылы республиканың өндірушілері шығарымын 4 %-ға ұлғайтты. ҚР-да азық-түлік тұтынуындағы импортты алмастыру жер қойнауын пайдалануға қарағанда әлдеқайда табысты жүріп жатыр. 2016 жылдың ішінде тамақ өнімдерінің негізгі 47 атауының 35 тауар позициясында ресурстардағы импорттың үлесі қысқарды. Тиісінше, ресурстардағы және тұтынуындағы импорттың үлесі азық-түлік тауарларының 12 атауы бойынша өсті.

Қант өндірісінде де импортты алмастыру процесі күрт жандандырылды — импорттың үлесі 21 %-ды құрайды. 2015 ж. импорт Қазақстандағы барлық қант ресурстарының 41 %-ын құраған. 2016 ж. ет өніміндегі (шошқа етін, ірі қара малдың етін алып тастағанда) импорттың үлесі едәуір байқалатындай азайған. Егер 2015 ж. импорттың деңгейі 63 % деп бағаланса, онда 2016 ж. 12 айы ішінде ол 37 %-ға дейін төмендеді. 2016 ж. ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы импортты алмастыру бағдарламасының басталғаны туралы мәлімдеді. Палата жүргізген сараптамада республика экономикасының 10 саласында, әзірше импортталатын, бірақ егер елде өзіндік жеке өнідіріс жолға

қойылса, оларды алмастыруға болатын 150-ге жуық тауар позициясы анықталды. Ақшалай баламада импортты алмастыру 150 млрд-тан астам теңгені үнемдеуге мүмкіндік берер еді.

4 - кесте

2030 жылға дейін Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі нысаналы индикаторлар

Азық-түліктің физикалық қолжетімділігі		2020 ж.	2025 ж.	2030 ж.
1	Ауылдық жерде орталықтандырылған сумен жабдықтауға қолжеткізу, %-бен	80	90	100
2	Жақсы және қанағаттанарлық техникалық жай-күйдегі республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының үлесі, %-бен	89	92	95
3	Жақсы және қанағаттанарлық техникалық жай-күйдегі облыстық және аудандық маңызы бар автомобиль жолдарының үлесі, %-бен	78	84	90
4	Жеміс/көкөніс қоймаларының өсімі, мың т	225	260	300
5	Сауда алаңдарымен қамтамасыз етілу, 1000 адамға есептегенде, шаршы м	187	278	338
Азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі		2020 ж.	2025 ж.	2030 ж.
1	Халықтың ақшалай табысы (орташа есеппен жан басына шаққанда), айына тг	99 293	158 868	254 190
2	Азық-түлік тауарларына жұмсалатын ақшалай шығыстар (орташа есеппен жан басына шаққанда), айына тг	60 801	85 121	119 169
3	Азық-түлік тауарларына экономикалық қолжетімділік коэффициенті	60	55	50
4	Жалпы шығыстардағы азық-түлік тауарларына жұмсалатын шығыстардың үлесі, %-бен	38	34	30
5	Табысы кедейлік шегінен төмен адамдар саны, адам	20 000	10 000	0

Ескерту. [4] негізінде авторлармен құрастырылған.

Кедейлік шегінде өмір сүріп жатқан халықтың ең төмен азық-түлік себетіне экономикалық тұрғыдан қолжеткізуін қамтамасыз ету үшін кедейлік шегінің қауіпті деңгей азық-түлік себеті құнының деңгейіне дейін (азық-түлік себеті құнының 40 %-ынан 60 %-ына дейін) арттырылады. Аталған іс-шара атаулы әлеуметтік көмек арқылы берілетін азық-түлік себетінің құнын жабуға мүмкіндік береді. Атаулы әлеуметтік көмек беру шарттары жетілдірілетін болады. Сондай-ақ халықтың және жас мамандардың жалпы жұмыспен қамтылуын қолдау жөніндегі шараларды іске асыру жалғасын табады.

Біздің ойымызша, сауда осалдығын болғызбау стратегиясын жүзеге асыру процесінде белгілі бір тәуекелдер туындауы мүмкін. Бұл Қазақстан экспорттайтын энергия ресурстары мен ауылшаруашылығы шикізатына әлемдік бағалардың құбылмалылығы, әлемдік экономиканың өсу қарқынының баяулауы, сауда компаниялары мен өз қызметін жүйе құраушы компаниялардың жанында жүзеге асыратын шағын және орта бизнес кәсіпорындары іскерлік белсенділігінің баяулау тәуекелі, ішкі нарықтағы пайыздық мөлшерлемелердің өсуі және экономиканы кредиттеудің өсу қарқынының төмендеуі және т.б. болуы мүмкін. Осыған байланысты сауда саласындағы тәуекелдерді басқару мақсатында әлемдік экономиканың негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері мен негізгі шикізат тауарларына әлемдік бағалар динамикасының, ықтимал тәуекелдерді уақтылы анықтау үшін Қазақстан экономикасына мониторинг жасап отыру керек. Сондай-ақ қолайсыз жағдайлар туындаған жағдайда, оның ішінде ұлттық экономиканың байлауымен, рецессиясымен немесе дағдарысымен сипатталатын, энергия ресурстарына әлемдік бағалардың күрт ауытқулары салдарынан экономиканы тұрақтандыру бойынша шаралар қабылдау қажет.

Мемлекеттік бюджетті оңтайландыру және басым емес шығыстарды секвестрлеу жөнінде ұсыныстар тұжырымдау контрициклдік макроэкономикалық саясат шеңберінде және шағын кәсіпкерлік субъектілерін Ұлттық қордың қаражаты есебінен ұзақмерзімді қымбат емес кредиттермен қосымша қорландыру жөніндегі шараларды іске асыру орынды болады.

Сауда саласындағы мемлекеттік саясаттың Ұлттық экономика министрлігінің құзыретіне жататынын ескере отырып, осы мемлекеттік органның жұмыс сапасына назар аударған жөн.

Сыртқы саудада экономиканы әртараптандыру жөніндегі реформаларға қарамастан, экспорттың негізгі бабы болып табылатын шикізаттық тауарлар энергетикалық тауарлар мен металдардың әлемдік бағасына қатысты экономиканың осалдығына жол ашады [3].

Ұлттық экономика министрлігінің Стратегиялық жоспарының бесінші бағыты халықаралық экономикалық ықпалдастықты және сыртқы сауда қызметін көздейді. Осыған орай, елдің сыртқы саудасының осы аспектісіне көңіл бөлген жөн. Беларусьтің, Қазақстан мен Ресейдің ұлттық электр нарықтарын интеграциялау арқылы 2019 жылға қарай жалпы электр энергиясы нарығын құру жоспарланған [4; 70–72].

Енді осы мәселенің осал және қиындық туғызатын жақтарына назар аударайық. Сыртқы сауда тұрғысынан шет елдер мен олардың кәсіпорындары заңсыз қолданатын шаралар және отандық өндірушілерге зиян келтіретін шығындар және оларды болғызбау жөнінде демпингке қарсы, шектеу және тыйым салу сияқты қарсы шаралар осалдықтың элементтері болып саналады [5; 340].

Қазақстан Республикасы Кеден одағының жұмыс істеуі барысында ұйымдастырушылық сипаттағы кейбір қиындықтарға тап болып отыр. Экспорт бойынша негізгі қиындықтардың қатарына Кеден одағы елдерінің нарығына алкоголь, фармацевтикалық өнім, мұнай сияқты бірқатар тауарларымыздың жеткізіліміне қойылған шектеулерді жатқызуға болады. Өзара саудадағы осындай кедергілерді жою жөніндегі жұмыс тиімді жүргізіліп жатыр деп айту қиын.

Жалпы алғанда, Кеден одағы мен Бірыңғай экономикалық кеңістік және Еуразиялық экономикалық одақ аясындағы интеграциялық процестер елдің экономикалық әлеуетінің ашылуына, бірлескен, өзара толықтыра алатын өндірістерді құруға, анағұрлым тиімді жағдайда өзара сауда жүргізуге, сондай-ақ жоғары бәсекеге қабілеттілікті арттырып, әлемдік нарыққа шығуға жаңа мүмкіндіктер береді.

Қазақстан саудасының өсуіне, негізінен, минералдар, шикізат және азық-түлік (бидай) сияқты тауарларға қалыптасатын әлемдік сұраныс экспорт пен импорттың өсуі тұрғысынан ықпал етеді. Қазақстан экономикасының өсуі үшін, тиісінше, еліміздің жалпы сатып алу қабілеті үшін мұнайдың әлемдік бағасының маңызы айрықша болып табылады [6].

Сонымен қатар қазіргі заманғы сауда форматтарының әлсіз дамуы бөлшек сауда секторында біраз операциялық шығындарға жол береді. Еуропа елдерінің тәжірибесіне жүгінетін болсақ, мұнда ірі сауда форматтарының бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі үлесі әлдеқайда зор [7].

Қорыта келе қазіргі уақытта бәсекелестікті дамытуға кедергі келтіретін бірқатар осал мәселелер және қатерлер бар. Біріншіден, бұл жаңа компаниялардың нарыққа шығуына кедергі келтіретін кемсітушілік жағдайлар. Бұл қатарға жаңа қатысушылардың нарыққа кіруін ынталандырмайтын, өндірістік емес шығындарды арттыратын және сыбайлас жемқорлыққа, сондай-ақ «әкімшілік ресурс» деп аталатын құбылыстың пайда болуына жағдай туғызатын әртүрлі әкімшілік кедергілерді жатқызуға болады [8]. Екіншіден, саланың тым баяу өсу қарқыны, жоғары белгіленген шығындар және алынатын кірістің төмен деңгейі де бәсекелестіктің қарқынына, жеткізілетін өнім мен қызметтің бағасы мен сапасына кері әсер етуі мүмкін. Үшіншіден, тұтынушылардың сұранысы мен сатып алу қабілеті. Сатып алудың тым аз көлемі, қымбат баға және соның салдарынан салада орын алған икемсіз сұраныс та бәсекелестіктің қарқындылығына кері әсер етуі мүмкін [9; 244]. Төртіншіден, экономикалық шоғырлануға жедел бақылау жасау үшін мүмкіндік беретін ақпараттық жүйенің болмауы. Бұл ретте Ұлттық экономика министрлігінің тауар нарықтарындағы жағдайды бақылау бағытындағы қызметінің тиімділігін арттыру керек. Әкімшілік сипаттағы факторлардың қатарына экономикалық процестерге мемлекеттік органдардың араласуы жатады [10; 75]. Атап айтқанда, олар: мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлықтың белгілері, бизнес ортасына жүктелетін әкімшілік қысым, бәсекелестікті дамыту бағытында мемлекет жалпы қабылдап жатқан шаралардың тиімділігі [11; 19]. Даму деңгейіне қарамастан, әлемнің көптеген елдеріне, оның ішінде Қазақстанға да, экономикалық қызметті тым артық реттеу тән.

Сайып келгенде, жоғарыда аталғандарды Ұлттық қауіпсіздік стратегиясымен (экономикалық қауіпсіздік тарауымен) және Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұжырымдамасымен

байланыстыра отырып қарастырған орынды. Демек, сауда осалдығы аясында зерделенген басым бағыттар мен тұжырымдамаларды аталған құжаттарға енгізген жөн. Сол себепті оларды тәжірибеге енгізу қажет. Бизнесін ашқан және жүргізген кезде кәсіпкерлер тым күрделі әрі анық емес рәсімдерді орындауға міндетті болады. Бұл экономикалық өсудің ең елеулі кедергісі болып табылады. Сонымен қатар сыртқы экономикада өзгермелі жағдай туындағанда сауда осылдығына мониторинг жүргізу тұрғысынан тиісті институционалдық құрылымдардың қызметін де қайта қараған жөн. Олардың қатарында Ұлттық экономика министрлігі, «Сауда саясатын дамыту орталығы» АҚ және т.б. бар. Сауда саласындағы мемлекеттік саясаттың Ұлттық экономика министрлігінің құзыретіне жататынын ескере отырып, осы мемлекеттік органның жұмыс сапасына назар аударған жөн.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 года № 827 «О системе государственного планирования в Республике Казахстан» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000827_.
- 2 Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 апреля 2010 года № 305 «О правилах разработки концепции, доктрины» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000305_links.
- 3 Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2017–2021 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=37034666.
- 4 Савин В.В. Единое энергетическое пространство России и Казахстана: механизм интеграции / В.В. Савин // Проблемы современной экономики. — 2007. — № 2.
- 5 Рахимбаева А.А. Қазақстан Республикасының сыртқы сауда саясаты және оны жүзеге асыру құралдары // Инновационное развитие экономики Республики Казахстан: сб. матер. науч.-семинара / А.А.Рахимбаева. — Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2015. — С. 339–344.
- 6 Мырзахметова А.М. ДСҰ және Қазақстанның сыртқы саудасы: оқу құралы / А.М. Мырзахметова. — Алматы: Заң әдебиеті, 2010. — 146 б.
- 7 Закон Республики Казахстан от 27 октября 2015 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам регулирования торговой деятельности» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32322498.
- 8 Кенжешов К. Анализ внешней торговли Казахстана [Электронный ресурс] / К. Кенжешов // Современные научные исследования и инновации. — 2015. — № 7. — Ч. 3. — Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2015/07/56006>.
- 9 Рахимбаева А.А., Блохина Т.К. О проблемных вопросах развития внутренней торговли в Казахстане // Интеграция мировых научных процессов как основа общественного прогресса: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Казань, 2016. — С. 242–248.
- 10 Аузан А.А. Административные барьеры в экономике / А.А. Аузан, П. Крючкова // Вопросы экономики. — 2001. — № 5. — С. 73–88.
- 11 Арасланова М.В. Особенности и механизм взаимодействия властных и предпринимательских структур / М.В. Арасланова // Вестн. Российского ун-та дружбы народов. Сер. Политология. — 2009. — № 2. — С. 17–25.

Санг-Кю Ли, А.А. Аманбаева, А.Н. Рамашова

Стратегия предотвращения торговой уязвимости: механизмы, инструменты, целевые индикаторы

В статье рассмотрен процесс реализации стратегии по предотвращению торговых уязвимостей. При ситуации, когда ресурсов под рукой недостаточно, чтобы достичь цели, в качестве способа действия стратегия становится все более необходимой. При реализации стратегии избегания торговой уязвимости могут возникнуть определенные риски. К таким рискам относятся: неустойчивость мировых цен на экспортируемые энергетические ресурсы и сельскохозяйственное сырье, замедление темпов роста мировой экономики, риск замедления деловой активности малого и среднего бизнеса в торговых компаниях и их собственного бизнеса, рост процентных ставок на внутреннем рынке, темпы роста кредитования экономики и т.д. Учитывая тот факт, что государственная политика в области торговли входит в компетенцию Министерства национальной экономики, важно обратить внимание на качество работы этого государственного органа. В стратегических документах есть Утверждение, обеспечивающее сохранность безопасности продуктов питания Республики Казахстан до 2030 г. В Утверждении указывается на целевые индикаторы, которые снизят уровень слабости рынка. В связи с этим надо обеспечить экономический мониторинг Казахстана, чтобы вовремя распознать риски и управлять рыночными рисками, основными макроэкономическими показателями всемирной экономики и всемирной динамикой цен на сырье. Также необходимо принять меры для стабилизации экономики в случае неблагоприятных условий, в том числе резких колебаний мировых цен на энергоресурсы, характеризующихся связью, рецессией или кризисом национальной экономики.

Ключевые слова: стратегия, единое экономическое пространство, диверсификация, Таможенный союз, Евразийский экономический союз, внешняя торговля, внутренняя торговля, планирование, период, государство, цель, задача.

Sung-Kyu Lee, A.A. Amanbayeva, A.N. Ramashova

Prevention strategy of trade vulnerability: mechanisms, instruments, table integrated indicators

In this article, the authors reviewed the implementation of the strategy for the prevention of trade vulnerabilities. In a situation where the resources at hand are not sufficient to achieve the goal, as a means of action, the strategy becomes increasingly necessary. When implementing a strategy for avoiding a trade vulnerability, certain risks may arise. These risks include: volatility in world prices for exported energy resources and agricultural raw materials, a slowdown in the growth of the world economy, the risk of slowing business activity of small and medium-sized businesses in trading companies and their own businesses, an increase in interest rates on the domestic market and growth in lending to the economy and etc. Among the strategic documents there is an assertion that ensures the safety of the food safety of the Republic of Kazakhstan until 2030. The statement indicates the target indicators, which will reduce the level of market weakness. In this regard, it is necessary to ensure economic monitoring of Kazakhstan, in order to recognize risks and manage market risks, the main macroeconomic indicators of the world economy and the worldwide dynamics of raw material prices. It is also necessary to take measures to stabilize the economy in the event of unfavorable conditions, including sharp fluctuations in world prices for energy resources, characterized by a connection, a recession or a crisis in the national economy. Given the fact that the state trade policy is within the competence of the Ministry of National Economy, it is important to pay attention to the quality of the work of this state body.

Keywords: strategy, a single economic space, diversification, the Customs Union, the Eurasian Economic Union, foreign trade, domestic trade, planning, period, state, purpose, task.

References

- 1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 18 iyunia 2009 h. No. 827 «O sisteme hosudarstvennoho planirovaniia v Respublike Kazakhstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of June 18, 2009, No. 827 «On the system of state planning in the Republic of Kazakhstan»]. (2009, 18 June). *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000827_ [in Russian].
- 2 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 14 aprelia 2010 h. No. 305 «O pravilakh razrabotki kontseptsii, doktrin» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan of 14 April 2010, No. 305 «On the rules for the development of concepts, doctrines»]. (2010, 14 April). *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000305_/links [in Russian].
- 3 Prohnoz sotsialno-ekonomicheskoho razvitiia Respubliki Kazakhstanana na 2017–2021 hody [Forecast of social and economic development of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=37034666 [in Russian].
- 4 Savin, V.V. (2007). Edinoe enerheticheskoe prostranstvo Rossii i Kazakhstanana: mekhanizm intehratsii [Unified Energy Space of Russia and Kazakhstan: Mechanism of Integration]. *Problemy sovremennoi ekonomiki – Problems of Modern Economy*, 2, 70–72 [in Russian].
- 5 Rahimbaeva, A.A. (2015). Kazakhstan Respublikasynyn syrtyky sauda saiasaty zhane ony zhuzhe asyru kuraldary [Foreign trade policy of the Republic of Kazakhstan and tools for its implementation]. Proceedings from Innovative Development of Economy of the Republic of Kazakhstan`15: *Nauchnyi seminar – Scientific Workshop* (p. 339–344). Astana: ENU imeni L.N.Gumilyova [in Kazakh].
- 6 Mirzakhmetova, A.M. (2010). *DSY zhane Kazakhstannyn syrtyky saudasy [Foreign Trade of the WTO and Kazakhstan]*. Almaty: Zan adiebietii [in Kazakh].
- 7 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 27 oktiabria 2015 hoda «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorie zakonodatelnye akty po voprosam rehulirovaniia torhovoii deiatelnosti» [Law of the Republic of Kazakhstan on October 27, 2015 «About amendments and additions to some legal acts regulating the trade business»]. (2015, 27 October). *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32322498 [in Russian].
- 8 Kenzheshov, K. (2015) Analiz vneshnei torhovli Kazakhstanana [Analysis of Kazakhstan's foreign trade]. *Sovremennye nauchnye issledovaniia i innovatsii – Modern scientific research and innovations*, Vol. 3, 7. Retrieved from <http://web.snauka.ru/issues/2015/07/56006> [in Russian].
- 9 Rahimbaeva, A.A., & Blohina, T.K. (2016). O problemnykh voprosakh razvitiia vnutrennei torhovli v Kazakhstane [On the problematic issues of the development of domestic trade in Kazakhstan]. Integration of world scientific processes as a basis for social progress 16: *Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia – International Scientific and Practical Conference*. (p. 242–248). Kazan [in Russian].
- 10 Auzan, A.A., & Kryuchkova, P. (2001). Administrativnye baryery v ekonomike [Administrative barriers in the economy]. *Voprosy ekonomiki – Issues of economics*, 5, 7388 [in Russian].

11 Araslanova, M.V. (2009). Osobnosti i mekhanizm vzaimodeistviia vlastnykh i predprinimatelskikh struktur [Features and mechanism of interaction of power and entrepreneurial structures]. *Vestnik Rossiiskoho universiteta druzhby narodov. Seriya Politologiiia – Bulletin of the Russian University of Peoples' Friendship. Series: Political science, 2*, 17–25 [In Russian].

B.Zh. Bolatova, A.B. Tasmaganbetov, B.B. Duissenbayeva

*K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan
(E-mail: aslandelo@mail.ru)*

System threats of the security of business in Kazakhstan

In article is considered the main objective of a complex security system. From experience it is known that business begins to think of the safety only after there were problems and financial losses. It is possible and it is necessary to avoid. Firstly, it is necessary to tell that complex corporate safety is impossible without providing heads of business with information necessary for comprehensively weighed acceptance of management decisions. If the entity applies for long life and continuous development, the correct handling and the analysis of information on external and internal environment of business and tendencies of market development is necessary. The authors of the article noted that after the security system began to function, the head must constantly monitor the implementation of the provisions of the concept of business security. Providing for the entity of an opportunity to successfully perform the activities in the conditions of instability, to timely distinguish and prevent all potential hazards, to protect by all legal methods the interests, to protect health and life of employees of the entity and national economy is analyzed.

Keywords: security; business; system threats; business environment; management decisions; small business; medium business; entrepreneurship; efficiency; business model.

I Statement of a problem

Economic and social safety of the republic depends on a condition and development of small and medium business in the current conditions of economic instability and geopolitical turbulence in which is involved Kazakhstan.

Mobility and flexibility of small and medium business allows to smooth negative consequences of crisis in which there were extracting republic industries. The domestic entrepreneurship absorbs the released labor power, provides social adaptation, creates new market niches and points of economic growth.

The condition of a business environment is a key indicator of economic safety of the state, and the business climate estimates a level of credibility as economic and social category. Kazakhstan on the commonly accepted practice carries out monitoring of the entrepreneurial environment for determination of priorities of policy in the field of development and support of subjects of small and medium entrepreneurship. Authors of article suggest to consider business environment indicators from a line item of emergence of risks of instability and decrease in social and economic safety of the country.

The world community has faced loss of understanding of a global trajectory of development of economy. The processes proceeding in various markets and in regions are characterized by such level of instability and turbulence that it is possible to speak about loss of basic model of the economic relations. Creation of a new order and new model is prevented by not deficit of theoretical designs, but loss of one of the main criteria of mutual understanding trust.

II Analysis of the last researches and publications

The phenomenon of trust is a basis practically of all economic and social processes. The economic judgment of essence and nature of trust originates in K. Arrow's, J. Coleman's, F. Fukuyama's, R. Galati's, E. Ostrom's, R. Locke's works [1–6]. Theoretical approaches to classification of trust were studied in O. Williamson's, J. Barney's, M. Hansen's, P. Hall's, B. Rothstein's, D. Stoll's, S. Masamichi's works [7–12]. By F. Fukuyama's determination the trust is an arising expectation at members of society of the fact that other his members will behave more or less predictably, is fair also with attention to needs of people around, in consent with some general regulations [13; 55]. K. Arrow notes that «the trust is important for the economic organization ... without it any market cannot function» [14; 23].

The person and the state are forced to create the system of trust for ensuring effective communication in economic and social conditions of risk and uncertainty. According to the Russian scientists «the behavior based on trust will be considerable more effective, than the behavior based on formal rules which need to be developed and approved constantly and then and to defend their observance, including by means of enforcement measures» [15; 11].

The trust important part business relations, its availability promotes reduction of uncertainty and decrease in risks [16]. Cook and Emerson consider that the uncertainty level is higher, the cross liabilities are more necessary [17]. Process of an exchange in the market does not possess free nature. Transactional expenses in the global world have a great influence for functioning of economy.

III Main results of research

In fact the main problem - weather will be able to win world (any) economy at a scale having reduced at the same time transactional expenses. Certain mechanisms are urged to reduce these expenses, but availability of a necessary and sufficient level of credibility is always the cornerstone of their functioning. The trust is also a factor of fight against asymmetry of information between agents. Prevalence of mistrust in society is equivalent to entering of the additional tax on all forms of economic activities of which societies with a high income level are relieved [13; 55].

Authors determine that trust as fundamental economic category without which the market relations is impossible. At the same time the trust cannot be created artificially, it is result of influence of social and economic conditions. In modern society «the trust radius» is narrowed - a circle of people and the social groups entering into single system of trusting relationships. F.Fukuyama notes that any society possesses a certain inventory of a social capital, considerable distinctions between them are caused by the radius of trust [3; 13]. A task of authors of article is the risks assessment of the Kazakhstan economy due to reducing radius of trust (Fig. 1).

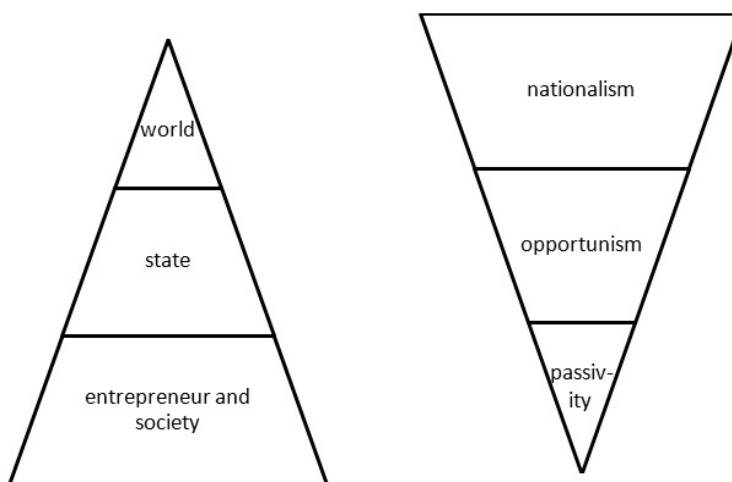

Figure 1. Levels of trust and risks

Authors consider trust as the institutional economic category determining behavior of the economic actor in system of economic activity of various levels. Certain content of concept «Trust» included in a wide value system and determining behavior of the subject at the hierarchical level corresponds to each level of globalization of economic systems. Depending on the level of hierarchy increases importance of trust as basic category and increases danger of level of loss. Loss of trust of the top level can lead to strengthening of trust of basic levels, however, can be followed also by crash of all valuable and confidential system of relations in entrepreneurship.

Basic level of values for the entrepreneur, as well as any person, am its own «I» and the society surrounding it - the family, relatives, friends. The level of trust shall be maximum here. Even the slightest loss of trust to itself leads to destruction of the person as persons, reduces his social activity. For entrepreneurship as special type of activity, the availability of a personal initiative based on confidence in own opportunities - is the dominating factor. Trust to the entrepreneur - the first and most important investment into business, especially in small. A family support, an inner circle and compatriots - important levels of ensuring trust which importance weakens in process of removal from the entrepreneur.

Loss of trust of the first basic level creates threat of apathy, failure act of the specific entrepreneur. In case of mass manifestation of loss of trust at a basic level there is a danger of reducing entrepreneurship as bases of forming of market society.

The level of trust to the state and its institutes creates loyalty of economic behavior of entrepreneurs. In case of decrease in trust to the state business begins to pass from legal to shadow forms of economy, to show economic and political opportunism and to support criminal schemes of economic behavior. However business can continue at the expense of a support on own resources and the immediate environment.

The trust to the outside world creates readiness to take part in processes of the international level. The entrepreneurial communities trusting to foreign countries and associations are open to innovations, do business, invest the capitals out of the country and the region. Loss of trust to an external environment, recognition of his hostility leads to isolation of country business, origin of nationalism. Mistrust of domestic business to processes of world integration creates self-isolation threats. During a certain period it can lead to growth of local business, but in the strategic period the isolated development reduces competitiveness of regions and countries.

The Kazakhstan economy is now in the difficult economic period which duration generates new threats and risks. According to authors, noted negative tendencies of the Kazakhstan entrepreneurship have system character and the greatest problem is the loss of trust creating destructive business models.

In the provided article is considered the interrelation of problems of development of the Kazakhstan business with loss of entrepreneurial trust and generation of threats of economic safety of the country.

The empirical basis of research was constituted by data of «Efficiency analysis of work and transparency of the state regulation of business activity in a regional section» performed by JSC Institute of Economic Researches for the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan and the materials of researches of National Chamber of Entrepreneurs of Kazakhstan stated in the National report on a condition of entrepreneurial activity.

The bureaucracy, corruption and big terms of consideration of documents constitute three main barriers to effective interaction of the state and business according to National Chamber of Entrepreneurs. The first part of article is devoted to studying of major factors of interrelation of loss of trust and emergence of threats of the Kazakhstan entrepreneurship. The bureaucracy and corruption as the most dangerous and system threats will be considered in separate, second part of the publication.

The risks expected by the Kazakhstan entrepreneurs have the expressed financial and currency character at the moment. However the system analysis of a problem allows to reveal and estimate deeper causes and effect relationships (Fig. 2).

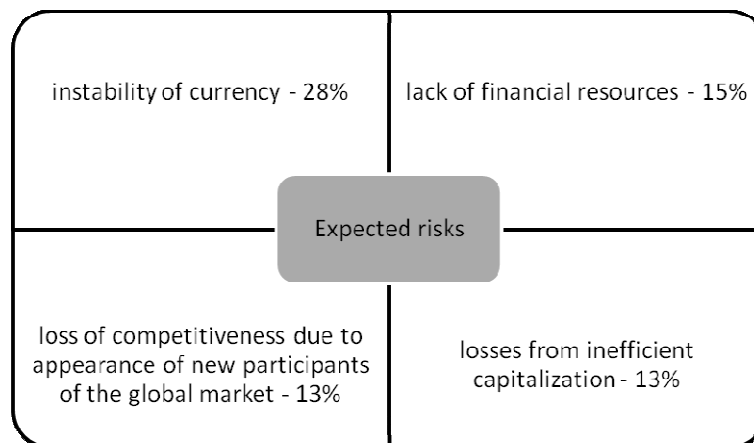

Figure 2. Expected risks of Kazakhstan entrepreneurship (It is constituted by the author following the results of poll)

The fears and concerns stated by the Kazakhstan entrepreneurs have character of a negative assessment of an economic situation. About 70 % of answers about concerns for further business are received on four major factors. For the period for 2014–2016, tenge it was devaluated twice and in the conditions of transition to the floating rate was created the deep distrust to national currency. Decrease in rates of economy, uncertainty of the currency rate, noted equity overflows to other states generate broader concerns concerning deficit of financial resources.

Mistrust to a financial system of the state generates more deep fears and concerns in preserving competitiveness of entrepreneurship. Mistrust to own opportunities of business undermines a basis of entrepreneurial activity and creates institutional threat of development of this field of activity.

Authors have revealed ten most burning issues of development of the Kazakhstan entrepreneurship on the basis of the analysis of the current situation:

- lack of interest in business activity;
- a dissatisfaction with business conditions in the country;
- dependence on informal communications;
- not innovation of entrepreneurship;
- low professional competence of entrepreneurs;
- conservatism of business;
- low competitiveness of domestic entrepreneurship;
- fear of financial instability;
- corruption;
- shadow economy (Fig. 3).

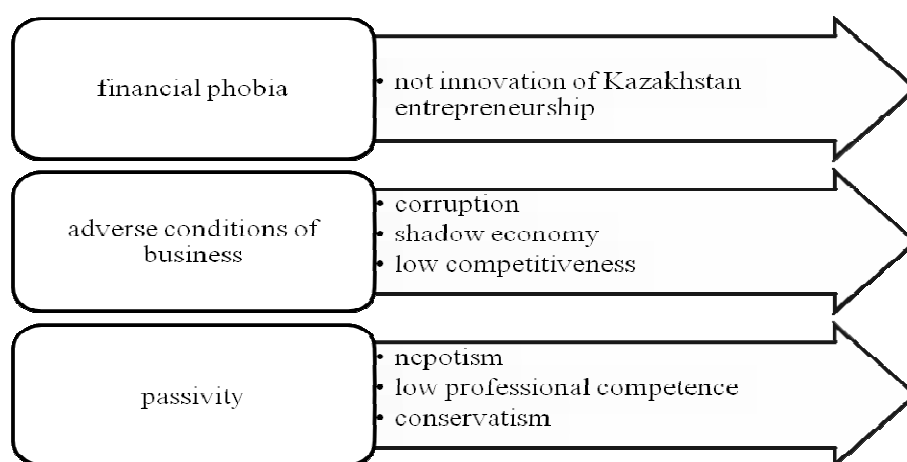

Figure 3. Interrelation of loss of trust and emergence of threats of the Kazakhstan entrepreneurship

1. The brightest loss of trust as economic category, is shown in loss of trust of entrepreneurs to a domestic financial system. According to National bank of Kazakhstan deposits of physical persons and legal entities in foreign currency constituted 70 % from the total amount of deposits.

Mistrust to a domestic financial system in Kazakhstan develops into a steady phobia and generates fear of innovations. Instability and uncontrollability of a rate of tenge makes impossible planning of investments in national currency and creates the steady pattern of entrepreneurial behavior avoiding innovations as uncontrollable costs.

Innovations in business management and production processes are implemented by only one third of entrepreneurs. It should be noted that domestic entrepreneurs do not differ in innovation not only at the practical level, but even at the level of intentions and a plan. Innovative technologies choose no more than 2 entrepreneurs from 10. These results confirm low mental competitiveness of the Kazakhstan entrepreneurs.

It is noted not only low actual innovation, but also low level of understanding of a subject of an innovation that enters it and as to develop it. At the same time in the conditions of global fight for the market and the client the competition cannot sustain without implementation of innovations in the production technology and business. Low innovation of the Kazakhstan business creates risks of loss of the international competitiveness and creates losses of the international economic safety.

2. Adverse conditions for business undermine confidence of entrepreneurs to the commitment to the market relations declared by the state and democracy. Only one third of the interrogated respondents considers that in Kazakhstan are created favorable conditions to start the business. This indicator reflects a low level of trust to the entrepreneurial environment as parts of country community. The youth of Kazakhstan has no desire to become entrepreneurs, the main contingent of potential entrepreneurs constitutes the population about 40 years. By estimates of authors, the desire to be engaged in business is stated by about 15 % of youth.

Loss of trust to the state support of business gives rise to three types of risk: low competitiveness of domestic business, leaving of entrepreneurship in a shadow economy and corruption. Corruption and a shad-

ow economy are the most dangerous systemic risks for economy of Kazakhstan. Their manifestation, development and consequences will be researched separately in the second part of our article.

We will consider risk of low competitiveness of the Kazakhstan entrepreneurship as generation of mistrust to a possibility of business development. The policy of support of business realized by the state stimulates only about 2 % of respondents. Entrepreneurship lack of work in the labor market is a basic reason of occupation. The entrepreneurship realized not as the personal initiative and the voluntary choice, and as uncontested employment bears in themselves stability threat. Such entities initially are characterized by low competitiveness and profitability of business, and also high level of volatility to external risks and instability.

The Kazakhstan entrepreneurship develops in regions where there is rather strong enterprising competition, big density of population that allows to expect to entrepreneurs the market in the region. This phenomenon confutes a hypothesis according to which, potential entrepreneurs appear in regions with the low competition, according to great opportunities for entry into the market. This tendency increases distinction between the backward and developed regions of the country and creates threat of internal instability.

Kazakhstan as the state living on a raw rent and disposing of the main part of the income from exploitation of natural resources is the chief employer and does not stimulate business activity. By a provisional estimate, in 2015 annual average number occupied in Kazakhstan has constituted 8,5 million people, from them:

- 39 the % occupied at the entities of a private sector;
- 28 % employees of the entities with state participation;
- 4 % employees of overseas enterprises;
- 28 % self-employed workers.

The state spheres education, health care and a state administration - have provided the main contribution to an employment surplus since 2010. The private sector practically does not generate creation of new fixed workplaces in recent years. The work market situation in 2016 will depend in many respects on actions of the state and quasi-public sectors which, in addition to direct employment, provide a considerable share of demand for products made in the country.

3. Entrepreneurial passivity as reaction to domination of the state in economy, is the most important institutional sign of loss of trust of citizens to the declaration of economic equality and independence of each subject. Characteristic of business in Kazakhstan is its related focus. Without trusting the state as to the partner, the entrepreneur limits trust to a circle of the next society. For the organization and development of own business Kazakhstan citizens are guided by resources of the family and relatives. The nepotism as basic social model constitutes threat of development not only business, but also all management system and is the cornerstone of the Kazakhstan model of corruption.

The Kazakhstan owners of business in the choice of entrepreneurship as main activity are guided first of all by desire of finding of independence (41,4 %), including financial (16 %). At the same time availability of necessary knowledge and skills in implementable activities mark out about 16 % of respondents. Incompetence is one of the main risks of the Kazakhstan entrepreneurship. It is directly connected with risk of a nepotism as business models and as a result generates the most dangerous forms of corruption about what it will be in detail researched in the second part of article.

Creation of the strong, competent organizations in the future is under the threat because of low competence entering small business. Only 1 % of potential entrepreneurs have necessary skills of competitiveness: knowledge of the case, absence of fear, ability to plan.

IV Conclusions

Considering that the Kazakhstan entrepreneurs concentrate business in the developed, competitive markets, they do not plan creation of offers of new goods or services, thereby creations of a new niche for the activities. Commitment to implementation of traditional types of activity which will bring in certain stable incomes; amplifies high average age of the beginning entrepreneurs, not persons interested to create new goods and services. Conservatism creates threat of stagnation of a business sector and decrease economic safety of the country.

The trust becomes a present problem. The modern situation is characterized by high degree of uncertainty. Preserving economic activity is a question of the attitude of entrepreneurs towards the increasing risks. The market system does not work without expectation of accomplishment of liabilities and trust to reliability of partners.

All participants of the market relations in the conditions of dynamically changing external environment and high instability of the financial markets shall make economic decisions quickly. Level of instability of the world market and, the market of Kazakhstan as its parts, creates a situation in which the most part of information does not give in to sure forecasting. In these conditions decision making process is based on trust. The market as system of economic and social exchanges requires basic trust to the system of institutes. Without it the exchange will not be general. In Kazakhstan is broken generality of trust and systems of business entrepreneurial activity.

Loss of trust, deficit of trust does not give the chance of long-term planning, promotes increase of institutional barriers, inevitably increases uncertainty and instability of the institutional environment, all this does the existing institutes are inefficient. And without effective institutes those purposes which are set before the Kazakhstan economy — upgrade, innovations, sustainable economic development are impossible.

References

- 1 Arrow K.J. *The Limits of Organization* / K.J. Arrow. — New York: Norton, 1974. — 23 p.
- 2 Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // *Общественные науки и современность*. — 2001. — № 3. — С. 122–139.
- 3 Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* / F. Fukuyama. — New York: Free Press, 1995. — XV. — 457 p.
- 4 Gulati R. Does familiarity breed trust & The implications of repeated ties on contractual choice in alliances / R. Gulati // *Academy of management journal*. — 1995. — Vol. 38. — No. 1. — P. 85–112.
- 5 Octrom E. A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action / E. Octrom // *American Political Science Review*. — 1998. — March. — Vol. 92. — No. 1. — P. 12.
- 6 Локке Р.М. Формирование доверия. Препринт WP1/2005/07 / Локке. — М.: ГУ ВШЭ, 2005. — 32 с
- 7 Williamson O.E. Calculativeness, trust, and economic organization / O.E. Williamson // *Journal of Law and Economics*. — 1993. — Vol. 36. — No. 1.
- 8 Barney J.B. Trustworthiness as a source of competitive advantage / J.B. Barney, M.H. Hansen // *Strategic Management Journal*. — 1994. — Vol. 15.
- 9 Hall P. Social Capital In Britain / P. Hall // *British Journal of Political Science*. — 1999. — Vol. 29. — No. 3. — P. 417–464; Kaase Max. Interpersonal Trust, Political Trust and Noninstitutionalised Political Participation in Western Europe / Max Kaase // *West European Politics*. — 1999. — Vol. 22. — No. 3.
- 10 All for All: Equality, Corruption, and Social Trust — Rothstein B., Uslaner E. 2005/10 // *World politics*. — Vol. 58. — No. 01. — P. 41–72. — Cambridge: Cambridge University Press. [Electronic resource]. — Access mode: <http://journals.cambridge.org/>.
- 11 Trusting strangers — the concept of generalized trust in perspective, Stolle D., *Journal Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*. — 31 (2002) 4. — P. 397–412.
- 12 Масамиси С. Семейная социализация и опыт предательства: кросс-национальный анализ доверия / С. Масамиси // *Социс*. — 2014. — № 2. — С. 10–24.
- 13 Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; пер. с англ. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730 с.
- 14 Arrow K.J. *The Organization of Economic Activity: Issues Pertinent to the Choice of Market versus Nonmarket Allocation* / K.J. Arrow // *The Analysis and Evaluation of Public Expenditures: The PPB System*. — Washington, D.C., 1969. — Vol. 1.
- 15 Белянин А.В. Доверие в экономике и общественной жизни / А.В. Белянин, В.П. Зинченко. — М.: Фонд «Либеральная миссия», 2010. — 164 с.
- 16 Sultan F., Urban G., Shankar V., & Bart I. Determinants and role of trust in e-business: a large-scale empirical study [Working Paper № 4282–02]. MIT Sloan School of Management, Cambridge, MA, USA, 2002.
- 17 Cook K.S. Power, equity and commitment in exchange networks / K.S. Cook, R.M. Emerson // *American Sociological Review*. — 1978. — 43. — P. 721–739.

Б.Ж. Болатова, А.Б. Тасмаганбетов, Б.Б. Дуйсенбаева

Қазақстандағы бизнес қауіпсіздігінің жүйелік бұзылуы

Мақалада қауіпсіздіктің кешендік жүйесінің негізгі мақсаттары қарастырылған. Тәжірибе көрсеткендей, бизнес өз қауіпсіздігі туралы ойлауды мәселелер және қаржылық шығындар туындағаннан кейін бастайды. Бұл мәселенің алдын алуға болады және керек. Бірінші ретте кешендік корпоративтік қауіпсіздік басшылардың бизнесті стратегиялық және оперативтік басқарушылық шешімдерді жан-жақты қабылдау үшін қажетті ақпаратпен қамтамасыз етпесе, мүмкін емес. Егер бизнес ұзақ өмір сүргісі және үзіліссіз дамуға бағыт ұстайтын болса, бизнестің сыртқы және ішкі

ортасы, бәсекелестер, жеткізуші, серіктестер, қызметкерлер, бизнес-үрдістер және нарық дамуының тенденциялары туралы ақпараттың дұрыс өңделіп, талдауы жасалуы қажет. Қауіпсіздік жүйесі қызмет істегеннен кейін бизнес қауіпсіздігі концепциясының ережелерін орындау үшін тұрақты бақылау қажеттілігі қарастырылған. Мақала авторлары қауіпсіздік жүйесі жұмыс істей бастағаннан кейін басшылықтың бизнес қауіпсіздігі тұжырымдамасының ережелерін жүзеге асыруға үнемі қадағалауы керек екендігін атап өткен. Тұрақсыздық жағдайында (ішкі және сыртқы) өз қызметін сәтті қызмет ету мүмкіндігін қамтамасыз ету уақытында барлық болашақ қауіп-қатерлер анықталып, алдын алу, өз қызығушылықтарды барлық заңды әрекеттермен, бизнес және ұлттық экономиканың қызметкерлерінің денсаулығы мен өмірлерін қорғауды қамтамасыз ету талданған.

Кілт сөздер: қауіпсіздік, бизнес, жүйелік қауіптер, іскерлік орта, басқару шешімдер, шағын бизнес, орта бизнес, кәсіпкерлік, тиімділік, бизнес-модель.

Б.Ж. Болатова, А.Б. Тасмаганбетов, Б.Б. Дуйсенбаева

Системные угрозы безопасности бизнеса в Казахстане

В статье рассмотрена основная цель комплексной системы безопасности. Из опыта известно, что бизнес начинает задумываться о своей безопасности только после того, как возникли проблемы и произошли финансовые потери. Этого можно и нужно избежать. В первую очередь, нужно сказать, что комплексная корпоративная безопасность невозможна без обеспечения руководителей бизнеса информацией, необходимой для всесторонне взвешенного принятия управленческих решений, как стратегических, так и оперативных. Если предприятие претендует на долгую жизнь и непрерывное развитие, необходима правильная обработка и анализ информации о внешней и внутренней среде бизнеса, конкурентах, поставщиках, партнерах, сотрудниках, бизнес-процессах и тенденциях развития рынка. Авторами статьи отмечено, что после того, как система безопасности начала функционировать, руководителю необходимо осуществлять постоянный контроль за выполнением положений концепции безопасности бизнеса. Проанализировано обеспечение для предприятия возможности успешно осуществлять свою деятельность в условиях нестабильности (как внутренней, так и внешней), своевременно распознавать и предотвращать все потенциальные угрозы, защищать всеми законными способами свои интересы, охранять здоровье и жизнь работников предприятия.

Ключевые слова: безопасность, бизнес, системные угрозы, бизнес-среда, управленческие решения, малый бизнес, средний бизнес, предпринимательство, эффективность, бизнес-модель.

References

- 1 Arrow, K.J. (1974). *The Limits of Organization*. New York: Norton.
- 2 Coleman, J. (2001). Kapital sotsialnyi i chelovecheskii [Social and human capital]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost – Social Sciences and Modernity*, 3, 122–139 [in Russian].
- 3 Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- 4 Gulati, R. (1995). Does familiarity breed trust & The implications of repeated ties on contractual choice in alliances. *Academy of management journal*, Vol. 38, 1, 85–112.
- 5 Ostrom, E. (1998). A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. *American Political Science Review*, March, Vol. 92, 1, 12.
- 6 Locke, R.M. (2005). Formirovanie doveriia [Building Trust] Preprint WP1/2005/07. Moscow: HU VShE [in Russian].
- 7 Williamson, O.E. (1993). Calculativeness, trust, and economic organization. *Journal of Law and Economics*, Vol. 36, 1.
- 8 Barney, J.B., & Hansen, M.H. (1994). Trustworthiness as a source of competitive advantage. *Strategic Management Journal*, Vol. 15.
- 9 Hall, R. (1999). Social Capital in Britain. *British Journal of Political Science*, Vol. 29, 3, 417–464; Kaase, Max. (1999). Interspersal Trust, Political Trust and Noninstitutionalised Political Participation in Western Europe. *West European Politics*, 22, 3.
- 10 All for All: Equality, Corruption, and Social Trust - Rothstein B., Uslaner E. 2005/10/. *World politics*, Vol. 58, No. 01, 41–72. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from <http://journals.cambridge.org/>.
- 11 Trusting strangers — the concept of generalized trust in perspective, Stolle D., *Journal Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 31 (2002) 4, 397–412.
- 12 Masamisi, S. (2014). Semeinaia sotsializatsiia i opyt predatelstva: kross-natsionalnyi analiz doveriia [Family socialization and the experience of betrayal: a cross-national analysis of trust]. *Sotsis – Socis*, 2, 10–24 [in Russian].
- 13 Fukujama, F. (2004). Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniiu [Trust: social virtues and the path to prosperity]. Moscow: OOO «Izdatelstvo AST»; ZAO NPP «Ermak» [in Russian].
- 14 Arrow, K.J. (1969). *The Organization of Economic Activity: Issues Pertinent to the Choice of Market versus Nonmarket Allocation. The Analysis and Evaluation of Public Expenditures: The PPB System*. Washington, D.C., Vol. 1.
- 15 Beljanin, A.V., & Zinchenko, V.P. (2010). *Doverie v ekonomike i obshchestvennoi zhizni [Trust in the economy and public life]*. Moscow: Fond «Liberalnaia missiia» [in Russian].

16 Sultan, F., Urban, G., Shankar, V., & Bart, I. (2002). Determinants and role of trust in e-business: a large-scale empirical study [Working Paper N° 4282-02]. MIT Sloan School of Management, Cambridge, MA, USA.

17 Cook, K.S., Emerson, R.M. (1978). Power, equity and commitment in exchange networks. *American Sociological Review*, 43, 721-739.

T. Sedlarski¹, A.M. Tulebayeva²

¹ Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria;

² Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz, Kazakhstan
(E-mail: aitulebayeva14@bk.ru)

Effects from education as a key factor in the process of labor forces formation in the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the problem of reforming the education systems of Kazakhstan and improvement the quality of labor forces in a market economy. Of particular relevance is the analysis of the impact of investment in education on the country's labor forces. In the context of integration into the world economy, it is necessary to find the most appropriate scientific approaches to reforming labor forces systems by improving the analysis, planning and forecasting the trends of its development, taking into account the influence of various factors. As the analysis of the works of foreign scientists in forecasting the development of human capital in the conditions of a modern market economy shows, it is the methodology of alternative forecast scenarios that reflects the needs of strategic foresight in the context of a complex intertwining of contradictory trends in the development of the world economy and human capital. It is generally recognized that in the context of rapid and ambiguous changes, it is no longer possible to use planning methods based solely on extrapolating existing trends in economic and social development. Therefore, it is important to compare the state of labor forces to date and assess its level of competitiveness. Regarding Kazakhstan, the results of the regression model should be taken into account when carrying out reforms. The model shows correlation between education and the quality of labor forces.

Keywords: management, human capital, labor forces, Kazakhstan, sustainable development, program evaluation, project management, regression analysis, government, human resources, education.

The growing interest of economic science in the creative abilities of people, factors contributing to their formation, coincides with the general pattern of development of modern economic science. From the standpoint of economic theory, this meant a rethinking of approaches to measuring the life of society, their «humanizing», putting the individual at the center of the socio-economic system. This, in turn, requires other approaches to education, as well as to other spheres of reproduction of human capital.

According to the theory of human capital, investment in education, carried out by economic agents, is based on their perception of the potential costs and benefits of such a decision. Consequently, the return on education is one of the important factors determining demand for it.

Demand for higher education in Kazakhstan is constantly growing, as indicated by a simple comparison of a number of statistical facts. The number of graduates of higher education institutions in 2016 was 196,7 thousand people, compared to 55,4 thousand in 1999 [1].

The share of people with higher and secondary education in the republic as a whole was 34.9 % in 1999, in the most developed regions of the country this figure reaches 54.8 % [2]. The education index in 2015 was 0.950, which is a high indicator, which in turn provides a relatively high index of the Kazakhstan human development index [3].

But what is the reason for such a «popularity» of education? It would be logical to assume that it lies in the return from education — the growth of income from a higher level of education. Official statistics do not provide this kind of data. There are official data confirming the existence of other additional benefits from higher education. For example, the unemployment rate is significantly lower among those with a higher education diploma — 15 % for men and 20.7 % for women versus 72.4 % for men and 66 % for women with secondary education. Moreover, there are almost no unemployed among persons with postgraduate education - 0.1 % in women and 0 % in men [4].

Despite the fact that institutional reforms have been carried out in Kazakhstan for quite a long time, there is no qualitative progress in the development of innovations in the country. For example, in terms of the level of knowledge application in the economy (KEI) for 2016, Kazakhstan (72-nd place) lags behind such countries with a comparable level of per capita GDP, such as Chile, Armenia and Turkey. In other words, the level of competitiveness of the Kazakhstan economy is not high enough. According to the KEI index (the level of knowledge application in the economy), the country can be compared with such countries as Jamaica and Mongolia, where the income of the population is much lower. Moreover, according to the

Innovation System index, Kazakhstan can be compared with African countries, such as Angola and Zimbabwe, where the GDP per capita is 18 times lower than in Kazakhstan.

Innovation and technological re-equipment of economic sectors is the basis for the formation and implementation of an innovative breakthrough program, without which the existence of a civilized, competitive state is impossible at present. The pace and effectiveness of the development of the innovation sphere depend on the investment policy pursued, which should provide conditions conducive to innovative development.

Despite the increase in domestic expenditures on financing research and development in the Republic of Kazakhstan over the past 8 years, this figure in % of GDP remains extremely low.

Kazakhstan's research and development expenditures averaged 0.18 % of GDP, while UNESCO recommends that developing countries bring R & D expenditures to 1 % of GDP.

In accordance with the development strategy of the republic, investment activity will be stimulated in the development of related and related industries of the fuel and energy complex, the petrochemical industry, engineering and other priority sectors.

People who are working in the field of R & D. characterize human capital as the basis of the innovation economy in Kazakhstan. Thus, in Kazakhstan, the number of people working in the field of R & D per million inhabitants in 2013 amounted to 1,382 people and increased compared to 2001 by 390 people. Such dynamics characterize the presence of significant intellectual potential in the country. However, there is an outflow of human resources in the country, with the best conditions for the development of science and research. The human capital of the country in accordance with its quality level requires adequate conditions for the realization of its potential. The lack of appropriate conditions leads to its migration. According to the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan for the period from 2008 to 2013, the largest positive balance of external migration of the population over 15 years old falls on the South Kazakhstan and Mangistau regions, and the negative balance on the East Kazakhstan, North Kazakhstan and Karaganda regions. This is due to the fact that Russian-speaking citizens migrate from the northern and central regions, and ethnic Kazakhs come to the southern regions.

Kazakhstan's policy of accelerated industrial-innovative development also imposes new high demands on the social development model. The main priorities of the state policy of our republic, in accordance with the guidelines of the President of the country, were and remain the development of human capital and an increase in the standard of living of the population.

More and more economists are turning their attention not only to the quantitative indicators of the standard of living of the population, but also to the combination of quality indicators with cash incomes. According to the Kazakh author, «the standard of living of the population should be defined as a socio-economic category characterizing the general welfare of the people, the consumption by each person of material, cultural, social benefits and services, combined with the conditions that ensure the possibility of satisfying his real needs. At the same time, quality of life means satisfaction of the population with its life and living conditions, based on its real various needs and interests». Quality of life should be considered as a prerequisite for achieving «harmony in society».

An important role in determining the level and quality of life and quality of labor resources have such indicators as accessibility of education, health care, housing purchases, pensions, employment and working conditions, length of vacation, size and compensation mechanisms as a result of temporary loss of work or temporary disability, crime activity and more. What matters is that you can buy on the income, quality and range of consumer goods and services.

Considerable attention is paid to the problems of accessibility of education in the Republic of Kazakhstan, since education is one of the main indicators of the country's development. Until 1999, technical, vocational, and higher education was provided to citizens of the Republic of Kazakhstan free of charge from the state budget. Since 1999, education in higher educational institutions and organizations of technical and vocational education of the republic has been paid. In order to ensure accessibility of higher education, today in Kazakhstan there are two forms of state support for students: the provision of state educational grants on a competitive basis and the provision of state guarantees for educational loans issued by commercial banks.

In the 2016–2017 school year, 527,2 thousand students were enrolled, which is 65 % more than in the previous academic year. That is, reforms in the field of higher education did not make it less accessible and the demand for higher education not only did not decrease, but also increased significantly.

In this study, we set out to determine whether there is an additional benefit from education in terms of income growth. We will also attempt to assess the impact on incomes (by which, in the narrow sense, the wages of hired workers are understood) of such factors as sex and age.

The study was conducted in one of the regions of Kazakhstan - Karaganda region. As you know, the income level in the regions of Kazakhstan is significantly differentiated, Karaganda region belongs to regions with income corresponding to the average republican level. It should also be emphasized that in Kazakhstan there is a strong differentiation of income depending on the type of economic activity - financial activities, extractive industry, real estate operations, communications and communications are among the most profitable, agriculture, education and medicine are the least profitable.

To study the dependence of income on the age, gender and qualification characteristics of the employee (level of education and degree), the author conducted a questionnaire survey of 500 respondents among employees of state institutions, scientific and educational institutions, and non-governmental financial organizations.

For each of the three groups of organizations, it is proposed to construct the following econometric model of the income dependence of the employee

$$income = c_0 + c_1gender + c_2age + c_3edu + c_4degree \quad (1)$$

various factors, where: income is the monthly income, gender is gender (the gender variable is 0 if the male employee is 1 if the female employee), age is the age, edu is the level of education (edu is 1 if the employee has a higher education and is equal to 0 if the employee does not have a higher education), degree - a degree (variable degree is 1 if the employee has a scientific degree of a candidate or a doctor of science, and is equal to 0 if the employee does not have a degree).

According to the questionnaire among the employees of state institutions, the following results were obtained:

Correlation					
	INCOME	GENDER	AGE	EDU	DEGREE
INCOME	1.000000	-0.485792	0.475052	0.029361	-0.025306
GENDER	-0.485792	1.000000	0.033978	-0.005483	-0.285450
AGE	0.475052	0.033978	1.000000	-0.044505	-0.125718
EDU	0.029361	-0.005483	-0.044505	1.000000	0.098601
DEGREE	-0.025306	-0.285450	-0.125718	0.098601	1.000000

Judging by the correlation matrix, we can say that the medium tightness of the relationship exists between the income indicator and the two factor attributes - gender and age. Qualification signs do not have a significant impact on the income level of the employee.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	25333.44	15833.21	1.600019	0.1217
GENDER	-33118.21	8974.965	-3.690066	0.0010
AGE	1082.726	317.0930	3.414538	0.0021
EDU	4018.046	9388.692	0.427967	0.6722
DEGREE	-19667.82	23330.85	-0.842996	0.4069
R-squared	0.494089	Mean dependent var	43878.39	
Adjusted R-squared	0.416256	S.D. dependent var	28444.24	
S.E. of regression	21732.29	Akaike info criterion	22.95768	
Sum squared resid	1.23E+10	Schwarz criterion	23.18896	
Log likelihood	-350.8440	Hannan-Quinn criter.	23.03307	
F-statistic	6.348099	Durbin-Watson stat	2.225018	
Prob(F-statistic)	0.001056			

The multifactorial model of regression has the form:

$$income = 25333 - 33118gender + 1083age + 4018edu - 19668degree.$$

Coefficient of determination $R^2=0,49$, i.e. 49 % variation of the dependent variable *income* is determined by regression. The regression equation is significant by the F-criterion, since $F = 6,34 > F_{0,05,4,26} = 2,74$. The actual values of the Student's test for factors *gender* ($t_{c_1} = -3,69$) and *age* ($t_{c_2} = 3,41$) exceed the tabulated value at 1 % significance level with the number of degrees of freedom 26: $t_{0,01;26} = 2,78$, which indicates the statistical significance of the coefficients under these variables. However, the regression coefficients for dummy variables *edu* and *degree* are statistically insignificant, since $t_{c_3} = 0,43$, $t_{c_4} = -0,84$.

Thus, only two factors explain the income level: gender and age of the employee: the income of the male employee in the surveyed state institutions is 33118 tenge higher than female employees; with an increase in the age of the employee for 1 year, his income on average increases by KZT1083 with other things being equal.

According to official statistics, there is indeed a gender pay gap in Kazakhstan: the ratio of the average salary of women to the average salary of men was 63.5 % in 2008 [5]. In our case, the average income of women (35184.09 tenge) is 54 % of men's income (65131.11 tenge).

The increase in income with the age of workers, apparently, is associated with an increase in the length of service. The Labor Code of the Republic of Kazakhstan does not specify an increase in wages for the length of service, but government agencies use Government Resolution No. 1400 of 29.11.2007 «On the system of remuneration of civil servants, employees of organizations held at the expense of the state budget, employees of state enterprises» [6], according to which a surcharge to wages for work experience is assumed.

The results of the research conducted in the scientific and educational institutions are presented in the following tables:

Correlation					
	INCOME	GENDER	AGE	EDU	DEGREE
INCOME	1.000000	-0.379991	0.349845	0.453165	0.623152
GENDER	-0.379991	1.000000	-0.270645	-0.026114	-0.211529
AGE	0.349845	-0.270645	1.000000	0.118823	0.278658
EDU	0.453165	-0.026114	0.118823	1.000000	0.258799
DEGREE	0.623152	-0.211529	0.278658	0.258799	1.000000

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	24500.02	5236.892	4.678351	0.0000
GENDER	-12770.54	2596.190	-4.918955	0.0000
AGE	211.6315	89.09704	2.375293	0.0185
EDU	22547.87	3494.375	6.452619	0.0000
DEGREE	27034.74	3010.788	8.979290	0.0000
R-squared	0.561351	Mean dependent var	52877.45	
Adjusted R-squared	0.552534	S.D. dependent var	26152.30	
S.E. of regression	17494.03	Akaike info criterion	22.40131	
Sum squared resid	6.09E+10	Schwarz criterion	22.48264	
Log likelihood	-2279.934	Hannan-Quinn criter.	22.43421	
F-statistic	63.66650	Durbin-Watson stat	1.335619	
Prob(F-statistic)	0.000000			

The sample was 205 respondents. According to observations, the multiple regression equation has the form:

$$income = 24500 - 12771gender + 212age + 22548edu + 27035degree.$$

The regression equation is statistically significant, because the empirical meaning of the Fisher test $F=63,7$, which is more critical at a significance level of 0.05 and degrees of freedom $k_1=4$ и $k_2=199$: $F_{0,05,4,199} = 2,42$. With probability of 95 % by the Student's criterion, all the parameters of the regression equation do not accidentally differ from zero.

From the equation it follows:

- Women's income in NOI is on average lower than the income of men at 12771 tenge, with constant values of other model parameters;
- If the age of the employee of the NOI is increased by 1 year, then his income grows on average by 212 KZT, provided the other factors of the model remain unchanged;
- an employee with a higher education has a monthly income of 22548 tenge higher than an employee without a higher education;
- the presence of a degree increases the employee's income on average by 27035 tenge, all other things being equal.

The coefficient of multiple determination characterizes that 56 % of the variation of the dependent variable (employee income) is due to the variability of the explanatory variables. Judging by the pair correlation coefficients, the closest relationship can be traced between the income of the employee and the level of his education, as well as the presence of an academic degree. Insignificant influence on the level of income is the sex of the employee and his age.

To study the influence of a magisterial degree of an employee of a scientific and educational institution on the level of his salary, dispersion analysis was used.

As a result of the processing of statistical data obtained through a questionnaire survey of respondents, the following results were obtained:

Sources of variation	Degree of freedom df	Sum of squares of deviations SS	Dispersion MS	Actual F	Table F if $\alpha=0,05$
Explained	1	254172247,8	254172247,8	2,128246074	4,08
Rest	43	5135405530	119428035,6		
Common	44	5389577778			

Since the actual value of the Fisher test $F = 2.13$ is less than the tabulated $F = 4.08$, the null hypothesis that there is no connection of the signs is accepted. Thus, our assumption that the master's degree does not have a significant effect on the income level of workers in scientific and educational institutions is supported by empirical calculations.

A different picture is observed in financial institutions: the income of their employees does not depend on any of the indicators considered. Such a conclusion allows us to make the obtained regression and correlation parameters.

Correlation					
	INCOME	GENDER	AGE	EDU	DEGREE
INCOME	1.000000	-0.116984	0.181480	0.107734	0.146267
GENDER	-0.116984	1.000000	0.117152	-0.145644	-0.249675
AGE	0.181480	0.117152	1.000000	0.063984	-0.063984
EDU	0.107734	-0.145644	0.063984	1.000000	0.036364
DEGREE	0.146267	-0.249675	-0.063984	0.036364	1.000000

All paired correlation coefficients are close to zero, which indicates the absence of a connection between the dependent variable (employee income) and explanatory factor attributes (gender, age, education level and academic degree of the employee).

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	30316.54	40183.53	0.754452	0.4540
GENDER	-8205.970	11993.54	-0.684199	0.4969
AGE	1377.797	946.8955	1.455068	0.1517
EDU	17147.01	30366.25	0.564673	0.5747
DEGREE	29647.02	30939.48	0.958226	0.3424
R-squared	0.074390	Mean dependent var		83328.19
Adjusted R-squared	0.003189	S.D. dependent var		41658.48
S.E. of regression	41592.00	Akaike info criterion		24.19283
Sum squared resid	9.00E+10	Schwarz criterion		24.37205
Log likelihood	-684.4958	Hannan-Quinn criter.		24.26248
F-statistic	1.044794	Durbin-Watson stat		2.163395
Prob(F-statistic)	0.393196			

Statistical analysis of the model shows that the regression equation is statistically insignificant, and the parameters of the equation randomly differ from zero. The low value of the multiple correlation coefficient $R = 0.27$ means that significant factors are not included in the regression model; when calculating wages, employees of surveyed financial institutions take into account other criteria.

Most likely, the incomes of workers in financial institutions are mainly influenced by the positions they occupy, i.e. functions performed. The weak level of influence of factors such as the level of education and academic degree probably indicates that in these institutions there are practically no employees who have a scientific degree, as well as employees with lower education - the composition of employees is almost homogeneous.

Thus, the return on education from the surveyed takes place only in the sphere of education, which in Kazakhstan belongs to spheres with a relatively low income level. Hence it is logical to conclude that under the conditions of the Kazakhstani economy, incentives for investment in education, at least at the level of decision-making of individual economic entities, are poorly expressed. Apparently, given the steady increase in the number of people receiving higher education - the availability of a diploma of education serves only as a «pass to the workplace», while not providing a higher level of income, and further growth in the level of education is not rewarded at all in most spheres of economic activity with the exception of individual. This idea confirms the opinion of some researchers according to which the post-Soviet education system follows the so-called filter theory. In accordance with this theory, the task of the education system is not to transfer knowledge and skills, but to test the abilities of the trainees who existed before and apart from training. Therefore, the availability of higher education confirms the high level of potential productivity and actually serves as a «pass» for the best jobs. The danger of such a selection mechanism is clear - rational behavior at the individual level can lead to irrational consequences at the level of society. If higher education becomes almost universal, as a signal, it loses its informational value. As a result, this leads to «diplomomaniya» — a self-developing process leading to profound structural imbalances and devaluation of education.

The formation of human resources of a new quality, their management at the firm level, are the key to the country's future competitiveness in the global economy. Therefore, the relevance of the issues being developed for the economy of Kazakhstan is of high importance.

References

- 1 Официальный веб-сайт Министерства образования и науки Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.edu.gov.kz/.
- 2 Рейтинговое агентство регионов Казахстана за 1999–2000 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gaexpert.ru/ratings/kazakhstan/table3/>.
- 3 Спанова Б. Сравнительная характеристика уровня жизни населения регионов Казахстана [Электронный ресурс] / Б.Спанова. — Режим доступа: www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Economics/20638.doc.htm.
- 4 Статистический ежегодник Казахстана: стат. сб. / под ред. Б.Т. Султанова / Агентство Республики Казахстан по статистике. — Алматы, 2016. — 488 с.

5 Женщины и мужчины Казахстана, 2016, Статистический ежегодник. Агентство по статистике и анализу Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz>.

6 Учет. Все для бухгалтера. Нормативно-правовая база [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.uchet.kz.

Т. Седларски, А.М. Тулебаева

Қазақстан Республикасында еңбек ресурстарының сапасын қалыптастырудың басты факторы ретіндегі білім беруден қайтарым

Мақалада Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесін реформалау мен нарықтық экономика жағдайындағы еңбек ресурстарының сапасын жақсарту саласындағы негізгі мәселелер ашылды. Білім беруге инвестициялардың елдің еңбек ресурстарына әсерін талдау ерекше қызығушылық тудырады. Елдің әлемдік экономикаға кірігуі контекстінде барлық факторлардың әсерін назарға ала отырып, даму болжамдарын жасау және одан әрі даму үрдістерін айқындау кезінде талдау, жоспарлау, болжамдау (экономикалық-математикалық үлгілеуді қоса алғанда) сапасын жақсарту арқылы еңбек ресурстары тұжырымдамасын реформалауға лайықты барлық сәйкес келетін ғылыми тәсілдерді табу қажет. Қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында адам капиталы мен еңбек ресурстарының дамуын болжамдаудағы шетелдік ғалымдардың жұмыстарын талдау көрсеткендей, болжамның балама сценарийлерінің әдіснамасы әлемдік экономика мен адам капиталын дамытудағы қарама-қайшы үрдістердің күрделі өрлеуі контекстінде стратегиялық болжаудың қажеттілігін көрсетеді. Тез және бірмәнді емес өзгерістер контекстінде экономикалық және әлеуметтік дамудағы қазіргі үрдістерді экстраполяциялауға ғана негізделген жоспарлау әдістерін пайдалану мүмкін еместігін көпшілік мойындаған. Сондықтан бүгінгі күні еңбек ресурстарының жай-күйін салыстыру және олардың бәсекеге қабілеттілік деңгейін бағалау маңызды. Қазақстанға келетін болсақ, регрессиялық модельдің нәтижелерін реформалар жүргізу кезінде ескеру қажет. Модель жұмыс күшінің сапасы мен білім беру арақатынасын көрсетеді.

Кілт сөздер: басқару, адамдық капитал, еңбек ресурстары, Қазақстан, тұрақты даму, бағдарламаларды бағалау, жобаларды басқару, регрессиялық талдау, басқару, адамдық ресурстар, білім беру.

Т. Седларски, А.М. Тулебаева

Отдача от образования как главный фактор формирования качества трудовых ресурсов в Республике Казахстан

В статье раскрыты основные проблемы в области реформирования системы образования в Республике Казахстан и улучшения качества трудовых ресурсов в условиях рыночной экономики. Особый интерес представляет анализ влияния инвестиций в образование на трудовые ресурсы страны. В контексте интеграции страны в мировую экономику необходимо найти подходящие научные подходы к реформированию концепции трудовых ресурсов посредством улучшения качества анализа, планирования, прогнозирования (включая экономико-математическое моделирование) при составлении прогнозов развития и определении тенденций дальнейшего развития, принимая во внимание влияние всевозможных факторов. Как показывает анализ работ зарубежных ученых в прогнозировании развития человеческого капитала и трудовых ресурсов в условиях современной рыночной экономики, именно методология альтернативных сценариев прогноза отражает потребности стратегического прогнозирования в контексте сложного переплетения противоречивых тенденций в развитии мировой экономики и человеческого капитала. Общеизвестно, что в контексте быстрых и неоднозначных изменений уже невозможно использовать методы планирования, основанные исключительно на экстраполяции существующих тенденций в экономическом и социальном развитии. Поэтому важно сравнить состояние трудовых ресурсов на сегодняшний день и оценить уровень их конкурентоспособности. Что касается Казахстана, то результаты регрессионной модели следует учитывать при проведении реформ. Модель показывает соотношение между образованием и качеством рабочей силы.

Ключевые слова: управление, человеческий капитал, трудовые ресурсы, Казахстан, устойчивое развитие, оценка программ, управление проектами, регрессионный анализ, управление, человеческие ресурсы, образование.

References

1 Ofitsialnyi veb-sait Ministerstva obrazovaniia i nauki Respubliki Kazakhstan [Official website of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan]. edu.gov.kz. Retrieved from www.edu.gov.kz/ [in Russian].

2 Reitinovoe ahenstvo rehionov Kazakhstana za 1999–2000 hody [Rating Agency of the regions of Kazakhstan for 1999–2000]. *raexpert.ru*. Retrieved from <http://www.raexpert.ru/ratings/kazakhstan/table3/> [in Russian].

3 Spanova, B. (n.d.). Sravnitelnaia kharakteristika urovnia zhizni naseleniia rehionov Kazakhstana [Comparative characteristics of living standards of the population of the regions of Kazakhstan]. *rusnauka.com*. Retrieved from www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Economics/20638.doc.htm [in Russian].

4 Sultanova, B.T. (Eds.). (2016). Statisticheskii ezhehodnik Kazakhstana [Statistical Yearbook of Kazakhstan]. Ahenstvo Respubliki Kazakhstan po statistike. Almaty. *rusnauka.com*. Retrieved from www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Economics/20638.doc.htm [in Russian].

5 Zhenshchiny i muzhchiny Kazakhstana. Statisticheskii ezhehodnik. Ahenstvo po statistike i analizu Respubliki Kazakhstan (2016) [Women and Men of Kazakhstan. Statistical Yearbook, Agency on Statistics and Analysis of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz> [in Russian].

6 Uchet. Vse dlia bukhhaltera. Normativno-pravovaia baza [Accounting. Regulatory and legal framework]. *uchet.kz*. Retrieved from www.uchet.kz [in Russian].

L.I. Kashuk, D.S. Bekniyazova, A.R. Soltangazinov

*Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan
(Email: kashukli@mail.ru)*

The analysis of state and efficiency of entrepreneurial activity's development of the Pavlodar region

In the article, on the materials of the Pavlodar region, the state of the sphere of small and medium-sized entrepreneurship (SME) is analyzed in the context of the main socially significant indicators of its development. The analysis' materials show a number of stable patterns of SME development in the region, both positive and negative. Among them, the reduction in the number of registered, operating and active SME subjects is observed in the article, which is reflected in the dynamics of the population engaged in this sphere, the volume of production and the contribution of this sector of the economy to the gross regional product. Identification of the reasons of the formation of the negative trend of reduction of the number of active SME subjects in the article is carried out in the context of the structural components of the subjects of this sphere. The analysis testifies to the existence of a number of disproportions in the development of SME in the region: structural ones in the combination of SME subjects there is dominated the category of «small entrepreneurship», which is represented maximally by individual entrepreneurs in the context of the organizational and legal forms of SME in the region, and in the context of economy branches - by trade; territorial: the maximum number of SME subjects in the region is concentrated in urban settlements and, first of all, in the regional center, Pavlodar c. Despite the measures taken by the state, including support for the cooperative movement, among the main problems of the entrepreneurs of the region are infrastructural, financial and tax problems. Considering the fact that the tendencies and problems of SME development in the region are illogical to the situation in the whole in the republic, their solution, first of all, requires macroeconomic regulation and balanced situational approach to their solution in the region.

Keywords: small and medium-sized enterprises, peasant household (farms), individual entrepreneurs, legal entities, structure, operating and active subjects, production volumes, number of employees, gross regional product.

Small and medium-sized entrepreneurship as an important component of modern production mainly contributes to maintaining a competitive tone in the economy, creates a natural social support for a social organization, organized on the principles of the market, and also forms a new social stratum of entrepreneurs.

The development of small and medium-sized businesses in the Pavlodar region over the past decade has generally been characterized by growth tendencies in output (work and services), the number of employed in this sector and the number of operating small and medium-sized entrepreneurship (Table 1). However, the dynamics of socially significant indicators of the development of small and medium-sized entrepreneurship in the Pavlodar region over the past 5 years has a mixed tendency. The analysis shows that starting from 2014, there is a steady tendency in the region to reduce the number of registered, operating and active SME subjects. At January 1, 2017, the number of registered, operating and active SME subjects compared to 2014 decreased by 4,9, 4,6 and 5,9 %, respectively. At the beginning of 2018, the number of operating SME subjects in the region amounted to 41311 units, which is 5,8 % lower than the same indicator in 2017.

Table 1

Socially significant indicators of development of small and medium-sized entrepreneurship in the Pavlodar region (at 1.01)

Indicators	2013	2014	2015	2016	2017
Number of registered SME subjects, thous. units	51,54	53,68	54,53	52,36	51,88
Number of operating SME subjects, thous. units	45,88	46,09	44,26	44,34	43,87
Number of active SME subjects, thous. units	33,78	35,3	33,85	33,48	32,22

Note. The table is compiled by sources [1, 3].

Reduction of the number of active SME subjects should be viewed as a negative factor, which supposes the analysis of the reasons behind this tendency. For this purpose, we consider the dynamics of the number of SME subjects in terms of its structural components (Table 2).

In the structure of SME subjects, the number of active legal entities of small entrepreneurship from 2015 to 2017 has a growth tendency of 22,6 %. The growth trend for years is stable. The legal entities of medium-sized entrepreneurship in the structure of SME in the region have an average weight of 0,2 % and there is no dominant influence on the dynamics of the decline in the number of SME. During the period from 2015 to 2017 the number of peasant household (farms) in the region decreased by 15 units or 0,4 % and individual entrepreneurs by 10,0 % (3647 units). Taking into account the fact that in the structure of active entities, the share of farming enterprises (F) is on average 7,6 %, and the share of individual entrepreneurs is 7880 %, it becomes obvious that the downward tendency in the number of active subjects in the region is due to a categorization of SME subjects as individual entrepreneurs, in structure of which on average up to 60 % of the subjects there are in the sphere of trade. This phenomenon is given several explanations.

Table 2

Dynamics of the number of subjects in the context of the structural components of SME (at 1.01 in the analyzed year)

SME subjects	Year	Number of registered SME subjects, units	Number of operating SME subjects, units	Number of active SME subjects, units
Total	2015	54526	44264	33853
	2016	52368	44343	33479
	2017	51888	43872	33218
	2018	52132	41311	*
Legal entities of small entrepreneurship	2015	9049	5994	3398
	2016	9863	6743	3733
	2017	10729	7566	4166
	2018	11783	8480	*
Legal entities of medium-sized entrepreneurship	2015	94	92	86
	2016	102	102	96
	2017	94	94	93
	2018	103	103	*
Individual entrepreneurs	2015	41481	36503	27204
	2016	38770	34137	26607
	2017	37377	32856	25889
	2018	36856	29517	*
Peasant household or farms	2015	3802	3371	3165
	2016	3361	3361	3043
	2017	3688	3356	3070
	2018	3390	3211	*

Note. The table is compiled by sources [1, 3]; * information is absent.

Objectively, the process of reducing the number of individual entrepreneurs is associated with the problems of inaccessibility of credit resources, rising prices, falling solvent demand and a number of other reasons. As one of the main reasons is the process of «the formation of a civilized person in the sphere of individual entrepreneurship», for example, the concentration of individual entrepreneurship subjects within the framework of large trade structures (trading centers, trading houses, etc.). The associated with this process «input» system, steadily growing rent, additional financial burden in the form of reimbursement of the expenses for maintaining these structures, etc., often leads to suspension of activity and closure of business.

In the structure of active subjects in the Pavlodar region, a very low share of legal entities of medium-sized entrepreneurship — only 0,3 % of the total number of SME subjects in the region. A similar tendency is typical for the republic as a whole. This circumstance can be mainly a reflection of the situation that exists when small business consciously reduces turnover in order not to become a medium-sized business, which in turn is due to the existing stereotype that a small business has more benefits and advantages than average business. Moreover, entrepreneurs have more information about supporting small, rather than medium-sized business. This is confirmed by the established structure of legal entities — small and medium-sized entrepreneurship.

The data of Table 2 show that small enterprises account for 98,898,9 % of the total number of legal entities of small and medium-sized businesses in the region. The same tendency is typical for all the territories of the region.

One of the important indicators of the SME sphere is the production of goods and services. It should be noted that for the period from 2013 to 2015 the volumes of output in the sphere of SME increased by 28,9 % with the growth of the number by 13,8 %. In 2016, the volumes of output in the sphere of SME is reduced by 15,7 %, while a reduction of 0,7 % in active subjects and of 1,1 % in the number of employed in the sphere of SME. Despite the reduction in the number of people employed in the sphere of small and medium-sized entrepreneurship, it is noted in the region the increase in the share of employed in this sector in the total population of the Pavlodar region and in the economically active population of the region (Table 3), which is a positive tendency indicating an increase in the role of small and medium-sized business in providing employment for the population of the region. However, this indicator lags far behind the indicator in developed countries (the employment level in SME there is 5070 % of the economically active population).

Table 3

Dynamics of the number of employed in the sphere of SME in Pavlodar region

Indicators	2013	2014	2015	2016	2017
The population of the region, thousands of people	749,2	752,9	755,8	758,6	757,1
The number of economically active population, thousands of people	440,0	441,3	426,2	421,4	418,5
Number of employees in small and medium-sized businesses, thousands	116,1	123,5	130,1	129,2	128,4
Share in total population, %	15,5	16,4	17,2	17,0	16,9
Share in the number of economically active population, %	26,4	28,0	31,0	30,7	30,6
Volume of output of goods, works and services in the sphere of SME, billion tenge	360,6	538,0	589,79	497,25	474,7*

Note. The table is compiled by sources [3, 4]; * information for January-September of 2017.

In the volume of output of goods, works and services in the sphere of SME, the contribution of different categories of subjects has its own specifics (see Fig.).

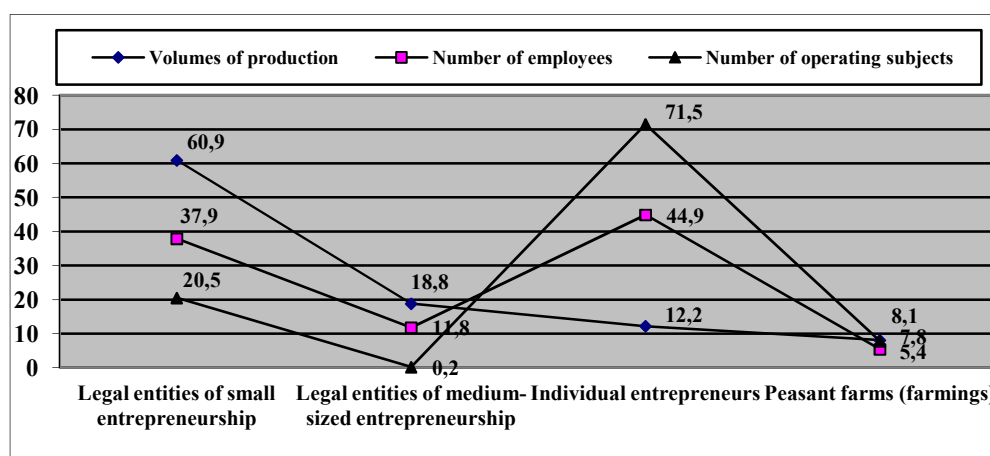

Figure. The dynamics of indicators of SME subjects' activity in 2017 (the source of information [4])

In the structure of subjects of SME sphere of the region, legal entities of small and medium entrepreneurship are the most efficient. Their share is 60,9 % and 18,8 % of the total volume of goods and services produced by the subjects of this sphere, respectively, while the share of legal entities of small entrepreneurship in the structure of operating SME subjects is 20,5 %, and medium entrepreneurship is 0,2 %. The most

numerous category of operating SME subjects are individual entrepreneurs (71,5 %), whose share in the total output of the SME sphere is 12,2 %.

In general, summarizing the mentioned above, it should be noted that despite the tendency of forming of a certain category of active SME subjects in the region, whose share in the total number of SME is on average 75 %, the SME sector in Pavlodar region is not developed enough, while remaining poorly diversified. Reducing the number of small and medium-sized businesses is accompanied by a reduction in the contribution of this sector to the GRP of the region, which in 2017 doesn't exceed the same indicator in 2014 (Table 4). For comparison, in developed countries, the contribution of small businesses to GDP is from 43 % (Canada) to 57 % (Germany).

Table 4

Contribution of the SME sector to the GRP of the Pavlodar region

Indicators	2013	2014	2015	2016	2017
GRP of the region, billion tenge	1528,4	1766,0	1751,9	1975,5	2243,1
The volume of output of goods, works and services, billion tenge	360,6	538,0	589,79	497,25	474,7
Share of output of SME in GRP, %	23,6	30,5	33,7	25,2	29,8

Note. The table is compiled by sources [5, 2, 4].

Statistics show that relatively stable categories of entrepreneurial activity in the region are legal entities of small entrepreneurship. At 01.01.2017, the number of registered, operating and active small entrepreneurship subjects in the region increased by 18,6, 26,2 and 22,6 %, respectively, compared to the same period of 2015.

On the background of the reduction in the number of active peasant household (farms) by 15 units (0,99 %) in the region over the past 2 years, the number of active subjects in this category has increased by 27 units (0,9 %) as compared to 2014.

The «vitality» of farming is largely explained by the existing tendency in the development of complex, diversified structure of the agrarian business in accordance with the scheme: production — processing — sale. The presence of wheat processing mills, meat processing workshops, the production of pasta, etc., in farms. allows to produce finished products from agricultural raw materials, and not to hand it over to intermediaries at low purchase prices. On the other hand, the availability of retail outlets in farms (in a village, a district center and a city) makes it possible to sell finished products in a price range attractive for both farmers and consumers of its products.

A significant role in supporting farms is played by measures organized by local authorities: organized trade (fairs) for farms on weekends, etc.

According to the analysis, the share of individual entrepreneurs is predominant in the total number of small entrepreneurship subjects in the region. This fact can be explained by the advantages of doing business in the form of individual entrepreneurship (firstly - simplified taxation). The share of individual entrepreneurs from the total number of SME subjects at 01.01.2017 was 79,9 %.

In the structure of operating SME subjects, 81,6 % of their number (35792 units) are concentrated in Pavlodar, Aksu and Ekibastuz cities. The largest share of SME is in Pavlodar 51,1 % (Table 5). Among the districts, the leaders in terms of the number of SME are Pavlodar district (2,6 %), Bayanaul (2,8 %) and Kachiry (2,6 %) districts. The analogous situation is typical for the districts both for legal entities of small entrepreneurship and for peasant farms.

Individual entrepreneurship was largely developed in Kachiry (2,3 %), Bayanaul (2,17 %) and Irtysh (1,97 %) districts.

Outsiders in the regional rating of SME development are May (1,0 %), Lebyzhinsk (1,2 %) and Aktogay (1,23 %) districts.

The analysis of the state and efficiency of development of entrepreneurial activity in the Pavlodar region allows us to identify the following regularities of SME development in the region.

In the territorial context «city/village» the largest share of business subjects in the structure of SME in Pavlodar region is in Pavlodar, Aksu and Ekibastuz cities: 81,6 % of operating enterprises. The maximum number of business entities in the city is concentrated in Pavlodar c. 51,1 %. Objectively, this is explained

by the maximum concentration of solvent demand in the cities of the region and the regional center, first of all.

In the structure of SME subjects in Pavlodar region at 01.01.2018, the dominant part are subjects of small entrepreneurship (individual entrepreneurship and legal entities) 92,1 %. The share of legal entities in the sphere of medium business is 0,2 %. The low dynamics of the transition of small business to medium-sized businesses has no reasoned justification. According to entrepreneurs, work in the small business sphere is less connected with various risks, including financial ones, and the conditions of its functioning are more «loyal and sparing» than for medium-sized businesses (Table 5).

Table 5

Number of SME operating subjects at 1 January 2017

	Total, units	Including			
		legal entities of small entrepreneurship	legal entities of medium-sized entrepreneurship	individual entrepreneurs	peasant household (farms)
Pavlodar region	43872	7566	94	32856	3356
Pavlodar c.	24423	5549	59	18682	133
Aksu c.	2889	190	4	2479	216
Ekibastuz c.	8480	1430	23	6790	237
districts:					
Aktogay	541	24	1	332	184
Bayanaul	1227	50	1	716	460
Zhelesinka	744	51	1	490	202
Irtysk	961	43	2	648	268
Kachiry	1151	45	1	760	345
Lebyazhinsk	508	17	-	317	174
May	441	20	-	269	152
Pavlodar	1127	75	-	471	581
Uspensk	605	22	-	382	201
Shcherbakty	775	50	2	520	203

Note. The source of information [6].

In the structure of organizational and legal forms of entrepreneurship in the Pavlodar region, individual entrepreneurship has the largest share 70,7 %. The share of legal entities of small and medium business is 22,6 %.

In the structure of SME, the share of peasant household (farms) is 6,5 %. One of the regularities of the development of peasant farms is the diversification of their activity. The structure of farms, more and more often, has a complex character according to the scheme: production-processing-sale. This situation is explained by a number of objective factors, including: low purchase prices, limited capacities of large processing facility, which usually work with large suppliers (as a result, small entrepreneurs cannot hand over their products for processing), etc.

Among the problems of small and medium-sized entrepreneurship development, despite the existing measures to support the development of SME, the most actual problem is still the lack of financial resources, difficulties in obtaining credit and problems with attracting investments, lack of specialized knowledge and management skills, high rents, high level of taxation and a number of others. From this it follows that the improvement of measures to support and develop small and medium-sized entrepreneurship of the Republic of Kazakhstan, in general, and the Pavlodar region, in particular, supposes macroeconomic regulation of the situation, on the one hand, and the decision of narrowly specific problems of entrepreneurial activity, on the other.

State programs and a set of measures for the development of entrepreneurship should include measures to improve the mechanisms of monetary, tax, budgetary and price policy, material and technical provision, the system of official guarantees that would ensure the creation of equal starting conditions in the development of entrepreneurial activity and ensure decision of existing problems in this sphere.

References

- 1 Департамент статистики Павлодарской области. Социально-экономическое развитие Павлодарской области (январь–декабрь). — Павлодар, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pavlodar.gov.kz>.
- 2 Социально-экономическое развитие Павлодарской области. Краткий статистический бюллетень Январь 2018 года. — Павлодар, 2018. — 30 с.
- 3 Основные индикаторы рынка труда по районам Павлодарской области [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://stat.gov.kz/faces/pavlodar/reg_main/regDinamo?_afzLoop=6396148257069585#%40%3F_afzLoop%3D6396148257069585%26_adf.ctrl-state%3Dzsz4qw0ud_52.
- 4 Департамент статистики Павлодарской области. Социально-экономическое развитие Павлодарской области. Ежемесячный информационно-аналитический журнал. — Павлодар, 2017. — 109 с.
- 5 Программа развития территории Павлодарской области на 2016-2020 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://gigabaza.ru/doc/178790.html>.
- 6 Мониторинг количества действующих субъектов малого и среднего предпринимательства в Павлодарской области. Департамент статистики Павлодарской области. Экспресс-информация. (№ 17-38/19 от 18 января 2018 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://stat.gov.kz/faces/pavlodar/reg_main?_afzLoop=6192401043923603#%40%3F_afzLoop%3D6192401043923603%26_adf.ctrl-state%3Dcshhns1hz_63.

Л.И. Кашук, Д.С. Бекниязова, А.Р. Солтангазинов

Павлодар облысында кәсіпкерлік қызметті дамытудың жағдайы мен тиімділігін талдау

Мақалада Павлодар облысының деректері негізінде орта және шағын кәсіпкерліктің (ШОК) саласының жағдайы оның дамуы негізгі әлеуметтік-маңызды көрсеткіштердің қимасында талданады. Талдаудың деректері аймақтың ШОК дамуының бірқатар тұрақты заңдылықтарын оң, теріс ретінде куәландырады. Мақалада соңғылардың ішінде ШОК әрекет етуші және белсенді субъектілердің тіркелген санының қысқаруы, халық санының динамикасында байқалған осы саланың жұмыспен қамтылғандары ішінде аймақтың ішкі аймақтық өнімінде экономиканың белгілі секторы өнімі мен салымы көлемінде байқалады. Белгілі саланың құрылымдық құраушы субъектілері қимасында ШОК белсенді әрекет етуші субъектілер санының қысқаруының теріс трендін қалыптастыру себептерінің идентификациясы мақалада жүргізілді. Аймақтың ШОК дамуы бірқатар диспропорциясының барын талдау куәландырады: құрылымдық ШОК субъектілері құрамында «шағын кәсіпкерлік» санаты басым болып келеді, ұйымдастырушылық-құқықтық нысан қимасында аймақтың ШОК жоғары деңгейде жеке кәсіпкерлермен, ал экономиканың салалары қимасында сауда саласымен ұсынылған; аумақтық: аймақтың ШОК субъектілерінің жоғары саны қалалық елді мекенде, ең алдымен, Павлодар қаласының облыстық орталығында жиналған. Мемлекетпен қабылданған шараларға қарамастан, кооперативтік қозғалысты қолдаумен бірге, аймақтың кәсіпкерлерінің негізгі мәселелерінің ішінде инфрақұрылымдық, қаржылық және салықтық мәселелері бар. Аймақтың ШОК дамуының беталыстары мен мәселелерін ескере отырып, толығымен республика бойынша жағдайлар ұқсас, олардың шешімі, ең алдымен, микроэкономикалық реттеуді және аймақтағы олардың шешілуіне сарапталған жағдайлық тәсілдерді талап етеді.

Кілт сөздер: шағын және орта кәсіпкерлік, шаруа (фермерлік) қожалығы, жеке кәсіпкерлер, заңды тұлғалар, құрылым, әрекет етуші және белсенді субъектілер, өндірістің көлемі, жұмыспен қамтылғандар саны, ішкі аймақтық өнім.

Л.И. Кашук, Д.С. Бекниязова, А.Р. Солтангазинов

Анализ состояния и эффективности развития предпринимательской деятельности Павлодарской области

В статье на материалах Павлодарской области проанализировано состояние сферы малого и среднего предпринимательства (МСП) в разрезе основных социально-значимых показателей ее развития. Материалы анализа свидетельствуют о ряде устойчивых закономерностей развития МСП региона, как позитивных, так и негативных. В числе последних в статье отмечается сокращение численности зарегистрированных, действующих и активно действующих субъектов МСП, что находит отражение в динамике численности населения, занятого в данной сфере, объемах производства и вкладе данного сектора экономики в валовый региональный продукт региона. Идентификация причин формирования негативного тренда сокращения численности активно действующих субъектов МСП в статье проводится в разрезе структурных составляющих субъектов данной сферы. Результаты анализа свидетель-

ствуют о существовании ряда диспропорций развития МСП региона: структурных — в составе субъектов МСП доминирует категория «малое предпринимательство», которое в разрезе организационно-правовых форм МСП региона максимально представлено индивидуальными предпринимателями, а в разрезе отраслей экономики — сферой торговли; территориальных: максимальное число субъектов МСП региона сосредоточено в городских населенных пунктах, и прежде всего в областном центре, г. Павлодаре. Несмотря на принимаемые государством меры, включая поддержку кооперативного движения, в числе основных проблем предпринимателями региона отмечаются инфраструктурные, финансовые и налоговые проблемы. Учитывая тот факт, что тенденции и проблемы развития МСП региона алогичны ситуации в целом по республике, их решение, прежде всего, требует макроэкономического регулирования и взвешенного ситуационного подхода.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, крестьянские (фермерские) хозяйства, индивидуальные предприниматели, юридические лица, структура, действующие и активные субъекты, объемы производства, численность занятых, валовый региональный продукт.

References

- 1 Department statistiki Pavlodarskoi oblasti. Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie Pavlodarskoi oblasti (yanvar–dekabr) (2012, 2013, 2014, 2015, 2016) [Department of Statistics of Pavlodar region. Socio-economic development of Pavlodar region (January–December)]. Pavlodar. *pavlodar.gov.kz*. Retrieved from <http://www.pavlodar.gov.kz> [in Russian].
- 2 Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie Pavlodarskoi oblasti. Kratkii statisticheskii biulleten Yanvar 2018 hoda (2018) [Socio-economic development of Pavlodar region. Short statistical messenger. January of 2018]. Pavlodar [in Russian].
- 3 Osnovnye indikatory rynka truda po raionam Pavlodarskoi oblasti [The main indicators of the labor market in the districts of Pavlodar region]. *stat.gov.kz*. Retrieved from http://stat.gov.kz/faces/pavlodar/reg_main/regDinamo?_afzLoop=6396148257069585#%40%3F_afzLoop%3D6396148257069585%26_adf.ctrl-state%3Dzsz4qw0ud_52 [in Russian].
- 4 Department statistiki Pavlodarskoi oblasti. Sotsialno-ekonomicheskoe razvitie Pavlodarskoi oblasti. Ezhemesiachnyi informatsionno-analiticheskii zhurnal (2017) [Department of Statistics of Pavlodar region. Socio-economic development of Pavlodar region. Monthly information analytical journal]. Pavlodar [in Russian].
- 5 Prohramma razvitiia territorii Pavlodarskoi oblasti na 2016–2020 hody. [Program of development of the territory of Pavlodar region for 2016–2020]. *gigabaza.ru*. Retrieved from <https://gigabaza.ru/doc/178790.html> [in Russian].
- 6 Monitorinh kolichestva deistvuiushchikh subektov maloho i sredneho predprinimatelstva v Pavlodarskoi oblasti. Departament statistiki Pavlodarskoi oblasti. Ekspres-informatsiia (No. 17-38/19 ot 18 yanvaria 2018 h.) [Monitoring of the number of operating small and medium-sized entrepreneurship in the Pavlodar region. Department of Statistics of Pavlodar region. Express information. (No. 17-38/19 of January 18, 2018)]. *stat.gov.kz*. Retrieved from http://stat.gov.kz/faces/pavlodar/reg_main?_afzLoop=6192401043923603#%40%3F_afzLoop%3D6192401043923603%26_adf.ctrl-state%3Dcshhns1hz_63 [in Russian].

А.Ж. Абуова

*Алматы Менеджмент Университет, Казахстан
(E-mail: dedicate@mail.ru)*

Стратегия маркетинговых коммуникаций как ключевой элемент маркетинговой стратегии вуза

В статье с теоретических позиций рассмотрена необходимость формирования стратегии маркетинговых коммуникаций вуза как ключевой составляющей маркетинговой стратегии вуза. Такое значение стратегии маркетинговых коммуникаций обусловлено обострением на современном этапе конкурентной борьбы вузов за потенциальных клиентов. Для успешного ведения конкурентной борьбы менеджмент любого вуза должен уметь эффективно продвигать предлагаемые им услуги высшего образования на рынке образовательных услуг, при этом необходимо не просто использование всех инструментов маркетинговых коммуникаций, а именно на основе стратегического подхода. В связи с этим в статье рассмотрены вопросы формирования маркетинговой стратегии вуза, показана тесная взаимосвязь общей стратегии развития, маркетинговой стратегии и стратегии маркетинговых коммуникаций. Также определены место и роль стратегии маркетинговых коммуникаций в иерархии различных стратегий вуза. Формально, имея подчиненное положение и вытекая из общей маркетинговой стратегии вуза, стратегия маркетинговых коммуникаций в то же время играет ключевую роль в достижении стратегических целей вуза. Только наличие грамотно разработанной стратегии обеспечивает возможности комплексного, акцентированного и эффективного использования инструментов маркетинговых коммуникаций.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, стратегия маркетинговых коммуникаций, образовательные услуги, стратегия, маркетинговая стратегия, маркетинговые коммуникации, иерархия, продвижение, стратегический менеджмент, бизнес-стратегия.

В современных условиях, когда разворачиваются кризисные явления в экономике, усиливается конкурентная борьба между вузами за влияние на решения, принимаемые потенциальными клиентами о выборе места обучения для получения профессионального образования. В первую очередь это связано со снижением платежеспособного спроса и, соответственно, количественным сжатием целевых сегментов рынка для вузов. Такая ситуация объективно выдвигает на первый план по своей значимости маркетинговую деятельность вузов по продвижению своих услуг на рынке. В современной науке маркетинговую деятельность по продвижению товаров/услуг принято объединять общим названием «маркетинговые коммуникации». От того, насколько эффективную политику продвижения своих услуг будет проводить тот или иной вуз, зависит его выживание на рынке и получение позитивных перспектив своего дальнейшего развития. Эффективная же политика продвижения услуг может быть реализована только на основе грамотно построенной стратегии маркетинговых коммуникаций вуза. Известно ведь, что в конкурентной борьбе вопросы стратегии являются главнейшими. Поэтому исследования вопросов формирования результативной стратегии маркетинговых коммуникаций вуза, несомненно, приобретают на современном этапе особую актуальность.

В связи с отмеченным выше целями данной статьи являются: изучение сущности понятия стратегия маркетинговых коммуникаций вуза, определение места данной стратегии в общей иерархии стратегий развития вуза и показ ее ключевой роли в маркетинговой стратегии вуза.

Прежде чем рассмотреть непосредственно само понятие «стратегия маркетинговых коммуникаций вуза», необходимо понять, что означает в целом стратегия развития в условиях рыночной экономики, каковы роль и значение применения принципов стратегического менеджмента в развитии компании (предприятия/организации), что собой представляет иерархия стратегий развития компании.

На наш взгляд, тот смысл, который имеет в экономике понятие «стратегия», хорошо передан в определении из учебника под авторством И.Н. Мавриной: «Стратегия — это генеральная программа действий, выявляющая приоритеты проблем и ресурсы для достижения основной цели. Она формулирует главные цели и основные пути их достижения таким образом, что предприятие получает единое направление движения» [1; 4].

В современной экономической литературе существует еще множество других определений понятия «стратегия». Если рассматривать развитие компании в контексте выявления сильных и слабых сторон, а также учета угроз и возможностей внешней среды, т.е. через призму принятых сегодня

приемов и методов стратегического анализа, то, несомненно, наиболее полным является следующее определение Д.В. Гергерта: «Стратегия — это модель размещения ресурсов, которая позволяет организации улучшить результаты ее хозяйственной деятельности. «Хорошая» стратегия — это стратегия, которая нейтрализует угрозы, использует рыночные возможности, опираясь на свои сильные стороны и укрепляя свои слабые стороны» [2; 8].

В этом же учебнике приводится постепенная эволюция понимания учеными понятия стратегии в экономике и менеджменте: «Определение Стейнера и Майера: Стратегия — это формулировка миссии организации, ее намерений и целей, политики, программы и методов их достижения.

Определение Глюка: Стратегия — это унифицированный, интегрированный и понятный план, разработанный таким образом, чтобы быть уверенным в достижении целей предприятия.

Определение Минцберга и Мак Хьюга: Стратегия — это модель (образец поведения) в потоке будущих действий или решений.

Определение К. Хаттена и М. Хаттен: Стратегия — это путь достижения целей организации» [2; 8].

Согласно мнению российских ученых И.И. Давлетова, Т.М. Свечниковой, В.П. Черданцева, С.А. Черниковой, «стратегия организации — это комплексный план управления, содержащий комбинацию методов организации бизнеса и ведения конкуренции, направленный на достижение организационных целей. В свою очередь, процесс управления разработкой и реализацией стратегии называется *стратегическим менеджментом*» [3; 15].

Определение известного исследователя вопросов стратегии Р.А. Фатхутдинова звучит следующим образом: «Стратегия, программа, план, генеральный курс субъекта управления по достижению им стратегических целей в любой области деятельности» [4; 7].

Приведенные выше определения позволяют, на наш взгляд, всесторонне понять суть категории «стратегия» в деятельности компании. Резюмируя, можно определить сущность данной категории следующим образом: стратегия — это четко сформулированная целевая программа конкурентного развития компании на долгосрочную перспективу с акцентом на определенные направления его рыночной деятельности, с учетом всех факторов, влияющих на его деятельность и направленная на улучшение рыночных позиций данной компании.

В процессе развития любой компании возникает необходимость в принятии и реализации ряда различных стратегий, охватывающих те или иные участки или аспекты деятельности этой компании. Соответственно, имеет место целая иерархия стратегий развития компании. В контексте данной статьи такую иерархию в определенной степени необходимо рассмотреть, так как стратегия маркетинговых коммуникаций (далее СМК) вытекает в целом из общей стратегии развития компании и является ее неотъемлемой частью. Такая логика анализа рассматриваемых категорий в полной мере относится и к деятельности вуза, оказывающего свои услуги на рынке образовательных услуг высшего образования.

В целом иерархию стратегий в деятельности компании и место СМК в этой иерархии наиболее наглядно показали российские ученые Т.В. Симонян и Д.В. Репалова (рис. 1).

Как видно из рисунка 1, стратегия СМК является составной частью общей маркетинговой стратегии компании наряду с товарными, ценовыми и сбытовыми стратегиями. Сама же маркетинговая стратегия компании основывается на положениях, принятых в бизнес-стратегии и в целом корпоративной стратегии компании.

Известно, что под корпоративной стратегией понимается «стратегия, которая описывает общее направление роста предприятия, развития его производственно-сбытовой деятельности. Она показывает, как управлять различными видами бизнеса, чтобы сбалансировать портфель товаров и услуг» [6; 25]. Это первый уровень стратегии компании.

Второй уровень стратегии компании — это бизнес-стратегия, или деловая стратегия. Суть данной стратегии заключается в обеспечении «долгосрочных конкурентных преимуществ хозяйственного подразделения» [6; 26]. Данная стратегия в основном находит свое отражение в бизнес-плане компании и определяет приемы и методы конкурентной борьбы этой компании на конкретном рынке того или иного товара/услуги.

Следующий, третий уровень в иерархии стратегий компании — это так называемые функциональные стратегии. То есть те стратегии, «которые разрабатываются функциональными отделами и службами предприятия на основе корпоративной и деловой стратегии. Это стратегия маркетинга, финансовая, производственная стратегия и т.д.» [6; 26].

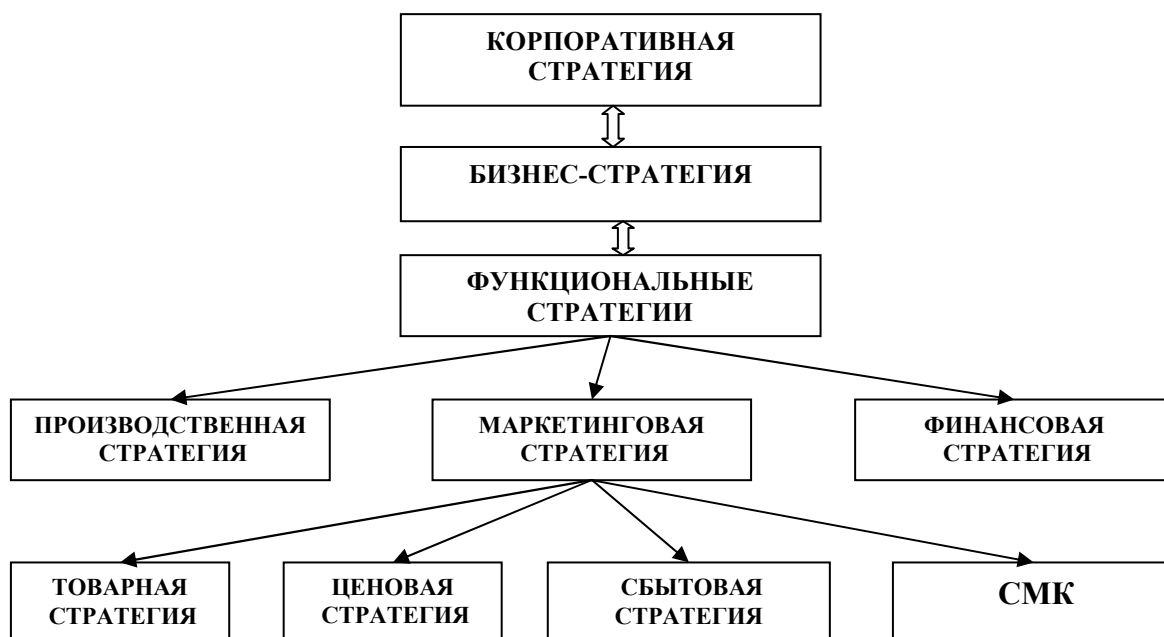

Рисунок 1. Иерархия стратегического планирования предприятия [5; 57]

СМК является составной частью или элементом маркетинговой стратегии вуза, которая относится к функциональным стратегиям. Сами маркетинговые коммуникации, или, как сейчас принято их называть, интегрированные маркетинговые коммуникации (ИМК), состоят, как известно, из следующих элементов: реклама, PR, стимулирование сбыта и персональные (личные) продажи. В рамках СМК по каждому из этих ее элементов также необходим стратегический подход, который находится в неразрывной связи в целом с СМК. Необходимо отметить, что необходимость применения стратегического мышления в данном случае закладывается изначально в связи с развитием и применением на практике теории ИМК. Использование маркетинговых коммуникаций в интегрированном виде, когда инструменты ИМК используются в неразрывной связи, дополняют друг друга и в связи с этим достигается синергетический эффект, и есть, на наш взгляд, основа для формирования стратегии в этом направлении, т.е. формирования СМК. Исходя из этого развернутая схема для СМК вуза выглядит следующим образом (рис. 2).

Рисунок 2. Место и элементы стратегии маркетинговых коммуникаций (СМК) в иерархии стратегий компании (составлено автором по материалам исследования)

Из сказанного выше логически вытекает, что маркетинговая стратегия формируется маркетинговым подразделением вуза, а СМК — отделом маркетинговых коммуникаций, находящимся в составе этого маркетингового подразделения. То есть условно получается, что место СМК — на одном из нижних этажей общей иерархии стратегий вуза. Однако значение СМК, на наш взгляд, является несопоставимо более высоким, чем то место, которое она формально занимает. Высшее руководство любого вуза должно не просто просматривать и утверждать СМК, разработанную отделом маркетинговых коммуникаций, а принимать деятельное участие в формировании этой стратегии, при этом уделяя пристальное внимание соответствию направлений этой стратегии положениям, заложенным в общей стратегии развития вуза. Связано это с тем, что именно конкретные мероприятия, реализуемые вузом в рамках СМК, обеспечивают победу за «умы» потенциальных клиентов в конкурентной борьбе. На поверхности экономической жизни, или, так скажем, «рыночного существования», именно через маркетинговые работы по продвижению среди потенциальных клиентов своих товаров/услуг проявляется конкурентная состоятельность вуза. Для примера: одно неправильно использованное или использованное в отрыве от смысла миссии и стратегических целей вуза слово (или идея) в рекламе вуза может перечеркнуть все усилия менеджмента по формированию и реализации общей стратегии развития и маркетинговой стратегии.

Маркетинговая стратегия компании выполняет главную роль в проведении успешной конкурентной борьбы и в достижении поставленных стратегических целей. Именно правильно разработанные и успешно реализуемые товарная, ценовая, сбытовая стратегии и СМК могут обеспечить победу в конкурентной борьбе. При этом СМК принадлежит ключевая роль в маркетинговой стратегии компании. В самом определении маркетинговой стратегии уже подчеркивается ключевая роль маркетинговых коммуникаций: «стратегия маркетинга — маркетинговые меры компании по устойчивому продвижению своих товаров на рынок, включая определение целей, анализ, планирование маркетинговых мероприятий, мониторинг» [7].

Относительно маркетинговой стратегии вуза наиболее полную и развернутую характеристику дает точка зрения, согласно которой такая стратегия определяется как «модель существующих и планируемых задач, подчиненных цели реализации конкурентоспособного образовательного продукта, его производства, формирования привлекательного маркетингового предложения и продвижения на рынке образовательных услуг» [8; 25]. В данном определении также подчеркивается ведущая роль именно вопросов продвижения образовательного продукта в маркетинговой стратегии вуза.

В целом вопросы СМК компаний достаточно серьезно изучены в современной экономической литературе. «Стратегия продвижения — это глобальный план действий, включающий в себя перечень как коммуникативных каналов, так и инструментов коммуникаций. С их помощью до потребителя доносятся преимущества марки» [9].

Следующее определение подчеркивает тезис о ключевой роли СМК в общей маркетинговой стратегии компании: «Стратегия продвижения товара является одним из ключевых элементов маркетингового плана компании, в ней фиксируются цели рекламных кампаний, базовые принципы и подходы маркетинговых коммуникаций бренда, общая долгосрочная стратегия продвижения продукта на рынок» [10].

Авторы А.А. Чалова и Е.Е. Тарасова дают следующую характеристику СМК: «Стратегия маркетинговых коммуникаций определяет последовательность действий, которые должны быть реализованы для конкретной целевой аудитории при помощи оптимального коммуникационного набора, т.е. средств и инструментов, системы интегрированных маркетинговых коммуникаций» [11; 114].

Согласно мнению Т.В. Симонян и Д.В. Репаловой, «СМК можно понимать как долгосрочный план действий предприятия по передаче маркетинговой информации целевым аудиториям с целью достижения стратегических маркетинговых коммуникационных целей» [5; 57].

Более конкретизированное и четкое определение, показывающее, в том числе, суть стратегического мышления, когда выделяется необходимость сосредоточения усилий на самых важных участках, дается в определении российских маркетологов А.А. Романова и А.В. Панько: «Стратегия маркетинговых коммуникаций — определяет сообщения или последовательность сообщений и действий, которые должны быть реализованы для конкретной целевой аудитории при помощи оптимального коммуникационного набора, например: решение, что предпочтительнее — реклама или прямые продажи» [12; 11].

Наиболее глубокое исследование вопросов СМК дано в учебнике по маркетинговым коммуникациям западных ученых Дж. Бернета и С. Мориарти «Маркетинговые коммуникации. Интегриро-

ванный подход» [13]. В книге подчеркивается такой характер коммуникационной стратегии, который вытекает в целом из маркетинговой стратегии компании. Выработка коммуникационной стратегии также строится на основе положений маркетинговой стратегии, полученных в результате всех необходимых предварительных маркетинговых процедур, то есть, в первую очередь, выводов всестороннего маркетингового исследования, анализа клиентской аудитории и его сегментирования. Акцент делается также на предварительном тщательном анализе запросов клиентов. Цели и задачи СМК должны полностью вытекать из общих маркетинговых целей компании. Согласно мнению данных авторов: «План маркетинговых коммуникаций создается на основе плана маркетинга. Однако его цели заключаются в наиболее эффективной реализации функций всех маркетинговых коммуникаций — рекламы, связей с общественностью, стимулирования сбыта, прямого маркетинга, личных продаж и упаковки товара — и контроле их влияния на другие элементы маркетинга-микс. Общий план маркетинговых коммуникаций позволяет выявить наиболее целесообразные и эффективные сочетания способов осуществления коммуникационных функций, использования средств массовой информации и маркетинговых обращений» [13; 106].

Исходя из сказанного выше, можно сформулировать следующее определение: **СМК вуза — это комплексный план интегрированного и акцентированного использования элементов ИМК, направленный на привлечение клиентской аудитории вуза с целью достижения стратегических целей вуза и усиления его конкурентных позиций.**

Вся работа по формированию СМК вуза должна объективно охватывать все те маркетинговые работы, которые проводятся в процессе планирования общей маркетинговой стратегии вуза. В первую очередь для выработки СМК и определения приоритетов в процессе ее реализации необходимо проведение всесторонних работ исследовательского характера. К основным направлениям, на которые, на наш взгляд, необходимо сделать предварительное акцентирование, относятся:

- аналитические работы по сегментированию рынка потребителей услуг высшего образования для выделения целевых аудиторий (ЦА) по продуктам и услугам, которые предлагает вуз;
- аналитические работы по позиционированию продуктов и услуг, предлагаемых вузом, и позиционированию самого вуза в целом.

В целом же формирование плана маркетинговых коммуникаций, в котором и выражаются в конкретизированном виде направления и акценты СМК, проходит ряд этапов (рис. 3).

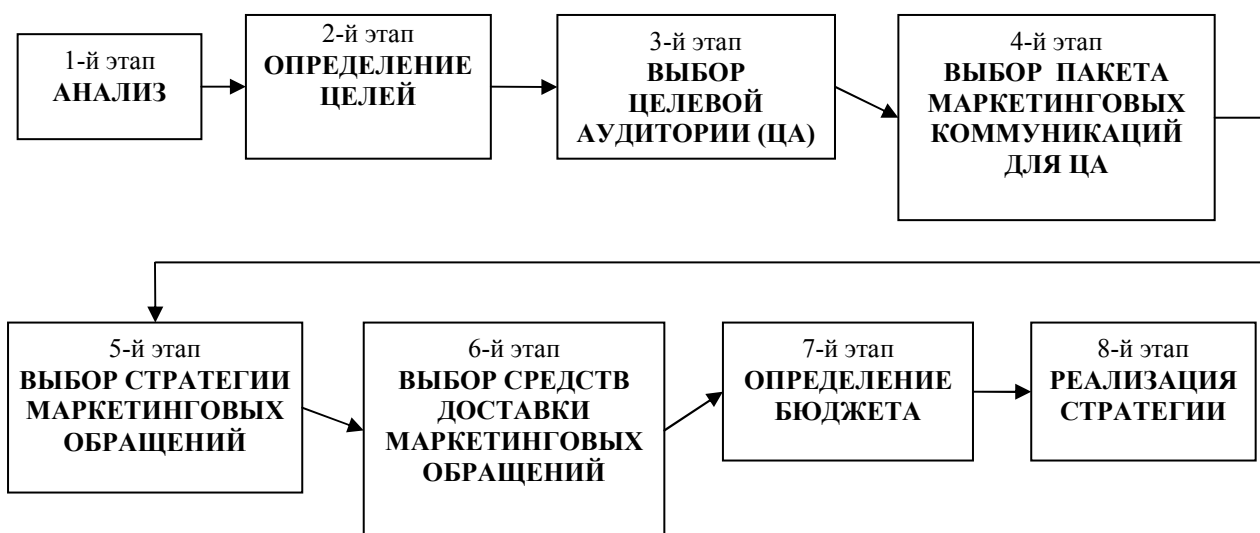

Рисунок 3. Этапы формирования СМК и плана маркетинговых коммуникаций (составлено автором по материалам источника [13])

Формирование СМК вуза также проходит все приведенные на рисунке 3 этапы. При этом должны в полной мере учитываться особенности предлагаемого вузами продукта, особенности клиентской аудитории вузов и особенности в целом рынка образовательных услуг сферы высшего образования.

Первые три этапа формирования СМК, указанные на рисунке 3, полностью прорабатываются уже в процессе формирования общей маркетинговой стратегии вуза. Начиная с четвертого этапа ра-

ботаю уже узкоспециализированные специалисты отдела маркетинговых коммуникаций вуза. Но в любом случае отделять друг от друга все указанные этапы формирования СМК и последовательность этих этапов нельзя, так как они логически вытекают один из другого и определяют друг друга.

На первом этапе маркетинговое подразделение вуза, в первую очередь, должно провести комплексные аналитические работы на основе применения SWOT-анализа:

- анализ в целом рынка образовательных услуг высшего образования, на котором работает данный вуз, т.е. определение всех факторов внешней среды, влияющих на формирование в целом маркетинговой стратегии вуза и, соответственно, СМК;
- определение возможностей, предоставляемых внешней средой, и угроз внешней среды;
- анализ внутренних факторов, т.е. анализ самого продукта вуза, а также анализ сильных и слабых сторон вуза.

Как известно, конечным результатом SWOT-анализа является выбор определенной стратегической опции развития в целом для всей организации. Исходя из выбранной стратегической опции развития формулируются стратегические цели вуза, что составляет второй этап. В зависимости от стратегических целей вуза производится выбор ЦА.

Понятно, что выбор стратегической опции развития, определение стратегических целей и выбор целевых аудиторий — это работа не только маркетингового подразделения вуза. Маркетинговое подразделение в основном предоставляет результаты своих исследований, разумеется, с соответствующими рекомендациями от специалистов-маркетологов. На первое же место в данном случае выходит аналитическая работа высшего руководства всего вуза в целом, т.е. не просто ознакомление с предоставленным маркетинговым подразделением пакетом информации, предлагаемых документов по стратегическому развитию и утверждение этих документов. Именно за высшим руководством вуза последнее слово в определении маркетинговой стратегии развития, стратегических целей и выбора ЦА для работы. Такая ситуация объективно вытекает из тесной взаимозависимости общей стратегии развития и маркетинговой стратегии вуза.

На четвертом этапе проводится работа по выбору пакета маркетинговых коммуникаций для каждой из выбранных ЦА. При этом выбор такого пакета должен быть тесно увязан также с общими стратегическими целями вуза, и в обязательном порядке необходимо соблюдение общих принципов формирования СМК. Такие принципы наиболее четко были определены западными учеными Дж. Росситером и Л. Перси:

1. *«Интеграция выбора: как наиболее эффективно сочетать средства рекламы и стимулирования сбыта для достижения целей коммуникации?»*
2. *Интеграция позиционирования: каким образом каждый из видов рекламных коммуникаций и связанное с продвижением рекламное обращение могут быть согласованы с позиционированием марки с точки зрения их синергетического взаимодействия?»*
3. *Интеграция плана-графика: в каких точках маркетинговых каналов реклама и другие маркетинговые коммуникации достигают покупателей и, возможно, увеличивают скорость принятия решений в пользу торговой марки компании?»* [12; 28].

Грамотная работа отдела маркетинговых коммуникаций вуза на 4-м, 5-м и 6-м этапах формирования СМК должна строиться:

- 1) на отличном знании ЦА, её запросов и предпочтений, а также каналов маркетинговых коммуникаций, посредством которых эта ЦА, как правило, получает интересующую ее информацию;
- 2) исходя из этого, на умении составить правильную комбинацию различных инструментов маркетинговых коммуникаций для той или иной ЦА;
- 3) на умении выбрать и сделать акценты именно на тех инструментах маркетинговых коммуникаций, которые способны дать наибольший эффект для данной ЦА;
- 4) в конечном счете, на умении таким образом сформировать СМК, чтобы она полностью соответствовала стратегическим целям вуза и его реализация приводила бы к достижению этих стратегических целей.

Всё это достигается в процессе исследовательских работ, проводимых маркетинговым подразделением конкретно того или иного вуза. Главная же идея заключается в том, что СМК и её успешная реализация играет главную роль в деле привлечения клиентской аудитории и, соответственно, получения экономического результата, обеспечивающего победу в конкурентной борьбе. Действительно, если не проработаны или слабо проработаны вопросы рекламной кампании вуза, PR-кампании, вопросы стимулирования сбыта образовательного продукта, а также вопросы личных продаж, то все

остальные составляющие маркетинговой стратегии вуза работать не будут. Они не дадут никакого рыночного эффекта, т.е. не принесут экономического результата даже в том случае, если по этим составляющим выбраны правильные стратегии. Причина, естественно, будет заключаться в том, что у вуза попросту не будет клиентов. Потенциальная клиентская аудитория будет слабо информирована об образовательных услугах, предоставляемых данным вузом, не будет знания о преимуществах вуза в сравнении с его конкурентами, о качественном преподавательском составе и т.д. Отсутствие стимулирования продаж и личных продаж также будет перечеркивать все усилия менеджмента вуза на других участках маркетинговой работы. Ведь одна из специфик клиентской аудитории вуза заключается как раз в том, что требует обязательного применения индивидуального подхода.

Негативные последствия слабых маркетинговых коммуникаций вуза будут неизбежны также и по причине того, что, как уже указывалось выше, в современных условиях сильно обостряется конкурентная борьба между вузами. Поэтому любой вуз для эффективной реализации маркетинговой стратегии и, соответственно, общей стратегии развития должен вести постоянную работу с потенциальной клиентской аудиторией, чтобы своевременно и привлекательным образом доводить до нее исчерпывающую информацию о себе. Должны проводиться кампании по повышению заинтересованности клиентов в этом вузе. Повышению имиджа вуза, кроме непосредственно самой качественной образовательной услуги, серьезно помогает и правильно разработанная и реализованная PR-стратегия вуза. Известно, что вопрос высокого имиджа того или иного вуза и престижности обучения в этом вузе является одним из самых главных факторов, способствующих решению о выборе вуза для получения высшего профессионального образования.

Таким образом, СМК является составной частью маркетинговой стратегии вуза и вытекает из общей стратегии развития компании.

Из всего сказанного выше можно сделать вывод, что грамотная постановка работы по всем элементам маркетинговых коммуникаций вуза играет ключевую роль для успешной реализации его общей стратегии развития в целом, маркетинговой стратегии и, соответственно, достижения поставленных стратегических целей. Для грамотной же постановки работы необходима тщательно продуманная СМК вуза с учетом специфики предлагаемых вузом услуг, специфики самого рынка образовательных услуг высшего образования и специфики клиентской аудитории вуза.

Список литературы

- 1 Маврина И.Н. Стратегический менеджмент: учеб. пособие / И.Н. Маврина. — Екатеринбург: УрФУ, 2014. — С. 132.
- 2 Гергерт Д.В. Стратегический менеджмент: учеб.-метод. пособие / Д.В. Гергерт. — Пермь: Гос. ун-т «Высшая школа экономики». Пермский филиал, 2008. — С. 162.
- 3 Давлетов И.И. Стратегический менеджмент: учеб. пособие / И.И. Давлетов, Т.М. Свечникова, В.П. Черданцев, С.А. Черникова. — М-во с.-х. РФ, ФГБОУ ВО Пермская ГСХА. — Пермь: Изд-во ФГБОУ ВО Пермская ГСХА. 2015. — С. 96.
- 4 Фатхутдинов Р.А. Стратегический менеджмент: учебник / Р.А. Фатхутдинов. — 7-е изд., испр. и доп. — М.: Дело, 2005. — С. 448.
- 5 Симонян Т.В. Стратегия коммуникационного маркетинга в иерархии стратегического планирования предприятия [Электронный ресурс] / Т.В.Симонян, Д.В. Репалова // Научный альманах. — 2017. — № 8-1(34). — Режим доступа: <http://ucom.ru/doc/na.2017.08.01.056.pdf>.
- 6 Маркова В.Д. Стратегический менеджмент / В.Д.Маркова, С.А. Кузнецова. Курс лекций. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 1999. — С. 288.
- 7 Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — 2-е изд., испр. — М.: ИНФРА-М, 1999. — С. 479.
- 8 Воронько Э.Н. Формирование стратегии маркетинга вуза: теоретические аспекты / Полоцкий государственный университет [Электронный ресурс] / Э.Н. Воронько. — 2012. — С. 23. — Режим доступа: http://elibr.psu.by/bitstream/1234567-89/12881/1/Воронько%20Э.Н_Формирование%20стратегии%20маркетинга%20вуза%20теоретические%20аспекты.pdf.
- 9 Стратегия продвижения бренда — что это? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zg-brand.ru/services/strategiya_prodvizheniya/.
- 10 Идеальный план продвижения бренда [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://powerbranding.ru/mediastrategiya/plan-prodvizheniya/>.
- 11 Чалова А.А. Стратегический подход к управлению маркетинговыми коммуникациями / А.А.Чалова, Е.Е. Тарасова // Вестн. Белгородского ун-та кооперации, экономики и права. — 2012. — № 2. — С. 112–120.
- 12 Романов А.А. Маркетинговые коммуникации / А.А.Романов, А.В. Панько. — М.: ЭКСМО, 2006. — С. 432.
- 13 Бернет Дж. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход / Дж.Бернет, С. Мориарти; пер. с англ.; под ред. С.Г. Божук. — СПб7: Питер. — 2001. — С. 864.

А.Ж. Абуова

Маркетингтік коммуникация жоғарғы оқу орнының маркетингтік стратегиясының негізгі элементі ретінде

Мақалада маркетингтік коммуникация негізін университеттің маркетингтік стратегиясының компоненті ретінде қалыптастыру қажеттілігі қарастырылды. Коммуникацияның маркетингтік стратегиясының маңыздылығы клиенттер үшін қазіргі кезеңдегі университет бәсекелестігі әлеуетінің нашарлауына байланысты. Бәсекелестікті сәтті өткізу үшін мекемені басқару маркетингтік коммуникация құралдарын қолданумен бірге, оларды стратегиялық тәсіл негізінде дәл пайдалану, білім беру қызметтері нарығында ұсынатын жоғары білім беру қызметтерін тиімді түрде алға жылжыту қабілеті қатар жүргізілуі керек. Осыған орай, мақалада: 1) университеттің маркетингтік стратегиясын қалыптастыру, жалпы даму стратегиясының, маркетингтік стратегия мен маркетингтік коммуникация стратегиясының тығыз байланыстары көрсетілді; 2) университеттің әртүрлі стратегиялары иерархиясында маркетингтік коммуникациялық стратегияның орны мен рөлі анықталды. Қос босалқы ұстаным тоғысында университеттің жалпы маркетингтік стратегиясы қалыптасады, әрі ресми түрле маркетингтік коммуникация стратегиясы университеттің стратегиялық мақсаттарына жетуде маңызды рөл атқарады. Жақсы дамыған маркетингтік коммуникация стратегиясы коммуникация құралдарын интеграциялауға, оны мақсатты және тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: жоғарғы оқу орны, маркетингтік коммуникация стратегиясы, білім беру қызметтері, стратегия, маркетингтік стратегия, маркетингтік коммуникация, иерархия, жылжыту, стратегиялық менеджмент, бизнес-стратегия.

A.Zh. Abuova

The strategy of marketing communications as a key element of the university marketing strategy

The article considers the necessity of forming the strategy of the university marketing communications as a key component of the university marketing strategy. This importance of the marketing communications strategy is due to the aggravation of university competition for potential customers. For the successful conduct of competition, the management of any institution should be able to effectively promote the higher educational services on the market. While not only using all marketing communications tools, but also using them precisely, on the basis of a strategic approach. In this regard, the article discusses the formation of the university marketing strategy, shows a close relationship overall of the development strategy, marketing strategy and marketing communications strategy. Also, the place and role of the marketing communications strategy are defined in the hierarchy of the various university strategies. Formally, emerging from the overall university marketing, the strategy of marketing communications plays a key role in achieving of the university strategic goals. Only having a well-developed marketing communications strategy provides opportunities for the integrated, accented and effective use of marketing communications tools.

Keywords: higher educational institution, strategy of marketing communications, educational services, strategy, marketing strategy, marketing communications, hierarchy, promotion, strategic management, business strategy.

References

- 1 Mavrina, I.N. (2014). *Stratehicheskii menedzhment [Strategic management]*. Ekaterinburg: UrFU [in Russian].
- 2 Gergert, D.V. (2008). *Stratehicheskii menedzhment [Strategic management]*. Perm: HSoE [in Russian].
- 3 Davletov, I.I., Svechnikova, T.M., Cherdantsev, V.P., & Chernikova, V.P. (2015). *Stratehicheskii menedzhment [Strategic management]*. Perm: FGBOU VO [in Russian].
- 4 Fatkhutdinov, R.A. (2005). *Stratehicheskii menedzhment [Strategic management]*. (7d ed.). Moscow: Delo [in Russian].
- 5 Simonian, T.V., & Repalova, D.V. (2017). Stratehiia kommunikatsionnoho marketinha v ierarkhii stratehicheskoho planirovaniia predpriatiia [The strategy of communication marketing in the hierarchy of the company's strategic planning]. *Nauchnyi almanakh – Science almanac*, 8-1(34), 56. Retrieved from <http://ucom.ru/doc/na.2017.08.01.056.pdf> [in Russian].
- 6 Markova, V.D., & Kuznetsova, S.A. (1999). *Stratehicheskii menedzhment [Strategic management]*. Moscow: INFRA-M; Novosibirsk: Sibirskoe sohlashenie [in Russian].
- 7 Raizberg, B.A., Lozovskii, L.Sh., & Starodubtseva, E.B. (1999). *Sovremennyi ekonomicheskii slovar [The modern economic vocabulary]*. (2d ed.). Moscow: INFRA-M [in Russian].

- 8 Voronko, E.N. (2012). *Formirovanie strategii marketinha vuza [The formation of the universities' marketing strategy]*. *elib.psu.by*. Retrieved from http://elib.psu.by/bitstream/123456789/12881/1/Voronko%20E.N_Formirovanie%20strategii%20marketinga%20vuza%20teoreticheskie%20aspekty.pdf [in Russian].
- 9 Stratehiia prodvizheniia brenda — chto eto? [The strategy of the brand promotion-what is it?]. (n.d.). *brand.ru*. Retrieved from http://zg-brand.ru/services/strategiya_prodvizheniya/ [in Russian].
- 10 Idealnyi plan prodvizheniia brenda [The ideal plan of the brand promotion]. (n.d.). *powerbranding.ru*. Retrieved from <http://powerbranding.ru/mediastrategiya/plan-prodvizheniya/> [in Russian].
- 11 Chalova, A.A., & Tarasova, E.E. (2012). Stratehicheskii podkhod k upravleniiu marketinhovymi kommunikatsiiami [The strategic approach to managing the marketing communication]. *Vestnik Belhorodskoho universiteta kooperatsii, ekonomiki i prava – Bulletin of Belgorod University of Cooperation, Economics and Law*, 2, 112–120 [in Russian].
- 12 Romanov, A.A., & Panko, A.V. (2006). *Marketinhovye kommunikatsii [Marketing communication]*. Moscow: EKSMO [in Russian].
- 13 Bernet, Dzh., & Moriarti, S. (2001). *Marketinhovye kommunikatsii: intehrirovannyi podkhod [Integrated marketing communication]*. Moscow: Piter [in Russian].

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

UDC 336.7

L.A. Talimova, G.M. Kalkabaeva

*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan
(E-mail: aisanatazhbaeva@mail.ru)*

Assets of the insurance and pension sectors as a source of innovation funding

The article examines the role of the pension and insurance sector in financing the innovation sector of Kazakhstan. The investment potential of the pension and insurance sectors in the development of long-term lending and investment in the Kazakh economy was analyzed. As international experience shows, the assets of the pension fund and insurance companies can be the main factor in the growth of financial markets, provided that they reach a certain level of development, the formation of infrastructure and the availability of suitable instruments for investment. At the same time, as a result of the analysis, it was revealed that an inefficient structure of the investment portfolio of the UAPF and domestic insurance companies was formed from the perspective of investing the needs of the innovative development of the economy of Kazakhstan. In order to achieve a positive dynamics of the innovation process, boost the development of high-tech industries, it is necessary to increase the volume of investment in innovation activities in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the investment potential of UAPF and insurance companies showed that there are many problems that impede the use of its use to finance the innovation sector. The expansion of the investment policy of the pension fund and insurance companies and its reorientation towards the needs of the national economy, including the innovation sector, largely depends on the support from the state. The necessity of improving the state policy to stimulate investment in the insurance and pension sectors in innovation and create an effective system of financing the national innovation sector has been substantiated.

Keywords: sources of financing, innovation, potential, pension assets, insurance assets, investments.

The usage issues of pension savings and assets of insurance companies and the possibility of investing in the Kazakhstani economy, in particular in the innovation sector, are very relevant in the search for optimal sources of financing innovative development. Exploring the features of the participation of these financial and credit organizations, which in world practice are commonly referred to as institutional investors, in the development of the economy, the following can be noted. Within the national economy, they are able to accumulate «long money» and increase the efficiency of their investments. Assets of the pension fund and insurance companies can be the main factor in the growth of financial markets, subject to the achievement of a certain level of their development, the formation of infrastructure and the availability of suitable instruments for investment.

The special importance of investment resources of pension funds, development institutions, and other institutional investors is confirmed by the results of research presented in the OECD report [1]. Institutional investors accumulate over 90 trillion in the international financial market. US dollars, including pension funds account for more than 25 trillion. USD [2; 105].

Considering the pension sector as a source of funding for innovation, it should be noted the long-term nature of the obligations of pension funds and, consequently, a fairly significant potential investment in the innovation sector. In recent years, Kazakhstan has seen an increase in the volume of pension savings accumulated by the United Accumulative Pension Fund (UAPF), which totaled KZT 8572 billion (or US \$ 23 billion) as of 01.08.2018 [3]. This amount of pension assets allows the active participation of the UAPF as an

institutional investor in both the domestic and international financial markets. There is also a high level of pension savings in relation to the amount of paid pensions: as of 01.01.2018, pension savings exceed the amount of paid pensions by 7.4 times. Therefore, with proper and scientifically-based regulation, the investment mechanism of the pension fund is able to act as a driver of economic growth and development.

Investigating the main indicators of the pension sector, we can note the growth of pension savings, pension contributions and the «net» investment income of contributors (recipients) of the UAPF for 2016-2018, which is presented in Table 1.

Table 1

Dynamics of pension savings, contributions and «net» investment income of depositors (recipients)

Index	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	Increase, %
Pension savings, billion tenge	5828,2	6685,3	7780,7	33,5
Pension contributions, billion tenge	4375,2	4927,1	5681,5	29,8
«Net» investment income, billion tenge	1751,9	2224,3	2774,9	58,4
The share of «net» investment income in the amount of pension savings, %	30,1	33,3	35,7	18,6

Note. Calculated on the basis of statistical data of the NBK [3].

The total amount of pension savings, increasing over the period 2016-2017. by 33.5 %, as of January 1, 2018 amounted to 7780.7 billion tenge. Including the total receipt of pension contributions increased by 29.8 % to KZT 5681.5 billion. Net investment income (minus commissions) from investing pension assets credited to accounts of contributors (recipients) as of the beginning of 2018 amounted to KZT 2,774.9 billion, having increased from the beginning of 2016 by 58.4 %.

Table 2 shows the indicators characterizing the role of the pension sector in the economy of the Republic of Kazakhstan.

Table 2

Dynamics of relative indicators of the pension sector of the Republic of Kazakhstan

Index	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	Change (+,-)
GDP, billion tenge	41307,6	44354,0	51566,8	+10259,2
Pension ratio savings to GDP, %	14,1	15,1	15,1	+1,0
Pension ratio contributions to GDP, %	10,6	11,1	11,0	+0,4
The ratio of «net» investment income to GDP, %	4,2	5,0	5,4	+1,2

Note. Calculated on the basis of statistical data of the NBK [3].

The ratio of pension savings in GDP by the beginning of 2018 reached 15.1 % against 14.1 % as of 01/01/2016, the share of pension contributions in GDP was 11.0 %, increasing by 0.4 %, and the ratio «Net» investment income to GDP was 5.4 %, an increase of 1.2 %.

In general, the overall positive trend allows us to predict a significant increase in the investment potential of the pension sector in Kazakhstan in the near future.

At the same time, the researchers point out the direct dependence of the accumulative pension system on many macroeconomic parameters of Kazakhstan's development: «manifestations of economic instability, manifested in high inflation rates, falling GDP growth rates, reduced employment and wages, destabilization of investment growth factors, a declaration of state guarantees, generate significant economic and social risks for its functioning ...» [4; 143].

To identify the role of the pension fund in the development of the innovation sector of the economy of Kazakhstan, the structure of the investment portfolio of the UAPF for the period 2015–2018 was analyzed.

Considering the areas of investment of pension assets of the Unified Accumulative Pension Fund of Kazakhstan, it should be borne in mind that the main parameters and limits of investment are governed by

the investment declaration of the UAPF. At the same time, the main condition for the limits established in this declaration is to ensure the safety of pension savings, as well as their profitability, which exceeds the annual inflation rate.

Table 3

Cumulative investment portfolio of UAPF RK

Index	01.01.2016		01.01.2017		01.01.2018	
	Bill. tenge	Share, %	Bill. tenge	Share, %	Bill. tenge	Share, %
RK government securities	2631.84	45.13	2910.82	43.57	3587.63	46.14
GS of foreign countries	50.67	0.87	365.01	5.46	948.84	12.20
Securities of international financial organizations	84.92	1.46	86.63	1.30	172.55	2.22
Corporate bonds of issuers of the Republic of Kazakhstan	2212.56	37.94	84.03	1.26	58.30	0.75
Bonds of quasi-state organizations of the Republic of Kazakhstan	-	-	900.17	13.48	791.68	10.18
Bonds of STB RK	-	-	1450.20	21.71	1246.49	16.03
Corporate bonds of foreign issuers	165.76	2.84	137.92	2.07	62.74	0.81
PPN (structural notes)	53.47	0.92	31.64	0.47	35.00	0.45
Shares and depositary receipts of Kazakhstan issuers	113.09	1.94	127.46	1.91	184.14	2.37
Shares and depositary receipts of foreign issuers	13.55	0.23	18.33	0.27	23.68	0.30
Deposits	363.93	6.24	399.91	5.99	325.82	4.19
Deposits in foreign banks	-	-	-	-	277.41	3.57
REPO	51.32	0.88	-	-	11.02	0.14
Cash on investment accounts	76.32	1.31	151.84	2.27	20.88	0.27
Other assets	14.03	0.24	16.18	0.24	28.62	0.37
Total pension assets	5831.46	100.00	6680.14	100.00	7774.82	100.00

Note. Compiled according to the UAPF data.

The investment portfolio of UAPF was formed in accordance with the specified limits (Table 3).

In accordance with the structure of the cumulative investment portfolio of the UAPF, the largest share falls on government securities of Kazakhstan — 46.14 %, the current value of which amounted to 3.6 trillion. tenge. In the second place in terms of the amount of invested pension assets are bonds of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan, whose share in the UAPF portfolio is 16.03 %. The current value of these bonds amounted to 1.24 trillion. tenge. In third place in terms of volume are government securities of foreign countries. Their cost amounted to 948.84 billion tenge, and the share in the portfolio — 12.2 %.

Considering the structure of investments of pension assets in government securities of the Republic of Kazakhstan, it should be noted that in 2017 such financial instruments were purchased as short-term discount notes of the NBK in the amount of 1,178.44 billion tenge with a weighted average yield of 9.32 % per annum, government securities of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan denominated in tenge in the amount of 29.86 billion tenge with a weighted average yield of 8.87 % per annum, as well as government securities of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan denominated in US dollars in the amount of 53.26 billion tenge with a weighted average yield of 3.16 % per annum.

As a result of the current structure of the investment portfolio of the UAPF, the largest part of pension assets (over 46 %) is directed to the purchase of government securities, which indicates the use of pension savings to finance state needs, mainly to cover the state budget deficit. Conducting such an investment policy, according to some researchers, does not take into account the fact that «government securities at certain times, especially during periods of crisis in the domestic economy, may be exposed to general economic risks, such as falling world prices for export commodities, etc.» [6; 110].

Analyzing the investment of pension assets in government securities of foreign issuers, we can note a significant increase in the current value of government securities of foreign countries in 2017 by 2.6 times to 948.84 billion tenge. Their share in the portfolio also increased significantly from 5.46 % to 12.2 %. The increase in investments in government securities of foreign issuers was facilitated by the acquisition of short-term US government securities at a nominal value of KZT 102.9 billion with a weighted average yield of 1.4 % per annum.

In the period under review, the sale of short-term US Treasury bonds in the amount of 16.61 billion tenge was carried out, and government securities of foreign countries denominated in US dollars in the amount of 48.29 billion tenge were redeemed.

In the framework of the new strategic distribution of the currency part of the portfolio of pension assets provided for by the investment declaration of the UAPF, investments are made in state securities of developing countries with a rating not lower than «BB». In particular, government securities of the Brazilian government denominated in US dollars in the amount of 5.36 billion tenge with a weighted average yield of 5.4 % per annum were acquired at nominal value.

Analyzing the structure of the portfolio of government securities of foreign issuers, we can note the following: investments in US government securities decreased by 88.5 billion tenge to 539.4 billion tenge; UAPF funds were invested in government bonds of Poland (16.2 billion tenge), Indonesia (48.4 billion tenge), Mexico (43.5 billion tenge), the Philippines (16.1 billion tenge), Chile (4, 9 billion tenge) and Peru (1.8 billion tenge).

Wider use of financial instruments of foreign issuers in the investment portfolios of the pension fund will probably allow receiving higher incomes. Foreign experience shows that investment in securities of foreign origin is currently the dominant trend. Pension funds of such countries as the United Kingdom, Belgium, Ireland and others form the structure of investments, where the share of foreign assets is over 30 % [7; 61]. However, such investment of pension assets does not benefit the domestic economy, especially in the conditions of a lack of long-term investment resources. In addition, one can agree with a number of arguments against widespread investment of pension assets in foreign securities, such as: investments in international financial markets are poorly regulated in crisis situations; exchange rate risk increases, etc.

The use of pension assets for investment in the real sector of the economy can be indicated by such an indicator as investments in shares of issuers of the Republic of Kazakhstan. The volume of investments of pension assets in shares of issuers of the Republic of Kazakhstan for 2017 increased from 56.68 billion tenge to 184.14 billion tenge. There was also an increase in the share of these investments in the structure of the investment portfolio of the UAPF from 1.91 to 2.37 %. At the same time, the share of these financial instruments in the investment portfolio is very small.

Along with this, the volume of corporate bonds of issuers of the Republic of Kazakhstan for the analyzed period significantly decreased from KZT 2,212.56 billion as of 01.01.2016. up to 58.30 billion tenge as of 01.01.2018. The share of these financial instruments in the investment portfolio also decreased from 37.94 to 0.75 %. This trend may be related to the fact that at the end of 2015, the National Bank of the Republic of Kazakhstan, in order to ensure the safety of pension savings, decided to invest pension assets only in government securities of the Republic of Kazakhstan.

Thus, the share of investments of pension assets in shares and corporate bonds of Kazakhstan issuers was not more than 3.12 %.

At the same time, as world practice shows, it is investments in stocks that not only provide Kazakhstani companies with financial resources, but also make it possible to obtain a higher return on the investment portfolio and protect pension assets from the effects of inflation. For example, the Norwegian public pension fund invests pension assets mainly in stocks (60 % of the investment portfolio), which was the most effective way to manage investment and financial sustainability during the global financial crisis.

The degree of participation of pension assets in the formation of banking resources is also small. A more detailed study of the structure of the UAPF investment portfolio shows that in 2017 there was a decrease in the volume of investment in the banking sector through the purchase of their corporate bonds. The current value of bonds of second-tier banks of Kazakhstan for 2017 decreased from KZT 203.71 billion, while the share in the investment portfolio decreased from 21.71 to 16.03 %. The decrease in the current value of STB bonds was mainly due to the repayment of the principal debt on these bonds, nominated both in tenge and in US dollars. The weighted average yield to maturity on STB bonds of the Republic of Kazakhstan denominated in tenge was 10.0 % per annum, in US dollars — 7.0 % per annum.

Of course, second-tier banks show considerable interest in pension savings as a source of «long» money. However, during the analyzed period, there was a decrease in the volume of investments of pension assets in deposits of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan to 325.82 billion tenge. The share of deposits in the total investment structure of pension assets also decreased from 5.99 % to 4.19 %. Such a tendency to reduce investments in the banking sector of Kazakhstan in the investment policy of the UAPF can be regarded as adequate due to the unstable position of individual Kazakhstan banks and the high risks of the country's banking sector. One of the key factors creating such a situation in the banking system of Kazakhstan is the presence of a relatively large amount of non-performing loans in the total loan portfolio of second-tier banks of Kazakhstan. So, as of 01.07.2018, the share of non-performing loans (NPL) in the total volume of the loan portfolio amounted to 8.8 % or 1,179.9 billion tenge.

In order to intensify lending to the economy, the National Bank of the Republic of Kazakhstan in August 2018 decided to invest part of the pension assets of the UAPF in the amount of up to 200 billion tenge in bonds of second-tier banks. These funds can be claimed by large second-tier banks in Kazakhstan, with a net worth of more than 60 billion tenge. As of 08/01/2018, only 12 banks meet this requirement. Another requirement is the mandatory participation of other investors, which will reduce the risk of concentration and determine market rates of return. According to the National Bank of Kazakhstan, Bank CenterCredit JSC has already received funding from pension assets through the placement of bonds on the Kazakhstan Stock Exchange with a maturity of 3.6 years and a yield of 12 % per annum [8]. It is possible that this measure will, to some extent, solve the problem of banks related to the lack of long-term resources for lending to the economy, including the innovation sector, and strengthen the role of pension fund assets in the development of the domestic economy.

Based on the results of the structural analysis, it can be noted that the strategy for the distribution of pension assets of the UAPF, which are under the trust management of the National Bank of Kazakhstan, is focused on meeting the requirements of the UAPF Investment Declaration. At the same time, an inefficient structure of the investment portfolio of the UAPF was formed from the position of investing the needs of the innovative development of the economy of Kazakhstan.

Currently, the activation of investment processes in the country is of particular importance in the development of the Kazakh economy, where the insurance sector can play a significant role, the potential of which has not yet been fully demanded, even taking into account the sufficiently large volume of investment resources of insurance companies.

The investment potential of insurance companies is formed from insurance premiums received from insurers and forming a huge, constantly growing cash fund. In this regard, the priority task of the state investment policy is the effective allocation of these resources in the economy of the country while respecting the principles of repayment and profitability. Insurance companies are also interested in the most efficient use of insurance reserves in order to increase their own capitalization and increase assets.

The experience of developed countries shows the leading role of insurance companies in investment processes. In foreign practice, insurance companies have so strengthened their positions that they are considered as serious competitors of credit institutions. Thus, in the United States and the European Union, the insurance business plays a big role in the long-term financing of industry. In the USA, the practice of granting investment loans to industrial corporations for a period of 1520 years has become widespread. This differs lending by insurance companies from bank lending, which is in most cases short and medium term [9; 61].

In Germany, investment institutions of insurance institutions provide 25 % of all investments in the economy, and incomes from them form more than 1/5 of the gross income of insurers and play an important role in their activities. Unfortunately, in Kazakhstan, the investments of insurers make up an insignificant part of the total volume of investments [10].

Of course, it is necessary to take into account the fact that in developed countries the share of insurance premiums to GDP reaches 8-12 % against 0.71 % in our republic.

Exploring the main indicators of the insurance sector for the period 2016-2018, we can note the growth of total assets to 926.6 billion tenge (or \$ 2.5 billion), insurance premium income to 370.2 billion tenge and revenues from insurance activities up to 269.1 billion tenge, which is presented in Table 4. There is also a high level of assets of the insurance sector in relation to the amount of insurance payments: as of 01.01.2018, the assets of insurance companies exceeded the amount of insurance payments by 12.7 times.

Table 4

**Dynamics of assets, insurance premiums and income from insurance
and investment activities of insurance companies of Kazakhstan**

Index	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	Increase, %
Insurance sector assets, billion tenge	824.7	853.3	926.6	12.3
Insurance premiums, billion tenge	288.3	356.9	370.2	28.4
Income from insurance activity, billion tenge	202.6	243.5	269.1	32.8
Income from investment activity, billion tenge	246.9	52.1	62.7	-74.6

Note. Compiled on the basis of statistical data of the NBRK.

However, the domestic insurance business in recent years has been characterized by a low level of investment returns. Income from investment activities of Kazakhstan insurance companies for the period 2016-2018, decreased from 246.9 to 62.7 billion tenge. This fact confirms the need to reorient the investment strategy of insurance companies to finance domestic high-tech industries. Such an investment policy will have a positive effect on the development of both the real and financial sectors of the economy of Kazakhstan.

Table 5 shows the indicators characterizing the role of the insurance sector in the economy of the Republic of Kazakhstan.

Table 5

Dynamics of relative indicators of the insurance sector of Kazakhstan

Index	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	Change (+,-)
GDP, billion tenge	41307.6	44354.0	51566.8	+10259.2
The ratio of assets of insurance companies to GDP, %	2.02	1.82	1.79	-0.23
The ratio of equity capital of insurance companies to GDP, %	0.99	0.85	0.80	-0.19
The ratio of insurance premiums to GDP, %	0.70	0.76	0.71	+0.01

Note. Compiled on the basis of statistical data of the NBRK [11].

The ratio of assets of insurance companies in the value of GDP for the period under review decreased from 2.02 % to 1.79 %, the share of equity capital of insurance companies in the value of GDP — 0.8 %, decreasing by 0.19 %, and the ratio of insurance premiums to GDP almost remained unchanged - about 0.7 %.

The results of the analysis of the data presented in Table 2 show that the assets of the insurance sector as a percentage of GDP do not exceed 2 % over the study period. Therefore, it is necessary to increase the investment potential of insurance companies in Kazakhstan. In this regard, the possibilities of the pension sector in investing in the economy are more substantial.

The investment potential of insurance companies is shaped by a variety of factors: the volume of insurance premiums, the structure of the insurance portfolio, the profitability (loss) of insurance operations, the conditions of state regulation of the insurance market, the volume of equity funds of insurance companies, etc. State regulation has a significant impact on the investment activities of insurers. Thus, in Kazakhstan in accordance with the Instruction of the National Bank of the Republic of Kazakhstan «On Normative Values and Methods of Calculation of Prudential Norms of an Insurance (Reinsurance) Organization and Insurance Group and Other Mandatory Norms and Limits», the sufficiency ratio of highly liquid assets of an insurance company must be at least 1, which assumes full coverage of the amount of insurance reserves with highly liquid assets (minus the share of the reinsurer) [12]. At the same time, the analysis of the list of financial instruments that are recognized as highly liquid assets of insurance companies shows their low investment attractiveness. The existing requirements for ratings of Kazakhstani issuers, in the securities of which assets of

the insurance sector can be invested, are regulated quite strictly, which limits the ability of insurance companies to participate in investing in the economy of Kazakhstan, including the innovation sector.

In countries with developed market economies, although the rules for placing funds for insurance companies' assets are set, at the same time «... the rules of investment activity are subject to the requirements of investing funds in the national economy» [13].

To identify the role of the insurance sector in the development of the economy of Kazakhstan, including the innovation sector, the structure of the investment portfolio of insurance companies for the period 2015-2018 was analyzed (Table 6).

Table 6

The total investment portfolio of insurance companies of Kazakhstan

Index	01.01.2016		01.01.2017		01.01.2018	
	Billion tenge	Share, %	Billion tenge	Share, %	Billion tenge	Share, %
Money and cash equivalents	34,3	4,2	42,2	4,9	42,1	4,5
Deposits placed	217,5	26,3	227,8	26,3	206,5	25,0
Securities	176,3	21,3	203,1	23,7	237,4	25,6
Reverse repos	19,8	2,4	22,7	2,6	52,9	5,7
Loans granted to policyholders	0,3	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0
Other assets	377,8	45,8	360,5	42,5	386,1	39,2
Total assets	826,0	100,0	856,6	100,0	925,3	100,0

Note. Compiled according to the National Bank of Kazakhstan [14].

In accordance with the structure of the cumulative investment portfolio of insurance companies, the largest share falls on securities, including government securities, their share in the portfolio is 25.6 %. The current value of the securities amounted to 237.4 billion tenge as of 01.01.2018. The second place in terms of the invested assets of the insurance sector is deposits with banks - 25.0 %, the current value of which amounted to 206.5 billion tenge. For the period 2016-2017 increased investment of insurance companies in reverse repo operations. Their share in the total investment portfolio of the insurance sector reached 5.7 % (KZT52.9 billion as of 01/01/2018).

Analyzing the standards for diversification of assets of insurance companies established in Kazakhstan, we can note the following. The existing limits for the investment of insurance funds in securities (taking into account reverse REPO operations) and the money of a legal entity that is not a bank, and affiliates of this legal entity are set at no more than 10 %. This limit means the upper limit in terms of the amount invested by insurance companies in the securities of a single enterprise, but the lower limit of such investments is not provided in the instructions of the National Bank of RK. The establishment of a compulsory lower limit in terms of the amount invested by insurance companies in the securities of enterprises in the innovation sector may help attract long-term resources of the insurance market to this area.

It is necessary to take into account that investments of insurance companies in the economy of Kazakhstan are made through the purchase of securities listed on the Kazakhstan Stock Exchange. Therefore, the problem of the transformation of insurance reserves into the real sector of the economy is largely due to the weak development of the stock market.

The impact of the insurance market on the development of the innovation sector of the economy through the funding of Kazakhstan banks remains limited. This is evidenced by the size of deposits of insurance companies placed in banks in the amount of 207 billion tenge, which is only 1.2 % of the total volume of the total deposit portfolio of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan.

According to the standards for diversifying the assets of insurance organizations, the limits for placing insurance companies' funds in financial instruments are tightly tied to the rating of their issuer. These standards take into account the requirements for affiliation, which significantly reduce the investment opportunities of insurance companies. Thus, the total placement of insurance assets in a second-tier bank with a long-term credit rating not lower than «BB-» on the international scale, and its affiliates cannot exceed 20 %.

With a bank's credit rating ranging from «B +» to «B», the total allocation of insurance assets to the bank and its affiliates should not exceed 15 %. The amount of investment of insurance assets in a bank that has a credit rating of «B-», together with its affiliates, should not exceed 10 %. It should be noted that no more than half of Kazakhstan banks have credit ratings «BB-», from «B +» to «B» and «B-». Consequently, a rather narrow circle of second-tier banks will be formed, in whose financial instruments the assets of insurance companies can be placed. The need to comply with the standards for the diversification of insurance assets may lead to a significant reduction in the ability of Kazakh banks to use the assets of the insurance sector as a source of funding for long-term resources.

Studies show that there are certain differences in the structure of financial investments of life insurance companies in comparison with insurance companies that carry out other types of insurance.

As international experience shows, insurance companies in European countries actively practice the issuance of loans [14].

In Kazakhstan, only insurance companies licensed in the life insurance class can be engaged in issuing loans. However, the share of this instrument in the investment portfolio of insurance companies is less than 0.1 % (or 332 million tenge).

The analysis of the investment potential of insurance companies demonstrated that there are many problems that impede the use of its use to finance the innovation sector of Kazakhstan. Expansion of the investment policy of insurance companies and its reorientation towards the needs of the national economy, including the innovation sector, largely depends on state support. As measures that will encourage insurance companies to increase investments in the real sector of the economy, one can consider such as granting tax incentives to insurance companies investing in the innovation sector of the economy; development of investment programs on a long-term basis with the participation of investment resources of insurance companies; providing financial support to insurers who make a significant contribution to the development of innovative sectors of the economy, etc

References

- 1 OECD Main Science and Technology Indicators [Электронный ресурс]. — 2017. — Режим доступа: https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/main-science-and-technology-indicators/volume-2017/issue-1_msti-v2017-1-en#page
- 2 Лебедева Л.Ф. Пенсионные накопления как инвестиционный ресурс: мировой опыт и российская практика: сб. науч. тр. Междунар. экон. симп. — 2015. — Экономический факультет СПбГУ. — СПб., 2015. — С. 105–114.
- 3 Текущее состояние накопительной пенсионной системы Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz>.
- 4 Мергенбаева А.Т. Перспективы и основные направления модернизации пенсионной системы Республики Казахстан / А.Т.Мергенбаева, П.Т. Байнева // Вестн. ун-та «Туран». — 2016. — № 2(70). — С. 143–147.
- 5 Информация по инвестиционному управлению пенсионными активами АО «ЕНПФ» за ряд лет [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.enpf.kz/ru/pokaz/invest/obzor-investitsionnoy-deyatelnosti.php>.
- 6 Тобатаев Д.Ч. Инвестиционная деятельность Единого накопительного пенсионного фонда Республики Казахстан / Д.Ч. Тобатаев // Вестн. КазЭУ. — 2015. — № 4(105). — С. 110–120.
- 7 Хотулев Е. Мировой опыт инвестирования средств государственных пенсионных фондов / Е. Хотулев // Рынок ценных бумаг. — 2013. — № 1. — С. 61, 62.
- 8 Национальный банк Казахстана на рыночных условиях кредитует банки для поддержки экономики. 16.08.2018 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/?furl=news&switch=russian&kat=1&showall>.
- 9 Кцоева И.К. Инвестиционная деятельность страховых компаний / И.К. Кцоева // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. — 2014. — № 19-2. — С. 61–66.
- 10 Серикова Г.С. Анализ инвестиционной деятельности страховых компаний в Казахстане [Электронный ресурс] / Г.С. Серикова. — Режим доступа: <http://group-global.org/ru/node/29938>.
- 11 Текущее состояние страхового сектора Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/?docid=1080&switch=russian>.
- 12 Постановление Правления Национального банка РК от 26.12.2016 г. № 304 «О нормативных значениях и методике расчетов пруденциальных нормативов страховой (перестраховочной) организации и страховой группы и иных обязательных к соблюдению норм и лимитов» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>.
- 13 Шейкин Д.А. Анализ страхового сектора Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Д.А.Шейкин, Г. Шинкеева. — РА РФЦА. — 2016. — Режим доступа: www.rfcaratings.kz.
- 14 Основные финансовые показатели страхового рынка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/?docid=1075&switch=russian>.

Т.Л. Талимова, Г.М. Калкабаева

Инновацияларды қаржыландыру көзі ретінде сақтандыру және зейнетақы секторларының активтері

Мақалада Қазақстанның инновациялық секторын қаржыландырудағы зейнетақылық және сақтандыру секторларының рөлі талқыланды. Қазақстан экономикасына ұзақмерзімді несиелендіру және инвестициялау кезінде зейнетақылық және сақтандыру секторларының инвестициялық әлеуеті талданды. Халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, зейнетақы қорының активтері мен сақтандыру компаниялары, белгілі бір олардың даму деңгейін, инфрақұрылым және қолайлы инвестициялық құралдардың болуын жету, өсу факторы негізгі қаржы нарықтарын жасай алады. Алайда талдау нәтижелері Қазақстан экономикасының инновациялық даму инвестициялық қажеттіліктері тұрғысынан инвестициялық портфельдің БЖЗҚ және отандық сақтандыру компанияларының құрылған тиімсіз құрылымы деп анықталды. Инновациялық процестің оң динамикасына жету үшін, жоғары технологиялық өндірістерді дамытуды ынталандыру, Қазақстан Республикасында инновациялық қызметті инвестициялық деңгейін арттыру қажет. Инвестициялық әлеуетті БЖЗҚ мен сақтандыру компанияларының талдау инновациялық секторын қаржыландыруға, оны пайдалану мүмкіндіктері жүзеге асыру кедергі келтіретін мәселелер көп болуын көрсетті. Зейнетақы қоры мен сақтандыру компанияларының инвестициялық саясатын кеңейту және инновациялық секторын қоса алғанда ұлттық экономиканың қажеттіліктеріне, оны қайта бағдарлау, негізінен, мемлекет тарапынан қолдауға байланысты. Ұлттық инновациялық секторын қаржыландыру тиімді жүйесін инновация және құру, сақтандыру және зейнетақы секторларының инвестицияларды ынталандыру мемлекеттік саясатты жетілдіру қажеттігі айқындалған.

Кілт сөздер: қаржыландыру көздері, инновациялар, әлеует, зейнетақы активтері, сақтандыру активтері, инвестициялар.

Л.А. Талимова, Г.М. Калкабаева

Активы страхового и пенсионного секторов как источник финансирования инноваций

В статье проведено исследование роли пенсионного и страхового сектора в финансировании инновационного сектора Казахстана. Проанализирован инвестиционный потенциал пенсионного и страхового секторов в развитии долгосрочного кредитования и инвестирования казахстанской экономики. Как показывает мировой опыт, активы пенсионного фонда и страховых компаний могут выступить основным фактором роста финансовых рынков при условии достижения определенного уровня их развития, формирования инфраструктуры и наличия подходящих инструментов для инвестирования. Вместе с тем, по результатам анализа было выявлено, что сформировалась неэффективная структура инвестиционного портфеля ЕНПФ и отечественных страховых компаний с позиции инвестирования потребностей инновационного развития экономики Казахстана. Для достижения положительной динамики инновационного процесса, активизации развития высокотехнологичных отраслей необходимо увеличение объемов инвестирования инновационной деятельности в Республике Казахстан. Проведенный анализ инвестиционного потенциала ЕНПФ и страховых компаний показал наличие множества проблем, препятствующих реализации возможностей его использования для финансирования инновационного сектора. Расширение инвестиционной политики пенсионного фонда и страховых компаний и переориентация ее на потребности национальной экономики, в том числе инновационного сектора, во многом зависят от поддержки со стороны государства. Обоснована необходимость совершенствования государственной политики по стимулированию инвестиций страхового и пенсионного секторов в инновации и создания эффективной системы финансирования национального инновационного сектора.

Ключевые слова: источники финансирования, инновации, потенциал, пенсионные активы, страховые активы, инвестиции.

References

- 1 OECD Main Science and Technology Indicators (2017). *read.oecd-ilibrary.org*. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/main-science-and-technology-indicators/volume-2017/issue-1_msti-v2017-1-en#page.
- 2 Lebedeva, L.F. (2015). Pensionnye nakopleniia kak investitsionnyi resurs: mirovoi opyt i rossiiskaia praktika [Pension savings as an investment resource: international experience and Russian practice]. *Sbornik nauchnykh trudov mezhdunarodnogo ekonomicheskogo simpoziuma – Collection of scientific papers of the International Economic Symposium* (pp. 105–114). Ekonomicheskii fakultet SPbHU. Saint Petersburg [in Russian].

3 Tekushchee sostoianie nakopitelnoi pensionnoi sistemy Respubliki Kazakhstan [Current state of the accumulative pension system of the Republic of Kazakhstan]. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz> [in Russian].

4 Mergenbaeva, A.T., & Bajneva, P.T. (2016). Perspektivy i osnovnye napravleniia modernizatsii pensionnoi sistemy Respubliki Kazakhstan [Prospects and main directions of modernization of the pension system of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Universiteta «Turan» – Bulletin of «Turan» University*, 2(70), 143–147 [in Russian].

5 Informatsiia po investitsionnomu upravleniiu pensionnymi aktivami AO «ENPF» za riad let [Information on investment management of pension assets of UAPF JSC for a number of years]. *enpf.kz/ru*. Retrieved from <https://www.enpf.kz/ru/pokaz/invest/obzor-investitsionnoy-deyatelnosti.php> [in Russian].

6 Tobataev, D.Ch. (2015). Investitsionnaia deiatelnost Edinoho nakopitelnoho pensionnoho fonda Respubliki Kazakhstan [Investment activity of the Unified Accumulative Pension Fund of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Kazakhskoho ekonomicheskoho universiteta – Bulletin of the Kazakh Economic University*, 4(105), 110–120 [in Russian].

7 Hotulev, E. (2013). Mirovoi opyt investirovaniia sredstv hosudarstvennykh pensionnykh fondov [World experience of investing funds of state pension funds]. *Rynok tsennykh bumazh – Stocks and bonds market*, 1, 61–62 [in Russian].

8 Natsionalnyi Bank Kazakhstana na rynochnykh usloviakh kredituet banki dlia podderzhki ekonomiki [The National Bank of Kazakhstan on market conditions credits banks to support the economy]. 16.08.2018. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/?furl=news&switch=russian&kat=1&showall> [in Russian].

9 Kcoeva, I.K. (2014). Investitsionnaia deiatelnost strakhovykh kompanii [Investment activities of insurance companies]. *Ekonomika i upravlenie v XXI veke: tendentsii razvitiia – Economics and management in the XXIst century: development trends*, 19-2, 61–66 [in Russian].

10 Serikova, G.S. Analiz investitsionnoi deiatelnosti strakhovykh kompanii v Kazakhstane [Analysis of investment activities of insurance companies in Kazakhstan]. *group-global.org*. Retrieved from <http://group-global.org/ru/node/29938> [in Russian].

11 Tekushchee sostoianie strakhovogo sektora Respubliki Kazakhstan [The current state of the insurance sector of the Republic of Kazakhstan]. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/?docid=1080&switch=russian> [in Russian].

12 Postanovlenie Pravleniia Natsionalnoho Banka RK ot 26.12.2016 h. No. 30 «O normativnykh znacheniiakh i metodike raschetov prudentsialnykh normativov strakhovoi (perestrakhovochnoi) orhanizatsii i strakhovoi hruppy i inykh obiazatelnykh k sobliudeniuiu norm i limitov» [Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2016 No. 304 «On regulatory values and methods of calculation of prudential standards of an insurance (reinsurance) organization and insurance group and other mandatory norms and limits»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz/> [in Russian].

13 Shejkin, D.A., & Shinkeeva, G. (2016). Analiz strakhovogo sektora Respubliki Kazakhstan [Analysis of the insurance sector of the Republic of Kazakhstan]. RA RFCA. *fcaratings.kz*. Retrieved from www.rfcaratings.kz [in Russian].

14 Osnovnye finansovye pokazateli strakhovogo rynka [Main financial indicators of the insurance market]. *ationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/?docid=1075&switch=russian> [in Russian].

Э.Ж. Сыздыкова, Д.А. Ситенко, Г.А. Шакирова

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail.ru: gulia72.kargu@mail.ru)*

Анализ эффективности управления денежными потоками на примере группы АО «Казахтелеком»

На современном этапе осуществление деятельности любого предприятия возможно только при наличии денежных средств и их рациональном использовании. В статье представлен обзор по историческому формированию такой формы отчетности, как отчет о движении денежных средств. Авторами даны основные определения, отражающие суть и характеристику данного отчета. Основная цель, которая стоит перед управлением денежными потоками на предприятии, — определение оптимального размера по остаткам денежных средств, которые необходимы для выполнения неотложных финансовых обязательств, и формирование инвестиционных возможностей по организации краткосрочных финансовых вложений. Авторами статьи был представлен подробный анализ притока и оттока денежных средств, структуры денежных потоков по видам деятельности. Приведены расчеты по коэффициентам эффективности денежных потоков, и наглядно отражена динамика изменения денежных потоков за исследуемый период. Также представлены результаты расчетов показателей ликвидности денежных потоков за пять лет. Авторами показано, что управление денежными потоками выступает как один из важнейших финансовых рычагов, который обеспечивает ускорение оборачиваемости капитала предприятия. Результативное управление денежными потоками дает возможность сократить продолжительность производственного и финансового цикла, а также снизить потребность в капитале, который направляется на обслуживание хозяйственной деятельности предприятия.

Ключевые слова: денежный поток, предприятие, операционная деятельность, финансовая деятельность, инвестиционная деятельность, притоки, оттоки, чистый денежный поток, эффективность.

В современных условиях осуществление деятельности любого предприятия возможно только при наличии у него денежных ресурсов. Именно денежные ресурсы чаще всего определяют основные направления развития организации, являются базой определения его финансовой устойчивости и платежеспособности. Денежные средства являются наиболее ликвидным и мобильным активом. В процессе своей деятельности у предприятия все время происходит движение денежных средств (поток) — отток как естественная необходимость использования денежных средств, а в результате притока мы получаем прибыль — как результат финансово-хозяйственной деятельности.

В связи с тем, что денежные средства обслуживают хозяйственную деятельность предприятия практически во всех ее направлениях, соответствующие денежные потоки предприятия являются одним из важнейших самостоятельных объектов финансового менеджмента. Денежный поток — это кровеносная система финансового обращения хозяйственного организма предприятия, и, соответственно, правильно и качественно организованные денежные потоки являются важнейшим показателем финансового здоровья предприятия, обеспечивают устойчивый рост и достижение высоких конечных результатов от хозяйственной деятельности в целом.

Обзор формирования и основных определений отчета о движении денежных средств

Отчет о движении денежных средств, в отличие от таких форм отчетности, как бухгалтерский баланс и отчет о финансовых результатах, имеющих долгую историю функционирования, вошел как форма финансовой отчетности в 60-е годы XIX в. [1]. В этот период сформировался определенный подход к составлению отчета о движении денежных средств, который представляет собой документ об использовании и источниках фондов [2].

Исторический путь развития отчета о движении денежных средств начинается с 1863 г. В этот период компания Dowlais Ironworks, выйдя из кризисного состояния, отразила в своей отчетности прибыль, при этом у нее не было достаточно средств для приобретения новой доменной печи. В связи с этим один из менеджеров решил исследовать причину нехватки денежных средств и подготовил отчет в форме сравнительного бухгалтерского баланса. Анализ данного отчета показал, что у компании в наличии имеются большие запасы, соответственно, на их приобретение происходил значительный отток денежных средств. Этот отчет и стал предпосылкой формирования современного отчета о движении денежных средств [1]. А с 1971 г. отчет о движении денежных средств (или иначе он на-

зывался отчетом об использовании и источниках фондов) стал обязательной формой при составлении отчетности в соответствии с US GAAP [3].

В 1992 г. Комитетом по Международным стандартам финансовой отчетности (с 2001 г. Советом по Международным стандартам финансовой отчетности) был разработан МСФО 7 «Отчет о движении денежных средств», который вступил в силу с 1994 г. Данный стандарт предусматривал обязательное представление отчета о движении денежных средств для предприятий, работающих в соответствии с МСФО [4].

Отчет о движении денежных средств в современном формате, который разделяет движение денежных средств по видам деятельности, был разработан в США в 1988 г. [5]. На современном этапе ни у кого не вызывает сомнения важность раскрытия информации об источниках поступления и направлениях использования денежных средств на предприятиях, и отчет о движении денежных средств стал одной из форм финансовой отчетности во многих странах.

Отчет о движении денежных средств необходим менеджерам и внешним пользователям, которые, ориентируясь на данные отчета, могут увидеть реальные доходы и расходы, а также узнать:

- 1) размер и основные источники получения денежных средств на предприятии, а также приоритетные направления их использования;
- 2) возможности предприятий по результатам разных видов деятельности обеспечивать превышение денежных поступлений над их выплатой;
- 3) способность предприятия отвечать по своим обязательствам;
- 4) соответствующую информацию о достаточном количестве денежных средств для осуществления своей деятельности;
- 5) степень самостоятельного обеспечения инвестиционных потребностей за счёт собственных внутренних источников;
- 6) причины возникновения разности между размером полученной прибыли и общей суммой денежных средств предприятия [6].

Отчет о движении денежных средств прямо или косвенно отражает поступления денежных средств предприятия и классифицирует данные поступления по основным источникам, а также классифицирует выплаты денежных средств по направлениям их использования в течение соответствующего периода времени. Данный отчет может быть составлен любым предприятием и не зависит от размера, структуры и отрасли деятельности. Отчёт о движении денежных средств позволяет дать общую картину результатам производственной деятельности, текущей ликвидности, перспективной кредитоспособности и дает возможность с большей легкостью осуществить анализ финансовой деятельности предприятия.

Составляя отчет о движении денежных средств, необходимо разделять приток и отток наличных денежных средств по операционной (основной), финансовой и инвестиционной деятельности предприятия:

- операционная деятельность — это основной вид деятельности предприятия, а также другая прочая деятельность, которая создает поступление и использование денежных средств предприятия;
- инвестиционная деятельность — это вид деятельности, который связан с приобретением, созданием и продажей основных средств, нематериальных активов (долгосрочных активов) и других инвестиций, не попадающих под определение «денежные средства» и их эквивалентов;
- финансовая деятельность — это вид деятельности, который связан с изменениями в отношении размера и состава капитала и заемных средств предприятия. Обычно эта деятельность тесно связана с привлечением и возвратом кредитных ресурсов, которые направляются на финансирование операционной и инвестиционной деятельности.

Классификация видов деятельности предназначена для того, чтобы внешние и внутренние пользователи финансовой отчетности могли определить, как воздействуют данные три направления деятельности на финансовое состояние и размер ее денежных средств. Денежные потоки денежных средств на предприятии возникают от операционной, инвестиционной и финансовой деятельности и зависят от характера деятельности предприятия.

В соответствии с МСФО 7 «Отчет о движении денежных средств» существует два метода составления отчёта о движении денежных средств. Совет по МСФО рассматривал вопрос о том, нужно ли определить обязательность к применению прямого или косвенного метода для подготовки отчёта о движении денежных средств. Совет по МСФО в октябре 2008 г. опубликовал документ «Предварительная точка зрения на предоставление финансовой отчетности». Данный документ предполагал

ввести обязательное требование о подготовке отчёта о движении денежных средств согласно прямому методу. Практически все компании не поддержали принятие данного документа. Сейчас многие компании стараются не использовать прямой метод и используют косвенный метод составления отчёта о движении денежных средств.

При организации всех видов своей деятельности на предприятии осуществляется соответствующее движение денежных средств в виде их поступления и использования. Этот процесс движения денежных средств действующего предприятия во времени представляет собой непрерывный кругооборот и можно определить понятием «денежный поток». Денежный поток предприятия можно представить как общий объем распределенных во времени поступлений и выплат денежных средств, полученных от его хозяйственной деятельности.

Концепция денежного потока предприятия как отдельного самостоятельного объекта в системе управления финансами не находит отражения в работах ведущих ученых в области финансового менеджмента, не только в казахстанской, но и в зарубежной литературе. Практические аспекты концепции денежного потока обычно рассматриваются только в составе отдельных вопросов, касающихся управления остатками денежных активов, управления порядком формирования финансовых ресурсов и антикризисного управления предприятием при возникновении угрозы банкротства.

Идея понятия денежных потоков впервые была озвучена в американской экономической литературе после Второй мировой войны. Финансовые аналитики изначально стали использовать экономическую категорию cash flow на рынке ценных бумаг для оценки котировок акций предприятия [7].

Понятие денежного потока является одним из фундаментальных понятий в финансовом менеджменте. Это связано с тем, что денежные потоки любой организации представляют собой наиболее динамичный объект управления, уделять внимание которому крайне важно.

Наличие, качество и достоверность соответствующего информационного обеспечения позволяют обеспечить проведение эффективного анализа денежных потоков организации. В современных условиях изменяющейся внешней и внутренней экономической ситуации, бесспорно, необходимо наличие соответствующей аналитической информации о видах денежных потоков предприятия и условиях их формирования. Для обеспечения эффективной управленческой системы наиболее актуальными становятся результаты не просто текущего, а, наоборот, оперативного и прогнозного анализа, позволяющего не только контролировать, но и предвидеть ситуацию.

Этапы и методы управления денежными потоками

Целью управления на предприятии денежными потоками является определение оптимального размера по остаткам денежных средств, которые необходимы для выполнения неотложных финансовых обязательств, а также инвестиционные возможности по организации краткосрочных финансовых вложений.

Поступление, или, иначе говоря, приток, денежных средств характеризует положительный денежный поток, а выбытие, или, иначе, отток, денежных средств, называется отрицательным денежным потоком. Разность между притоками и оттоками денежных средств по каждому виду деятельности предприятия называется чистым денежным потоком от видов деятельности.

Приведенные на рисунке 1 методы управления денежными потоками можно рассматривать также в целом как этапы процесса управления, каждый из которых является исходным для другого.

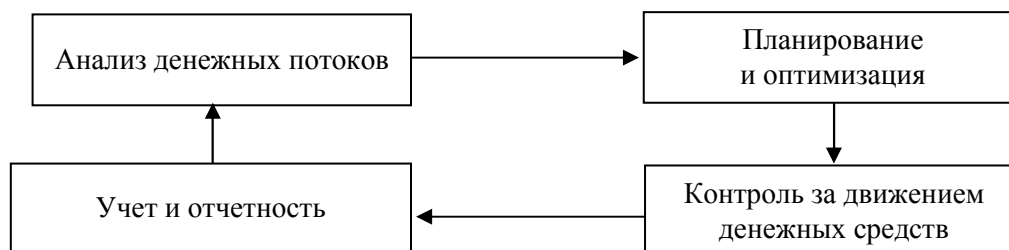

Рисунок 1. Взаимосвязь этапов и методов управления денежными потоками (составлено авторами по [8])

Необходимость и значимость анализа денежных потоков, создающего основу для разработки эффективной политики и принятия управленческих решений, обусловлены следующими причинами:

- денежные потоки обслуживают деятельность организации во всех ее направлениях;
- оптимальный размер денежных потоков обеспечивает финансовую устойчивость и платежеспособность предприятия на ближайшую перспективу;
- рациональный денежный поток способствует возможности достижения стабильности в организации производственно-коммерческого процесса предприятия;
- эффективное управление денежными потоками приводит к сокращению потребности предприятия в заемных средствах;
- оптимизация денежных потоков создает предпосылки для ускорения оборачиваемости капитала предприятия в целом;
- рациональное использование высвободившихся денежных средств в процессе оптимизации денежных потоков создает возможности для расширения масштабов производства, увеличения выручки от продаж и, соответственно, получения дополнительных доходов.

Цель анализа денежных потоков группы АО «Казахтелеком» — это получение соответствующей информации о направлениях поступления и расходования денежных средств, составе и структуре денежных средств, а также факторах, влияющих на изменение денежных потоков.

Денежные средства выступают неотъемлемой частью оборотных средств группы АО «Казахтелеком», которые становятся объектом анализа оборачиваемости и эффективности их использования. Группа АО «Казахтелеком» не является производственным предприятием, поэтому время оборота денежных средств зависит от спроса на услуги, реализуемые данным предприятием, и от того, насколько быстро производятся расчеты по предоставлению и оплате телекоммуникационных услуг.

В настоящее время отечественные аналитики все чаще используют коэффициентный метод анализа. В ходе проведения анализа при помощи коэффициентного метода можно рассчитать различные относительные показатели, характеризующие денежные потоки, а также степень влияния данных показателей на общее финансовое состояние предприятия.

Для проведения коэффициентного анализа на примере группы АО «Казахтелеком» предварительно сгруппируем поступление и отток денежных средств по видам деятельности и представим данные в таблице 1.

Т а б л и ц а 1

Анализ притока и оттока денежных средств группы АО «Казахтелеком» за 2016–2017 гг., тыс. тенге

Виды деятельности	Приток денежных средств		Отток денежных средств	
	2016 г.	2017 г.	2016 г.	2017 г.
Операционная	223894430	245616252	195192482	176123135
Инвестиционная	11325757	20736881	74493649	72967738
Финансовая	26238065	16414597	25657795	40363261
Итого	261458252	282767730	295343926	289454134

Примечание. Составлено авторами [9].

На основании сгруппированной информации проведен анализ расчета коэффициентов участия. Построим диаграмму, отражающую анализ притока и оттока денежных средств.

На рисунке 2 представлен схематически анализ притока и оттока денежных средств за 2016–2017 гг. Из рисунка 2, мы видно, что основная доля как притока денежных средств, так и их оттока относится к операционной деятельности, а динамика притоков и оттоков от инвестиционной и финансовой деятельности зависит от совершенных операций на исследуемом предприятии группы АО «Казахтелеком».

Рисунок 2. Анализ притока и оттока денежных средств за 2016–2017 гг. (составлено авторами по [9])

В первую группу входят коэффициенты участия операционной, инвестиционной и финансовой деятельности в формировании положительного и отрицательного денежных потоков предприятия. То есть рассматривается динамика объема и структуры формирования положительного денежного потока в разрезе отдельных источников поступления денежных средств и отрицательного денежного потока в разрезе отдельных направлений расходования денежных средств.

Результаты расчета этих коэффициентов представлены в таблице 2.

Т а б л и ц а 2

Анализ структуры денежных потоков по видам деятельности группы АО «Казакхтелеком» за 2016-2017 гг.

Показатели	Результаты, %		Изменение	
	2016 г.	2017 г.	Абсолютное, +/-	Темп, %
Положительный денежный поток	100,00	100,00		
КУ ⁺ _{од}	85,63	86,86	1,23	101,44
КУ ⁺ _{ид}	4,33	7,33	3,00	169,28
КУ ⁺ _{фд}	10,04	5,81	-4,23	57,87
Отрицательный денежный поток	100	100		
КУ ⁻ _{од}	66,09	60,85	-5,24	92,07
КУ ⁻ _{ид}	25,22	25,22	0	0
КУ ⁻ _{фд}	8,69	13,93	5,24	160,30

Примечание. Составлено авторами [9].

Данные таблицы 2 показывают, что в структуре притока денежных средств в анализируемом периоде основную долю составляло их поступление от операционной деятельности. В течение всего периода наблюдается постепенное увеличение их доли в общей сумме поступлений: 2016 г. — 85,63 %, в 2017 г. — 86,86 %. По инвестиционной деятельности, аналогично, мы наблюдаем увеличение: в 2016 г. — 4,33 %, в 2017 г. — 7,33 %, а по финансовой деятельности удельный вес поступлений постепенно снижается: с 10,04 % в 2016 г. до 5,81 % в 2017 г.

Наибольшая доля в структуре оттока денежных средств также принадлежит операционной деятельности. В 2017 г. по сравнению с 2016 г. отток денежных средств снизился по операционной деятельности с 66,09 % до 60,85 %. Удельный вес оттока денежных средств от инвестиционной деятельности в двух анализируемых периодах совпал и составил 25,22 %. Доля расходов финансовых ресурсов на осуществление финансовой деятельности увеличивается: в 2016 г. — 8,69 %, а в 2017 г. — 13,93 %.

Далее также построим диаграмму, согласно которой схематически отразим структуру денежных потоков по видам деятельности (рис. 3).

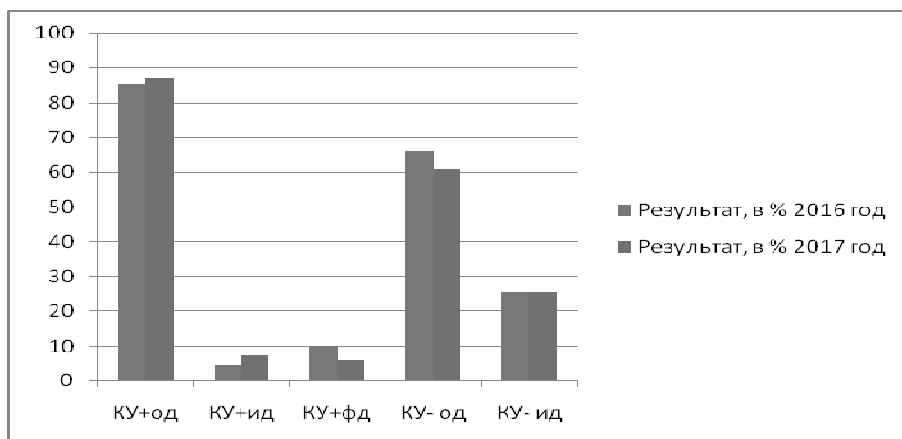

Рисунок 3. Анализ структуры денежных потоков по видам деятельности за 2016–2017 гг. (составлено авторами по [9])

Таким образом, основной приток и отток средств наблюдается от основной деятельности предприятия. Данные таблицы 3 подтверждают вывод о том, что операционная деятельность генерирует денежные средства в объеме, достаточном не только для обеспечения потребностей основной деятельности, но и для частичного покрытия инвестиционных расходов.

Представленная диаграмма также наглядно показывает, что основной приток и отток денежных средств связан с операционной деятельностью предприятия. Изучение эффективности использования денежных средств организации осуществляется с помощью коэффициентов. В качестве обобщающего показателя предлагается использовать коэффициент эффективности денежного потока: отношение чистого денежного потока по текущей деятельности к отрицательному денежному потоку.

В таблице 3 представлена динамика коэффициента, характеризующего эффективность денежных потоков.

Т а б л и ц а 3

Динамика коэффициента эффективности денежных потоков группы АО «Казахтелеком» за 2013–2017 гг., тыс. тенге

Годы	ЧДП	ОДП	Значение коэффициента
2013.	49019636	130608738	0,37
2014	(171460682)	360380297	-0,48
2015	62468455	151124702	0,41
2016	28701948	195192482	0,15
2017	69493117	176123135	0,40

Примечание. Составлено авторами [9].

Как видно из полученных расчетов, коэффициент эффективности группы АО «Казахтелеком» в 2014 г. имеет отрицательное значение, отрицательный чистый денежный поток связан с выплатой дивидендов акционерам. В течение трех отчетных периодов (2013, 2015 и 2017 гг.) значение коэффициента эффективности денежных потоков приблизительно одинаково.

На рисунке 4 представлена динамика коэффициента эффективности денежных потоков группы АО «Казахтелеком» за 2013–2017 гг. Диаграмма еще раз наглядно отражает изменение и состояние чистого денежного потока и отрицательного чистого потока.

Результаты проведенного анализа используются на предприятии непосредственно для выявления резервов оптимизации денежных потоков группы АО «Казахтелеком» и основных направлений планирования на предстоящий отчетный период.

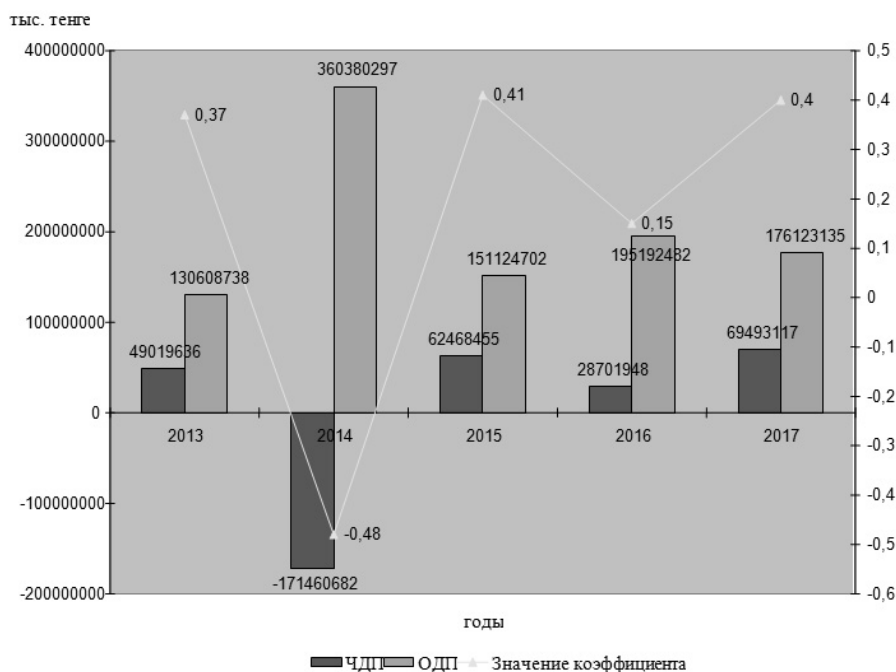

Рисунок 4. Динамика коэффициента эффективности денежных потоков группы АО «Казакхтелеком» за 2013–2017 гг. (составлено авторами по [9])

Третья группа показателей включает коэффициенты, характеризующие ликвидность денежных потоков. Результаты расчета коэффициентов ликвидности приведены в таблице 4, и на основании этих расчетов представлена диаграмма на рисунке 5.

Т а б л и ц а 4

Показатели ликвидности денежных потоков группы АО «Казакхтелеком» за 2013–2017 гг.

Показатели	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Коэффициент ликвидности денежного потока	1,16	0,92	0,96	0,88	0,98
Коэффициент абсолютной платежеспособности	1,9	2,44	0,68	0,60	1,31
Коэффициент промежуточной платежеспособности	2,27	2,94	0,88	1,01	1,78
Коэффициент текущей платежеспособности	2,47	3,23	1,05	1,29	2,01

Примечание. Составлено авторами [9].

Коэффициент ликвидности денежного потока начиная с 2014 г. составляет меньше 1, т.е. положительный денежный поток не обеспечивает полного покрытия оттока денежных средств. Как видно из форм отчетности, данная нехватка денежных средств покрывается за счет остатков денежных средств на начало соответствующего отчетного периода.

Коэффициент абсолютной платежеспособности на примере исследуемого предприятия показывает, как текущие финансовые обязательства группы АО «Казакхтелеком» обеспечены теми готовыми средствами платежей, которые имеются у него в наличии за анализируемый период. Результаты анализа подтверждают, что полученное значение коэффициента абсолютной платежеспособности полностью обеспечивало покрытие своих обязательств. Однако в 2015 и 2016 гг. произошло снижение данного показателя в результате значительного увеличения краткосрочных финансовых обязательств. Увеличение финансовых обязательств произошло в разрезе прочих обязательств, а именно за счет обязательств по дивидендам к уплате на сумму 30268498 тыс. тенге, согласно информации, полученной из Пояснительной записки к финансовой отчетности за 2015 г. В 2016 г. наблюдается снижение суммы денежных средств на отчетную дату в сравнении с другими анализируемыми датами.

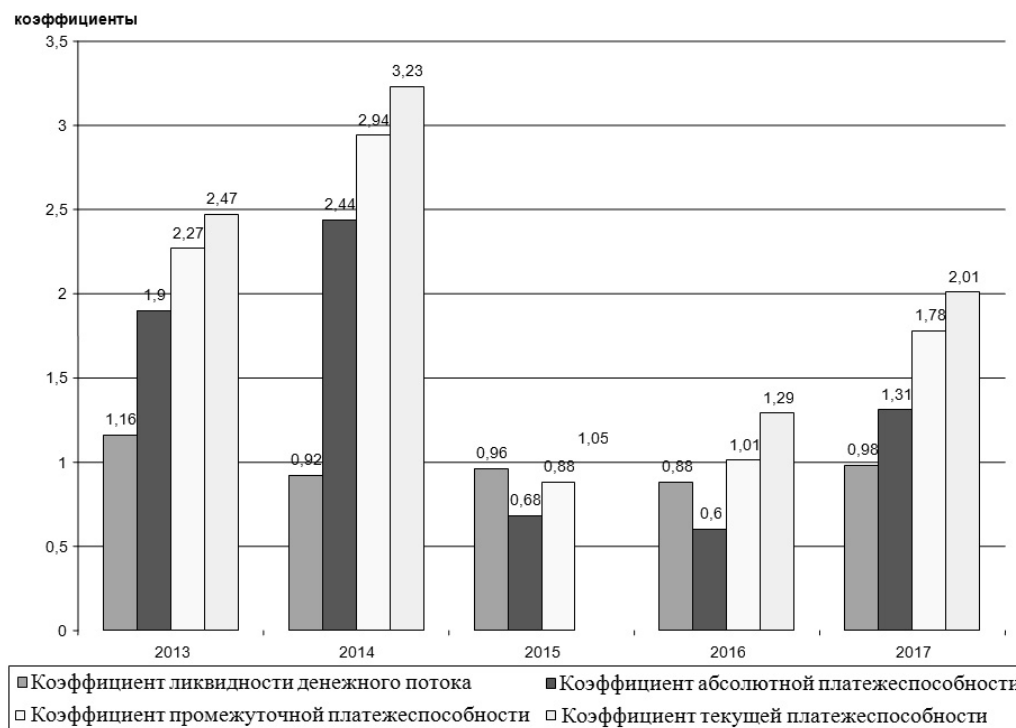

Рисунок 5. Показатели ликвидности денежных потоков группы АО «Казакхтелеком» за 2013–2017 гг. (составлено авторами по [9])

Кoeffициент промежуточной платежеспособности отражает, в каком размере все краткосрочные финансовые обязательства могут быть покрыты за счет его высоколиквидных активов. Так же как и предыдущий коэффициент, данный показатель имеет низкое значение в отчетные периоды 2013 и 2014 гг. В 2013 г. сумма дебиторской задолженности снизилась по отношению к предыдущему и последующему отчетному периоду. Соответственно и коэффициент промежуточной платежеспособности в 2014 г. значительно вырос в сравнении с 2013 г.

Кoeffициент текущей платежеспособности за год характеризует, что у предприятия имеется достаточный размер денежного потока по текущей деятельности за период. Как видно из результатов анализа, АО «Казакхтелеком» может полностью ответить по своим обязательствам по текущей деятельности за счет превышения притоков над оттоками.

Выводы

В целом в результате проведенного анализа сложившаяся ситуация управления денежными потоками на АО «Казакхтелеком» заслуживает положительной оценки.

Управление денежными потоками предприятия осуществляется достаточно эффективно и может быть определено следующими основными положениями.

1. Денежные потоки обеспечивают обслуживание практически всех видов деятельности. Денежный поток в рамках деятельности группы АО «Казакхтелеком» можно охарактеризовать как систему «финансового кровообращения» хозяйственного организма всего предприятия. Слаженно сформированные и организованные денежные потоки отражают «финансовое здоровье» и создают предпосылки для достижения высоких результатов в деятельности предприятия и получения максимальной прибыли.

2. Финансовое равновесие группы АО «Казакхтелеком» обеспечивается за счет эффективного управления денежными потоками. На темпы развития и финансовую устойчивость предприятия значительное влияние оказывает то, как различные потоки денежных средств взаимосвязаны между собой по размерам и временному интервалу. Тесная взаимосвязь денежных потоков создает условия для существенного ускорения реализации поставленных стратегических целей развития предприятия.

3. Рациональное формирование денежных потоков дает возможность для повышения ритмичности организации операционной деятельности предприятия. Нехватка денежных средств или несвое-

временная оплата сказываются на формировании и качестве предоставляемых услуг, уровне производительности труда и т.д.

4. Эффективное управление денежными потоками от всех видов деятельности позволяет сократить зависимость предприятия от привлечения кредитов. Правильный подход в управлении денежными потоками обеспечивает более рациональное и экономное использование финансовых ресурсов и позволяет снизить зависимость предприятия от заемных средств.

Управление денежными потоками выступает как один из важнейших финансовых рычагов, который обеспечивает ускорение оборачиваемости капитала предприятия. Результативное управление денежными потоками дает возможность сократить продолжительность производственного и финансового цикла, а также снизить потребность в капитале, который направляется на обслуживание хозяйственной деятельности предприятия.

Эффективное управление денежными потоками должно быть направлено на максимальное снижение риска неплатежеспособности предприятия. Даже у предприятия, которое успешно осуществляет свою хозяйственную деятельность и получает достаточную сумму прибыли, могут возникнуть финансовые затруднения. Как следствие — несбалансированность денежных потоков от различных видов деятельности во временном интервале. Своевременный контроль за поступлением и выплатой денежных средств, который достигается в процессе управления денежными потоками, позволяет избежать возникновения риска неплатежеспособности.

Список литературы

- 1 Watanabe I. The evolution of income accounting in eighteenth and nineteenth century Britain / I. Watanabe // Osaka University Journal of Economics. — 2007. — Vol. 57, No. 5. — P. 27–30.
- 2 Бухгалтер и Закон. Отчет о движении денежных средств: от возникновения до особенностей составления // Бухгалтерские будни: Аналитический еженедельник. — 2010. — № 5. — С. 15–18.
- 3 Ковалев В.В. Анализ баланса, или как понимать баланс / В.В. Ковалев. — М.: Проспект, 2014. — 448 с.
- 4 Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 7 «Отчет о движении денежных средств» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 5 Brigham E. Fundamentals of Financial management / E. Brigham, J. Houston. Harcourt College Publ, 2001. — 1071 p.
- 6 Уналбаев Е.Ж. Показатели денежных потоков и факторы, определяющие их величину (Теория и методология) / Е.Ж. Уналбаев // АльПари. — 2012. — № 1–2. — С. 87–90.
- 7 Санакоев Э.В. Денежные потоки предприятия и их оптимизация / Э.В. Санакоев. — СПб.: ГИЭУ, 2011. — 124 с.
- 8 Кузнецова И.Д. Управление денежными потоками предприятия / И.Д. Кузнецова. — Иваново, 2008. — 193 с.
- 9 Сайт АО «Казахтелеком» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://telecom.kz/pages/12735/172313>.

Э.Ж. Сыздыкова, Д.А. Ситенко, Г.А. Шакирова

Ақша ағымдарын басқару тиімділігін «Қазақтелеком» АҚ тобы мысалында талдау

Заманауи кезеңде кез келген кәсіпорынның әрекетін жүзеге асыру тек ақша қаражаттары болғанда және олар тиімді қолданылғанда ғана мүмкін. Мақалада ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есебі сияқты, есептілік нысанын тарихи қалыптастыруға шолу келтірілген. Авторлармен осы есептің мәні мен сипаттамасын көрсететін негізгі анықтамалар берілген. Кәсіпорындағы ақша ағымдарын басқарудың алдына қойылатын негізгі мақсаты кейінге қалдыруға болмайтын қаржылық міндеттемелерді орындауға қажетті ақша қаражаттарының қалдықтары бойынша тиімді мөлшерін анықтау және қысқамерзімді қаржылық салымдарды ұйымдастыру бойынша инвестициялық мүмкіндіктерді қалыптастыру болып табылады. Мақалада авторлармен ақша қаражаттарының келіп түсуі мен шығуының, әрекет түрлері бойынша ақша ағымдарының құрылымының дәйекті талдауы келтірілген. Авторлармен ақша ағымдарының тиімділігі коэффициенттері бойынша есептеулері және зерттелген кезеңге ақша ағымдарының өзгерісінің динамикасы көрнекі көрсетілген. Сонымен қатар мақалада ақша ағымдарының өтімділігінің көрсеткіштерін 5 жылға есептеу нәтижелері келтірілген. Авторлармен ақша ағымдарын басқару кәсіпорынның капиталының айналымдылығын жылдамдатуды қамтамасыз ететін ең маңызды қаржылық тетіктердің бірі болатыны көрсетілген. Ақша ағымдарын нәтижелі басқару өндірістік және қаржылық циклдің ұзақтығын қысқартуға, сонымен қатар кәсіпорынның шаруашылық әрекетіне қызмет көрсетуге бағытталатын капиталға қажеттілікті төмендетуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: ақша ағымы, кәсіпорын, операциялық қызмет, қаржылық қызмет, инвестициялық қызмет, келіп түсулер, шығулар, таза ақшы ағымы, тиімділік.

E.Zh. Syzdykova, D.A. Sitenko, G.A. Shakirova

Analysis of the efficiency of cash flow management using the example of the group of JSC «Kazakhtelecom»

The article considers the analysis of the cash flow management efficiency on the example of the JSC «Kazakhtelecom» group. At the present stage, the implementation of the activity of any enterprise is possible only with the availability of funds and their rational use. The article provides an overview of the historical formation of such reporting format as cash flow statement. The authors give the main definitions reflecting the essence and characteristics of this report. The main objective that faces the management of cash flows in the enterprise is to determine the optimal size for the cash balance that is necessary to fulfill urgent financial obligations and to form investment opportunities for organizing short-term financial investments. In the article, the authors presented a detailed analysis of the inflow and outflow of cash, the structure of cash flows by type of activity. The authors present calculations on the coefficients of cash flow efficiency and illustrate the dynamics of changes in cash flows for the period of study. The article also presents the results of calculations of cash flow liquidity indicators for five years. The authors show that the management of cash flows acts as one of the most important financial levers that ensures the acceleration of the company's capital turnover. Effective management of cash flows makes it possible to reduce the duration of the production and financial cycle, as well as reduce the need for capital, which is directed to servicing the economic activities of the enterprise.

Keywords: cash flow, enterprise, operating activity, financial activity, investment activity, inflows, outflows, net cash flow, efficiency.

References

- 1 Watanabe, I. (2007). The evolution of income accounting in eighteenth and nineteenth century Britain. *Osaka University Journal of Economics*, 57(5), 27–30.
- 2 Bukhhalter i zakon (2010) Otchet o dvizhenii denezhnykh sredstv: ot vozniknoveniia do osobennosti sostavleniia [Report cash flows: from inception to the characteristics of formulating]. *Bukhhalterskie budni: analiticheskii ezhenedelnik – Accounting weekdays: Analytical weekly*, 5, 15–18 [in Russian].
- 3 Kovalev, V.V. (2014). *Analiz balansa, ili kak ponimat balans [Balance analysis, or how to understand balance]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
- 4 Mezhdynarodnyi standart finansovoi otchetnosti (IAS) 7 «Otchet o dvizhenii denezhnykh sredstv» [International financial reporting standard (IAS) 7 «Statement of cash flows»]. (n.d.). *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz/> [in Russian].
- 5 Brigham, E., & Houston, J. (2001). *Fundamentals of Financial management*. Harcourt College Publ.
- 6 Unalbaev, E.Zh. (2012). Pokazateli denezhnykh potokov i factory, opredeliaiushchie ikh velichinu (Teoriia i metodolohiia) [Cash flow figures and the factors that determine their value (The theory and methodology)]. *AlPari – AlPari*, 1, 2, 87–90 [in Russian].
- 7 Sanakoev, E.V. (2011). *Denezhnye potoki predpriiatiia i ikh optimizatsiia [Cash flows of the enterprise and their optimization]*. Saint Petersburg: HIEU [in Russian].
- 8 Kuznetsova, I.D. (2008). *Upravlenie denezhnyimi potokami predpriiatiia [Management of cash flows of the company]*. Ivano-vo [in Russian].
- 9 Sait AO «Kazakhtelecom» [Site JSC «Kazakhtelecom»]. (n.d.). *telecom.kz* Retrieved from <https://telecom.kz/pages/12735/172313> [in Russian].

G.S. Serikova, S.K. Kudaybergenova

*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan
(E-mail: serikovagul@mail.ru)*

Competitive opportunities of the insurance market of the Republic of Kazakhstan in the conditions of integration

In modern conditions development of the insurance sector of economy of Kazakhstan is connected with integration processes. The insurance market can't develop beyond the laws of integration policy of member-countries of the Eurasian Economic Union. The main objective of integration is creation of the effective and competitive uniform insurance market of the EEU capable to react to various financial challenges and threats. The competitiveness of the insurance market provides its financial and investment potential. Potential for development of insurance branch, certainly, is defined by its macroeconomic and microeconomic conditions. In this regard the analysis of competitive opportunities of the Kazakhstan insurance market in the conditions of integration is relevant. In the scientific article on the basis of research of practical aspects the analysis of the level of development of the Kazakhstan insurance market is carried out, current trends of its development are revealed. Results from the analysis show that ensuring competitiveness of the domestic insurance market requires acceptance of a number of effective measures. Further development of the insurance market will depend in many respects on support of the state of integration processes of insurers, the organization of effective management of risks, the effective scheme of reinsurance policy, improvement of business processes of insurance companies, active introduction of new insurance services and products.

Keywords: insurance, insurance market, insurance premiums, insurance companies, insurance services, competitiveness, EEU.

Effective functioning of the insurance market is one of inherent factors of forward development of domestic economy. The insurance role constantly increases, insurance reduces risks in all spheres of economic activity, guarantees saving income and accumulation, provides an opportunity to use available funds of insurance fund as an additional source of investment.

Assessing the current economic situation in the insurance market of Kazakhstan, in general much can be said about tendencies of positive development. The modern insurance market of Kazakhstan is characterized by growth of volumes of operations, rise of the new directions of insurance activity, sharpening of competition and strengthening of foreign insurers' attention to a situation with insurance business in Kazakhstan.

However after crisis of 2007–2009 and economic contraction since 2014 to 2015 slowdown in rate of growth of the insurance market as a result of decrease in volumes of crediting by banks, decrease in the output of goods and services is noted. Major factors of decrease in volume of receipts of insurance premiums:

- decrease in level of real income and purchasing power of the population;
- cut in expenditure on insurance by the enterprises and banks as a result of weakening of financial standing;
- decrease in interest of the population in insurance considering the above-noted factors.

The domestic insurance market needs to be ready to more serious competitive tests due to the creation of the Uniform Economic union, being added into the WTO. Strong insurers will have opportunity to move to the new horizons of development, to the new markets. In the context of participation of Kazakhstan in EEU and the Customs union, it is expected that after passing of a certain transition period, conditions for foreign and local insurance companies will become identical. Capacity of the insurance market considerably will increase, will appear a possibility of direct access to rendering insurance services in the adjacent states. The Kazakhstan insurance companies should increase competitive advantages in respect of capitalization, technical and technological equipment, advance of services, it is necessary to make a maximum efforts to be competitive in the markets of services. In Kazakhstan the tendency of low interest of the population in use of insurance products for the purpose of minimization of financial losses from unforeseen events remains. For example, if in the developed countries the share of insurance premiums to size of GDP reaches 8-12 %, then in Kazakhstan the share of the insurance sector in economy remains still extremely low. For the last few years the share of insurance premiums doesn't exceed an indicator of 0,60-0,80 % of GDP. The volume of

insurance premiums per capita hasn't exceeded 100 dollars. And, despite the dynamic growth of assets, their relation to GDP remains at quite low level - no more than 1,9 %.

Reduction of volumes of insurance in general results from decrease in business activity, decrease in volumes of crediting by banks, the output of goods and services and thereby, confirms the insufficient level of coverage of the population insurance. The continuing financial crisis, the happened devaluation of national currency, increase in the rate of inflation were reflected in an economic situation of the country in general, therefore there was a decrease in level of insurance premiums. The main share of insurance premiums is occupied by voluntary property insurance (37-47 % of the total amount of insurance premiums). On the second place on receipt of insurance premiums - voluntary personal insurance (28-40 %). On obligatory insurance of insurance premiums 22-26 % are collected.

Legal entities remain leaders of development of voluntary property insurance. At the same time it can be noted that the most part of awards on voluntary insurance of property of an individual are the share of mortgage insurance. Thus, this form of insurance has voluntary and compulsory character. The largest proportion in voluntary property insurance occupies insurance of property (from 16 to 21,5 %).

On voluntary personal insurance life insurance and annuity insurance is in the lead. The branch of life insurance is dynamically developing segment of the domestic insurance market. Nevertheless, legislative changes on restriction of volume of a lump sum at signing of the contracts of annuity insurance and also increase in the minimum cost of retirement annuity have considerably influenced reduction of sales volumes of retirement annuities.

The set of macroeconomic and microeconomic factors, conditions of economic integration and consequence of financial crisis influence the development of insurance branch of the Republic of Kazakhstan. In these conditions the role and the place of the national insurance market in integration association in a certain measure depends on its ability to function effectively, be competitive. Therefore today assessment of development of the insurance market of Kazakhstan for the purpose of determination of prospect of its competitiveness is relevant. Criteria for evaluation of the competitive sphere and competitive opportunities of insurance companies should be chosen, proceeding from objective macroeconomic indicators taking into account the influence of microeconomic level of activity of insurance companies.

For studying of development of the insurance market of Kazakhstan, its features and the directions of development we have conducted the sociological research by a questionnaire method which has provided an opportunity to reveal the insurance interests of the population concerning development of insurance in the conditions of integration interaction.

Survey was conducted among 500 respondents of the Karaganda region aged from 20 up to 60 years. Results of the conducted sociological survey are given in Table.

Table

Results of survey «Insurer 2018: identification of insurance interests»

1	2
Social status of respondents:	%
Working	77
Another	23
Coverage level insurance:	%
Insured	27
Uninsured	73
Level of credibility to insurance companies:	%
Completely	26
Incompletely	65
Don't trust	9
The reasons interfering insurance development:	%
Mistrust to insurance companies	47
Lack of information on insurance services	24
Lack of financial resources	17
Lack of guarantees from the state	12

Continuation of Table

1	2
Reasons of insurance of interests:	%
Protection against risks	45
Form of saving	8
Requirements of the contract for the transaction	13
Requirements of the law	34
Level of consumption of insurance services in types of insurance:	%
Obligatory	60
Voluntary property	21
Voluntary personal	19
Competition level in the market of insurance services of Kazakhstan:	%
Reliability of insurance company	42
Insurance tariff	15
Speed and qualities of losses settlement	32
Brand of insurance company	11
Level of satisfaction of execution of obligations with insurance companies:	%
Completely	31
Incompletely	45
Dissatisfied	24
Competition level in the market of insurance services of Kazakhstan	%
Developed	38
Underdeveloped	32
Missing	30
Level of awareness on functioning of EEU%	
Completely	30
Incompletely	45
Unacquainted	25
Level of knowledge of the population of a new insurance product development (insurance of civil responsibility of owners of vehicles) within integration merging of EEU %	
Completely	28
Incompletely	52
Unacquainted	20
Probability of the next events / effects from the entry of Kazakhstan into EEU	%
Any noticeable influence on the Kazakhstan insurance sector is improbable	30
Replacement from the market of domestic insurance companies, loss of sovereignty of branch	16
Strengthening of the competition and reduction of prices of insurance products	17
Decrease in profitability of insurance companies	19
Leaving of some companies from the market	18

Note. It is made on the basis of survey.

On the basis of a sociological research we have revealed the following:

- among the interviewed respondents only 27 % and generally on obligatory types of insurance (60 %) are insured;
- level of full confidence to insurance companies is 26 %, don't trust completely — 65 %, don't trust — 9 %;
- 28 % of respondents are informed on new insurance products, 52 % — know partially, 20 %-don't know about new insurance products;
- according to respondents, the main reasons constraining insurance development are: mistrust to insurance companies — 47 %, lack of information on insurance services — 24 %, lack of material resources — 17 %, lack of guarantees from the state — 15 %;

– 31 % of respondents are satisfied with quality of services, 45 % are partially satisfied, 24 % aren't satisfied;

– the level of awareness on functioning of the Eurasian Economic Union was 30 %, 45 % are informed not completely, 25 % don't know about functioning of the Eurasian Economic Union;

– the level of knowledge of the population of a new insurance product within integration merging of EEU was 28 %, 52 % aren't informed, 20 % don't know about new insurance products;

– probability of the next events / effects from the entry of Kazakhstan into EEU. 30 % consider that any noticeable phenomenon on the Kazakhstan insurance sector is improbable, 16 % have chosen option replacement from the market of domestic insurance companies, loss of sovereignty of branch, 17 % - strengthening of the competition and reduction of prices of insurance products, 19 % - decrease in profitability of insurance companies, 18 % - leaving of some companies from the market.

Results of a research are confirmation of those problems which exist in the insurance market of Kazakhstan today. As it is noted in the report of Association of insurers of Kazakhstan following the results of activity for 2017, the following factors belong to weaknesses of development of the national insurance market:

– low level of credibility of the population to insurance companies, low interest in insurance, especially to life insurance, there are more potential insurers who trust the money to banks;

– limitation of the offered services in voluntary personal insurance, including long-term and accumulative life insurance, lack of economic incentives for participation of the population in long-term personal insurance;

– misunderstanding of the essence of insurance by public authorities, lack of the state support on many questions of insurance activity (the relation of judicial authorities, mistrust to insurance of the state enterprises, organizations, etc.);

– low capitalization of insurance companies, poor quality of management of insurance companies of own risks, low level of insurance management, insurance marketing; low quality of services and service in insurance companies;

– insufficient level of incomesolvency of the population;

– limited circle of reliable financial investment instruments;

– low insurance culture of the population of certain insurance intermediaries and insurers;

– high level of the general and administrative expenses;

– low level of development of voluntary agency products [1].

As it is noted above, one of the reasons influencing development of insurance in our country is the low level of insurance culture. Process of development of decisions on its overcoming is necessary for understanding of this problem, at the same time it is important to distinguish and correlate a concept of financial literacy and financial culture. It is accepted to understand a financial literacy of organizations, first of all, knowledge of the structure of the financial market, the financial organizations, financial instruments, services, etc. The financial literacy can be referred to the category of economic categories. In world practice of a research in the field of development of financial literacy show that the financial literacy is directly connected with the general level of education. The more general level of education of the population, the more people have knowledge and in the field of finance. Now the educational level of the population in the Republic of Kazakhstan is comparable with education level in the countries with the developed retail insurance. But as the international experience shows, and our country is an example, the financial literacy doesn't guarantee development of consumption of difficult financial services — services of insurance, investment programs, derivatives, etc. [2; 73].

In the western countries mass and rational use by the population of difficult financial services is provided, first of all, with professional insurance intermediaries in the conditions of the free price competition. On shoulders of intermediaries the main work on development at the population of skills of rational use of financial services lays down. Actually financial culture is a set of financial literacy and existence of skills of use of financial services.

Now in the Republic of Kazakhstan other situation is observed. Sale of insurance products by means of insurance brokers is carried out in small volume and to corporate sector generally, the big share of sales of insurance is carried out by means of the insurance agent and directly by the insurer. According to the recruiting service «Head Hunter» not all insurance agents have skills of implementation of intermediary activity. Delay of rates of penetration of insurance services is connected with a technique of sales. Not everyone is

able to master a profession in general: the good agent has to know professionally insurance products, to be sociable, to predict needs of the client, to be able to choose for the clients what suits them best of all. The lack of insurance agents leads to the fact that sometimes insurance companies forcedly recruit agents, not paying attention to their professional suitability. After short-term training many insurance agents inadequately perform the work, then the confidence not only to the agent, even to all branch thereby is undermined. Besides, the subject of fraud and overestimate of commissions is inseparably concerned the insurance agents. According to the experts, development of an agency channel in the insurance market directly depends on his regulation - fixing of agents to one insurance company or to permit the work with several insurance companies on condition of independent professional certification. Because many insurers prefer not to invest in the long-term relations with agents, and entice them with higher share of commissions. Migration of agency networks from one insurers to others is extremely widespread in Kazakhstan, there is an urgent need in regulation of activity of agents and agency network. Except agents in the insurance market as it was described above, other intermediaries insurance brokers carry out activity. But broker activity in Kazakhstan hasn't gained the due development. Nevertheless, unlike the agent the insurance broker has the high level of professionalism, representing the interests of the client [3].

The reason of low insurance culture of the population is explained by the fact that insurance companies pay not enough attention to questions of knowledge of the population of results of the activity, don't provide necessary information on the existing and new types of insurance. Work on formation of consumer demand for insurance services, broad explanation through media of basic rights of consumers of insurance services, etc. is insufficiently studied and carried out.

Existence of low financial culture as a result leads to low level of demand. Nevertheless, insufficient demand for insurance services is followed not only the low financial culture of the population, but also to consciousness distrust of the insurance companies connected with negative experience - falling of system of the Gosstrakh and loss of accumulation.

Low demand for insurance services is in misunderstanding of an essence of the insurance product, as the insurance product rather difficult, unlike other services or goods, at the time of acquisition an insurance product is intangible, specific. Also there are fears among the population that the companies in case of a loss occurrence will refuse to pay, that is, it is possible to find evasion from payment in the insurance contract.

The following reason exerting negative impact on development of the insurance market of RK is the low investment potential of insurance companies. Investment activities of the RK insurance companies is influenced by the following factors: backwardness of the stock market, limited set of financial instruments of investment; limitation of long-term resources, low capitalization of insurance companies, a small amount of the investors making investments in the insurance sector, noncompetitive rates of accumulative insurance fee in comparison with bank deposits.

Successful or unsuccessful investment activities of insurance company exerts serious impact on an opportunity and living conditions of the company in the market of insurance services for a number of reasons:

First, investment activities defines a possibility of providing insurance services due to ensuring formation of a sufficient insurance reserve. It concerns those types of insurance where the planned profitability from investments is considered when calculating tariffs (life insurance) or obligations of the insurer are expressed in units differs from monetary units in which insurance reserves are formed.

Secondly, well organized investment activities provides quality of the provided services, and, therefore, the market position of the insurer as it influences the size of an insurance tariff as due to receiving investment income it is possible to reduce the prices of insurance services, of the actual performance of obligations of the insurer determined, first of all, by speed of insurance payments.

Thirdly, investment gives the chance to owners of insurance company to develop the business and to operate independently. This aspect is caused by the fact that due to investment of insurance reserves there is an accumulation of means for implementation of financial prudential standards of the regulator in the conditions of gradual increase in requirements to the size of authorized, own capitals and other own means without attraction of external investments.

The backwardness of investment activities of the insurance market of Kazakhstan is in insufficient development of personal insurance in particular of long-term life insurance. In the countries with the developed market economy long-term life insurance increases the investment potential as insurance companies through long-term types raise funds in economy for rather long period of time and effectively contributes to the development of system of investments in the country.

In this case the state has to have special strategic interest. First, the problem of research of means for the solution of implementation of these or those programs is of paramount importance, this type of insurance allows raising additional resources for their decision. Secondly, it compensates deficiency of the state social guarantees, thereby reduces a certain load of the state budget, reducing costs of the state of social security of citizens, social support from unforeseen expenses, losses of mass character. Thirdly, development of personal insurance leads to formation of new jobs. In Kazakhstan there is also a problem of outflow of insurance premiums abroad. Even after the adopted resolution in deduction of a share of reinsurance in the territory of the country, the problem remained unresolved. In structure of reinsurance the external reinsurance which is characterized by big outflow of insurance premiums continues to prevail. And according to the adopted provision external insurance has increased to the European countries, because of the rating of the overcautious person influencing capital loading. In this case, it is necessary to consider the risks of reinsurance connected with an unstable economic situation in the world and the country [4].

Existence of above-mentioned problems is in low capitalization of the insurance sector. In view of this, large risks of oil and gas, power, mining, space, bank branches can't be insured by the domestic insurance sector.

In operating conditions of the uniform economic union for increase in competitiveness of the national insurance market overcoming these problems is a priority. Due to the existence above the listed problems respondents aren't interested in integration interaction [5; 213]. However, as practice shows, liberalization of the markets is favorable first of all to consumers of services.

Domestic experts predict interest in the insurance market of Russian insurers at whom tariffs are 15-20 % lower. It should be noted that, according to the Russian experts, Kazakhstan needs to lift limits of high rating to the foreign reinsurance companies that in turn will provide them free access to the reinsurance market [6; 86]. In case of cancellation of restriction it is necessary to expect decrease in a share of reinsurance of the domestic market. In general, it is necessary to select two scenarios of development of the insurance market with arrival not only the Russian insurers.

Scenario 1. Formation of the competitive insurance market before arrival of branches of the foreign companies. At the legislative level it is necessary to create essential preferences for domestic insurance companies. In this case leaders will be national insurers.

Scenario 2. Gradual replacement from the market of the national insurers who haven't managed to increase own competitiveness. According to the second scenario the market share of foreigners will fluctuate from 60 to 70 %, and in top ten of the insurance market the foreign companies will prevail. Though a limiting factor in arrival of the foreign companies is the weak capacity of the domestic insurance market that will increase selectivity of an entrance on the market.

Thus, for prevention of the second scenario it is necessary to develop competitive advantages to activity of the domestic insurance market in comparison with partners in the Eurasian market which can be reflected, first of all, in application of modern methods of world practice, in particular:

- ensuring high level of the organization of risk management insurance companies that allows to minimize possible manifestations of risks, threats and uncertainty;
- formation of the effective scheme of the reinsurance policy directed to increase in the Kazakhstan maintenance of monetary resources from insurance activity within the country due to use of reinsurance capacities of participants of the uniform market;
- observance of prudential standards and norms of insurance companies, regarding the size of authorized, own capitals, a margin of solvency and other indicators, to relevant requirements of world economy;
- development of new social types of obligatory insurance, expansion of the sphere of cross-border opportunities of insurance.

References

- 1 Доклад Ассоциации страховщиков Казахстана «Итоги деятельности». — Астана, 2017. — С. 5.
- 2 Улыбина Л.К. Оценка ключевых параметров страховых рынков ЕАЭС: тенденции и перспективы развития / Л.К. Улыбина. — Краснодар: КубГАУ, 2017. — 178 с.
- 3 Брокер лучше страхового агента [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kursiv.kz/news>.
- 4 Население Казахстана необходимо обучать страхованию [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dknews.kz>.
- 5 Мюллер П. Модель инфраструктуры национального страхового рынка Казахстана / П. Мюллер, А.К. Сембеков, А.М. Тынгишева // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2017. — № 2(86). — С. 212–218.

Г.С. Серикова, С.К. Кудайбергенова

Қазақстан Республикасының интеграциялық жағдайында сақтандыру нарығының бәсекелі мүмкіндіктері

Қазіргі жағдайда Қазақстан экономикасының сақтандыру секторын дамыту интеграциялық процестермен байланысты. Сақтандыру нарығы Еуразиялық экономикалық одақ қатысушы-елдердің интеграциялық саясатының заңдарынан тыс дами алмайды. Интеграцияның негізгі міндеті әртүрлі қаржылық қиындықтарға және қауіп-қатерлерге жауап беретін ЕАЭО тиімді және бәсекеге қабілетті бірыңғай сақтандыру нарығын құру болып табылады. Сақтандыру нарығының бәсекеге қабілеттілігі оның қаржылық және инвестициялық әлеуетін қамтамасыз етеді. Сақтандыру саласының даму әлеуеті, әрине, оның макроэкономикалық және микроэкономикалық жағдайларымен анықталады. Осыған байланысты интеграция жағдайында қазақстандық сақтандыру нарығының бәсекеге қабілеттілігін талдау маңызды болып табылады. Мақалада тәжірибелік аспектілерді зерттеу негізінде Қазақстанның сақтандыру нарығының даму деңгейіне талдау жүргізіліп, оны дамытудың заманауи үрдістері анықталды. Талдаудың нәтижелері отандық сақтандыру нарығының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін бірқатар тиімді шаралар қабылдау қажет екендігін көрсетеді. Сақтандыру нарығының одан әрі дамуы негізінен сақтандырушылардың интеграциялану үдерістерін мемлекеттік қолдауға, тәуекелдерді тиімді басқаруды ұйымдастыруға, қайта сақтандыру саясатының тиімді схемасы, сақтандыру компанияларының бизнес-үдерістерін жетілдіруге, жаңа сақтандыру қызметтерін және өнімдерін белсенді енгізуге байланысты болады.

Кілт сөздер: сақтандыру, сақтандыру нарығы, сақтандыру сыйақылары, сақтандыру компаниялары, сақтандыру қызметтері, бәсекеге қабілеттілік, ЕАЭО.

Г.С. Серикова, С.К. Кудайбергенова

Конкурентные возможности страхового рынка Республики Казахстан в условиях интеграции

В современных условиях развитие страхового сектора экономики Казахстана связано с интеграционными процессами. Страховой рынок не может развиваться вне законов политики интеграции стран участниц Евразийского экономического союза. Основной задачей интеграции является создание эффективного и конкурентоспособного единого страхового рынка ЕАЭС, способного реагировать на различные финансовые вызовы и угрозы. Конкурентоспособность страхового рынка обеспечивает его финансовый и инвестиционный потенциал. Потенциал для развития страховой отрасли, безусловно, определяется ее макроэкономическими и микроэкономическими условиями. В этой связи актуальным является анализ конкурентных возможностей казахстанского страхового рынка в условиях интеграции. В статье на основе исследования практических аспектов проведен анализ уровня развития страхового рынка Казахстана, выявлены современные тенденции его развития. Результаты анализа показывают, что для обеспечения конкурентоспособности отечественного страхового рынка необходимо принятие ряда действенных мер. Дальнейшее развитие страхового рынка во многом будет зависеть от поддержки государства процессов интеграции страховщиков, организации эффективного управления рисками, действенной схемы перестраховочной политики, совершенствования бизнес-процессов страховых компаний, активного внедрения новых страховых услуг и продуктов.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховые премии, страховые компании, страховые услуги, конкурентоспособность, ЕАЭС.

References

- 1 Doklad Assotsiatsii strakhovshchikov Kazakhstana «Itohi deiatelnosti» (2017) [Report of the Association of Insurers of Kazakhstan «Results of Activities»]. Astana [in Russian].
- 2 Ulybina, L.K. (2017). Otsenka klyuchevykh parametrov strakhovykh rynkov EAJeS: tendentsii i perspektivy razvitiia [Evaluation of key parameters of the EAEU insurance markets: trends and development prospects]. Krasnodar: KubHAU [in Russian].
- 3 Broker luchshe strakhovoho ahenta [Broker is better than insurance agent]. *kursiv.kz*. Retrieved from <http://www.kursiv.kz/news> [in Russian].

4 Naselenie Kazakhstana neobkhodimo obuchat strakhovaniu [The population of Kazakhstan needs to be trained in insurance]. *dknews.kz*. Retrieved from <http://dknews.kz> [in Russian].

5 Mjuller, P., Sembekov, A.K., & Tyngisheva, A.M. (2017). Model infrastruktury natsionalnogo strakhovogo rynka Kazakhstana [Infrastructure model of the national insurance market of Kazakhstan]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriya Ekonomika – Bulletin of Karaganda University. Ser. Economy, 2(86)*, 212–218 [in Russian].

6 Sembekov, A.K. (2015). Osobennosti rehulirovaniia strakhovykh rynkov EAJeS [Features of the regulation of the insurance markets of the EAEU]. *Vestnik sovremennoi nauki. Nauchno-teoreticheskii zhurnal – Bulletin of modern science. Scientific and theoretical journal, 8*, 86. Volgograd: Izdatelstvo «Sfera» [in Russian].

D.A. Sitenko, Ye.V. Gartsueva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: daesha@list.ru)*

Financial literacy of households: theoretical aspects

The article deals with theoretical aspects of the financial literacy of households in a modern market economy. The authors consider financial literacy as an integral part of human capital, which determines the financial behavior of the individual. In the modern world, households are active participants in socio-economic relations, including financial ones. Each household decides on the funds at their disposal, participates in long-term insurance, mortgage and pension programs, which increases personal responsibility of citizens for their own financial decisions, economic well-being. Accordingly, the urgency of issues related to the financial literacy of households is growing. The article considers financial literacy as an element of the household's basic asset. The authors analyzed and summarized the views of researchers in this field, considered the concept of financial literacy in the narrow and broad sense of the word. The components, on which financial competence is measured, including financial awareness, are considered. Financial literacy helps households effectively plan and use their personal budgets, make decisions, in the field of personal finance, based on their long-term interests, recognize threats and reduce the risks of fraud.

Keywords: Financial literacy, household, human capital, individual, financial behavior.

The level of financial literacy influences the current financial planning and management of financial means of individual citizens and households, which have the bulk of all the country's funds. Proceeding from this, a competent investor who chooses a truly financial product that effectively uses knowledge and skills of managing personal financial resources will contribute not only to his own welfare and financial security, but also to strengthening the stability of the country's financial system.

For the effective development of human society, individual development is necessary. The external environment is constantly changing, and the quality that seems outdated and inefficient today may turn out to be a key tomorrow. One can only say with certainty that in the changing environment, variation and development of new human qualities are necessary. One of which is financial literacy, which in the concept of human capital refers to categories knowledge and skills.

With rational decision-making in the field of education the financial strategy of households in terms of investing in their human capital at the present time should be based on a variety of factors and the main of which, in the authors' opinion, are the future sphere of activity and the age of the trainee [1].

Education as an integral part of human capital refers to the «Basic Asset» of the household [2].

When we consider the financial literacy of households, the author adheres to the definition given by A.A. Zemtsov «A household is a separate individual or family with a property complex that includes a living space and has more or less regular sources of income and expenditure. This definition contains three main criteria for the allocation of households:

- composition - a person or a family;
- the existence of a property complex, including housing;
- availability of a source of income.

The combination of these three criteria makes it possible to talk about the household as a separate operating economic unit» [3].

The transition to the market radically changed the conditions of human life - its financial well-being was determined not by the formation of public consumption funds, but by personal incomes and the quality of their management. Without exaggeration, we can say that the size of personal finances and the preferences of households in their use form the face and character of the national economy. Moreover, the market system is stable and is capable of reproduction as much as the households are adapted to the system in which they live.

The idea of human capital was put forward precisely with the goal of streamlining ideas about the role of a person in the economy, changing the view of him as a passive asset that requires constant government spending. Let us cite the most common definition of this category in the world practice given by the Organization for Economic Cooperation and Development: «Human capital is knowledge, competence and properties embodied in individuals that contribute to the creation of personal, social and economic well-being».

It can be seen from the definition that the concept of «human capital» does not link exclusively with the professional qualification of a person, but has a broader interpretation. Human capital acts as a link between the budgetary costs and the effectiveness of the financial literacy development project.

Understanding that financial literacy is inseparable from a person as a multicomponent development factor, literally dictates a systemic and integrated approach in developing the concept of developing financial education and financial literacy of the population. Indeed, the main elements that determine the structure of human capital, fundamentally important for assessing its quality, are:

- innate abilities;
- labor (professional) skills;
- acquired specialized knowledge, including financial knowledge;
- motivation (value orientations);
- health (physical, mental, social);
- quality of the environment (institutional and environmental).

The close interconnection of all elements indicates that inadequate development of any of them will negatively affect the productivity of financial knowledge.

Financial literacy, of course, extends the choice of financial behavior strategies. However, from the position of the concept of human capital, the expansion of choice should be interpreted as increasing the opportunities for generating income or increasing opportunities for achieving personal financial stability and independence. This means that the financial equivalent of financial literacy should be income from property in the form of dividends, interest and rent. Financial literacy should eventually lead to the capitalization of knowledge and the improvement of the quality of life of its bearer.

Thus, financial literacy as an element of the underlying asset is the inseparable ability of a person to participate consciously in social reproduction as an investor who, with a reasonable and responsible approach to the choice of financial instruments, must generate revenue, or at least provide financial stability to the knowledge carrier.

In our opinion, financial literacy is, first of all, the rationalization of people's attitudes toward money. Money is not only a universal equivalent, acting as an instrument of people's interaction, but also one of the most «psychological» categories in the economy. There are always a lot of emotions around money, as they are a direct measure of wealth and poverty, abundance and poverty, profit and loss.

The hottest scientific disputes are about what determines a person's financial behavior - skills and habits formed by the environment, or the values of the oneself as a conscious, purposeful person. Financial literacy is a semantic compass in a turbulent sea of finance, and a person in the process of financial education should receive not a simplified description of certain instruments, but an in-depth knowledge of how to correctly make certain financial decisions during the main stages of the person's life-cycle.

Competence determines the sufficiency of the individual's knowledge for activities in any area and the personal qualities that one must have at the same time, that is, a fusion of knowledge on the subject and formed values. Precisely formulated competencies are the guarantee of correct evaluation of the results of training activities.

Insufficient financial literacy leads to negative consequences for the personal welfare of the population and for the economy as a whole. If during a working life people are not saved enough to save for a decent pension, or if they take a loan, they are unable to pay it, and then this reduces their personal well-being. However, negative consequences are felt not only by people, but also by financial markets. Unprepared customers carry «substandard money»: investors who do not know how markets work are more prone to panic, incompetent borrowers stop servicing their debts, potential clients of financial companies are unable to make informed choices, more reacting to advertising, and not on the characteristics of the service, which leads to an increase in speculative sentiment in the market.

A vivid example is the fact that the household is inextricably linked with man as a biological object, and as a biological object it must have health, which is characterized by an independent consumer value outside the «ability to perform labor operations», the implementation of a certain economic activity, then health has a component that is not part of the health capital [4]. Knowledge of health and management of it in terms of financing also falls within our competence in financial literacy.

The first assessments of financial literacy were conducted in the United States in the 1990s. At that period the researchers did not set themselves the task of measuring the level of financial literacy of the population. The topic of insufficient level of knowledge and skills in respect of personal finances arose from more

practically oriented problems. Basically, these problems concerned the retirement savings of the working population and the financial behavior of students. But already in the late 1990s it became clear that, using the collected data, it is reasonable to talk about the level of financial literacy of the population, it is necessary to move from measuring private, disparate indicators to a system of interrelated indicators of financial literacy, which are theoretically substantiated. In a meta-analysis of 71 studies that were based on 52 different databases, several initial definitions of financial literacy were identified [5].

1. Financial literacy is the ability to express informed judgments and make effective decisions regarding the use and management of money.

2. Personal financial literacy is the ability to master, analyze, manage and share information about personal financial circumstances that affect the financial situation. It includes the ability to distinguish alternative financial proposals, discuss monetary and financial issues without discomfort (or despite its availability), plan for the future and competently respond to life circumstances that affect everyday financial decisions, including developments in the economy as a whole.

3. Financial literacy is the basic knowledge that people need to have in order to survive in a modern society.

4. Financial literacy has to do with the personal ability to understand and use financial terms.

5. Financial literacy is the ability to effectively use the knowledge and skills to manage financial resources to achieve long-term financial stability or long-term financial well-being.

6. Financial knowledge is defined as the knowledge of key financial terms and concepts necessary for everyday activities in American society.

7. The literacy of consumers is defined as the assessment of their own financial knowledge or as objective knowledge.

Considering the presented list of formulations, we can say that, in fact, they differ little among themselves. All definitions refer to knowledge and skills in the field of finance, which should be used in everyday life and, most importantly, to bring positive financial results. The third definition emphasizes the fact that if there is no financial literacy, then the survival of an individual in modern society is threatened, that is, financial literacy is not additional knowledge and skills for those who want to improve their material well-being, but essential and necessary competences for all individuals. In the seventh definition, there is the idea that literacy can be measured both by objective tests and by subjective self-assessments, and comparing these indicators with each other will reveal the presence of excessive self-confidence of consumers in the event that the level of subjective financial literacy is high, and objective - low. The first and second definitions further indicate the ability to collect information on the financial market and work with it as part of the competence of a financially literate person. Thus, it can be concluded that in the research community there is a consensus on determining what to consider financial literacy in the broad sense of the word.

For example, researchers in the OECD project is defined financial literacy as «a combination of knowledge, skills, attitudes and behaviors that are required to make good financial decisions and, ultimately, to achieve personal financial well-being» [6]. In other words, financial literacy in the broadest sense includes both knowledge and practical skills, as well as people's attitudes toward personal finance.

However, in addition to broad definition of financial literacy, there are several narrower definitions that focus on different aspects of this concept. They differ not only in names but also in conceptual approaches with respect to what is considered financial literacy:

- financial literacy in the narrow sense of the word (financial literacy as itself);
- financial education;
- financial awareness;
- financial confidence;
- availability/unavailability of financial services (financial inclusion/exclusion);
- financial capability.

Despite the seeming similarity of these terms and the intersections between them, it is important to distinguish them. Consider these concepts in more detail.

The concept of financial literacy, used in a narrow sense, reflects only knowledge. For example, researchers use five questions that test respondents' knowledge of the concepts of simple and complex interest, inflation and discounting (the basic level of financial literacy), and eight additional ones that reveal knowledge of the differences between stocks and bonds, the operation of the stock market, asset diversification, and an understanding of the relationship between prices on bonds and interest rates [7]. The first five

questions are included in the basic index of financial literacy, the remaining eight - in the index of advanced level. The authors of the methodology insist that these issues differentiate the level of financial literacy of individuals well; they have been repeatedly tested on different samples. With the help of this methodology, financial literacy is measured objectively, since the questionnaire lacks self-assessments, all questions are asked in the form of knowledge tests. However, if people understand the difference between simple and complex interest, nominal and real values, stocks and bonds, this does not guarantee the literacy of their financial behavior in everyday life - for example, that they will not be among borrowers who have incurred excessive credit obligations.

The concept of «financial education» appeared in connection with attempts to include economic and financial education in school curricula. Analysis of 50 initiatives and academic studies in the field of economic and financial education has shown that financial education programs are aimed at raising the level of knowledge about financial markets and financial instruments and their understanding, as well as developing skills to make informed decisions in the field of personal finance, that is, to practically use this knowledge when choosing products and services [8]. However, the priority is given to knowledge, and often it is not so much about knowledge in the field of personal finance, but about economic and financial education.

In the framework of the «Russia Financial Literacy and Education Trust Fund» project, the researchers conducted 74 focus group discussions in eight countries (Colombia, Malawi, Mexico, Namibia, Papua New Guinea, Tanzania, Uruguay, Zambia) of the project. Based on the analysis of these materials, the topics most often mentioned by respondents were selected in response to a question about what qualities characterize financially competent and financially incompetent people [9].

Most often in focus group discussions the following qualities were mentioned:

- planning of income and expenses (54);
- priority in spending funds for necessary needs (53);
- discipline in spending money (51);
- the ability to live within your means (45);
- the ability to regularly save money and, even if very small amounts are saved (31);
- cost savings (26);
- the ability to save money to pay regular bills (25);
- budget and revenue management (21);
- planning for the future (50);
- formation of savings in case of unexpected expenses (42);
- formation of savings to cover the expected expenditure (41);
- saving money always when there is such a possibility (40);
- ensuring the future of their children (31);
- provision of old age (21);
- managed debt - do not lend more money than you can then give back (30);
- search for information about the financial service before purchasing it (28);
- checking and understanding the terms of the financial service that you are buying (20);
- search for information before making financial decisions (30);
- self - discipline, lack of impulsiveness (51);
- orientation to the future, lack of practice to live one day (50);
- purposefulness and active life position (41);
- caring not only about yourself, but about the people around you (20);
- independence in decision-making, ability to overcome pressure from members of one's social circle (16) [9].

These characteristics formed the basis of questionnaire questions, the formulations of which then passed several stages of pilot surveys in all eight countries of the project. The main criteria for including questions in the questionnaire were:

- universality (the questions «worked» in all countries of the project);
- applicability to all population groups (income, age, education, using / not using of financial services, etc...);
- ability on the basis of answers to the question to differentiate financially literate and financially illiterate behavior.

As a result, the concept of financial competence is divided into several components (skills, understanding, competence, knowledge and motivation), the presence of which was revealed empirically in the focus group discussions.

Money management (keeping revenues and expenses budget, checking bank statements, availability and frequency of problems with lack of money, ways to solve them, regularity of savings, etc.).

Long-term planning (creation of reserves for a «rainy» day, creating reserves for expected spending, attitude to long-term planning, insurance, pension savings, savings for children's education and large purchases, etc.).

The choice between different options: the use of financial services, informal ways of saving and lending, attitude to risk, awareness of existing financial products and their characteristics, sources of information, selection criteria, ability to read contracts before signing, etc.

Maintaining awareness of the situation in the economy, new financial products and services, changing the conditions and costs of existing services, being informed about where to get an independent assessment and advice on financial issues, how and where to handle complaints.

The presence of motivation (first of all, change your own behavior).

To the surprise of developers, despite the difference in financial systems in these countries, it was revealed a lot of similarities. Compared to the British study, focus groups clearly showed the idea that financial competence is largely related to the psychological characteristics of people, and that the components of maintaining awareness and skills related to the choice between alternative services or products in the context of financial markets these countries are less relevant.

In addition to the above, empirical studies show that knowledge about personal finance is greater for those who receive financial education in one form or another: for example, students of economic specializations have a higher level of financial literacy than students of humanitarian and technical faculties [8; 133], but in this case the effect of self-selection can work: students who have chosen economic specialties are more interested in economics and finance, that's why they choose education in this sphere. If this is so, then the conclusion that, other things being equal, the development of the economy's course is directly converted into the knowledge and skills necessary for consumers of financial services, will be incorrect. Therefore, the financial education programs focus on teaching the basics of personal financial planning and their application in people's daily lives, and not on the formation of professional competencies of economists and financiers.

Understanding that knowledge can not exist without their practical application has, over time, led to the emergence in the literature of methods for measuring financial literacy of a number of concepts in which researchers focused not so much on knowledge as on the use of this knowledge in everyday life. The term «financial awareness» is often used to denote consumers' understanding of the need to use financial services in the modern world or to be aware of the range of financial products and services available to the public.

The term «financial certainty» is used to indicate the confidence of consumers that financial service providers will provide their services in a proper and understandable manner to consumers, informing will be open and honest, and the use of services will benefit consumers rather than harm [10; 10]. Financial confidence as a term is often used in gender studies that are aimed at identifying a «confidence gap» in women, acting as a barrier to achieving their financial goals, ensuring financial well-being [11]. If we take into account that women have to solve more difficult tasks because their life expectancy in retirement is higher and higher than the costs of education and medical care, then the presence of a lack of confidence in them becomes particularly problematic.

In contrast to the concept of financial literacy in the narrow sense of the word, in which the emphasis is placed on knowledge, financial competence characterizes the application of knowledge in practice, and it is not so much about using financial tools as it is about the basic skills of personal financial planning. This approach was developed in the UK and applied in studies commissioned by the Financial Services Authority (FSA), and then in the development of a universal model for measuring the level of financial literacy in countries with different income levels within the Russia Financial Literacy and Education Trust Fund project.

This approach is based on the idea that the availability of knowledge in the field of personal finance does not yet indicate a high level of financial literacy. It is important that individuals, in addition to knowledge, have appropriate attitudes, and also apply these competencies in their daily lives. In other words, financial competence is connected with the practical activity of an individual in achieving one's goals.

Therefore, if we want to measure a person's financial competence, then it is necessary to measure not so much one's knowledge as what person does.

When measuring the level of both financial literacy and financial competence, it is important to determine what the financially competent (competent) person should know and be able to do. And if in the methodology of measuring financial literacy - both narrowly and broadly - the circle of necessary knowledge and competencies is determined by researchers and experts, the methodology based on the concept of financial competence includes not only expert judgments about the components of the concept of financial competence of individuals, but also the views of the people themselves about what behavior can be considered financially competent.

Financial competence can be measured in ten components. High scoring values for these components mean the following:

Budgeting - respondents tend to plan their daily expenses in detail and fulfill their plans.

Living within means - after all the necessary expenses, the respondents have money, they do not lend money to buy food or give back previously made debts, while they either have no debts or debts are not burdensome for the household budget.

Monitoring expenses - respondents know exactly how much money they spent and how much they have left.

Using information - respondents are always looking for information or advice if they need to make an important decision on their financial issues, learn from other people's mistakes in managing personal money and are very responsible when it comes to disposing of money.

No overspending - respondents do not buy excess to not be in a situation where the remaining money is not enough for food or other urgent regular spending, do not spend on something that their incomes can not afford.

Saving intention - respondents try to save money for the future, even if it is a small amount, they try to always have some amount for unforeseen expenses, just in case.

Covering unexpected expenses - respondents are worried that they will not be able to cover unforeseen expenses, if tomorrow there is such a need.

Attitude toward the future - respondents do not live today, they think about the future, they believe that the future depends on them.

Not being impulsive - respondents take decisions deliberately, and not under the influence of emotions, weigh the pros and cons, first think, and then do.

Achievement orientation - respondents always strive to improve their situation, for this they work hard to be the best in their business.

The financial illiteracy of the population has a negative impact not only on the personal well-being of the population, but also on the state of financial and credit markets. Taking decisions on the placement of savings in financial markets, incompetent individuals provide «substandard money», whose movement is little predictable due to limited rationality and insufficient financial literacy of their owners. If there are many such agents, then the markets can behave «inadequately». Unqualified investors are more prone to panic and other manifestations of irrationality in making financial decisions; incompetent borrowers stop servicing their debts; customers who are unable to correctly assess financial processes are not able to make an informative choice, which leads to unfair competition and growth of speculative sentiments in the market.

Conclusion

Thus, summarizing the foregoing, it can be concluded that financial literacy is an important factor in the well-being of households and can be considered an integral part of the underlying asset, both of the individual and of the household, of which the individual is a member. The impact of financial literacy on the general underlying asset is significant, since the rational management of the financial component of the household allows the use and disclosure of the full potential of the underlying asset of the household without disturbing the financial problems that have arisen because of a lack of financial literacy.

Financial literacy helps households plan and use their personal budgets efficiently, make decisions in the field of personal finance based on their long-term interests, recognize threats and reduce the risks of fraud from potentially unscrupulous market participants, avoid excessive personal indebtedness, navigate the complex services and products offered financial institutions.

In the long term, the place of financial literacy of the population is determined by the increased importance of individual financial decisions in ensuring personal well-being at all stages of the life cycle - in

obtaining education, creating a family, providing the household with housing, changing the field of activity and retiring. Increasing the role of personal responsibility for own financial decisions occurs in recent decades against the background of the expansion of the consumer sector of the financial market, the growth of financial products, the overall growth of incomes and savings of the population, which makes the problem of increasing financial literacy even more significant.

References

- 1 Гарцуева Е.В. Концепция «Человеческий капитал» — основа содержания базового актива домохозяйства / Е.В. Гарцуева // Проблемы учета и финансов. — 2015. — № 2(18). — С. 6–11.
- 2 Земцов А.А. Домохозяйство: Основания. Финансы. Консалтинг / А.А. Земцов. — Томск: Издат. Дом Томского гос. ун-та, 2015. — 352 с.
- 3 Земцов А.А. Значение, структура и соотношение персональных и семейных финансов в финансовой системе / А.А. Земцов, Т.Ю. Осипова // Вестн. Томск. гос. ун-та. Сер. Экономика. — 2010. — № 331. — С. 135–141.
- 4 Земцов А.А. Здоровье домохозяйства: экономические аспекты и методы оценки / А.А. Земцов, А.В. Илларионова // Вестн. Томск. гос. ун-та. Сер. Экономика. — 2013. — 2(22). С. 18–32.
- 5 Huston S.J. Measuring financial literacy // Journal of Consumer Affairs. — 2010. — Vol. 44 (2). — P. 296–316.
- 6 Measuring financial literacy: Questionnaire and guidance notes for conducting an internationally comparable survey of financial literacy (2011). Paris: OECD.
- 7 Lusardi A. Financial literacy and retirement planning: New evidence from the Rand American Life Panel / A. Lusardi, O. Mitchell. MRRC Working Paper. — 2007. — No. 157.
- 8 Кузина О. Финансовая грамотность и финансовая компетентность: определение, методики измерения и результаты анализа в России // Вопросы экономики. — 2015. — № 8. — С. 129–148.
- 9 Kempson E. Measuring financial capability: a new instrument and results from low —and middle —income countries / E. Kempson, V. Perotti, K. Scott. — Washington, DC: World Bank, 2013.
- 10 Canadians and their money: Building a brighter financial future. Ottawa: Task Force on Financial Literacy. — Canada, Department of Finance, 2011.
- 11 Mottola G.R. In our best interest: Women, financial literacy and credit card behavior / G.R. Mottola // Numeracy. — 2013. — Vol. 6. — No. 2. — Article 4.

Д.А. Ситенко, Е.В. Гарцуева

Үй шаруашылықтарының қаржылық білімділігі: теориялық аспектілері

Мақалада заманауи нарықтық экономикада үй шаруашылықтарының қаржылық білімділігінің теориялық аспектілері қарастырылды. Авторлар қаржылық білімділікті индивидтің қаржылық тәртібін анықтайтын адами капиталдың ажырамас бөлігі ретінде зерттеді. Заманауи әлемде үй шаруашылықтары әлеуметтік-экономикалық, оның ішінде қаржылық қатынастардың белсенді қатысушылары болып табылады. Әрбір үй шаруашылығы олардың қарамағында бар ақша қаражаттарына қатысты шешімдер қабылдайды, ұзақмерзімді сақтандыру, ипотекалық және зейнетақы бағдарламаларына қатысады, ал бұл азаматтардың өзінің қаржылық шешімдері мен экономикалық әл-ауқатына жеке жауапкершілікті жоғарылатады. Сәйкесінше, үй шаруашылықтарының қаржылық білімділігімен байланысты өзекті сұрақтар көбейеді. Мақалада қаржылық білімділік үй шаруашылығының негізгі белсенді элементі ретінде қарастырылған. Авторлармен берілген облыстағы зерттеушілердің көзқарастары талданған және жинақталған, қаржылық білімділік ұғымы тар және кең мағынада анықталған. Қаржылық құзыреттілік өлшенетін компоненттері, оның ішінде ерекше қаржылық хабардарлығы қарастырылған. Қаржылық білімділік үй шаруашылықтарына жеке бюджетті тиімді жоспарлауға және қолдануға, өздерінің ұзақмерзімді мүдделерінен шыға отырып, жеке қаржы облыстарында шешімдер қабылдауға, қатерлерді танып және алаяқтық қауіпін азайтуға көмек береді.

Кілт сөздер: қаржылық білімділік, үй шаруашылығы, адами капитал, индивид, қаржылық тәртіп.

Д.А. Ситенко, Е.В. Гарцуева

Финансовая грамотность домохозяйств: теоретические аспекты

В статье рассмотрены теоретические аспекты финансовой грамотности домохозяйств в современной рыночной экономике. Авторы трактуют финансовую грамотность как неотъемлемую часть человеческого капитала, определяющую финансовое поведение индивида. В современном мире домохозяйства

являются активными участниками социально-экономических, в том числе и финансовых, отношений. Каждое домохозяйство принимает решения относительно имеющихся в их распоряжении денежных средств, участвует в долгосрочных страховых, ипотечных и пенсионных программах, что повышает личную ответственность граждан за собственные финансовые решения, экономическое благополучие. Соответственно, возрастает актуальность вопросов, связанных с финансовой грамотностью домохозяйств. В статье рассмотрена финансовая грамотность как элемент базового актива домохозяйства. Авторами проанализированы и обобщены взгляды исследователей в данной области, рассмотрено понятие финансовой грамотности в узком и широком смысле слова. Рассмотрены компоненты, по которым измеряется финансовая компетентность, среди них можно выделить финансовую осведомленность. Финансовая грамотность помогает домохозяйствам эффективно планировать и использовать личный бюджет, принимать решения в области личных финансов, исходя из своих долгосрочных интересов, распознавать угрозы и снижать риски мошенничества.

Ключевые слова: финансовая грамотность, домохозяйство, человеческий капитал, индивид, финансовое поведение.

References

- 1 Gartsueva, Ye.V. (2015). Kontseptsiiia «Chelovecheskii kapital» — osnova sodержaniia bazovoho aktiva domokhoziaina [The concept of «Human capital» is the basis of the content of the householder's basic asset]. *Problemy ucheta i finansov – Accounting and finance problems*, Vol. 2(18), 6–11 [in Russian].
- 2 Zemtsov, A.A. (2015). *Domokhoziaistvo: Osnovaniia. Finansy. Konsaltingh* [Household: Foundations. Finance. Consulting]. Tomsk: Izdatelskii dom Tomskoho hosudarstvennoho universiteta [in Russian].
- 3 Zemtsov, A.A., & Osipova, T.Yu. (2010). Znachenie, struktura i sootnoshenie personalnykh i semeinykh finansov v finansovoi sisteme [Value, structure and ratio of personal and family finance in the financial system]. *Vestnik Tomskoho hosudarstvennoho universiteta – Bulletin of Tomsk State University*, Vol. 331, 135–141 [in Russian].
- 4 Zemtsov, A.A., & Illarionova, A.V. (2013). Zdorove domokhoziaina: ekonomicheskie aspekty i metody otsenki [Housewife Health: Economic Aspects and Methods of Evaluation]. *Vestnik Tomskoho hosudarstvennoho universiteta – Bulletin of Tomsk State University*, 2(22), 18–32 [in Russian].
- 5 Huston, S.J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296–316.
- 6 Measuring financial literacy: Questionnaire and guidance notes for conducting an internationally comparable survey of financial literacy (2011). Paris: OECD.
- 7 Lusardi, A., & Mitchell, O. (2007). Financial literacy and retirement planning: New evidence from the Rand American Life Panel. MRRC Working Paper, No. 157.
- 8 Kuzina, O. (2015). Finansovaia hramotnost i finansovaia kompetentnost: opredelenie, metodiki izmereniia i rezultaty analiza v Rossii [Financial literacy and financial competence: definition, measurement techniques and analysis results in Russia]. *Voprosy ekonomiki – Economic questions*, 8, 129–148 [in Russian].
- 9 Kempson, E., Perotti, V., & Scott, K. (2013). Measuring financial capability: a new instrument and results from low-and middle-income countries. Washington, DC: World Bank
- 10 Canadians and their money: Building a brighter financial future (2011). Ottawa: Task Force on Financial Literacy. Canada, Department of Finance.
- 11 Mottola, G.R. (2013). In our best interest: Women, financial literacy, and credit card behavior. *Numeracy*, 6(2), 4.

А.А. Нурсеитов, Ф.Б. Садвокасова

*АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства», Астана, Казахстан
(E-mail: a.nurseitov@kzppp.kz)*

Особенности управления дебиторской задолженностью

Оборотные активы служат в качестве неотъемлемой части непрерывного циклического процесса воспроизводства для компаний. Недостаток или неэффективное использование оборотных средств может привести к замедлению скорости их оборачиваемости, что приводит к понижению платежеспособности и финансовой устойчивости компании, а в конечном итоге — к финансовой несостоятельности и даже к банкротству. Поэтому для бесперебойной финансово-хозяйственной деятельности компании нуждаются в надлежащем управлении оборотным капиталом. Для управления оборотными активами компании вырабатывают и используют собственную политику, которая может быть агрессивной, умеренной или консервативной. Одним из ключевых элементов оборотных активов является дебиторская задолженность (ДЗ), в отношении которой требуется проведение специальной политики управления. Отсутствие полноценной картины данных по эффективности инвестирования средств в ДЗ приводит к управлению ситуацией по принципу «тушения пожара». Поэтому информация служит наиболее важным элементом, лежащим в основе всей системы управления ДЗ. Авторы рекомендуют компаниям определять оптимальное соотношение между дебиторской и кредиторской задолженностью в целях получения наибольшей выгоды и наименьших потерь в рамках реализации стратегии. По их мнению, для эффективного управления ДЗ компания должна сформировать свод правил, регламентирующих процессы предоставления кредита и инкассации денежных средств.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, управление, оборотные активы, оборотные средства, оборотный капитал, факторинг JEL коды: G 32.

Каждая компания для организации и выполнения своей финансово-хозяйственной деятельности нуждается в средствах и предметах труда. Предметы труда, которые переносят стоимость на создаваемый продукт, считаются оборотными (текущими) активами компании.

Впервые понятие оборотного капитала ввел в экономическую теорию шотландский экономист, один из основоположников классической политической экономии А. Смит [1], который подчеркивал его особую роль в формировании основного капитала. Впоследствии его научные изыскания продолжил английский экономист, классик политической экономии Д. Рикардо [2], который был последователем и одновременно оппонентом А. Смита.

Оборотные активы относятся к имуществу компании. Они непрерывно проходят определенные стадии в процессе воспроизводства, меняя форму своей стоимости с производственной на товарную или денежную. Как известно, процесс воспроизводства включает в себя стадии производства и товарно-денежного обмена.

Оборотные активы компании по функциям принято делить на оборотные производственные фонды, к которым относят сырье, материалы, полуфабрикаты, налог на добавленную стоимость, незавершенное производство, расходы будущих периодов, и фонды обращения, включающие в себя дебиторскую задолженность, готовую продукцию, товары, финансовые вложения, деньги и пр. Следует отметить, что оборотные активы учитываются при ценообразовании на товары и услуги. Так, в качестве основного механизма ценообразования на услуги в организациях взята «ориентация на издержки с добавлением нормативной прибыли» [3; 155].

В целях экономического анализа экономисты различают понятия «оборотные средства» и «оборотный капитал». При этом оборотные средства меньше оборотного капитала на сумму прибыли в составе дебиторской задолженности.

По своей сути оборотный капитал выражает экономические отношения, складывающиеся в процессе товарного производства, и означают денежные средства компании, вложенные в текущие активы для осуществления непрерывного процесса производства и обращения, обслуживая воспроизводственный процесс.

В случаях недостатка или неэффективного использования оборотных средств процесс их оборачиваемости замедляется, что приводит к понижению платежеспособности и финансовой устойчивости компании, а в конечном итоге — к финансовой несостоятельности и даже к банкротству. Поэтому

для бесперебойного осуществления финансово-хозяйственной деятельности важной задачей для компаний является обеспечение надлежащего управления оборотным капиталом.

Вместе с тем управление оборотными средствами нельзя рассматривать изолированно, само по себе, в отрыве от экономической деятельности компании, поскольку оно является составной частью всей системы управления компанией. Оно нацелено на укрепление финансового состояния, т.е. достижение максимальной прибыли и увеличение рыночной стоимости компании. Управление оборотными средствами следует осуществлять в составе целостной системы управления всей компанией и по отдельным ключевым элементам (производственным запасам, незавершенному производству, готовой продукции на складе, дебиторской задолженности, денежным средствам и их эквивалентам и др.). Каждый элемент оборотных средств имеет свое экономическое предназначение и особенности, которые следует учитывать при подготовке и принятии управленческих решений.

Понятие «активы» по своему экономическому содержанию означает ресурсы, контролируемые компанией по итогам выполненных прошлых операций, от которых ожидается получение экономических выгод в будущем периоде. Активы компании, в свою очередь, делятся на постоянные и оборотные. При этом оборотные активы обращаются в деньги или переходят в затраты в течение одного года (рис.1).

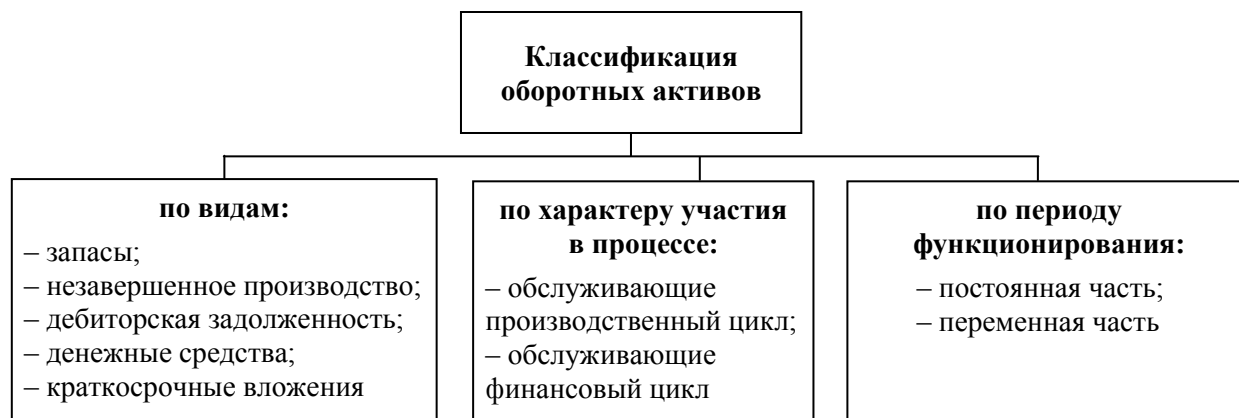

Рисунок 1. Классификация оборотных активов (составлено автором Ф.Б. Садвокасовой)

В экономической теории оборотный капитал различается как валовый, чистый (ЧОК) и собственный (СОК). Под валовым оборотным капиталом принято понимать общий объем оборотных средств, сформированный за счет как собственного, так и заемного капитала. Чистый оборотный капитал представляет собой часть оборотных средств, сформированную за счет собственного капитала и долгосрочного заемного капитала. Собственный оборотный капитал означает часть оборотных средств, сформированную только за счет собственного капитала.

Характерной особенностью ЧОК является то, что он может быть как с положительным, так и с отрицательным значением. При отрицательных значениях может потребоваться реализация постоянных активов либо увеличение долгосрочных обязательств и/или собственного капитала, в том числе за счет увеличения вклада в уставный капитал компании.

Для приобретения оборотных активов компании используют такое понятие, как «рабочий капитал», под которым подразумевается разница между чистыми текущими активами (ЧТА) и чистыми текущими обязательствами (ЧТО), но без учета денежных средств, краткосрочных финансовых вложений со стороны активов и, самое важное с точки зрения настоящей статьи, платных краткосрочных займов со стороны финансовых обязательств.

В отношении оборотного капитала используется также понятие «операционный цикл», представляющий собой период полного оборота всей суммы оборотных активов, в процессе которого происходит смена отдельных их видов (см. рис. 2).

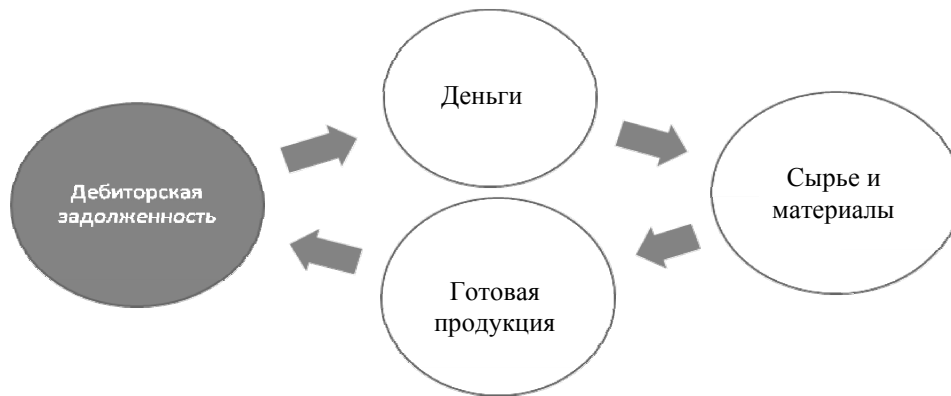

Рисунок 2. Смена отдельных видов оборотных активов компании (составлено автором Ф.Б. Садвокасовой)

В составе операционного цикла обычно принято выделять производственный и финансовый циклы (см. рис. 3), для оценки длительности которых используется показатель оборачиваемости, означающий период оборота оборотных средств в днях.

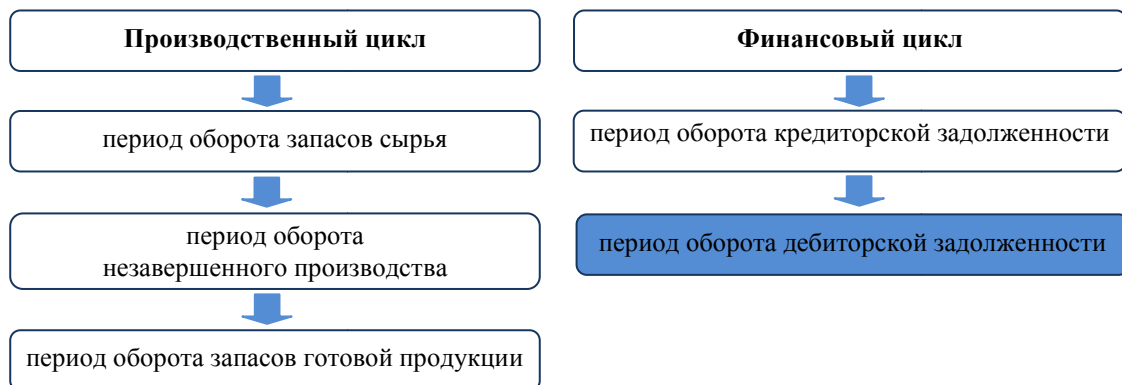

Рисунок 3. Производственный и финансовый циклы (составлено автором Ф.Б. Садвокасовой)

Для управления оборотными активами каждая компания вырабатывает собственную политику, с определением соотношения между рисками и показателями эффективности, сбалансированного на стратегическом уровне, в том числе политику управления оборотными активами и политику привлечения заемных средств.

На практике компании обычно используют три принципиально разных подхода к политике управления оборотными активами: агрессивный, умеренный и консервативный (см. рис. 4).

При проведении агрессивной политики финансирования активов компании за счет собственного и долгосрочного заемного капитала финансируют только внеоборотные активы, в то время как оборотные активы финансируются за счет привлечения краткосрочного заемного капитала, тем самым текущие активы покрываются благодаря текущим финансовым обязательствам. Подобная модель политики позволяет компаниям осуществлять свою деятельность с минимальной потребностью в собственном капитале. Однако возникают серьезные проблемы в обеспечении платежеспособности и финансовой устойчивости компании.

Умеренная политика финансирования активов позволяет компании за счет собственного и долгосрочного заемного капитала полностью финансировать внеоборотные активы, а также преимущественную часть или весь объем постоянной части оборотных активов. Такая модель обеспечивает приемлемый уровень финансовой устойчивости компании в процессе его развития.

Особенностью консервативной политики финансирования активов является полное финансирование за счет собственного и долгосрочного заемного капитала внеоборотных активов, постоянной части оборотных активов, а также доли переменной части оборотных активов, которая связана с сезонным возрастанием объема деятельности компании.

Рассмотрим более подробно дебиторскую задолженность, которая является одним из ключевых элементов оборотных активов любой компании.

Политика управления дебиторской задолженностью (ДЗ) предполагает определение допустимых значений следующих показателей:

- средневзвешенный период оборота, за исключением безнадежной ДЗ;
- средневзвешенный период допустимой просрочки ДЗ;
- кредитный лимит по типам клиентов;
- величина наценок и скидок к ценам готовой продукции для перепродажи;
- величина резерва на безнадежные (сомнительные) долги.

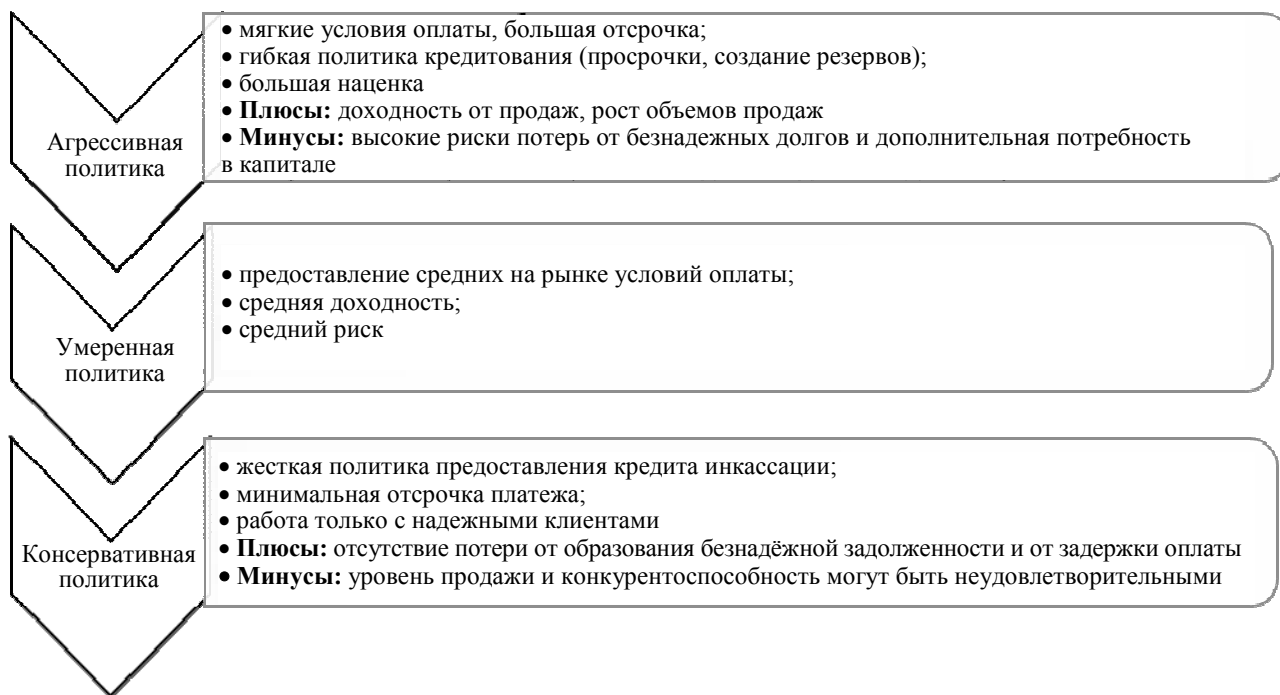

Рисунок 4. Три подхода к политике управления оборотными активами: агрессивный, умеренный и консервативный (составлено автором Ф.Б. Садвокасовой)

Систему управления оборотными активами, включая ДЗ, следует рассматривать как целостную совокупность стратегического управления, бюджетирования, исполнения (оперативного управления) и управленческого учета.

Ключевые показатели деятельности компании в области управления оборотным капиталом являются составной частью взаимосвязанной системы показателей и задаются задачами управления процессами формирования и финансирования оборотных активов, сбалансированными на стратегическом уровне, которые одновременно регулируют задачи и действия менеджмента при исполнении бюджета.

На основе управленческих отчетов руководители компании получают информацию по фактическому исполнению бюджетов и бизнес-планов, а также принимают оперативные решения.

Немаловажную роль в управлении оборотными активами играют дебиторская и кредиторская задолженности, а также соотношение между ними. Оптимальным считается такое соотношение, которое в итоге приносит компании наибольшую выгоду или наименьшие потери в рамках реализации принятой стратегии.

Эффективное управление ДЗ предполагает:

- оптимальное соотношение прибыль/риск в рамках стратегии развития компании с максимизацией данного показателя за счет получения дополнительной прибыли от продажи продукции в кредит;
- принятие своевременных и правильных решений на основании своевременной аналитической информации;
- выделение центров ответственности и четкую организацию работы персонала.

Однако многие компании не отслеживают ДЗ в разрезе каждого клиента, товара, менеджера. В результате у руководителей отсутствует полноценная картина данных по эффективности инвестирования средств в ДЗ и многим из них приходится оперативно управлять ситуацией по принципу

«тушения пожара», т.е. когда все силы и ресурсы направляются на быстрое решение проблемы, когда она уже вышла из-под контроля и грозит обернуться большими потерями для компании и её финансовой устойчивости.

Мы полагаем, что документооборот по ДЗ должен позволять руководителям компании оценивать, из каких сумм состоит задолженность, с указанием информации о просроченной оплате, долях безнадежной и сомнительной задолженности, об ожидаемом объеме поступлений в ближайшее время и о кредитной истории дебиторов. Управление ДЗ во многих компаниях, можно сказать, осуществляется на «интуитивном» уровне. Между тем, на наш взгляд, информация является наиболее важным актуальным элементом, на котором и должна базироваться вся система управления ДЗ. Поэтому необходимо наладить ежедневный учет финансовых показателей таким образом, чтобы было возможно получать все необходимые аналитические данные в режиме онлайн, с минимальными затратами времени и усилий, в том числе путем создания и развития базы данных, в зависимости от размеров компании, количества пользователей, затрат на разработку, внедрение и обслуживание.

Экспресс-анализ ДЗ мы рекомендуем проводить с учетом рекомендаций, изложенных в Словаре-справочнике финансового менеджера [4], т.е. следующим образом:

1) оценка уровня ДЗ и его динамики путем расчета коэффициента отвлечения оборотных активов в ДЗ (КОА_{ДЗ}):

$$КОА_{ДЗ} = ДЗ / ОБА, \quad (1)$$

где КОА_{ДЗ} — коэффициент отвлечения оборотных активов в дебиторскую задолженность; ДЗ — дебиторская задолженность; ОБА — оборотные активы;

2) определение среднего периода инкассации (СПИ) ДЗ и количества оборотов дебиторской задолженности в рассматриваемом периоде (КО_{ДЗ}):

$$СПИ = (ДЗ * Дни) / \text{выручка} \text{ и } КО_{ДЗ} = \text{выручка} / ДЗ, \quad (2)$$

где СПИ — средний период инкассации дебиторской задолженности; ДЗ — дебиторская задолженность; КО_{ДЗ} — количество оборотов дебиторской задолженности в рассматриваемом периоде;

3) выделение просроченной и сомнительной ДЗ путем расчета просроченной (КП) ДЗ и среднего «возраста» просроченной ДЗ (ВП):

$$КП = ДЗ_{пр} / ДЗ \text{ и } ВП = (ДЗ_{пр} * Дни) / \text{выручка}, \quad (3)$$

где КП — коэффициент просрочки; ДЗ_{пр} — просроченная дебиторская задолженность; ДЗ — дебиторская задолженность; ВП — средний «возраст» просроченной дебиторской задолженности.

Для эффективного управления ДЗ необходимо определить возможную сумму финансовых средств, инвестируемых в дебиторскую задолженность (см. рис. 5):

$$\left(\begin{array}{l} \text{планируемый} \\ \text{объем реализации} \\ \text{продукции в кредит} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{коэффициент} \\ \text{соотношения} \\ \text{себестоимости} \\ \text{и цены продукции} \end{array} \times \left\{ \begin{array}{l} \text{средний период} \\ \text{кредита} \\ \text{предоставления} \\ \text{покупателям} \end{array} + \begin{array}{l} \text{средний период} \\ \text{просрочки} \\ \text{оплаты} \\ \text{покупателями} \end{array} \right\} \right) \cdot 1360$$

Рисунок 5. Определение суммы оптимальной суммы дебиторской задолженности (составлено автором Ф.Б. Садвокасовой на основе Словаря-справочника финансового менеджера [4])

Кроме того, следует рассчитывать коэффициент инкассации с целью определения доли процентной части оборотных средств, которая поступит в определенный период времени, с детализацией по периодам (декада, месяц, квартал и т.п.). При этом можно рассчитать нормативные дни.

ДЗ определяется следующим образом:

$$ДЗ_{\text{нп}} + \text{продажи-поступления от продаж} = ДЗ_{\text{кп}},$$

где ДЗ_{нп} — дебиторская задолженность на начало периода; ДЗ_{кп} — дебиторская задолженность на конец периода.

Объем ДЗ определяется путем уменьшения суммы задолженности за товары, проданные на условиях отсрочки платежа на сумму полученных авансов за эти товары. При этом отпуск товаров с отсрочкой платежа приводит к повышению конкурентоспособности, удержанию и завоеванию рын-

ков сбыта, увеличению объема продаж, но одновременно возникает риск потери средств, снижения оборачиваемости активов и отвлечения средств из оборота. Получение авансов по таким товарам приводит к привлечению средств в оборот, 100 % гарантии получения средств и исключению риска неплатежа за товар, но с возможным снижением конкурентоспособности и установлением более низких цен за них.

Дебиторская задолженность является необходимым элементом работы всякой компании, особенно действующей в сфере торговли, поскольку по мере «роста продаж растут и размеры торгового кредита, важнейшего источника дебиторской задолженности, которая постоянно беспокоит финансового менеджера» [5; 536].

Торговый кредит предоставляется для стимулирования продаж и сохранения клиентов. Пытаясь сохранить клиентов, компания с помощью торговых кредитов помогает им преодолеть финансовые трудности. Но это приводит к образованию дебиторской задолженности у самой компании, оказывающей также управленческо-консультационные услуги [5; 536, 537]. По-существу, торговый кредит представляет собой дебиторскую задолженность, которую требуется погасить, а это предполагает наличие политики погашения дебиторской задолженности.

Отказ от продажи продукции в кредит означает неоправданное снижение конкурентоспособности своей компании, несмотря на сопровождаемые риски (отвлечение средств из оборота, возможные потери средств, снижение оборачиваемости).

Ввиду схожести природы возникновения дебиторской и кредиторской задолженности мы рекомендуем компаниям определять оптимальное соотношение между этими показателями с целью получения наибольшей выгоды и наименьших потерь в рамках реализации стратегии компании. При этом данное соотношение должно определяться с учетом следующих факторов:

- относительная рыночная власть компании по отношению к поставщикам и покупателям — уникальность продукта, уровень монополии, редкость продукта, ограниченность предложения, долгосрочный характер контракта;

- стоимость капитала и возможности привлечения в отраслевой цепочке — специфичность и ликвидность активов, капиталоемкость, систематический отраслевой риск;

- структура капитала компании;

- финансовая прозрачность компании;

- политика компании в области оборотного капитала.

Одним из инструментов финансирования ДЗ является факторинг, т.е. финансовая услуга (получение денег под залог ДЗ) по кредитованию оборотного капитала путем инкассирования ДЗ и кредитования клиента с одновременным гарантированием от кредитных и валютных рисков.

К плюсам факторинга относятся: отсутствие необходимости залога, расширение возможностей привлечения заемных средств, дополнительный кредитный контроль клиентов со стороны фактора.

Минусы факторинга включают: высокую стоимость привлечения средств в сравнении с кредитом; дополнительные транзакционные издержки (дополнительный документооборот, изменение стандартных форм документов, бухгалтерский учет, информационная система); ограничения по кредитному качеству клиентов (клиенты должны удовлетворять требованиям фактора); отсутствие гарантии влияния факторов на кредитные риски; существование риска прекращения финансирования со стороны фактора; формирование менее прозрачного контроля финансовых расходов.

Факторинг, как правило, используется при недостатке оборотных средств и отсутствии более дешевых источников финансирования. При этом он может быть регрессом, т.е. возможностью направления регресса к получателю денег и без него.

Таким образом, управленческий учет ДЗ основан на следующих определенных принципах:

- расчет критических сроков оплаты;

- составление реестра старения ДЗ;

- расчет средневзвешенных периодов кредита, периодов просрочки и периодов отвлечения средств из оборота;

- расчет коэффициентов поступлений.

Мы рекомендуем проводить автоматизацию управления ДЗ, что включает в себя:

- автоматическое уведомление клиентов о наступлении сроков платежа;

- расчет скидок и штрафов;

- автоматический кредитный контроль с блокировкой отгрузок при превышении кредитных лимитов и/или отсрочек, а также с системой дополнительной авторизации;

- автоматическое закрытие расчетов (сопоставление платежей отгрузкам);
- автоматическое формирование платежного календаря поступления средств на основе договорных условий;
- оптимальный выбор партнера по установленным параметрам, в т.ч. отсрочке;
- отчетность по ДЗ (реестр старения ДЗ; реестр просроченной и безнадежной ДЗ; рейтинг надежности покупателей);
- отчетность по ключевым показателям управления ДЗ (оборачиваемость ДЗ; фактические коэффициенты инкассации; доля просроченной ДЗ; маржа на вложенный капитал (в разрезе клиентов и сегментов рынка); отношение безнадежной ДЗ к резерву на покрытие безнадежных долгов; отношение ДЗ к кредитному лимиту; средневзвешенный кредитный рейтинг клиентов по сумме ДЗ).

Для эффективного управления ДЗ компания должна сформировать свод правил, регламентирующих процессы предоставления кредита и инкассации денежных средств.

Кредитная политика по ДЗ имеет этапы разработки, включая тип кредитной политики, систему кредитных условий, стандарты оценки покупателей и дифференциацию условий, стратегический выбор партнеров.

Тип кредитной политики компании различается как консервативный, умеренный или агрессивный. Следует учитывать, что жесткий (консервативный) вариант кредитной политики может отрицательно повлиять на рост объема операционной деятельности компании и формирование устойчивых экономических и коммерческих связей. В то же время мягкий (агрессивный) вариант кредитной политики приведёт к чрезмерному отвлечению финансовых средств, снижению уровня платежеспособности компании, к существенным расходам по взысканию долгов, и, в конечном итоге, снижению рентабельности оборотных активов и используемого капитала.

Система кредитных условий предусматривает срок кредита, систему скидок, требуемую доходность от инвестирования средств в ДЗ, систему штрафов, размер кредита.

Срок предоставления кредита (предельный срок отсрочки платежа за реализованную продукцию) стимулирует объем реализации продукции при прочих равных условиях, приводит к повышению инвестируемых средств в ДЗ, увеличению продолжительности финансового и операционного циклов компании с одновременным определением его влияния на результаты хозяйственной деятельности компании в комплексе.

Размер предоставляемого кредита характеризует максимальный предел (лимит) суммы задолженности покупателя по предоставляемому товарному кредиту (отсрочке платежа), который устанавливается с учетом типа кредитной политики, уровня приемлемого риска по нему, объема реализации продукции на условиях отсрочки платежа, а также дифференцируется по формам предоставляемого кредита и видам реализуемой продукции.

Система предоставления скидок означает скидки за досрочную оплату или увеличение объема продаж. Первый вид скидок стимулирует своевременное поступление средств, улучшает репутацию компании, дает конкурентные преимущества на рынке. Второй тип скидок даёт возможность увеличения объема реализации продукции при снижении договорной цены. При этом необходимо рассчитать точку безубыточности и размер маржи, при которой дополнительная прибыль от увеличения объема продаж превышает сопутствующие потери.

Инвестируя в ДЗ, компания должна окупать расходы на капитал, а дополнительная прибыль — превышать доходность альтернативных, менее рискованных вложений на размер премии за риск (выгода дебитора должна быть больше ставки по депозитам).

Рисунок 6. Определение требуемой минимальной доходности при предоставлении отсрочки по оплате (образование дебиторской задолженности) (составлено автором Ф.Б. Садвокасовой)

Основные этапы обоснования размера скидки включают:

- расчет требуемой минимальной рентабельности (см. рис.6);
- анализ эффективности сделки до предоставления скидки (расчет точки безубыточности, определение размера удельной и валовой прибыли, рентабельности по сделке, сравнение показателя рентабельности по сделке с требуемой минимальной рентабельностью);
- формирование желаемого эффекта от предоставления скидки;
- прогнозирование дополнительных выгод и потерь от предоставления скидки, принятие решения о целесообразности дальнейших действий.

Система штрафов выстраивается исходя из того, что штраф является дисциплинарной мерой. При этом для определения его размера необходимо произвести расчеты с учетом действующих процентов по кредитам, доходности из альтернативных источников, уровня инфляции. Штраф должен превышать плату за банковский кредит, иначе дебитору выгодно задерживать оплату.

Стандарты оценки покупателей предполагают, что для дифференциации покупателей каждому из них присваивается рейтинг по платежной дисциплине и по суммарному объему продаж.

Стратегический выбор партнеров исходит из того, что при выборе вариантов долгосрочного сотрудничества с партнерами, принадлежащими к одному уровню кредитоспособности, возникает проблема определения показателей, на которые следует обращать первостепенное внимание. К таким показателям относятся: оборот, рентабельность, репутация, максимальный объем закупок и доля компании в этом объеме, дисциплина.

Политика взыскания ДЗ предусматривает установление причин неплатежей, выделение уровней управления ДЗ в компании, регламентирование действий персонала на каждом уровне ответственности, в зависимости от развития ситуации, организацию эффективного документооборота, юридическую проработку документов. Причины неплатежей могут быть экономического и политического характера, форс-мажорные обстоятельства и недобросовестность дебитора. Несвоевременные платежи могут быть не связаны с экономическим положением дебитора. Он может иметь доминирующее положение на рынке, соответственно, несвоевременная оплата является для него «нормальным» явлением, т.е. в порядке вещей.

Оценка эффективности методов воздействия включает устные и письменные напоминания, подачу иска, исполнение решения суда, штрафы, пени, неустойки, залог, имиджевые потери, приостановку поставок, вмешательство официальных и контролирующих органов.

Регламентирующие действия предусматривают разработку кредитной политики и шаблонов договоров, мониторинг критических сроков оплаты, работу с просроченными, сомнительными и безнадежными платежами с определением уровня управления и ответственных исполнителей в разрезе департаментов и исполнителей.

Для эффективного документооборота, помимо правильного распределения полномочий, требуется оптимальное использование рабочего времени сотрудников путем автоматического формирования всех частей используемых документов. Речь идет об уведомлениях об отгрузке, о сумме и сроках задолженности, напоминаниях о приближении сроков оплаты, предупреждениях о начислении штрафов, об обращении в судебные инстанции, официальных претензиях, исковых заявлениях.

К основным, часто встречающимся проблемам в управлении ДЗ относятся:

- несистематичность управления;
- неправильная расстановка приоритетов по работе с должниками;
- отсутствие учёта наличия безнадежной ДЗ;
- предоставление кредитов без учета затрат, связанных с увеличением ДЗ;
- отсутствие методики определения кредитоспособности покупателей и методики оценки выгоды предоставления кредита отдельным покупателям;
- функции сбора денежных средств, анализа ДЗ и принятие решения о предоставлении кредита разнесены между разными подразделениями, действия которых порой противоречат друг другу;
- отсутствие четкой системы ответственности и мотивации;
- неверные аналитические выводы на основе данных управленческого учета.

Основные результаты, возможные к получению при внедрении системы управления ДЗ:

- каждое решение принимается в соответствии с кредитной политикой, нацеленной на достижение стратегических задач;

- каждый сотрудник четко представляет цели управления ДЗ и влияние каждого своего действия на конечный результат;
- каждое решение имеет четкую доказательную базу и аргументацию;
- за каждый этап управления ДЗ в компании выделены ответственные, действует система мотивации;
- каждое решение об изменениях структуры (величины) ДЗ принимается с учетом возможных изменений в источниках финансирования и цене привлечения капитала;
- каждый клиент проранжирован, отнесен к соответствующей группе и по нему определены оптимальные условия кредитования, с периодическим обновлением рейтинга в будущем;
- каждый год проводится анализ эффективности проводимой кредитной политики и политики привлечения средств в оборот и принимается решение об их уточнении и оптимизации.

Таким образом, управление дебиторской задолженностью, как частью оборотного капитала, по нашему мнению, имеет огромное значение для финансово-хозяйственной деятельности любой компании. С каждым годом экономические отношения усложняются и становятся всё более изощренными, что требует всё более глубоких анализов и своевременных расчётов с целью предотвращения кризисных явлений и банкротства компании. Как мы считаем, современный мир бизнеса остро нуждается в разработке и реализации чётко отструктурированной политики управления оборотным капиталом, включая управление дебиторской задолженностью с дальнейшим максимальным его исполнением, в том числе посредством установления КРІ по ним.

Список литературы

- 1 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Антология экономической классики: в 2-х т. — Т. I. / А. Смит; предисл. И.А. Столярова. — М.: МП «ЭКОНОВ», 1993. — С. 79–396.
- 2 Рикардо Д. Начала политической экономии. Антология экономической классики: [в 2-х т]. — Т. I. / Д. Рикардо; предисл. И.А. Столярова. — М.: МП «ЭКОНОВ», 1993. — С. 397–473.
- 3 Джазыкбаева Б.К. Модельный подход к управлению издержками и ценами на услуги организации / Б.К. Джазыкбаева // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2017. — № 3. — С. 155–165.
- 4 Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера / И.А. Бланк. — Киев: Ника-Центр, 1998. — 481 с. — Раздел «Дебиторская задолженность».
- 5 Лобанова Е.Н. Корпоративный финансовый менеджмент: учеб.-практ. пособие / М.А. Лимитовский, Е.Н. Лобанова, В.Б. Минасян, В.П. Паламарчук. — М.: Юрайт, 2016. — 990 с. Глава 10. Управление рабочим капиталом. — Уровень 1. — 10.1. Управление текущими операционными активами. 10.1.1. Управление дебиторской задолженностью. — С. 536–545. 10.1.2. Торговый кредит: финансовое и инвестиционное решение. — С. 545–553. 10.1.3. Роль финансового менеджера в управлении запасами. — С. 554–557.
- 6 Тютюкина Е.Б. Финансы организаций (предприятий): учебник / Е.Б. Тютюкина. — М.: Издат.-торг. корпорация «Дашков и К», 2012. — 544 с. Глава 7. Формирование и использование оборотного капитала организаций и предприятий. — С. 286–354.
- 7 Финансы организаций (предприятий): учебник / ред. Н.В. Колчина. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. — 408 с.

А.А. Нұрсейітов, Ф.Б. Садвокасова

Дебиторлық берешекті басқару ерекшеліктері

Айналым активтер компаниялар үшін ұдайы өндірістің үздіксіз циклдік процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Айналым құралдарының жетіспеушілігі немесе оларды тиімсіз пайдалану олардың айналу жылдамдығының баяулауына әкелуі мүмкін, бұл, өз кезегінде, компанияның төлемқабілеттілігі мен қаржылық тұрақтылығының төмендеуіне, кейін қаржылық дәрменсіздікке және кейде банкроттыққа әкеледі. Сондықтан компаниялар үздіксіз қаржылық-шаруашылық қызметті қамтамасыз ету үшін айналым капиталды тиісінше басқаруға мұқтаж. Айналым активтерді басқару үшін компаниялар агрессияшыл, ұстамды немесе сақтанымпаз бола алатын өз саясатын әзірлейді және пайдаланады. Айналым активтердің басты элементтерінің бірі дебиторлық берешек (ДБ) болып табылады, оған қатысты арнаулы басқару саясатын жүргізу қажет. ДБ-ға қаражатты инвестициялау тиімділігі жөнінде толық деректердің болмауы жағдайды «өртті сөндіру» қағидасы бойынша басқаруға әкеледі. Сондықтан ақпарат ДБ-ны басқару жүйесінің негізі болатын ең маңызды элемент болып табылады. Авторлар компанияларға стратегияны іске асыру шеңберінде ең үлкен пайданы және ең аз залал алу мақсатында дебиторлық және кредиторлық берешек арасында оңтайлы

арақатынасты айқындауды ұсынады. Олардың пікірінше, ДБ-ны тиімді басқару үшін компания кредитті ұсыну және ақшаны инкассалау процестерін реттейтін ережелер жинағын қалыптастыруға тиіс.

Кілт сөздер: дебиторлық берешек, басқару, айналым активтер, айналым құралдар, айналым капитал, факторинг JEL кодтар:G 32.

A.A. Nurseitov, F.B. Sadvokasova

Features of management of receivables

Current assets serve as an integral part of the continuous cyclical process of reproduction for companies. The shortage or inefficient use of working capital can lead to a slowdown in their turnover, which leads to a decrease in the solvency and financial stability of the company, and ultimately - to financial insolvency and even bankruptcy. Therefore, for an uninterrupted financial and economic activity, companies need proper management of working capital. To manage current assets, companies develop and use their own policies, which can be aggressive, moderate or conservative. One of the key elements of current assets is accounts receivable (DZ), for which a special management policy is required. The lack of a full-fledged picture of the data on the effectiveness of investing in the DZ leads to the management of the situation on the principle of «extinguishing the fire.» Therefore, information serves as the most important element underlying the entire RC management system. The authors recommend that companies determine the optimal ratio between receivables and payable in order to obtain the greatest benefits and the least losses in the implementation of the strategy. In their view, to effectively manage the DZ, the company must formulate a set of rules governing the processes of granting credit and cash collection.

Keywords: receivables, management, current assets, floating assets, working capital, factoring, JEL codes: G 32.

References

- 1 Smit, A. (1993). Issledovanie o prirode i prichinakh bohatstva narodov [A Study on the Nature and Causes of the Wealth of Peoples]. Antolohiia ekonomicheskoi klassiki (Vol. 1-2; Vol.1). Predislovie I.A. Stoliarova. Moscow: MP «JeKONOV» [in Russian].
- 2 Rikardo, D. (1993). Nachala politicheskoi ekonomii. Antolohiia ekonomicheskoi klassiki [The Beginnings of Political Economy]. (Vol. 1-2; Vol. 1). (I.A. Stoliarova, Foreword). Moscow: MP «EKONOV» 397–473 [in Russian].
- 3 Dzhazykbaeva, B.K. (2017). Modelnyi podkhod k upravleniiu izderzhkami i tsenami na usluhi orhanizatsii [Model approach to costs and prices' management for organization's services]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriya Ekonomika – Bulletin of Karaganda University. Economics Series*, 3, 155–165 [in Russian].
- 4 Blank, I.A. (1998). *Slovar-spravochnik finansovoho menedzhera [Dictionary of financial manager]*. Kiev: Nick Center [in Russian].
- 5 Limitovskij, M.A., Lobanova, E.N., Minasjan, V.B., & Palamarchuk, V.P. (2016). *Korporativnyi finansovyi menedzhment [Corporate Financial Management]*. Moscow: Izdatelstvo Yurait. Hlava 10. Upravlenie rabochim kapitalom. Uroven' 1. 10.1. Upravlenie tekushchimi operatsionnymi aktivami. 10.1.1. Upravlenie debitorskoi zadolzhennosti, 536–545. 10.1.2. Torhovy kredit: finansovoe i investitsionnoe reshenie, 545–553. 10.1.3. Rol finansovoho menedzhera v upravlenii zapasami, 554–557 [Chapter 10. Management of working capital. Level 1. 10.1. Manage current operating assets. 10.1.1. Receivables management, 536–545. 10.1.2. Trade credit: financial and investment decision, 545–553. 10.1.3. The role of a financial manager in inventory management, 554–557] [in Russian].
- 6 Tjutjukina, E.B. (2012). *Finansy orhanizatsii (predpriatii) [Finance organizations (enterprises)]*. Moscow: Izdatel'sko-torhovaia korporatsiia «Dashkov i K» [in Russian].
- 7 Kolchina, N.V. (2012). *Finansy orhanizatsii (predpriatii) [Finance organizations (enterprises)]*. (5d ed.) Moscow: YuNITI-DANA [in Russian].

A.S. Narynbayeva, Z.K. Smagulova, A.R. Soltangazinov

*Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan
(E-mail: smagulova1111@mail.ru)*

Improvement of the lending mechanism for agricultural production in the countries of the Eurasian Economic Union

The article examines the topicality, problems, theoretical and methodological approaches to improve the credit system in the production of competitive agricultural products and food in the EAEU countries. The purpose of the study is to analyze the mechanism of lending and its impact on the development of agricultural production, as one of the priority areas in the context of integration of national economies. The agrarian policy of the EAEU states in the sphere of crediting is not yet sufficiently unified and differs in variety. In order to determine the role and place of agriculture in the economy of the EAEU member countries, a comparative analysis of the volume of state financial support is presented, the indicators of the gross added value of agriculture in GDP, labor productivity, and the share of credits in the economy of the country are analyzed. The article considers the mechanism of state management of agricultural production to provide financial resources in Kazakhstan, Russia, Belarus: lending, leasing services. Eurasian integration will reduce the costs of transportation, storage, sale of agricultural products and food, create new market institutions. The introduction of a unified mechanism of state management in the EAEU countries, in the authors' opinion, will make it possible to equip agricultural producers in equal economic conditions, increase production efficiency and competitiveness in the world markets for agricultural raw materials and foodstuffs, as well as solve the problem of providing the population with food and other issues of economic development in the EAEU countries.

Keywords: EAEU member countries, lending, state financial support, leasing, agricultural production, integration, unification.

Introduction

Directions of economic development of the *Eurasian Economic Union* (hereinafter referred to as the EAEU) are the following: creation of conditions for business activity growth and investment attractiveness (removal of barriers, harmonization and unification); innovative development and modernization; ensuring the availability of financial resources and developing the financial sector; infrastructure development, including the implementation of transit potential; development of human resources; energy efficiency and resource saving; regional development; cross-border and international cooperation.

One of the priority areas of integration of our countries is the agro-industrial sector. Lending is one of the main elements of the current economic mechanism in the agriculture of the EAEU countries. The only way to stimulate the flow of financial capital into the agrarian sector is to subsidize interest rates on loans and borrowings. Short-term loans are more in demand than investment (long-term) loans due to the fact that they do not need a solid collateral base and investment of their own funds, as for investment loans, and the interest rates are attractive taking into account the subsidy from the budget.

Analysis of the main socio-economic indicators made it possible to conclude that Kazakhstan and Russia are countries with a relatively more developed economy. Thus, the GDP per capita in 2015 in the Republic of Kazakhstan is 25,876.5 US dollars, which is 6 % higher than in Russia and 1.5 times more than in the Republic of Belarus. Analysis of the statistical data shows that the volume of loans extended to all spheres of the economy in the EAEU countries in 2015 decreased by 45.4 % in comparison with 2014 and amounted to 734.5 billion dollars, including Belarus — by 28.5 %, (25.4 billion dollars), Russia — by 46.8 % (661 billion dollars), Kazakhstan — by 28.7 % (42.2 billion dollars). In the structure of allocated loans for 2015, the share of Russia amounted to 90 %, Kazakhstan — 5.7 %, Belarus — 3.4 %. The share of credits in GDP by countries was 46.3 %, including Belarus — 47.5 %, Russia — 49.6 %, Kazakhstan — 22.9 %. The share of credits in the agro-industrial complex in the total volume of these loans amounted to 10.6 % in Belarus, 4.1 % in Russia, and 6.1 % in Kazakhstan.

The GDP was \$ 1 for Belarus, \$ 2.1, Russia \$ 2.0, Kazakhstan \$ 4.4, agricultural products: \$ 3.1 for Belarus, and \$ 3.1 for Russia, Kazakhstan - 4.8 dollars. According to Table 1, the budget is surplus in Kazakhstan and Belarus; there are not enough funds to meet state needs in Russia.

Analysis of individual indicators of economic development of the EEU member countries for 2015

Indicator	Unit of measurement	Belarus	Russia	Kazakhstan
GDP per capita	US \$	US \$ 17660.9	US \$ 24451.4	US \$ 25876.5
Surplus (deficit) of the consolidated budget as % of GDP	%	1.8	-3.5	9.6
Growth rates of agricultural products 2015g. by 2014	%	103.2 (97.2)	104.2 (104.4)	102.5 (104.3)
Gross Domestic Product	billion US \$	53.5	1332.1	184.3
Gross agricultural production, including	billion US \$	8.4	83	12.4
Plant growing	billion US \$	3.8	39.6	6.7
Livestock	billion US \$	4.5	43.5	5.7
Loans to the economy total	billion US \$	25.4	661	42.2
Agribusiness loans billion	billion US \$	2.7	27.1	2.6
Share of gross agricultural production in GDP	%	15.7	6.2	6.7
The share of agribusiness loans in the total volume of loans	%	10.6	4.1	6.1
Share of loans in GDP	%	47.5	49.6	22.9
Specific weight of agribusiness loans in gross output	%	32.0	32.6	20.8
Produced GDP for loans	US \$	2.1	2.0	4.4
Produced gross agricultural output for loans	US \$	3.1	3.1	4.8
Employed in agriculture	Mln people	0.4	4.5	1.6
Average monthly wages of agricultural workers	US \$	304	321	319
Productivity (gross output) per employee	Thousand US \$	21.0	18.4	8.0

Note. Compiled by the authors according to sources [1, 2].

In 2015, the growth rates of agricultural products in Russia have a relatively stable dynamics. In the Republic of Belarus, agricultural production grew by 6.2 %, which is due to significant measures of state support to farms (agricultural loans, special tax regimes). In the Republic of Kazakhstan, the growth rate decreased by 1.7 % and is 102.5. The highest refinancing rate for 2015 in Belarus is 25 %, which exceeded in Russia by 2.2 times. Weighted average interest rates for individuals (in national currency) for short-term loans were: for Belarus — 26.3 %, Kazakhstan — 18.0 %, Russia — 24.2 %, long-term loans for Belarus — 19.3 %, Kazakhstan — 17.2 %, Russia — 17.5 %.

The average weighted interest rates for legal entities (in national currency) for short-term loans in Belarus amounted to 32.8 %, Kazakhstan — 17.2 %, Russia — 13.8 %, long-term loans for Belarus — 23.2 %, Kazakhstan — 12 %, Russia — 13 % [3].

The agrarian mechanism of the EEU member countries in the field of lending is very diverse. Thus, lending in the Russian Federation is one of the main elements of the current economic mechanism in agriculture and the only way to stimulate the flow of financial capital into the agricultural sector is to subsidize interest rates on loans and borrowings. One of the shortcomings of the current mechanism for supporting lending in Russia is the linking of subsidies for the reimbursement of part of the cost of paying interest are tied to the refinancing rate of the Central Bank of Russia; the refinancing rate is 3 times lower than the weighted average loan rate. Thus, even subsidies for compensation of 100 % of the refinancing rate cover only a part of the costs incurred by agricultural producers. This led to a significant increase in the debt of agricultural producers on loans, which is 42 % of the annual GDP of the agricultural sector. The bulk of credit resources (78.2 %) was provided by Sberbank of Russia and Rosselkhozbank OJSC. For agricultur-

al producers engaged in the production of milk and beef, subsidies at the rate of 80 % of the refinancing rate and at least 20 % at the expense of the regional budgets, for the development of crop production under investment loans at OJSC Rosselkhozbank - 38.2 %, Sberbank of Russia - 28.4 % of the total amount of loan funds. In 2015 the weighted average interest rate on loans was 20.9 % in JSC Rosselkhozbank, and 19.5 % in Sberbank of Russia. The size of the compensation rate for short-term loans is 17 %.

In the Republic of Belarus, loans to the agro-industrial complex are made with the participation of the state; preferential terms for the issuance of various types of loans are being developed. Priority areas of lending are the implementation of investment projects: the formation of the main flock, the purchase of machinery, the construction of production facilities, the construction of housing in the countryside for workers of agricultural organizations; credit support for repair, service organizations, harvesting and processing agricultural products of enterprises. The volume of financial state support for preferential lending under state programs to support the agro-industrial complex is set at 10 % of the gross value of agricultural products produced. To stimulate the attraction of financial resources, programs are implemented where the main measures are subsidizing interest rates on bank loans in the amount of 100 % of the refinancing rate, compensating the losses of banks when granting concessional loans to entities operating in the agro-industrial complex [4, 5].

In Kazakhstan, the share of loans in the agribusiness sector is 3.9 % in the total volume of the economy: the system of concessional lending to agricultural production is based on the allocation of state credit resources at regulated fixed interest rates and is completely state-administered. The main state body in the financial provision of agricultural production is the JSC «National Management Holding «KazAgro» (hereinafter referred to as JSC NMH «KazAgro»).

Financing of the Holding's activities is carried out at the expense of the republican budget, bonded loans, credit resources of commercial banks and other financial institutions. It includes: JSC NC «Food Corporation», «KazAgroFinance» JSC, «Agrarian Credit Corporation» JSC, «Fund for Financial Support» JSC, «KazAgroGarant» JSC, «Malindery Corporation» JSC, «KazAgroMarketing» JSC.

NC JSC «Food Corporation» allocates credit resources for the purchase of grain and other agricultural products from commodity producers at guaranteed prices; KazAgroFinanceJSC finances them on a leasing basis, Agrarian Credit Corporation JSC lends to rural credit partnerships through which resources are allocated to agricultural producers; «Fund for Financial Support» JSC makes payments for microcrediting and insurance payments for compulsory insurance in agriculture; «KazAgroMarketing» JSC provides effective protection of interests of agricultural producers (holders of grain and cotton receipts), informs and monitors the development of the agro-industrial complex; «Malinimderi corporation» JSC exports livestock products.

JSC NMH KazAgro is the largest creditor of Kazakhstan's agrarian sector: 44 % of loans are allocated; including 60 % are long-term and have a specific investment focus. During the last 5 years, more than 900 billion tenge was allocated to agrarian production: 25 % of budget funds, the main source of financing are own funds and borrowed loans.

The main goal of state management of agricultural production is to ensure its sustainable development, taking into account the increase in labor productivity, profitability and product competitiveness. For stable management of agricultural production, funds are needed to replenish current assets, which are attracted, mainly, from borrowed funds of financial institutions. However, due to the peculiarities of agricultural production, financial institutions issue short-term loans to commodity producers with high interest rates. The average interest rate of interest on loans for the period of 2014-2015 amounted to 12-16 % per annum, and in other sectors of the economy — 10–13 %. As a result, agricultural producers pay high remuneration for loans for replenishment of fixed and circulating assets, which leads to an increase in the cost of production of a unit of production and reduces its competitiveness. In order to reduce the financial burden of subsidies, interest rates on leasing and loans should not exceed 5 %.

The existing level of technical equipment hinders the effective development of the agro-industrial complex. As a result, the high cost of agricultural machinery, spare parts, equipment, high interest rates do not allow renewing fixed assets to the overwhelming majority of commodity producers and, first of all, to peasant farms. Taking into account the average interest rate of 12-16 %, the agricultural commodity producer pays almost two costs within 7–9 years. To this end, JSC NMHKazAgro should reduce stepwise direct lending to the subjects of the agro-industrial complex and, on the basis of its own and attracted funds, will carry out funding for second-tier banks. This will allow commodity producers to obtain loans at an acceptable rate for longer periods, as well as a full sector of banking services.

For the development of agricultural production, commodity producers are allocated subsidies for reimbursement of interest rates to credit institutions. So, in 2015 19 credit institutions, 266 borrowers were involved in the allocation of short-term loans, 2358 loan agreements were concluded. Agricultural producers received 124.5 billion tenge of loans. In the structure of credit resources, the share of JSC «Narodny Bank» was 23 %, JSC Bank-CenterCredit — 20.4, JSC «ATF Bank» — 18, JSC «BTA Bank» - 8.1 %. The average interest rate for Kazakhstan is 11.3 %, including 9.23 for JSC Halyk Bank, 13.2 for Bank CenterCredit, 13.2 for JSC ATF Bank, and 10.2 % for JSC «Bank». Financial institutions received for the issuance of credit resources KZT14.1 bn compensated by subsidizing KZT5 bn. (Table 2).

Consequently, agricultural producers paid loans to credit institutions for loans received, taking into account the interest rate and its subsidy KZT133,595 m. The share of credit resources in 2015 in the total amount for Almaty city is 15.7 %, Kostanay region — 13.7, Pavlodar — 11.5 %. The volume of credit resources in the East Kazakhstan region is 16.1 %, South Kazakhstan — 14.2, Karaganda — 17.2, North-Kazakhstan — 11.5 billion tenge. Forecast calculations show that the average annual volume of loans provided by financial institutions through the system of insurance and loan guarantees for 2017-2021 will be on average 232 billion tenge. The volume of subsidizing the interest rate is KZT15 bn, the average interest rate due to subsidies will be 6.5 % [6, 7].

A successful approach to the financing of agriculture and a stable financial position of the banking system should be carried out taking into account the following requirements when placing a loan: an assessment of the potential profitability of the operation, which allows to determine whether the expected income of the agricultural producer will cover interest on the loan, ensure its return and leave sufficient funds for the development of production. Calculations show that exceeding the collateral of the loan obligations should be at least 30-40 %.

In the EAEU countries it is necessary to develop methodological approaches and special programs on agricultural credit, providing for a credit system with preferential loan terms. The credit mechanism should include concessional lending for the share of long-term loans, lower interest rates, lending directly from public sources through the mechanism of collateral transactions, the development of a mortgage loan in commercial banks, the establishment of lending institutions (agricultural credit bank, commercial banks, credit cooperatives, financial industrial groups and others).

The system of agricultural crediting should be improved in the following areas: the development of mechanisms for state regulation and supervision of credit activities, with the principle of the availability of credit to agricultural producers; use of public funds and the results of the agrarian lending and subsidy program; improvement of the normative and methodological framework, which contributes to the development of directions and objects of lending. For this purpose, it is recommended to create special state funds for preferential short-term and long-term loans, mortgage and leasing funds of commodity producers of agrarian products, which allow more efficient use of credit resources. It is also necessary to introduce a system of interest-free crediting by commercial structures for the development of production and processing of agricultural products for all technological costs.

To concentrate credit resources and, above all, resources (subsidies, loans, etc.) from budgetary funds, an agricultural bank should be established. Banking institutions should take part in the implementation of the program of financial support of the agro-industrial complex, servicing leasing companies, investing through direct lending, providing guarantees, and creating long-term resources through the issuance of bonds. For efficient use of financial resources in the EAEU countries, it is advisable to set standards for the formation of the banking system and the optimization of banks [8–10].

Financial recovery must be carried out on a contractual basis by agricultural producers, the creditor and the state. Creditors provide restructuring of financial obligations of agribusiness entities through reduced interest rates, prolongation of loan repayment terms, granting of a grace period for repayment of the principal debt, writing off penalties, interest, delayed remuneration, other measures, refinancing and financing of agribusiness entities to pay off arrears. Agricultural commodity producers ensure the non-distribution of profits before full performance of obligations to the creditor, fulfillment of planned indicators of financial recovery and other measures.

It is necessary to introduce subsidies from the budget of the main part of the interest rate on loans issued by banks to pay premiums for agricultural crop insurance, with repayment of these loans through insurance compensation.

Table 2

Compensation of interest rate (subsidies) for loans to support agriculture in Kazakhstan for 2015

Name of financial institution	Number of borrowers	Number of loan agreements	Total amount of loans, mln. tenge	Interest rate, %	Amount of remuneration, mln. tenge	Subsidies for interest rate reduction, mln. tenge	% rate due to subsidies	Reduction of the rate due to subsidies
Raiferenzenmash LLC	1	1	86	16.3	14	3	3.5	12.8
NOVA JSC	1	1	191	4.7	9	3	2.0	2.7
KazAgroFinance JSC	15	26	2518	8.2	206	87	3.4	4.8
Temirleasing JSC	1	8	486	19.8	96	35	7.2	12.6
Tsesnabank JSC	12	44	3808	21.1	805	293	7.7	13.4
«Bank of China in Kazakhstan» JSC SB	1	2	440	13.9	61	22	5.0	8.9
«Sberbank of Russia» SB JSC	12	119	7891	10.7	846	294	3.7	7.0
«Halyk-Leasing» JSC	1	2	39	28.2	11	4	10.3	17.9
«Bank Astana-Finance» JSC	4	6	1643	17.5	290	104	6.3	11.2
JSC SB «National Bank of Pakistan»	1	8	160	23.8	38	14	8.8	15.0
«BRK-leasing» JSC	1	1	256	3.9	10	4	1.6	2.3
«Agrarian Credit Corporation» JSC	1	1	11	9.0	1	1	9.0	9.0
ATF Bank JSC	21	88	22407	12.4	2781	991	4.4	8.0
BTA Bank JSC	51	521	10081	10.2	1031	366	3.6	6.6
Eurasian Bank JSC	20	188	8270	5.8	483	152	1.8	4.0
Kazkommertsbank JSC	5	41	7439	13.3	990	351	4.7	8.6
«Nurbank» JSC	10	51	4698	10.2	477	150	2.1	8.1
BankCenterCredit JSC	66	770	25443	13.0	3298	1162	4.6	8.4
Halyk Bank JSC	42	330	28635	9.2	2622	940	3.3	5.9
TOTAL	266	2358	124502	11.3	14069	4976	4.0	7.3

Note. Compiled by the authors according to the source [8].

There is a need to introduce short-term (for current costs) and long-term (for replenishment of fixed assets) loans. Acceptable payment for a short-term loan is a rate of 10-12 %, long-term: 3-5 % per annum. This will ensure the availability of credit resources to agricultural producers and increase their recoverability.

To create equal conditions for managing agricultural producers in the EAEU, it is necessary to unify loan rates for the use of resources. When buying or selling fixed assets and equipment, including agricultural machinery, it is necessary to abolish the value-added tax, land and real estate tax.

Leasing can become an important means of technical re-equipment in agriculture. The share of leasing in capital investments spent on the purchase of equipment in the total volume of deliveries to the US, Germany is 25-30 %, in Russia, Belarus and Kazakhstan 8-10 %.

For the successful use of leasing in agricultural production in Kazakhstan, along with other activities, it is necessary to improve the legal and organizational and methodological base including: revision of the procedure for using the leasing fund for the purchase of machinery and animals; to increase in the leasing period for equipment prior to physical wear and tear; to reduce the first payment to 8-10 %; to decrease in supply-and-marketing margins during leasing operations to a minimum size; to reduce customs duties and taxes on leasing operations for the leasing of property, including VAT; to release the lessor from payment of profit tax received under contracts for a period of at least 3 years; to provide for accelerated depreciation in leasing contracts, leased property not to be taxed. To enterprises and organizations that carry out leasing operations, the income tax rate for the first year (from the moment of registration) should be reduced by 90 %, over the next five years - by 50 %.

Based on international experience and the current economic situation in the country, further development of the domestic market for leasing services is expected to be carried out on the basis of stimulating investments in agroleasing with the involvement of domestic and foreign banks. At the same time, it is necessary that the state acts as a guarantor of rural commodity producers in leasing operations. This approach is one of the important instruments of market regulation and has significant opportunities in the new economic conditions [11, 12].

The reorientation of the use of budgetary funds from direct financing of agroleasing for the provision of state guarantees to lessors and their creditors will significantly reduce the risk of non-fulfillment of the terms of contracts, the share of interest rates of bank loans in the structure of lease payments, reduce the cost of transferred equipment, and increase the involvement of large financial resources in the agricultural sector of the economy. To achieve these goals, it is advisable to create a special fund for state guarantees on leasing transactions, which is replenished at the expense of part of the funds of budgets of different levels, currently directed to the technical re-equipment of agricultural enterprises.

The amount of guarantees provided to leasing companies can be established differentially, depending on the amount of the loan with the expectation that it covers at least 70-80 % of payments that have not been received from the lessees. To stimulate the attraction of loans, it is proposed to provide second-tier banks (on a competitive and licensing basis) tax benefits of up to 20 % of the amount of actual investment in financing leasing. A prerequisite for such benefits should be the establishment by banks of minimum interest rates for credit and the maintenance of preferential conditions for farms operating under state leasing. Banks receiving such privileges must provide loans to leasing companies at minimum interest rates, and the latter, in turn, provide leasing services under more loyal terms.

Thus, the analysis allows to draw a conclusion that when forming the economic mechanism in the EAEU in the sphere of crediting, one should take into account the experience of Belarus - in the sphere of financial state support for preferential lending within the framework of state programs to support the agroindustrial complex, Kazakhstan - on preferential lending to agricultural production based on the allocation state credit resources at regulated reduced fixed interest rates with a consistent transition to subsidizing these rates; Russia - in the sphere of stimulating the flow of financial capital into the agrarian sector through subsidizing interest rates on loans and borrowings.

References

- 1 Статистические данные. Евразийская экономическая комиссия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org>.
- 2 Сидорский С.С. Агропромышленная политика Евразийского экономического союза / С.С. Сидорский. — Евразийская экономическая комиссия. — 2014. — 23 с.

- 3 Государственная поддержка агропромышленного производства Казахстана в условиях Евразийского экономического союза. Министерство образования и науки Республики Казахстан. Казахский науч.-исслед. ин-т экономики сельского хозяйства и развития сельских районов. — Алматы, 2014. — 131 с.
- 4 Россия в цифрах — 2015. Росстат. — М., 2015. — 31 с.
- 5 Статистический сборник. Сельское хозяйство Республики Беларусь. — Минск: Белстат, 2015. — 68 с.
- 6 Статистический сборник. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. — Астана, 2015. — 98 с.
- 7 Сигарев М.И. Субсидирование сельскохозяйственного производства в Казахстане: метод. пособие. — Алматы: Казахский науч.-исслед. ин-т экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, 2015. — 55 с.
- 8 Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mgov.kz>.
- 9 Тэрт Давид Дж. Евразийский таможенный союз России, Беларуси и Казахстана: может ли он преуспеть там, где его предшественник потерпел неудачу? / Дж. Тэрт Давид // Центр экономических и финансовых исследований новой экономической школы. — 2012. — № 37. — 75 с.
- 10 Маслова В.В. Экономические аспекты формирования Евразийского экономического союза в аграрной сфере / В.В.Маслова // Экономика сельского хозяйства России. — 2015. — Вып.7. — С. 89–95.
- 11 Сигарев М.И. Роль лизинга как инструмент модернизации и инновационного развития экономики / М.И. Сигарев // Эксперт РА Казахстан. — 2011. — № 1. — С. 25–30.
- 12 Алексеенкова Е.С. Перспективы развития проекта ЕАЭС до 2025 года. - Российский Совет по международным делам (РСМД) / Е.С. Алексеенкова, И.С. Глотова, А.В. Девятков и др. — М.: НП Инф., 2017. — 92 с.

А.С. Нарынбаева, З.К. Смагулова, А.Р. Солтангазинов

Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде аграрлық өндіруін кредиттеу механизмдерін жетілдіру

Мақалада ЕЭО елдерінде бәсекелестікке қабілетті ауылшаруашылық өнімді өндіруін кредиттеу жүйесін жетілдіру бойынша теориялық және әдіснамалық тәсілдері, проблемалары және мәселенің өзектілігі қарастырылған. Зерттеу жүргізу мақсаты ұлттық экономиканың бірлесу жағдайында басым бағыттарының бірі — аграрлық өндіруді дамыту үшін кредиттеу механизмін талдау. ЕЭО-ның мемлекеттерінің аграрлық кредиттеу саласындағы саясаты әлі де біріктірілмей, әртүрлі келеді. ЕЭО-на қатысушы-елдердің ауылшаруашылығының алатын орны мен рөлін анықтау мақсатында мемлекеттік қаржылай қолдаудың көлемінің салыстырылып, ЖІӨ-дегі жалпы қосылған құнының көрсеткіштері, өндіру тиімділігі, ел экономикасына кредиттерден түскен үлесімділік салмағының талдауы жасалған. Мақалада Қазақстан, Ресей, Белоруссияда қаржы ресурстармен қамту бойынша ауылшаруашылық өндіруді мемлекеттік басқару механизмі қарастырылған: кредиттеу, лизинг қызметтері. Еуразиялық бірлесу ауылшаруашылық өнімді және азық-түлікті тасымалдау, сақтау, өткізу шығындарын қысқартуға, жана нарық институттарын құруға жағдай жасайды. Авторлардың пікірі бойынша, ЕЭО елдерінде мемлекеттік басқарудың біріктірілген механизмін енгізу ауылшаруашылық өндірушілер үшін бірдей жағдай жасап, ауылшаруашылық шикізаттың және азық-түліктік өнімнің әлемдік нарықта бәсекелестікке қабілеттілігін арттыруға, өнімділігін жетілдіруге, сонымен қатар халықты азық-түлікпен қамту проблемасын шешуге және ЕЭО елдеріндегі экономиканы дамыту басқа да мәселелерін шешуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: ЕЭО-қа қатысушы елдер, кредиттеу, мемлекеттік қаржылай қолдау, лизинг, ауылшаруашылық өндіру, бірлесу, біріктіру.

А.С. Нарынбаева, З.К. Смагулова, А.Р. Солтангазинов

Совершенствование механизма кредитования аграрного производства в странах Евразийского экономического союза

В статье рассмотрены актуальность, проблемы, теоретические и методологические подходы по совершенствованию кредитной системы в производстве конкурентной сельскохозяйственной продукции и продовольствия в странах ЕАЭС. Целью исследования является анализ механизма кредитования и его влияние на развитие аграрного производства как одного из приоритетных направлений в условиях интеграции национальных экономик. Аграрная политика государств ЕАЭС в сфере кредитования еще недостаточно унифицирована и отличается разнообразием. В целях определения роли и места сельского хозяйства в экономике стран-участниц ЕАЭС представлен сравнительный анализ объема государственной финансовой поддержки, проанализированы показатели валовой добавленной стоимости сельского хозяйства в ВВП, производительность труда, удельный вес кредитов в экономике страны. В статье рассмотрен механизм государственного управления сельскохозяйственным производством по обеспечению финансовыми ресурсами в Казахстане, России, Беларуси: кредитование, лизинговые ус-

луги. Евразийская интеграция позволит сократить издержки на транспортировку, хранение, реализацию сельхозпродукции и продовольствия, создать новые рыночные институты. Внедрение унифицированного механизма государственного управления в странах ЕАЭС, по мнению авторов, позволит поставить в равные экономические условия сельхозтоваропроизводителей, повысить эффективность производства и конкурентоспособность на мировых рынках сельхозсырья и продовольствия, а также решить проблему обеспечения населения продуктами питания и другие вопросы развития экономики в странах ЕАЭС.

Ключевые слова: страны-участницы ЕАЭС, кредитование, государственная финансовая поддержка, лизинг, сельскохозяйственное производство, интеграция, унификация.

References

- 1 Statisticheskie dannye. Evraziiskaia ekonomicheskaiia komissiiia [Statistical tables. Eurasian Economic Commission. *eurasiancommission.org*. Retrieved from <http://www.eurasiancommission.org>.
- 2 Sidorsky, S.S. (2014). Ahropromyshlennaia politika Evraziiskoho ekonomicheskoho soiuz [Agro-industrial policy of the Eurasian Economic Union]. *Evraziiskaia ekonomicheskaiia komissiiia – The Eurasian Economic Commission*, 23 [in Russian].
- 3 Hosudarstvennaia podderzhka ahropromyshlennogo proizvodstva Kazakhstana v usloviiakh Evraziiskoho ekonomicheskoho soiuz. Ministerstvo obrazovaniia i nauki Respubliki Kazakhstan. Kazakhskii nauchno-issledovatel'skii institut ekonomiki selskogo khoziaistva i razvitiia selskikh raionov (2014) [The team of authors. State support of the agro-industrial production of Kazakhstan in the conditions of the Eurasian Economic Union. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. Kazakh Scientific Research Institute of Agricultural Economics and Rural Development]. Almaty [in Russian].
- 4 Rossiia v tsifrakh [Russia in figures] (2015). Rosstat. Moscow [in Russian].
- 5 Statisticheskii sbornik. Selskoe khoziaistvo Respubliki Belarus (2015) [Statistical compilation. Agriculture of the Republic of Belarus]. Minsk: Belstat [in Russian].
- 6 Statisticheskii sbornik. Selskoe, lesnoe i rybnoe khoziaistvo v Respublike Kazakhstan (2015) [Statistical compilation. Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan]. Astana [in Russian].
- 7 Sigarev, M.I. (2015). *Subsidirovanie selskokhoziaistvennogo proizvodstva v Kazakhstane [Subsidizing agricultural production in Kazakhstan]*. Almaty: Kazakhskii nauchno-issledovatel'skii institut ekonomiki ahropromyshlennogo kompleksa i razvitiia selskikh territorii [in Russian].
- 8 Ministerstvo selskogo khoziaistva Respubliki Kazakhstan [Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan]. *mgov.kz*. Retrieved from <http://mgov.kz> [in Russian].
- 9 Tarr Davyd, G. (2012). Evraziiskii tamozhennyi soiuz Rossii, Belarusi i Kazakhstana: mozhet li on preuspet tam, hde eho predshestvennik poterpel neudachu? [The Eurasian Customs Union among Russia, Belarus and Kazakhstan: Can it succeed where its predecessor failed?]. *Tsentri ekonomicheskikh i finansovykh issledovaniĭ novoi ekonomicheskoi shkoly – Centre for Economic and Financial Research at New Economic School*, 37, 75 [in Russian].
- 10 Maslova, V.V. (2015). Ekonomicheskie aspekty formirovaniia Evraziiskoho ekonomicheskoho soiuz v ahrarnoi sfere [Economic aspects of formation of the Eurasian Economic Union in the agrarian sphere]. *Ekonomika selskogo khoziaistva Rossii – Economics of agriculture of Russia*, 7, 89–95 [in Russian].
- 11 Sigarev, M.I. (2011). Rol lizinha kak instrument modernizatsii i innovatsionnogo razvitiia ekonomiki [The role of leasing as an instrument of modernization and innovative development of the economy]. *Ekspert RA Kazakhstan – Expert RA Kazakhstan*, 1, 25–30 [in Russian].
- 12 Alekseenkova, E.S., Glotova, I.S., Devyatkov, A.V., et al. (2017). Perspektivy razvitiia proekta EAES do 2025 hoda. — Rossiiskii Sovet po mezhdunarodnym delam (RSMD) [Prospects of development of the project of the EAEU by 2025. - The Russian Council for International Affairs (INF)]. Moscow: NP INF [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abdykaliyeva, Zh.** — Doctoral student of specialty 5B050600 — «Economy», I. Zhansugurov Zhetysu State university, Taldykorgan, Kazakhstan.
- Abuova, A.Zh.** — Doctoral student PhD, Marketing specialist, Almaty Management University, Kazakhstan.
- Aimukhanbetova, G.** — DBA doctoral student, International Business School DBA-student, Geneve, Switzerland.
- Aitzhanova, D.A.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Leading Researcher, R.B.Suleimenov Institute of Oriental Studies, Astana, Kazakhstan.
- Akhmetova, A.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the Department management, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Akhmetzhanov, B.** — Doctor of economics, Professor, Head Department of economics and enterprise management, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Akybayeva, G.S.** — Candidate of economic sciences, Docent Department of management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Alina, G.B.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Head of the Department finance, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Amanbayeva, A.A.** — Doctor PhD, Head of the Department economics and management, Kazakh Humanitarian-Law Innovation University, Semey, Kazakhstan.
- Amerkhanova, A.B.** — PhD, Associate professor, Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Amirbekuly, Ye.** — Doctor of economic science, Professor, Vice-Rector, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Arynova, Zh.Z.** — Economic sciences, Associate professor, Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ayazhanov, K.S.** — Associate professor, Department of information and computing systems, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Batyrova, N.** — Candidate of economic sciences, Docent Department of Management and Tourism, Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Bekniyazova, D.S.** — PhD, Department of Economics and management, chief lecturer, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan.
- Bespayeva, R.S.** — PhD doctoral student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Bolatova, B.Zh.** — PhD, Head of the Department of economics and management, Faculty of economics and law, K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Caurkubule, Z.** — Doctor of engineering sciences, Dean of Economic Faculty, Baltic International Academy, Riga, Latvia.
- Daribayeva, A.K.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Assistant Professor of the Chair management and marketing, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan.
- Denisova, O.K.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Head of sub-department «Engineering Entrepreneurship», D.Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

-
- Duisen, G.M.** — Doctor of economic sciences, Associate professor, Deputy Director, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Astana, Kazakhstan.
- Duissenbayeva, B.B.** — Candidate of economic sciences, Senior teacher of the Department of economics and management, Faculty of economics and law, K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Ersoy, A.E.** — PhD, Department of Business Administration, Gazi University, Ankara, Turkey.
- Gartsueva, Ye.V.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the accounting and audit chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Geissler, G.** — PhD, Vienna University of Economics and Business, Austria.
- Gordeyeva, Ye.A.** — Doctoral student PhD, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Jazykbayeva, B.K.** — PhD, Associate professor of Management and Innovation Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Kalkabayeva, G.M.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Chair of banking management and financial markets, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Karenov, R.S.** — Doctor of economics, Professor managing chair management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kashuk, L.I.** — Candidate of economic sciences, PhD, Associate professor Department of Economics and management, acting Professor, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan.
- Kelesbayev, D.N.** — PhD, Department of Management and Tourism, Kh.A. Yassawi Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Kenzhin, Zh.** — Doctoral student, Baltic International Academy, Riga, Latvia.
- Kocherbayeva, A.A.** — Doctor of economics, Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University, Bishkek, Kyrgyzstan.
- Kudaybergenova, S.K.** — Candidate of economic sciences, Associate professor. Principal of economics, business and law college, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Madiyarova, E.S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Head of sub-Department finance, accounting and taxation, D.Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Mambetova, S.** — Candidate of economic sciences, Docent Department of management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Mombekova, G.** — Candidate of economic sciences, Docent Department of management and tourism, Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Mukhamediyeva, G.M.** — PhD-student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Narynbayeva, A.S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Professor of the Department of Economics and Management, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan.
- Nurseitov, A.A.** — Candidate of economic sciences, Associated professor, Executive Director, Project Office, Joint Stock, Company «Kazakhstan Center of Public-Private Partnership», Astana, Kazakhstan.
- Omarova, A.T.** — PhD, Associate professor Department of management and innovation, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Orynbassarova, Ye.D.** — PhD, Professor Department of management and innovation, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Ramashova, A.N.** — PhD, Senior teacher, Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Sadvokasova, F.** — Executive Director, Back Office, Joint Stock, Company «Kazakhstan Center of Public-Private Partnership», Astana, Kazakhstan.
- Salauatova, D.M.** — Master, Senior teacher Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Sedlarski, T.** — PhD, St. Kliment Ohridski Sofia University, Bulgaria.
- Serikova, G.S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Dean of registration and financial faculty, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.

-
- Shaekina, Zh.M.** — Doctor of Economics, Professor Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shakirova, G.A.** — Master of economic sciences, Senior teacher of the accounting and audit chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shametova, A.A.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the Department of economics and enterprise management, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Sitenko, D.A.** — PhD, Associate professor, Professor of Accounting and audit chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Sizov, M.V.** — Lecturer of the Sub-department innovation management, D.Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Smagulova, Z.K.** — Associate professor, Candidate of economic sciences, Professor of the Department of Economics and Management, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan.
- Soltangazinov, A.R.** — PhD, Department of economics and management, chief lecturer, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan.
- Stefaniski, R.R.** — Professor of law, Doctor PhD, Wroclaw University, Poland.
- Stesenko, I.P.** — Doctor of economic sciences, Professor, Vice-rector (vice-principal) for science, Baltic International Academy, Riga, Latvia.
- Stybayeva, A.Z.** — Graduate student of the department of economics, K.Karasayev Bishkek Humanitarian University, Kyrgyzstan..
- Sultanova, Z.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the chair economics and management, Zhangir khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University, Uralsk, Kazakhstan.
- Sung-Kyu, Lee** — PhD, Associate professor, Department of International Trade, Andong National University, South Korea.
- Syzdykova, E.Zh.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Chief of the accounting and audit chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Talimova, L.A.** — Doctor of economic sciences, Head of the Chair of banking management and financial markets, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Tasmaganbetov, A.B.** — Candidate of economic sciences, Dean of the Faculty of economics and law, K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Tasmaganbetova, S.Zh.** — Master of management, Senior teacher of the Department of economics and management, Faculty of economics and law, K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Tazhibekova, K.B.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the Department of economics and enterprise management, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Tleuberdinova, A.T.** — Doctor of Economics, Professor Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Torzhanova, D.A.** — Master, Teacher Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tulebayeva, A.M.** — PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Turkmen, F.** — PhD, Docent, Safranbolu Tourism Faculty, Karabuk University, Turkey.
- Yerzhanova, S.** — Candidate of economic sciences, Docent Department of management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yeskerova, Z.A.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the Department management, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yessengeldin, B.S.** — Doctor of Economic Sciences, Professor of the Chair of the Finance, Dean of the Economic Faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yessimzhanova, S.** — Doctor of economic sciences, Professor of educational program «Marketing», Narxoz University, Almaty, Kazakhstan.
- Zhansaitov, A.T.** — m.e.c., Teacher Department of Finance, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

**2018 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысында»
жарияланған мақалалардың көрсеткіші.
«Экономика» сериясы**

№ б.

**РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

<i>Абдыкалиева Ж.Ш.</i> Ауылшаруашылық кооперативтері — сала дамуының стратегиялық жолы.....	4	47
<i>Айешева Г.А., Султанова З.Х., Аймуханбетова Г.</i> Аграрлық азық-түлік нарығындағы тиімді импорт алмастыру және экспорттық әлеуетті дамыту.....	2	65
<i>Әмірбекұлы Е., Рахимбекова А.Е.</i> Қосылған құн тізбегінің құрылымы саланың бәсекеге қабілеттілік факторы ретінде.....	1	40
<i>Байжолова Р.А., Омирбаева Б.С.</i> Әлемдік бәсекеге қабілеттілік индексіне негізделген Қазақстан мен Оңтүстік Кореядағы денсаулық сақтау жүйелерін салыстырмалы талдау.....	1	49
<i>Батырова Н.Т., Момбекова Г.Р., Ержанова С.К., Хустыи Ж.</i> Қазақстанда мейрамхана бизнесін дамыту мәселелері.....	2	28
<i>Батырова Н.Т., Момбекова Г.Р., Ясар Йлмаз, Ержанова С.К.</i> Қазақстандағы туризмді дамыту бағдарламасын жетілдіру жолдары.....	1	33
<i>Беспаева Р.С., Бугубаева Р.О., Тажбаев Н. М., Грело М.Ф.</i> Туризм саласында инновациялық технологиялар мен оларды енгізудегі кедергілер.....	3	36
<i>Дарибеков С.С., Акбаев Е.Т., Мукашев Т.А., Ержанова С.К.</i> Қазақстан Республикасының телекоммуникация саласының қазіргі жағдайын бағалау.....	3	20
<i>Дәрібеков С.С., Дәрібекова А.С., Оспанов Г.М.</i> Экономиканың осы заманғы даму жағдайында теміржол қызметін дамыту үрдістері.....	1	60
<i>Денисова, О.К. Мадиярова Э.С., Сизов М.В., Стефиниски Р.</i> Шығыс Қазақстан облысы агроөнеркәсіп кешені дамуының заманауи аспектілері.....	4	28
<i>Джумашева С.М.</i> Жоо-да білім беру қызметтерінің сапасын басқарудың заманауи үлгілері.....	3	72
<i>Есенгельдин Б.С. Төлеуұлы А.</i> Қазіргі замандағы электрондық сауданың теориялық даму негіздері ..	1	18
<i>Каренов Р.С.</i> Когнитивті ғылымдар мен технологиялардың дамуы нәтижесінде жаңа экономикалық пән – когноэкономиканың (когномиканың) қалыптасуы.....	4	11
<i>Каренов Р.С.</i> Қазақстанда көмір қабаттарынан метан өндірудің және газсыздандырудың әлеуметтік-экономикалық тиімділігі.....	2	11
<i>Каренов Р.С.</i> Мемлекеттің өнеркәсіп саясатындағы көмір саласының стратегиялық маңызы.....	3	11
<i>Каренов Р.С.</i> Төртінші индустриялық революцияның элементтерін енгізу — Қазақстандағы ғаламдық бәсекелестіктің стратегиялық қадамы.....	1	11
<i>Келесбаев Д.Н., Абубакирова А.Т., Шанлыер Н.</i> Қазақстандағы қонақ үй қызметкерлерінің азық-түлік қауіпсіздігі туралы білімі, ұстанымдары мен іс-әрекеттері арасындағы өзара байланысты анықтау.....	3	27
<i>Конопьянова Г., Байкенов Ж., Браувайлер К.</i> Жоғары білім беру саласындағы кірігудің әлемдік заңдылықтары.....	3	58
<i>Конурбаева Ж.Т., Мадиярова Э.С., Мырзабаева С., Караилмазлар Э.</i> Жұмыспен қамтудың мемлекеттік бағдарламасын аумақтық еңбек нарығында іске асыру мәселелері.....	2	47
<i>Кунязова С.К., Каримбергенова М.К., Фиц Д.</i> Аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз етуде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің рөлі.....	2	21
<i>Мамраева Д.Ф.</i> Қазақстанда белсенді туризмнің түрлерін дамыту: теориялық қыры және практикалық нұсқаулары.....	2	36
<i>Роберт М., Шугаипова Ж.</i> Норвегия экономикасы дамуының мысалында жер қойнауын пайдалану саласындағы шетелдік тәжірибе.....	3	64
<i>Садықова Қ.Қ.</i> Мемлекеттік қызметкерлерді оқытудың тиімділігін бағалау.....	1	67
<i>Спанова Б.К.</i> Ауылдық жерлердегі әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы мен қызметі.....	2	73
<i>Спанова Б.К., Роберт М.</i> Әлемдік экономикадағы әлеуметтік кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың тиімді әдістері.....	3	46

<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Қазақстан Республикасында халықаралық теміржол тасымалдарын ұйымдастыруды талдау	4	35
<i>Глеубердинова А.Т., Оспанов Б.Р., Джунисова А.Т.</i> Тұтынушылар сұранысы экологиялық турөнімді қалыптастыру негізі ретінде.....	2	55
<i>Глеубердинова А.Т., Шакина Ж.М., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Гид қызметі туризмдегі кәсіпкерлік белсенділікті дамытудың басым бағыты ретінде	4	19
<i>Шакина Ж.М., Глеубердинова А.Т., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Қазақстанның экологиялық және табиғи туризмі неміс тұтынушыларына ұсыныс ретінде	1	26

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИЯЛЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Аймуханбетова Г.</i> Кәсіпорынның зияткерлік капиталы: табиғаты және бағалаудың қазіргі заманғы тәсілдері.....	4	108
<i>Алина Г.Б., Дарибаева А.К.</i> Қазақстанның өндірістік-инновациялық дамуының басымды бағыттары: қазіргі жағдайы және болашағы	4	122
<i>Амерханова А.Б., Арынова Ж.З.</i> Экономикалық мүдделердің мемлекеттік-жеке әріптестікте келісу қағидаттарында Қазақстан Республикасы экономиканың сервисті-технологиялық инфрақұрылымның құрылысы	4	99
<i>Аргинбаева Г.М., Әмірбекұлы Е., Сайлаубеков Н.Т.</i> Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін мемлекеттік басқарудың тиімділігін зерттеудің сандық әдістері	3	105
<i>Ахметжанов Б., Тажобекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Қазақстанның көмір өнеркәсібі: мәселелері мен басымдықтары.....	4	63
<i>Ахметова Ә.С.</i> Инновациялық басқару функцияларының әдіснамалық ерекшеліктері.....	1	123
<i>Бухман К., Асанова М.К., Мусина С.Т.</i> Қазақстан мен Германия арасындағы сауда ынтымақтастығы.....	3	97
<i>Гордеева Е.А.</i> Инновациялық дамудың тиімді мемлекеттік бағдарламаларының әлемдік тәжірибесі және оның Қазақстанда бейімделу мүмкіндіктері.....	1	131
<i>Гордеева Е.А.</i> Экономиканы инновациялық дамытудағы мемлекеттік бағдарламалардың тиімділік критерийлері	4	115
<i>Дүйсен Г.М., Айтжанова Д.А.,</i> Өнеркәсіптік революция жағдайында Қазақстанның және Орталық Азия елдерінің цифрлық кеңістігін қалыптастыру.....	4	77
<i>Есенгельдин Б.С., Мухамедиева Г.М., Ақыбаева Г.С., Жансейтов А.Т.</i> Моноқалалардың әлеуметтік инфрақұрылымын басқарудағы «Ақылды қала» тұжырымдамасының рөлі	4	55
<i>Ескендір Н.Н., Таттымбетова К.Т., Жумашиева А.Б.</i> Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының ағымдағы жағдайы және оны реттеуде туындайтын мәселелерді талдау.....	3	122
<i>Жаксыбаев К., Ескерова З.</i> Агроөнеркәсіптік кешеннің өңдеуші салаларын өнеркәсіптік өндірісін жоспарлау негізі ретінде ауыл шаруашылығы шикізатын қысқамерзімдік болжау.....	1	117
<i>Жаркешова А.С.</i> Мемлекеттік органның ұйымдық мәдениетін зерттеуде негіздеу теориясы әдісін қолдану	1	144
<i>Кабдулшарипова А.М., Сүйеубаева С.Н., Мадиярова Э.С., Озпенчи О.</i> Экономикалық дағдарыс жағдайында кәсіпорынның дамыту стратегиясын таңдау	3	79
<i>Казбеков Т.Б., Романько Е.Б., Мусабекова А.О., Мұкашев Т.А.</i> «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудың негізгі бағыттары	2	115
<i>Каренов Р.С.</i> Қазақстандық энергетикалық мәселені шешудің негізгі жолдары	1	88
<i>Конопьянова Г.А., Байкенов Ж.Е., Браувайлер К.</i> Қазақстандағы жоғарғы білімнің қолжетімділік көрсеткіштерін талдау.....	2	139
<i>Кочербаева А.А., Стыбаева А.З.</i> Адами капиталдың инновациялық экономиканы қалыптастыруға әсері.....	4	91
<i>Кочербаева А.А., Уқибаева Г.Қ.</i> Кластер ауыл шаруашылығындағы инновациялық қызметтің дамуының негізі ретінде	1	104
<i>Майдырова А.Б., Саналиева Л.К.</i> Өңірдегі инновациялық кәсіпорындарда кадрларды дайындау инновациялық экономиканы дамыту әлеуеті ретінде	2	81
<i>Мухамедиева Г.М.</i> Қазіргі жағдайдағы моноқалалар дамуының теориялық негіздері	1	153
<i>Омарова А.Т., Джазықбаева Б.К., Орынбасарова Е.Д., Беспаева Р.С., Гейслер Г.</i> Өнеркәсіптік және инновациялық даму контекстіндегі денсаулық тұрақтылығының мәселелері	4	70

<i>Омарова А.Т., Джазыкбаева Б.К., Орынбасарова Е.Д., Грело М.Ф.</i> Қазақстанның экологиялық басқару үлгісі	3	88
<i>Оспанбаев Ж.А., Мырзахметова А.М., Челетти Д.</i> Макроэкономикалық көрсеткіштер арқылы экономикадағы құрылымдық өзгерістерді көрсету (Қазақстан Республикасы мысалында)	2	131
<i>Пелуха М., Таубаев А.А., Ставбуник Е.А.</i> Қазақстан мен Чехияның инновациялық жүйесін мемлекеттік басқарудың институционалды ортасын салыстырмалы талдау.....	1	94
<i>Рахметулина Ж.Б., Омурзаков А., Рахметулина А.</i> 7-ші қысқы Азия ойындарының Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпалы	3	130
<i>Санг-Кю Ли, Рамашова А.Н.</i> Қазақстанның кадрлық әлеуетінің инновациялық өсуін пайдалану тиімділігін бағалау үлгісі	2	123
<i>Ситенко Д.А., Есенгельдина А.С.</i> Қазақстан Республикасының жоғарғы оқу орындарының инновациялық экожүйесін және инфрақұрылымын дамыту	2	99
<i>Таипов Т.А.</i> ЕАЭО елдерінде аграрлық өндірісті мемлекеттік қолдаудың үлгілері.....	2	91
<i>Тасмаганбетов А.Б., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Қазақстан Республикасындағы көлік логистикасы дамуының өзекті мәселелері.....	2	108
<i>Течке Я., Шугаипова Ж.</i> Қазақстан Республикасында минералды-шикізат ресурстардың тиімсіз пайдаланудың нәтижесінде пайда болатын экологиялық салдар.....	1	110
<i>Тлеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Ақыбаева Г.С., Тлеубердинов А.С.</i> Мұнай-газ секторындағы қазіргі заманғы кадрлық шешімдер	1	77
<i>Тургинбаева А.Н., Тарабелла А., Танасогло Е.</i> Қазақстан Республикасы жоғарғы білім беру саласында блокчейн технологиясын қолдану	3	114

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ
МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

<i>Абаев А.А.</i> Ұйымдастырушылық әлеует ауылдық аумақтардың дамуын басқарудың құралы ретінде	2	188
<i>Абуова А.Ж.</i> Маркетингтік коммуникация жоғарғы оқу орнының маркетингтік стратегиясының негізгі элементі ретінде	4	200
<i>Амирбекулы Е., Аймуханбетова Г.</i> Кәсіпорындағы зияткерлік капиталды басқару ерекшеліктері.....	4	130
<i>Ангелов К.П., Кернебаев А.С.</i> Экономиканың квазимемлекеттік секторын дамытудың әлемдік тәжірибесі мен стратегиялық басқарудың мемлекетаралық ерекшеліктері.....	1	200
<i>Асилова А.С., Мусабекова А.Н.</i> Контроллинг тұжырымдамаларына шолу	3	190
<i>Атаниязов Ж., Тасмаганбетов А.Б.</i> Мемлекеттік басқарудағы кадрлық саясат қағидаттарын іске асыру ерекшеліктері	2	163
<i>Базарова С.К., Нәбиев Е.Н.</i> Өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуына аумақтық маркетингтік зерттеу.....	1	160
<i>Бакирбекова А.М., Қулиманова К.А.</i> Қазақстанның халықаралық компанияларындағы адами ресурстарды басқарудың озық шетелдік тәжірибесін қолдану	1	217
<i>Балтабаева А.К.</i> Генезис және корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік эволюциясы	3	180
<i>Батырова Н., Момбекова Г., Ержанова С., Ержанова С., Туркмен Ф.</i> Қазақстанның ауыл шаруашылығының материалдық-техникалық базасын жетілдіру	4	145
<i>Бирюков В.В., Есенгельдина А.С., Ситенко Д.А.</i> Нарық жағдайындағы жобаларды басқарудың корпоративтік жүйесінің даму келешектері.....	3	153
<i>Болатова Б.Ж., Тасмаганбетов А.Б., Дуйсенбаева Б.Б.</i> Қазақстандағы бизнес қауіпсіздігінің жүйелік бұзылуы.....	4	177
<i>Булсу Ременюк, Ксилла Молнар.</i> Венгриядағы стоматологиялық туризм	1	168
<i>Грело М.Ф., Бейсенғалиев Б.Т., Байбашева Г.К., Имашев А.Б., Амирова М.А.</i> Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіп кешенді басқару	1	176
<i>Дарибаева А.К., Курманкулова Н.Ж., Карбетова Ш.Р.</i> Қазақстанда жаппай кәсіпкерлікті дамыту	3	173
<i>Есберген Р.Ә.</i> Қазақстандағы шағын қалалар брендингі: Ақтөбе облысының Қандыағаш қаласы мысалында.....	1	225
<i>Жақсыбаев Қ.Р., Ескерова З.А.</i> Аграрлық секторындағы экономикасының өндірістің резервтерін анықтау тиімділігін бағалау.....	3	161
<i>Канабекова М.А., Маденова А.А.</i> Халықаралық инвестицияның мәні және Қазақстан Республикасы экономикасындағы рөлі	2	157

<i>Капышева С.К., Каменова М.Ж., Турсумбаева М.Ж.</i> ЕАЭО елдері арасында өзара сауданың дамуы мен үрдістерін талдау.....	2	179
<i>Кашук Л.И., Бекниязова Д.С., Солтангазинов А.Р.</i> Павлодар облысында кәсіпкерлік қызметті дамытудың жағдайы мен тиімділігін талдау.....	4	193
<i>Келесбаев Д.Н., Джазыкбаева Б.К., Аяжанов К.С., Ерсой А.Е.</i> Жылжыту кешенінің элементтері: сатуды ынталандыру.....	4	138
<i>Кирдасинова К.А., Әбенев Е.М., Брайчева Т.В.</i> Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-жекешелік әріптестікті басқарудың заманауи тәсілі.....	3	167
<i>Курманкулова Н.Ж., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ мысалында персоналды дамыту стратегиясының басым бағыттарын әзірлеу.....	1	207
<i>Мамбетова С.Ш., Ахметова А.С., Ескерова З.А.</i> Қазақстандағы мемлекеттік-жеке серіктестік жобаларының тәжірибесі мен оның даму әлеуетін талдау.....	4	161
<i>Притворова Т.П., Джазыкбаева Б.К., Тасбулатова Б.К.</i> Компанияның адами ресурстарын басқарудағы блиц-психограмма әдісі.....	2	145
<i>Сагинова С.А.</i> АӨК қызметкерлерінің еңбек өнімділігін жоғарлату арқылы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуін арттыру.....	2	195
<i>Санг-Кю Ли, Аманбаева А.А., Рамашова А.Н.</i> Сауда осалдығының алдын алудың стратегиясы: механизмдері, құралдары, нысаналы индикаторлары.....	4	168
<i>Седларски Т., Тулебаева А.М.</i> Қазақстан Республикасында еңбек ресурстарының сапасын қалыптастырудың басты факторы ретіндегі білім беруден қайтарым.....	4	185
<i>Тлеубердинова А.Т., Сабденбекова З.С.</i> Кешендік маркетингтік коммуникациялар тұжырымдамасы мен мазмұны.....	3	136
<i>Умбеталиев Н.А., Жаксыбаев К.Р.</i> Шет елдердің логистикалық жүйелерінің қызметі және оны ұйымдастыру.....	1	191
<i>Хусаинова Ж.С., Абауова Г.М., Адилова Ж.Г., Жартай Ж.М.</i> Ұлттық экономиканың тұрақты экономикалық дамуын қамтамасыз ету тетігіндегі жастар кәсіпкерлігі.....	2	170
<i>Хусаинова Ж.С., Бектлеева Д.Е., Жартай Ж.М.</i> Жастар кәсіпкерлігінің дамуының негізгі детерминанттары және трендтері.....	3	145
<i>Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Семак Е.А., Гордеева Е.А.</i> Экономикалық субъект ретінде мемлекеттің «өндірістік» функцияларының ерекшеліктері.....	1	183
<i>Цаурқубуле Ж., Кенжин Ж., Султанова З.</i> Өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалаудағы ғылыми көзқарастар.....	4	153

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Аллахвердиева Л.М., Тасмаганбетов А.Б., Кунуркульжаева Г.Т., Байшукурова Ж.Ж.</i> Қазіргі уақыттағы қосылған құн салығын алудың өзекті мәселелері.....	3	233
<i>Атабаева А.Қ., Әмірқұлова М.Б., Сыздықова Э.Ж., Сыздықова Д.И.</i> Қазақстанда жылжымайтын мүлік нарығындағы баға мен негізгі экономикалық факторлардың талдауы.....	2	218
<i>Ахметжанов Б., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Қосымша білім беру мекемелерінде еңбек ақы төлеуді жетілдіру.....	2	211
<i>Есенгельдин Б.С., Кантуреев М.Т., Жахметова А.К.</i> Нарық жағдайындағы кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын бағалаудың ерекшеліктері.....	2	203
<i>Есенгельдин Б.С., Комекбаева Л.С., Калкабаева Г.М.</i> Өнеркәсіп пен аймақтық ерекшеліктерді есептеу негізінде шаруашылық субъектілерін банктік кредиттеу кезінде тәуекел лимитін анықтау.....	1	234
<i>Есенгельдин Б.С., Серикова Г.С.</i> ЕАЭО елдерінің сақтандыру нарықтарының дамуының заманауи үрдістері.....	3	199
<i>Ищук Т.Л., Баймухаметова А.С.</i> Ресей мен Қазақстанда жеке тұлғалардың табыстарынан салықтарды есептеу және жинау әдістерін қолдануды талдау.....	3	222
<i>Калгулова Р.Ж., Айыпова Т.А., Карипова М.Р., Альжанова А.З., Боброва В.Н.</i> Нарық жағдайында автожол саласын қаржыландырудың халықаралық тәжірибесі.....	2	226
<i>Карпенко Е.М., Перова Н.С.</i> Посткеңестік кеңістіктегі елдердің өмір сүру деңгейін және сапасын талдау.....	2	233
<i>Құрманалина А., Ғұсманова Ж., Құдайбергенова С.</i> Қазақстан Республикасында стресс-тестілеу банктік тәуекелдерді реттеудің перспективалық бағыты ретінде.....	3	241

<i>Мусина А., Альбекова С., Омарханова Ж.М.</i> Банк қызметтерінің сапасын кешенді бағалау әдістемесі.....	1	254
<i>Нарынбаева А.С., Смагулова З.К., Солтангазинов А.Р.</i> Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде аграрлық өндіруін кредиттеу механизмдерін жетілдіру	4	255
<i>Нұрсейітов А. А., Садвокасова Ф. Б.</i> Дебиторлық берешекті басқару ерекшеліктері	4	245
<i>Омарова А.Т., Грело М.Ф., Каменова М.Ж.</i> Қазақстанның және Ресейдің салық жүйелерін басқару: салыстырмалы тәжірибесі.....	1	246
<i>Серикова Г.С., Қудайбергенова С.К.</i> Қазақстан Республикасының интеграциялық жағдайында сақтандыру нарығының бәсекелі мүмкіндіктері.....	4	229
<i>Ситенко Д.А., Гарцуева Е.В.</i> Үй шаруашылықтарының қаржылық білімділігі: теориялық аспектілері.....	4	237
<i>Сыздықова Э.Ж., Ситенко Д.А., Шакирова Г.А.</i> Ақша ағымдарын басқару тиімділігін «Қазақтелеком» АҚ тобы мысалында талдау	4	219
<i>Талимова Т.Л., Калкабаева Г.М.</i> Инновацияларды қаржыландыру көзі ретінде сақтандыру және зейнетақы секторларының активтері	4	209
<i>Тяпухин А.П., Тасмаганбетов А.Б., Агleshов К.Е., Жансейтов А.Т.</i> Үндістандағы қаржылық орталықсыздандырудың мәселелері мен келешектері.....	3	207
<i>Шакеев С.С., Касымова А.Г., Темирбекова Л.А.</i> Кәсіпорындарда қазіргі кездегі дебиторлық қарызды басқару бағыттарының мәселелері.....	3	249
<i>Ыдырыс С.С., Мунасипова М.Е., Джунусбеков М.М.</i> Қазақстандағы жалақы төлеудің шарттық аспектілері.....	3	214

**Указатель статей, опубликованных
в «Вестнике Карагандинского университета» в 2018 году.
Серия «Экономика»**

№ с.

**ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА**

<i>Абдыкалиева Ж.Ш.</i> Сельскохозяйственный кооператив — стратегический путь развития отрасли ...	4	47
<i>Айешева Г.А., Султанова З.Х., Аймуханбетова Г.</i> Эффективное импортозамещение на рынке агро-продовольственной продукции и развитие экспортного потенциала	2	65
<i>Байжолова Р.А., Омирбаева Б.С.</i> Сравнительный анализ систем здравоохранения Казахстана и Южной Кореи, основанный на глобальном индексе конкурентоспособности	1	49
<i>Батырова Н.Т., Момбекова Г.Р., Ержанова С.К., Хустыи Ж.</i> Проблемы развития ресторанного бизнеса в Казахстане	2	28
<i>Батырова Н.Т., Момбекова Г.Р., Ясар Йлмаз, Ержанова С.К.</i> Пути совершенствования программы развития туризма в Казахстане	1	33
<i>Беспяева Р.С., Бугубаева Р.О., Тажбаев Н.М., Грело М.Ф.</i> Инновационные технологии и барьеры их внедрения в сфере туризма	3	36
<i>Дарибеков С.С., Акбаев Е.Т., Мукашев Т.А., Ержанова С.К.</i> Оценка современного состояния телекоммуникационной отрасли Республики Казахстан	3	20
<i>Дарибеков С.С., Дарибекова А.С., Оспанов Г.М.</i> Тенденции развития железнодорожных услуг в современных условиях развития экономики	1	60
<i>Денисова О.К., Мадиярова Э.С., Сизов М.В., Стефаниски Р.Р.</i> Современные аспекты развития агропромышленного комплекса Восточно-Казахстанской области	4	28
<i>Джумашева С.М.</i> Современные модели управления качеством образовательных услуг в вузах	3	72
<i>Есенгельдин Б.С., Төлеуұлы А.</i> Теоретические основы развития электронной торговли в современных условиях	1	18
<i>Әмірбекұлы Е., Рахимбекова А.Е.</i> Структура цепочки добавленной ценности как фактор конкурентоспособности сектора	1	40
<i>Каренов Р.С.</i> Внедрение элементов Четвертой промышленной революции — стратегический шаг к глобальной конкурентоспособности Казахстана	1	11
<i>Каренов Р.С.</i> Зарождение новой экономической дисциплины — когноэкономики (когномики) в результате развития когнитивных наук и технологий	4	11
<i>Каренов Р.С.</i> Социально-экономическая эффективность дегазации и добычи метана из угольных пластов в Казахстане	2	11
<i>Каренов Р.С.</i> Стратегическое значение угольной отрасли в промышленной политике государства ...	3	11
<i>Келесбаев Д.Н., Абубакирова А.Т., Шанлыер Н.</i> Определение взаимоотношения между деятельностью, отношением и знаниями сотрудников о безопасности пищевых продуктов в казахстанских гостиницах	3	27
<i>Конопьянова Г.А., Байкенов Ж.Е., Браувайлер К.</i> Мировые тенденции интеграции в сфере высшего образования	3	58
<i>Конурбаева Ж.Т., Мадиярова Э.С., Мырзабаева С., Караилмазлар Э.</i> К вопросам реализации государственной программы занятости на региональном рынке труда	2	47
<i>Куязова С.К., Каримбергенова М.К., Фиц Д.</i> Роль социальной ответственности бизнеса в обеспечении устойчивого развития региона	2	21
<i>Мамраева Д.Г.</i> Развитие активных видов туризма в Казахстане: теоретический аспект и практические ориентиры	2	36
<i>Роберт М., Шугаитова Ж.</i> Зарубежный опыт недропользования на примере развития экономики Норвегии	3	64
<i>Садыкова К.К.</i> Оценка эффективности обучения государственных служащих	1	67
<i>Спанова Б.К.</i> Функционирование и развитие социальной инфраструктуры сельской местности	2	73
<i>Спанова Б.К., Роберт М.</i> Эффективные практики государственной поддержки социального предпринимательства в мировой экономике	3	46

<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Анализ организации международных железнодорожных перевозок в Республике Казахстан	4	35
<i>Глеубердинова А.Т., Оспанов Б.Р., Джунисова А.Т.</i> Потребительский спрос как основа формирования экологического турпродукта	2	55
<i>Глеубердинова А.Т., Шакина Ж.М., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Гидоведческая деятельность как приоритетное направление развития предпринимательской активности в туризме	4	19
<i>Шакина Ж.М., Глеубердинова А.Т., Салауатова Д.М., Торжанова Д.А.</i> Экологический и природный туризм Казахстана как предложение для немецких потребителей	1	26

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Аймуханбетова Г.</i> Интеллектуальный капитал предприятия: природа и современные подходы к оценке	4	108
<i>Алина Г.Б., Дарибаева А.К.</i> Приоритетные направления индустриально-инновационного развития Казахстана: современное состояние и перспективы	4	122
<i>Амерханова А.Б., Арынова Ж.З.</i> Построение сервисно-технологической инфраструктуры экономики Республики Казахстан на принципах согласования экономических интересов в государственно-частном партнерстве	4	99
<i>Аргинбаева Г.М., Әмірбекұлы Е., Сайлаубекұлы Н.Т.</i> Количественные методы исследования эффективности государственного управления по обеспечению энергетической безопасности ..	3	105
<i>Ахметжанов Б., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Угольная промышленность Казахстана: проблемы и перспективы	4	63
<i>Ахметова А.С.</i> Методологические особенности инновационных функций управления	1	123
<i>Бухман К., Асанова М.К., Мусина С.Т.</i> Торговое сотрудничество между Казахстаном и Германией ..	3	97
<i>Гордеева Е.А.</i> Критерии эффективности государственных программ инновационного развития экономики	4	115
<i>Гордеева Е.А.</i> Мировой опыт эффективного государственного программирования инновационного развития и возможности его адаптации в Казахстане	1	131
<i>Дүйсен Г.М., Айтжанова Д.А.</i> Формирование цифрового пространства Казахстана и стран Центральной Азии в условиях индустриальной революции	4	77
<i>Есенгельдин Б.С., Мухамедиева Г.М., Ақыбаева Г.С., Жансейітов А.Т.</i> Роль концепции «Умный город» в управлении социальной инфраструктурой моногородов	4	55
<i>Ескендір Н.Н., Таттымбетова К.Т., Жумашиева А.Б.</i> Текущее состояние рынка труда Республики Казахстан и анализ проблем, возникающих в его регулировании	3	122
<i>Жаксыбаев К., Ескерова З.</i> Краткосрочное прогнозирование ресурсов сельскохозяйственного сырья как основа планирования производства перерабатывающих отраслей агропромышленного комплекса	1	117
<i>Жаркешова А.С.</i> Применение метода обоснованной теории в исследовании организационной культуры в государственном органе	1	144
<i>Каренов Р.С.</i> Основные пути решения казахстанской энергетической проблемы	1	88
<i>Кабдулшарипова А.М., Сүйеубаева С.Н., Мадиярова Э.С., Озпенчи О.</i> Выбор стратегии развития предприятия в условиях экономического кризиса	3	79
<i>Казбеков Т.Б., Романько Е.Б., Мусабекова А.О., Мукашев Т.А.</i> Основные направления реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан»	2	115
<i>Конопьянова Г.А., Байкенов Ж.Е., Браувайлер К.</i> Анализ показателей доступности высшего образования в Казахстане	2	139
<i>Кочербаева А.А., Стыбаева А.З.</i> Влияние человеческого капитала на формирование инновационной экономики	4	91
<i>Кочербаева А.А., Укибаева Г.К.</i> Кластер как основа развития инновационной деятельности в сельском хозяйстве	1	104
<i>Майдырова А.Б., Саналиева Л.К.</i> Подготовка кадров для инновационных предприятий региона как потенциал развития инновационной экономики	2	81
<i>Мухамедиева Г.М.</i> Теоретические аспекты развития моногородов в современных условиях	1	153
<i>Омарова А.Т., Джазыкбаева Б.К., Орынбасарова Е.Д., Беспяева Р.С., Гейслер Г.</i> Проблемы устойчивости здоровья в контексте промышленного и инновационного развития	4	70

<i>Омарова А.Т., Джазыкбаева Б.К., Орынбасарова Е.Д., Грело М.Ф.</i> Модель экологического управления в Казахстане.....	3	88
<i>Оспанбаев Ж.А., Мырзахметова А.М., Челетти Д.</i> Структурные изменения в экономике через призму макроэкономических показателей (на примере Республики Казахстан)	2	131
<i>Пелуха М., Таубаев А.А., Ставбуник Е.А.</i> Сравнительный анализ институциональной среды государственного управления инновационной системой Казахстана и Чехии.....	1	94
<i>Рахметулина Ж.Б., Омурзаков А., Рахметулина А.</i> Влияние 7-х зимних Азиатских игр на социально-экономическое развитие Казахстана.....	3	130
<i>Санг-Кю Ли, Рамашова А.Н.</i> Модель оценки эффективности использования инновационного роста кадрового потенциала Казахстана.....	2	123
<i>Ситенко Д.А., Есенгельдина А.С.</i> Развитие инновационной экосистемы и инфраструктуры вузов Республики Казахстан.....	2	99
<i>Таипов Т.А.</i> Модели государственной поддержки аграрного производства в странах ЕАЭС.....	2	91
<i>Тасмаганбетов А.Б., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Актуальные проблемы развития транспортной логистики в Республике Казахстан.....	2	108
<i>Течке Я., Шугаипова Ж.</i> Экологические последствия в результате нерационального использования минерально-сырьевых ресурсов в Республике Казахстан	1	110
<i>Тлеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Акыбаева Г.С., Тлеубердинов А.С.</i> Современные кадровые решения в нефтегазовом секторе	1	77
<i>Тургинбаева А.Н., Тарабелла А., Танасогло Е.</i> Использование технологии блокчейн в сфере высшего образования Республики Казахстан	3	114

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Абаев А.А.</i> Организационный потенциал как средство управления развитием сельских территорий .	2	188
<i>Абуова А.Ж.</i> Стратегия маркетинговых коммуникаций как ключевой элемент маркетинговой стратегии вуза	4	199
<i>Амирбекулы Е., Аймуханбетова Г.</i> Особенности управления интеллектуальным капиталом на предприятии	4	130
<i>Ангелов К.П., Кернебаев А.С.</i> Мировой опыт развития квазигосударственного сектора экономики и страновые особенности стратегического управления	1	200
<i>Асилова А.С., Мусабекова А.Н.</i> Обзор концепций контроллинга.....	3	190
<i>Атаниязов Ж., Тасмаганбетов А.Б.</i> Особенности реализации принципов кадровой политики в государственном управлении.....	2	163
<i>Базарова С.К., Набиев Е.Н.</i> Территориально-маркетинговое исследование социально-экономического развития региона	1	160
<i>Бакирбекова А.М., Кулиманова К.А.</i> Применение передового зарубежного опыта управления человеческими ресурсами в международных компаниях Казахстана.....	1	217
<i>Балтабаева А.К.</i> Генезис и эволюция корпоративной социальной ответственности	3	180
<i>Батырова Н., Момбекова Г., Ержанова С., Есимжанова С., Туркмен Ф.</i> Совершенствование материально-технической базы сельского хозяйства Казахстана.....	4	145
<i>Бирюков В.В., Есенгельдина А.С., Ситенко Д.А.</i> Перспективы развития корпоративной системы управления проектами в рыночных условиях.....	3	153
<i>Болатова Б.Ж., Тасмаганбетов А.Б., Дуйсенбаева Б.Б.</i> Системные угрозы безопасности бизнеса в Казахстане	4	177
<i>Булсу Ременюк, Ксилла Молнар.</i> Стоматологический туризм в Венгрии.....	1	168
<i>Грело М.Ф., Бейсенғалиев Б.Т., Байбашева Г.К., Имашев А.Б., Амирова М.А.</i> Управление агропромышленным комплексом в Республике Казахстан	1	176
<i>Дарибаева А.К., Курманкулова Н.Ж., Карбетова Ш.Р.</i> Развитие массового предпринимательства в Казахстане	3	173
<i>Есберген Р.А.</i> Брендинг малых городов в Казахстане: на примере города Кандыагаш Актюбинской области.....	1	225
<i>Жаксыбаев К.Р., Ескерова З.А.</i> Оценка эффективности выявления резервов производства в аграрном секторе экономики	3	161

<i>Канабекова М.А., Маденова А.А.</i> Международные инвестиции и их роль в экономике Республики Казахстан	2	157
<i>Капышева С.К., Каменова М.Ж., Турсумбаева М.Ж.</i> Анализ и тенденции развития взаимной торговли стран ЕАЭС.....	2	179
<i>Кашук Л.И., Бекниязова Д.С., Солтангазинов А.Р.</i> Анализ состояния и эффективности развития предпринимательской деятельности Павлодарской области	4	192
<i>Келесбаев Д.Н., Джазыкбаева Б.К., Аяжанов К.С., Ерсой А.Е.</i> Элементы комплекса продвижения: стимулирование сбыта	4	138
<i>Кирдасинова К.А., Абенов Е.М., Брайчева Т.В.</i> Актуальные вопросы управления государственно-частным партнерством в Республике Казахстан.....	3	167
<i>Курманкулова Н.Ж., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> Разработка приоритетных направлений стратегии развития персонала на примере АО «НК «Казахстан темир жолы»	1	207
<i>Мамбетова С.Ш., Ахметова А.С., Ескерова З.А.</i> Опыт проектов государственно-частного партнерства в Казахстане и его потенциал развития.....	4	161
<i>Притворова Т.П., Джазыкбаева Б.К., Тасбулатова Б.К.</i> Метод блиц-психогаммы в управлении человеческими ресурсами компании	2	145
<i>Сагинова С.А.</i> Повышение продовольственной безопасности за счет повышения производительности труда работников АПК	2	195
<i>Санг-Кю Ли, Аманбаева А.А., Рамашова А.Н.</i> Стратегия предотвращения торговой уязвимости: механизмы, инструменты, целевые индикаторы	4	168
<i>Седларски Т., Тулебаева А.М.</i> Отдача от образования как главный фактор формирования качества трудовых ресурсов в Республике Казахстан	4	185
<i>Тлеубердинова А.Т., Сабденбекова З.С.</i> Концепция и содержание комплексных маркетинговых коммуникаций.....	3	136
<i>Умбеталиев Н.А., Жаксыбаев К.Р.</i> Организация и функционирование логистических систем зарубежных стран	1	191
<i>Хусаинова Ж.С., Абауова Г.М., Адилова Ж.Г., Жартай Ж.М.</i> Молодежное предпринимательство в механизме обеспечения устойчивого экономического роста национальной экономики.....	2	170
<i>Хусаинова Ж.С., Бектлеева Д.Е., Жартай Ж.М.</i> Ключевые детерминанты и тренды развития молодежного предпринимательства	3	145
<i>Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Семак Е.А., Гордеева Е.А.</i> Особенности «производственной» функции государства как экономического субъекта.....	1	183
<i>Цауркубуле Ж., Кенжин Ж., Султанова З.</i> Научные подходы к оценке конкурентоспособности регионов.....	4	153

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Аллахвердиева Л.М., Тасмаганбетов А.Б., Кунуркульжаева Г.Т., Байшукурова Ж.Ж.</i> Актуальные проблемы взимания налога на добавленную стоимость в современных условиях	3	233
<i>Атабаева А.К., Амиркулова М.Б., Сыздыкова Э.Ж., Сыздыкова Д.И.</i> Анализ основных экономических факторов и цен рынка недвижимости в Казахстане	2	218
<i>Ахметжанов Б., Тажобекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Совершенствование оплаты труда в учреждениях дополнительного образования.....	2	211
<i>Есенгельдин Б.С., Кантуреев М.Т., Жахметова А.К.</i> Особенности оценки инвестиционной привлекательности предприятий в рыночных условиях.....	2	203
<i>Есенгельдин Б.С., Комекбаева Л.С., Калкабаева Г.М.</i> Определение лимита риска при кредитовании банками субъектов экономики с учетом отраслевых и региональных особенностей.....	1	234
<i>Есенгельдин Б.С., Серикова Г.С.</i> Современные тенденции развития страховых рынков стран ЕАЭС	3	199
<i>Ищук Т.Л., Баймухаметова А.С.</i> Анализ использования методов исчисления и взимания налогов с доходов физических лиц в России и Казахстане	3	222
<i>Калгулова Р.Ж., Айыпова Т.А., Карипова М.Р., Альжанова А.З., Боброва В.Н.</i> Международная практика финансирования автодорожной отрасли в рыночных условиях.....	2	226
<i>Карпенко Е.М., Перова Н.С.</i> Анализ уровня и качества жизни стран постсоветского пространства... ..	2	233
<i>Курманалина А., Гусманова Ж., Кудайбергенова С.</i> Стресс-тестирование как перспективное направление регулирования банковских рисков в Республике Казахстан.....	3	241

<i>Мусина А.А., Альбекова С.С., Омарханова Ж.М.</i> Методика комплексной оценки качества банковских услуг	1	254
<i>Нарынбаева А.С., Смагулова З.К., Солтангазинов А.Р.</i> Совершенствование механизма кредитования аграрного производства в странах Евразийского экономического союза	4	255
<i>Нурсеитов А. А., Садвокасова Ф.Б.</i> Особенности управления дебиторской задолженностью	4	244
<i>Омарова А.Т., Грело М.Ф., Каменова М.Ж.</i> Управление налоговыми системами Казахстана и России: сравнительный опыт	1	246
<i>Серикова Г.С., Кудайбергенова С.К.</i> Конкурентные возможности страхового рынка Республики Казахстан в условиях интеграции	4	228
<i>Ситенко Д.А., Гарцуева Е.В.</i> Финансовая грамотность домохозяйств: теоретические аспекты	4	236
<i>Сыздыкова Э.Ж., Ситенко Д.А., Шакирова Г.А.</i> Анализ эффективности управления денежными потоками на примере группы АО «Казахтелеком»	4	218
<i>Талимова Л.А., Калкабаева Г.М.</i> Активы страхового и пенсионного секторов как источник финансирования инноваций	4	208
<i>Тяпухин А.П., Тасмаганбетов А.Б., Агleshов К.Е., Жансейтов А.Т.</i> Проблемы и перспективы финансовой децентрализации в Индии	3	207
<i>Шакеев С.С., Касымова А.Г., Темирбекова Л.А.</i> Современные вопросы управления дебиторской задолженностью на предприятиях	3	249
<i>Ыдырыс С.С., Мунасипова М.Е., Джунусбеков М.М.</i> Договорные аспекты организации заработной платы в Казахстане	3	214

**Index of articles published
in the «Bulletin of the Karaganda University» in 2018 y.
«Economy» Series**

	№	p.
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES		
<i>Abdykalieva Zh.Sh.</i> Agricultural cooperative — strategic way of industry development.....	4	47
<i>Aiesheva G.A., Sultanova Z.Kh., Aimukhanbetova G.</i> Effective import substitution in the market of agro-food products and the development of export potential.....	2	65
<i>Amirbekuly Y., Rakhimbekova A.E.</i> Structure of the added value chain as a factor of competitiveness of the sector.....	1	40
<i>Baizholova R.A., Omirbaeyva B.S.</i> Comparison of Healthcare system between Kazakhstan and South Korea based on GCI.....	1	49
<i>Batyrova N.T., Mombekova G.R., Yaşar Yılmaz, Yerzhanova S.K.</i> Ways to improve the programs of development tourism in Kazakhstan.....	1	33
<i>Batyrova N.T., Mombekova G.R., Yerzhanova S.K., Huszti Zh.</i> The problems of developing restaurant business in Kazakhstan.....	2	28
<i>Bespayeva R.S., Bugubayeva R.O., Tazhbayev N.M., Grelo M.F.</i> Innovative technologies and barriers to their introduction in the field of tourism.....	3	36
<i>Daribekov S.S., Akbayev E.T., Mukashev T.A., Yerzhanova S.K.</i> Assessment of the current state of the telecommunications industry of the Republic of Kazakhstan.....	3	20
<i>Daribekov S.S., Daribekova A.S., Ospanov G.M.</i> Trends in the development of railway services in the current conditions of economic development.....	1	60
<i>Denissova O.K., Madiyarova E.S., Sizov M.V., Stefaniski P.R.</i> Modern aspects of the development of East Kazakhstan agro-industrial complex.....	4	28
<i>Jumasheva S.M.</i> Modern models of managing quality of educational services in universities.....	3	72
<i>Karenov R.S.</i> Germination of a new economic discipline of cognoeconomics (cognomics) -as a result of the development of cognitive sciences and technologies.....	4	11
<i>Karenov R.S.</i> Introduction of elements of the fourth industrial revolution is a strategic step to the global competitiveness of Kazakhstan.....	1	11
<i>Karenov R.S.</i> Social and economic efficiency degassing and methane production from coal seams in Kazakhstan.....	2	11
<i>Karenov R.S.</i> Strategic importance of the coal industry in the industrial policy of the state.....	3	11
<i>Kelesbayev D.N., Abubakirova A.T., Sanlier N.</i> Determination of the relationship among food safety knowledge, attitude and behavior of hotel employees in Kazakhstan.....	3	27
<i>Konopyanova G., Baikenov Zh., Brauweiler H.-Ch.</i> World integration tendencies in the higher education sphere.....	3	58
<i>Konurbayeva Zh.T., Madiyarova E.S., Myrzabayeva S., Karayilmazlar E.</i> To the issues of implementation of the state employment program in the regional labor market.....	2	47
<i>Kunyazova S.K., Karimbergenova M.K., Fic D.</i> The role of business social responsibility in the sustainable development of the region.....	2	21
<i>Mamrayeva D.G.</i> The development of active types of tourism in Kazakhstan: theoretical aspect and practical guidelines.....	2	36
<i>Róbert M., Shugaipova Zh.</i> Foreign experience of natural resources management on the example of the development Norway economy.....	3	64
<i>Sadykova K.K.</i> Evaluating effectiveness of the training of civil servants.....	1	67
<i>Shayekina Zh.M., Tleuberdinova A.T., Salauatova D.M., Torzhanova D.A.</i> Ecological and natural tourism of Kazakhstan as a proposal for German consumers.....	1	26
<i>Spanova B.K.</i> Functioning and development of social infrastructure of rural areas.....	2	73
<i>Spanova B.K., Robert M.</i> Effective practices of state support for social entrepreneurship in the global economy.....	3	46

<i>Stesenko I.P., Tasmaganbetov A.B., Tasmaganbetova S.Zh.</i> Analysis of the organization of international railway transport in the Republic of Kazakhstan	4	35
<i>Tleuberdinova A.T., Ospanov B.R., Junissova A.T.</i> Consumer demand as a basis for formation of environmental turproduct	2	55
<i>Tleuberdinova A.T., Shaekina Zh.M., Salauatova D.M., Torzhanova D.A.</i> Guide activity as a priority direction of development of entrepreneurial activity in tourism.....	4	19
<i>Yessengeldin B.S., Toleuly A.</i> Theoretical bases of e-commerce developments in modern conditions	1	18

**EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION
THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN**

<i>Ahmetova A.S.</i> Methodical features of functions of innovative management.....	1	123
<i>Aimukhanbetova G.</i> Intellectual capital of the enterprise: nature and modern approaches to evaluation	4	108
<i>Akhmetzhanov B., Tazhibekova K.T., Shametova A.A.</i> Kazakhstan's coal industry: problems and prospects	4	63
<i>Alina G.B., Daribayeva A.K.</i> Priority directions of industrial and innovative development of Kazakhstan: current state and prospects	4	122
<i>Amerhanova A.B., Arynova Zh.Z.</i> Construction of service and technology infrastructure Economy of the Republic of Kazakhstan on the principles of coordination economic interests in the public-private partnership	4	99
<i>Arginbayeva G.M., Amirbekuly E., Sailaubekov N.T.</i> Quantitative methods to study the effectiveness of public administration to ensure energy security	3	105
<i>Buchmann K., Assanova M.K., Mussina S.T.</i> Trade cooperation between Kazakhstan and Germany.....	3	97
<i>Duisen G.M., Aitzhanova D.A.</i> Formation of the digital space of Kazakhstan and the Central Asia countries in the conditions of industrial revolution	4	77
<i>Eskendir N.N., Tattymbetova K.T., Zhumasheva A.B.</i> The current state of the labor market of the Republic of Kazakhstan and the analysis of problems arising in its regulation	3	122
<i>Gordeyeva Ye.A.</i> Criteria of efficiency of state programs of innovative development of the economy	4	115
<i>Gordeyeva Ye.A.</i> World experience in effective state programming of innovation development and the possibility of its adaptation in Kazakhstan	1	131
<i>Kabdulsharipova A.M., Suieubayeva S.N., Madiyarova E.S., Ozpence O.</i> The choice of the enterprise development strategy in the context of the economic crisis	3	79
<i>Karenov R.S.</i> Main ways of solution of Kazakhstan energetic problem.....	1	88
<i>Kazbekov T.B., Romanko E.B., Mussabekova A.O., Mukashev T.A.</i> The main lines of the State programme «Digital Kazakhstan» implementation.....	2	115
<i>Kocherbayeva A.A., Stybayeva A.Z.</i> The impact of human capital on the formation of an innovative economy	4	91
<i>Kocherbaeva A.A., Ukibayeva G.K.</i> Cluster as the basis of innovations development in the agriculture.....	1	104
<i>Konopyanova G.A., Baikenov Zh.E., Brauweiler Ch.</i> Analysis of indexes of Kazakhstan higher education accessibility	2	139
<i>Majdyrova A.B., Sanaliev L.K.</i> Training of personnel for innovative enterprises in the region as a potential for the development of an innovative economy.....	2	81
<i>Mukhamediyeva G.M.</i> Theoretical aspects of the development of single-industry towns in modern conditions	1	153
<i>Omarova A.T., Jazykbayeva B.K., Orynbassarova Y.D., Grelo M.F.</i> Model of environmental governance in Kazakhstan	3	88
<i>Omarova A.T., Jazykbayeva B.K., Orynbassarova Ye.D., Bespayeva R.S., Geissler G.</i> Problems of health sustainability in the context of industrial and innovative development	4	70
<i>Ospanbayev Zh.A., Myrzakhmetova A.M., Celetti D.</i> Structural changes in the economy through the prism of macroeconomic indicators. On the example of the Republic of Kazakhstan	2	131
<i>Pěluha M., Taubaev A.A., Stavbunik E.A.</i> The comparative analyses of institutional environment in public management of innovation systems of the Republic of Kazakhstan and Czech Republic.....	1	94
<i>Rakhmetulina Zh.B., Omurzakov A., Rakhmetulina A.</i> The impact of the 7th Asian winter games on the socio-economic development of Kazakhstan.....	3	130
<i>Sitenko D.A., Yessengeldina A.S.</i> Development of innovation ecosystem and infrastructure of HEIs of the Republic of Kazakhstan.....	2	99

<i>Sung-Kyu Lee, Ramashova A.N.</i> A model of assessment the effectiveness of innovative growth of Kazakhstan's human resources	2	123
<i>Taipov T.A.</i> Public support models of agricultural production in the EAEU countries	2	91
<i>Tasmaganbetov A.B., Tasmaganbetova S.Zh.</i> Contemporary issues of transport logistics development in Republic of Kazakhstan.....	2	108
<i>Teczke J., Shugaipova Zh.</i> Ecological consequences as a result of non-rational use of mineral resources in the Republic of Kazakhstan	1	110
<i>Tleuberdinova A.T., Shayekina Zh.M., Akybayeva G.S., Tleuberdinov A.S.</i> Modern personnel solutions in oil and gas sector	1	78
<i>Turginbayeva A.N., Tarabella A., Tanassoglo Y.</i> Use of blockchain technology in the field of highest education in Republic of Kazakhstan	3	114
<i>Yessengeldin B.S., Mukhamediyeva G.M., Akybayeva G.S., Zhanseitov A.T.</i> The role of «Smart city» concept in social infrastructure management of single-industry towns	4	55
<i>Zhaksybayev K., Yeskerova Z.</i> Short-term forecasting of agricultural raw materials resources as a basis for planning the production of processing industries of the agro-industrial complex	1	117
<i>Zharkeshova A.S.</i> Grounded theory method application in exploration of organizational culture in a state agency.....	1	144

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Abayev A.A.</i> Organizational potential as a means of managing the development of rural areas.....	2	188
<i>Abuova A.Zh.</i> The strategy of marketing communications as a key element of the university marketing strategy	4	199
<i>Amirbekuly Ye., Aimukhanbetova G.</i> Features of intellectual capital management at the enterprise.....	4	130
<i>Anguelov K.P., Kernebaev A.S.</i> Global experience of development of quasi-public sector of the economy and country wise peculiarities of strategic management.....	1	200
<i>Assilova A.S., Mussabekova A.N.</i> Overview of controlling concepts	3	190
<i>Ataniyazov Zh., Tasmaganbetov A.B.</i> The implementation features of the personnel policy principles in public administration	2	163
<i>Bakirbekova A.M., Kulimanova K.A.</i> Application of advanced foreign experience in human resources management in international companies of Kazakhstan.....	1	217
<i>Baltabayeva A.K.</i> Genesis and evolution of corporate social responsibility.....	3	180
<i>Batyrova N., Mombekova G., Yerzhanova S., Yessimzhanova S., Turkmen F.</i> Improvement of the material and technical base of agriculture in Kazakhstan	4	145
<i>Bazarova, S.K., Nabiev, E.N.</i> Territorial marketing research of social and economic development of the region.....	1	160
<i>Biryukov V.V., Yessengeldina A.S., Sitenko D.A.</i> Prospects for the development of the corporate project management system in market conditions	3	153
<i>Bolatova B.Zh., Tasmaganbetov A.B., Duissenbayeva B.B.</i> System threats of the security of business in Kazakhstan.....	4	177
<i>Bulcsú Remenyik, Csilla Molnár.</i> Dental tourism in Hungary	1	168
<i>Caurkubule Z., Kenzhin Zh., Sultanova Z.</i> Scientific approaches to the evaluation of the competitiveness of regions	4	153
<i>Daribayeva A.K., Kurmankulova N.Zh., Karbetova Sh.R.</i> Development of mass business in Kazakhstan	3	173
<i>Grelo M.F., Beysengaliyev B.T., Baybasheva G.K., Imashev A.B., Amirova M.A.</i> Management of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan	1	176
<i>Kanabekova M.A., Madenova A.A.</i> International investments and its role in the economy of the Republic of Kazakhstan	2	157
<i>Kapysheva S.K., Kamenova M.Zh., Tursumbaeva M.Zh.</i> Analysis and tendency of development of inter-connected countries of the EEU.....	2	179
<i>Kashuk L.I., Bekniyazova D.S., Soltangazinov A.R.</i> The analysis of state and efficiency of entrepreneurial activity's development of the Pavlodar region	4	192
<i>Kelesbayev D.N., Jazykbayeva B.K., Ayazhanov K.S., Ersoy A.E.</i> Elements of Promotion Mix: Sales Promotion	4	138
<i>Khussainova Zh.S., Abauova G.M., Adilova Zh.G., Zhartay Zh.M.</i> Youth entrepreneurship in the mechanism of ensuring sustainable economic growth of national economy	2	170

<i>Khussainova Zh.S., Bektlejeva D.Ye., Zhartay Zh.M.</i> Key determinants and trends of development of youth entrepreneurship	3	145
<i>Khussainova Zh.S., Zhartay Zh., Semak E.A., Gordeyeva Ye.A.</i> The features of «productive» function of the state as economic subject	1	183
<i>Kirdasinova K.A., Abenov E.M., Braycheva T.V.</i> Topical issues of management of public-private partnership in Republic of Kazakhstan	3	167
<i>Kurmankulova N.Zh., Karbetova, Z.R., Karbetova Sh.R.</i> The development of priority directions of personnel development strategy on the example of JSC «NC «Kazakhstan temir zholy»	1	207
<i>Mambetova S.Sh., Akhmetova A.S., Yeskerova Z.A.</i> Analysis of the experience of public-private partnership projects in Kazakhstan and its development potential	4	161
<i>Pritvorova T.P., Jazykbayeva B.K., Tasbulatova B.K.</i> The method of blitz-psychograms in the management of human resources of the company	2	145
<i>Saginova S.A.</i> Enhancing food security through increased labor productivity of AIC workers	2	195
<i>Sedlarski T., Tulebayeva A.M.</i> Effects from education as a key factor in the process of labor forces formation in the Republic of Kazakhstan	4	185
<i>Sung-Kyu Lee, Amanbayeva A.A., Ramashova A.N.</i> Prevention strategy of trade vulnerability: mechanisms, instruments, table integrated indicators	4	168
<i>Tleuberdinova A.T., Sabdenbekova Z.S.</i> The concept and content of integrated marketing communications	3	136
<i>Umbetaliev N.A., Zhaksybaev K.R.</i> Organization and functioning of logistics system of foreign countries	1	191
<i>Yesbergen R.A.</i> Branding small towns in Kazakhstan: on example of Kandygash city in Aktobe region	1	225
<i>Zhaksybayev K.R., Yeskerova Z.A.</i> Evaluation of the effectiveness of revealing of reserves of production in the agricultural sector	3	161

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Akhmetzhanov B., Tazhibekova K.B., Shametova A.A.</i> Perfection of labor remuneration in institutions of additional education	2	211
<i>Allahverdiyeva L.M., Tasmaganbetov A.B., Kunurkulzhayeva G.T., Baishukurova Zh.Zh.</i> Actual problems of levying value added tax in modern conditions	3	233
<i>Atabayeva A.K., Amirkulova M.B., Syzdykova E.Zh., Syzdykova D.I.</i> Analysis of the main economic factors and prices on the real estate market in Kazakhstan	2	218
<i>Ischuk T.L., Baimukhametova A.S.</i> Analysis of the use of methods for the calculation and collection of taxes on personal income in Russia and Kazakhstan	3	222
<i>Kalgulova R.Zh., Aypova T.A., Karipova M.R., Alzhanova A.Z., Bobrova V.N.</i> International practice of financing for the road sector in market conditions	2	226
<i>Karpenko E.M., Perova N.S.</i> The analysis of the level and quality of life of post-soviet countries	2	233
<i>Kurmanalina A., Gusmanova Zh., Kudaibergenova S.</i> Stress testing as a perspective direction of banking risks regulation in the Republic of Kazakhstan	3	241
<i>Mussina A., Albekova S., Omarkhanova Zh.M.</i> Methodology for comprehensive assessment of the quality of banking services	1	254
<i>Narynbayeva A.S., Smagulova Z.K., Soltangazinov A.R.</i> Improvement of the lending mechanism for agricultural production in the countries of the Eurasian Economic Union	4	255
<i>Nurseitov A.A., Sadvokasova F.B.</i> Features of management of receivables	4	244
<i>Omarova A.T., Grelo M.F., Kamenova M.Zh.</i> Management of tax system of Kazakhstan and Russia: comparative experience	1	246
<i>Serikova G.S., Kudaybergenova S.K.</i> Competitive opportunities of the insurance market of the Republic of Kazakhstan in the conditions of integration	4	228
<i>Shakeyev S.S., Kassymova A.G., Temirbekova L.A.</i> Modern management issues receivables in enterprises .	3	249
<i>Sitenko D.A., Gartsueva Ye.V.</i> Financial literacy of households: theoretical aspects	4	236
<i>Syzdykova E.Zh., Sitenko D.A., Shakirova G.A.</i> Analysis of the efficiency of cash flow management using the example of the group of JSC «Kazakhtelecom»	4	218
<i>Talimova L.A., Kalkabaeva G.M.</i> Assets of the insurance and pension sectors as a source of innovation funding	4	208
<i>Tyapukhin A.P., Tasmaganbetov A.B., Agleshov K.E., Zhanseitov A.T.</i> Problems and perspectives of financial decentralization in India	3	207

Index of articles

<i>Ydyrys S.S., Munasipova M.E., Junusbekov M.M.</i> Contractual aspects of the organization of wages in Kazakhstan	3	214
<i>Yessengeldin B.S., Komekbayeva L.S., Kalkabayeva G.M.</i> Determination of the risk limit for the banks' loans to the economic entities taking into account the industry and regional peculiarities.....	1	236
<i>Yessengeldin B.S., Serikova G.S.</i> Modern trends in the development of the insurance markets of the EAEU countries.....	3	199
<i>Yessengeldin B.S., Kantureev M.T., Zhakhmetova A.K.</i> Features of assessment of enterprise investment attractiveness in market conditions.....	2	203